

КАРТА
СВІТУ

КАРТА
СВІТУ

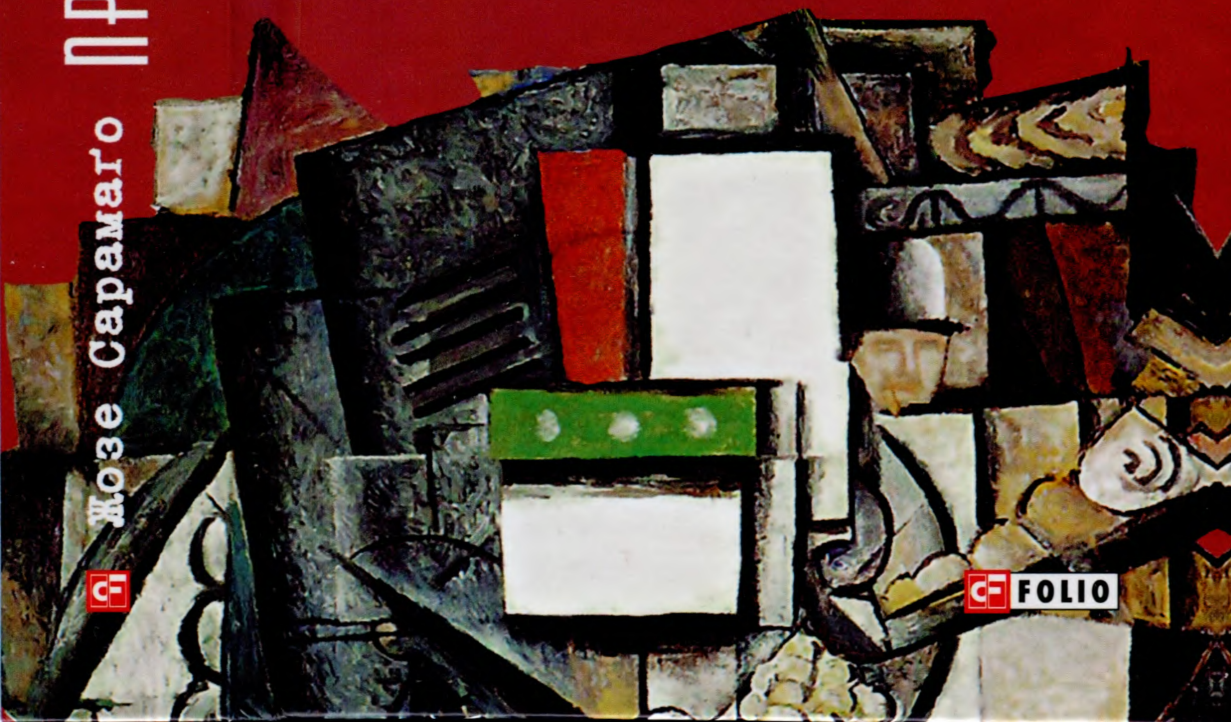
ПРОЗРІННЯ

Жозе Сарамаґо

Жозе Сарамаґо
ПРОЗРІННЯ

CF FOLIO

КАРТА СВІТУ

Жозе Сарамаго
ПРОЗРІННЯ

Харків
«Фоліо»
2015

ББК 84(4ПОР)
С20

Серія «Карта світу» заснована у 2010 році

José Saramago
ENSAIO SOBRE A LUCIDEZ

Перекладено за виданням:
Saramago, José. Ensaio sobre a lucidez. —
Lisboa: Editorial Caminho, S.A., 2004

Переклад з португальської *В. Й. Шовкуна*
Художник-оформлювач *О. Д. Кононученко*

GOVERNO DE
PORTUGAL

SECRETÁRIO DE ESTADO
DA CULTURA

Це видання здійснено за фінансової підтримки
Генерального Директорату по книжкам та бібліотекам
Міністерства культури Португалії та Інституту Camões, Португалія

Funded by the Direção Geral do Livro, dos Arquivos e das Bibliotecas
“Obra publicada com o apoio do Instituto Camões, I.P.”

ISBN 978-966-03-5083-0
(Карта світу)
ISBN 978-966-03-7161-3

- © José Saramago & Editorial Caminho, S. A.,
Lisboa - 2004, by arrangement with Literarische
Agentur Mertin Inh. Nicole Witt e. K., Frankfurt,
Germany
- © В. Й. Шовкун, переклад українською, 2015
- © О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2015
- © Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

Погана погода для голосування, поскаржився голова дільничної комісії номер чотирнадцять, після того як із тріском згорнув мокру парасольку і скинув плащ, який мало йому допоміг, коли, засапавшись, він долав сорок метрів, що відокремлювали його від того місця, де він залишив свій автомобіль, до дверей, у які він щойно увійшов, намагаючись стримати серце, яке мало не вискакувало йому з грудей. Сподіваюся, я прибув не останнім, сказав він, звертаючись до секретаря, який подивився на нього зосередженим поглядом, не звертаючи уваги на калюжі води, що заливали підлогу, гнані вітром знадвору. Поки що не з'явився ваш заступник, але ми не вийшли з графіка, повідомив його секретар, За такої зливи буде справжнім чудом, якщо ми зможемо зібратися всі, сказав голова, заходячи до зали, де мало відбутися голосування. Він спочатку привітався зі своїми колегами з комісії, які мали

підраховувати голоси, потім із представниками партій та їхніми заступниками. Він намагався застосовувати ті самі слова в розмовах з усіма, не виявляючи ані у виразі обличчя, ані в тоні свого голосу будь-яких ознак, які могли б свідчити про його власні політичні та ідеологічні вподобання. Голова навіть виборчої комісії, такої як ця, повинен за будь-яких ситуацій видаватися цілком незалежним або, іншими словами, зберігати нейтралітет.

Крім вологості, що робила атмосферу значно густішою всередині зали, яка мала лише два вузьких вікна, що виходили у двір, де навіть за сонячної погоди панувала сутінь, людям дошкуляла також невідомість чекання. Доцільно було б перенести вибори, сказав делегат від партії центру, адже від учорашнього дня злива не припиняється, вона не тільки все затопить та зруйнує, а й значно знизить нам явку виборців. Делегат від правої партії згідно кивнув головою, але потім вирішив підключитися до розмови у формі обережного коментаря. Я, звичайно, аж ніяк не схильний применшувати цей ризик, а проте думаю, що висока громадянська свідомість наших співвітчизників уже не раз у подібних випадках засвідчувала, що вони цілком розуміють, яке значення мають ці муніципальні вибори для майбутнього нашої столиці. Висловивши свою думку, делегати від центру й від партії правих

напівскептично-напівіронічно обернулися до делегата від партії лівих, зацікавлені в тому, яку ж думку спроможний він висловити. Але в цю мить, розбризкуючи на всі боки воду, до зали вдерся заступник голови, і, звичайно ж, виборча комісія зустріла його появу з великою, можна сказати, тріумфальною радістю, адже тепер утворився кворум. Проте їм так і не пощастило довідатися точку зору делегата від партії лівих, хоча, пам'ятаючи про його колишні висловлювання, були всі підстави припустити, що він неодмінно висловився б у дусі історичного оптимізму, виголосивши фразу приблизно такого змісту, Виборців моєї партії не залякати такою дрібничкою, ці люди не залишаться вдома через чотири жалюгідні краплі дощу. Хоч насправді то були не чотири жалюгідні краплі, то були відра, були потоки, були річки, були струмки й водоспади, але віра, нехай вона буде благословенна назавжди, не тільки розвалює гори на шляху тих, хто користується її могутністю, а й спроможна провести їх сухими крізь найшаленіші зливи.

Усі посідали за стіл, кожен на тому місці, яке йому призначалося, голова написав оголошення й наказав секретарю почепити його на двері, як того вимагає закон, але секретар, виявивши елементарну розсудливість, зауважив, що папірець нормально не витримає на дверях бодай хвилини, бо на другу хвилину чорнило на ньому розма-

жеться, а на третю його зірве вітром. Почепіть його всередині приміщення, куди злива не досягає, закон цього не забороняє, він вимагає тільки, щоб оголошення було прикріплене і щоб його можна було прочитати. Голова звернувся до комісії, чи всі згодні з його думкою, й усі погодилися, проте делегат від правих партій запропонував внести це рішення до акта, щоб уникнути непорозумінь. Коли секретар повернувся зі своєї вологої місії, голова запитав у нього, як там погода, й той відповів, стенивши плечима, що вода з неба летиться, як і раніше, А чи прийшов бодай один виборець, Ні, не з'явився жоден. Голова підвівся й запросив членів комісії та делегатів від партій супроводжувати його в інспекційну подорож до кімнати голосувань, щоб з'ясувати, чи немає там елементів, які могли б вплинути на чистоту політичного вибору людей, які туди приходитимуть протягом усього дня. Виконавши цю формальність, члени комісії повернулися на свої місця, щоб перевірити списки виборців, де також не виявили жодних порушень, пропусків чи підозрілих місць. Зрештою, настала й та врочиста мить, коли голова комісії відкрив виборчу урну, аби виборці переконалися, що вона порожня, щоб завтра, коли в цьому виникне необхідність, він міг назвати добрих свідків, які підтвердять, що протягом ночі не було здійснено жодної злочинної акції, не було вкинуто до урни фальшивих бюлетенів, які ском-

прометували б вільну й незалежну волю громадян, що тут знову не повторився історичний обман, який дістав відому назву «махлювання», до якого, не забуваймо про це, можна вдатися як під час голосування, так і після нього, залежно від ситуації та від майстерності його виконавців. Урна була порожньою, чистою, неторканою, та, на превеликий жаль, у залі не було жодного виборця, якому можна було б показати порожню й незаплямлено чисту урну. Можливо, один із них уже пробивається крізь негоду, воюючи зі зливою, стрибаючи через калюжі, ховаючи обличчя від пронизливих і болючих, як удари бича, поривів вітру, притискаючи до серця документ, який надає йому право вважатися громадянином, який має право голосувати, але з огляду на потоки води, що ллються з неба, дуже запізниться зі своїм прибуттям, якщо взагалі не вирішить повернутися додому й віддасть своє право вирішувати долю міста тим, яких чорні автомобілі підвозитимуть до самих дверей, за якими вони зможуть виконати свій громадянський обов'язок, а по його виконанні підбере їх і зручно прилаштує на м'яких подушках заднього сидіння.

Після того як закінчилися всі операції перевірки, згідно із законом цієї країни повинні негайно проголосувати голова й члени комісії, а також делегати від партій та їхні заступники, якщо вони, звичайно, занесені до

списків виборців, як було в цьому випадку. Та хоч вони й намагалися розтягти час, вистачило чотирьох хвилин для того, щоб до урни були вкинуті перші одинадцять голосів. Після чого не було іншого виходу, як чекати, коли з'являться інші виборці. Минуло ще з півгодини, й тоді стривожений голова комісії запропонував одному з членів визирнути надвір, чи там, бува, не з'явилися виборці, але тицьнулися носами у двері, які зачинив вітер, і повернули назад, протестуючи, що коли вибори відкладено, то принаймні члени виборчої комісії мусли мати делікатність попередити населення по радіо та по телебаченню, які й призначені для того, щоб передавати інформацію. Проте секретар заперечив. Усім відомо, що коли двері зачиняються під натиском вітру, то вони ляскають так, ніби їх штовхнули тридцять тисяч демонів, а тут нічого не було чути. Член комісії завагався, йти йому чи не йти, але голова наполягав, Іди, хлопче, зроби мені ласку, але не потрапляй під дощ. Двері були відчинені і твердо підперті. Член комісії вистромив голову назовні, йому вистачило однієї миті, щоб подивитися праворуч і ліворуч, а потім прибрати її назад, мокру-мокрісіньку, ніби вона щойно побувала під душем. Він хотів повестися, як сумлінний виборець, принести приемність голові своєї комісії і, будучи покликаний уперше виконати свій обов'язок, хотів, щоб його похвалили за швидкість

і ефективність послуги, яку він виконав, бо не виключено, що з часом і досвідом коли-небудь настане день, коли він сам очолить виборчу комісію, бо небеса провидіння можуть підкинути тебе й вище, і це нікого не здивує. Коли він повернувся до зали, голова комісії, водночас засмутившись і розвеселившись, вигукнув, Чоловіче, не обов'язково було вистромлятися під зливу, Пусте, пане голово, сказав член комісії, витираючи собі підборіддя рукавом куртки, Тобі пощастило когось побачити, Там, куди міг досягти мій погляд, я не побачив нікогісінько, вулиця була схожа на водяну пустелю. Голова комісії підвівся, ступив кілька нерішучих кроків поблизу від столу, підійшов до кімнати голосування, зазирнув до середини й повернувся. Делегат від партії центру розтулив рота, аби нагадати про свій прогноз про те, що злива значно понизить явку виборців, делегат від партії правих знову висловив заспокійливу думку, що виборці мають попереду цілий день і, либонь, вирішили дочекатися, коли злива закінчиться. Делегат від партії лівих знову вирішив промовчати, подумавши, що було б недоречно застосувати ту фразу, яка не встигла вилетіти йому з рота в ту мить, коли заступник голови комісії вдерся до зали, Чотири жалюгідні краплі води, які впали з неба, неспроможні залякати виборців, які голосуватимуть за мою партію. Секретар, на якого всі подивилися,

вирішив обмежитися порадою практичного характеру, Гадаю, доцільно буде зателефонувати зараз у міністерство й попросити інформацію про те, як відбуваються вибори тут і в решті країни, нам треба знати, чи цей занепад громадянської енергії має загальний характер, чи ми єдині, до кого виборці не квапляться зі своїми голосами. Делегат від партії правих обурено підхопився на ноги, Вимагаю негайно занести до протоколу мій протест як представника від партії правих проти застосування нешанобливих термінів і проти неприпустимого зневажливого тону, який пан секретар щойно застосував до виборців, що становлять опору нашої демократії, без яких тиранія, одна з тих, які існують у світі і яких досі так багато, заволоділа б нашою батьківщиною. Секретар стенив плечима й запитав, звертаючись до голови комісії, Пане голово, я взяв до уваги зауваження пана делегата від правих партій, Я гадаю, не треба надавати йому такого великого значення, адже всі ми перебуваємо тепер у стані нервозності, розгубленості, усі ми вибиті з рівноваги, й усім відомо, що в такому стані духу можна сказати й те, чого ми насправді не думаємо, я переконаний, що пан секретар не хотів нікого образити, адже він також виборець, свідомий своєї відповідальності, й доказом цьому є той факт, що він, як і всі ми, прийшов, попри негоду, туди, куди покликав його обов'язок, але

ця його щира переконаність не перешкодить мені попросити пана секретаря пильно виконувати доручену йому місію, утримуючись від будь-яких коментарів, що можуть образити особисті чи політичні погляди присутніх тут осіб. Делегат від правих партій зробив скупий жест, що його голова комісії волів витлумачити як знак згоди, й конфлікт не виник, чому також неабияк посприяв представник центру, нагадавши про пропозицію секретаря, А й справді, докинув він, ми тут перебуваємо, наче мореплавці, які зазнали кораблетрощі посеред океану, без вітрил і без компаса, без щогли й без весел, і без пального в баку, Ви маєте слухність, сказав голова комісії, зараз я сконтактуюся з міністерством. На далекому столі стояв телефон і туди він попрямував із купою інструкцій, які передали йому кілька днів тому й де були разом з іншими корисними відомостями телефонні номери міністерства внутрішніх справ.

Розмова була короткою, Говорить голова виборчої комісії номер чотирнадцять, я дуже стурбований, тут відбувається щось надзвичайно дивне, досі не прийшов голосувати жоден виборець, ось уже більше години, як ми відчинені, й тут не з'явилося жодної душі, жодного виборця, звичайно, на погоду влада ніяк не може вплинути, злива, вітер, повені, так, пане, ми зберігаємо спокій, це само собою зрозуміло, для цього ми тут і поставлені,

нема чого й говорити. Від цієї миті голова виборчої комісії якщо й брав участь у розмові, то лише кількома кивками голови, завжди згідливими, кількома вигуками, відразу придушуваними, й тричі або чотири рази намагався розпочати фразу, якої жодного разу не закінчив. Коли він поклав слухавку, то подивився на своїх колег, які сиділи за столом, але насправді він їх не побачив, він побачив лише краєвид, стулений із порожніх кімнат, чистих реєстраційних книг, із головами комісій та секретарями, що перебували в очікуванні, делегатами від партій, що обмінювалися розгубленими поглядами, міркуючи, хто в цій ситуації виграє, а хто програє, й одним із членів виборчої комісії, змоклого й послужливого, який повертався від дверей і повідомляв, що він нікого не побачив. Що вам відповіли з міністерства, запитав делегат від партій центру, Вони не знають що думати, цілком природно, що негода втримує багатьох людей удома, але вони неспроможні пояснити, чому в усьому місті відбувається те саме, що й тут, Але що таки вам сказали конкретно, наполягав делегат під правих партій, Вони сказали, що до кількох виборчих дільниць виборці прийшли, але в дуже малій кількості, так ніколи ще не бувало, А як у решті країни, поцікавився представник партій лівого крила, адже дощ іде не тільки в столиці, Саме це й збиває з пантелику, є такі місця, де лле не мен-

ше, ніж тут, але люди там приходять голосувати, зазвичай їх приходиться більше в тих регіонах, де погода добра, й до того ж метеослужба повідомляє, що на кінець ранку злива закінчиться. А може, й не закінчиться, а всередині дня полле ще сильніше, припустив член виборчої комісії, який досі не розтуляв рота. Запала мовчанка. Тоді секретар засунув руку в одну з бічних кишень піджака, дістав звідти мобілку й набрав номер. Поки чекав, коли встановиться зв'язок, сказав, Ситуація у нас, як ото розповідають про гору та Магомета, якщо ми вже не можемо запитати у виборців, чому вони не йдуть голосувати, поставмо таке запитання перед членами наших родин, алло, привіт, це я, атож, поясни мені, чому ти досі не прийшла голосувати, що йде дощ, я знаю, у мене досі мокрі холоші штанив, а пробач, я ж бо геть забув, що ти мала намір прийти після обіду, атож, усе зрозуміло, я зателефонував тому, що тут у нас ситуація дуже складна, ти мені не повіриш, якщо я тобі скажу, що на нашу ділянку досі не прийшов жоден виборець, отаке-то в нас робиться, ну гаразд, цілую тебе, приходь. Він відключив мобілку й іронічно зауважив, принаймні один виборець нам гарантований, моя дружина десь надвечір прийде. Голова та інші члени комісії презирнулися, усім стало очевидно, що вони повинні наслідувати приклад секретаря, а проте ніхто не хотів стати першим і всі мушили

визнати, що за швидкістю думки й невимушеністю поведінки ніхто в цій кімнаті не міг зрівнятися із секретарем виборчої комісії. Той із членів, який виходив до дверей подивитися, чи йде дощ, відразу зрозумів, що він мусить з'їсти ще чимало хліба й чимало солі, щоб набутися здібності секретаря, такого, якого ми мали тут, спроможного без жодних церемоній видобути зі своєї мобілки зайвий голос, як фокусник вихоплює з-під свого капелюха кроля. Побачивши, що голова комісії, відійшовши в куток, уже розмовляє зі своєю домівкою по мобільному телефону й що інші, видобувши свої апарати, тихо, майже пошепки роблять те саме, член комісії, який виходив довідатися про дощ, оцінив чесність своїх колег, жоден із яких не скористався телефоном, що тут стояв, призначений для офіційних розмов, а отже, й заощадив гроші для держави. Єдиний із присутніх, хто не мав власного мобільного телефону, делегат від лівих партій, мусив змиритися з цим і чекати повідомлень від інших, до того ж, мешкаючи у столиці сам-один і маючи родину в провінції, цей бідолаха не мав кому телефонувати. Одна за одною розмови закінчилися, найдовше говорив голова комісії, схоже, він вимагав від тієї особи, з якою мав розмову, щоб вона прийшла негайно, невідомо, чим це закінчиться, та хай там як, а це ж він мав би дістати мобілку з кишені першим, якби секретар підки-

нув йому цю ідею, якби цей суб'єкт шанував ієрархію, як ми всі її шануємо, і не вихоплювався наперед, а передав свою ідею своєму безпосередньому начальнику. Голова комісії видихнув повітря, яке зібралось йому в грудях, засунув телефон до кишені й запитав, Ну як, довідалися що небудь. Це запитання було трохи безглуздим, по-перше, що-небудь неодмінно довідається кожен, хто з кимось розмовляє, хай навіть із тих відомостей нема ніякої користі, а по-друге, не випадало сумніватися, що той, хто запитував, намагався скористатися своїм авторитетом, яким наділяла його посада, щоб уникнути свого обов'язку, який зобов'язував його першим довідуватися про всі інформації й керувати їхнім обміном. Якщо ми досі не забули те глибоке зітхання і владний тон, яким він намагався примусити заговорити своїх підлеглих, то логічно припустити, що його розмова зі своєю родиною не була такою мирною й інструктивною, якою заслуговувала бути розмова як свідомого громадянина й голови виборчої комісії, і що, втративши спокій, необхідний для добре обміркованих імпровізацій, він спробував ухилитися від труднощів, закликавши висловитися своїх підлеглих, що можна було розцінювати, ми вже знаємо, як найсучасніший спосіб бути начальником. Щодо членів комісії та делегатів від партій, за винятком представника від лівих, який за браком власних інфор-

мацій наготувався лише вислухати своїх колег, то всі вони висловилися в тому плані, що їхнім родичам не хотілося вимокнути до нитки, й вони вирішили чекати, поки небо очиститься від хмар, і лише тоді вшанувати своєю присутністю виборчі дільниці або, як дружина секретаря, планували прийти в самому кінці дня. Той член виборчої комісії, який вистромляв голову за двері, мав єдині причини бути задоволеним своєю розмовою з родичами. З мого дому ніхто мені не відповів, тож вочевидь вони уже в дорозі до місця, де збираються виконати свій громадянський обов'язок. Голова виборчої комісії сів на своє місце, й чекання поновилося.

Минула ще майже година, перш ніж прийшов перший виборець. Усупереч загальному сподіванню та розчаруванню чергового біля дверей він був нікому не відомий. Він залишив свою парасольку стікати водою біля входу до зали й, накритий пластиковим плащем, що блищав водою, взутий також у пластикові чоботи, підійшов до столу. Голова виборчої комісії піднявся з усмішкою на губах, виборець був чоловіком уже похилого віку, але ще міцним і дужим, він започаткував повернення до нормальності, до звичної черги людей, готових виконати свій громадянський обов'язок, що посуваються вперед повільно, без нетерплячки, свідомі, як висловився делегат від правих партій, трансцендентної важливості цих муніци-

пальних виборів. Чоловік віддав голові комісії свою ідентифікаційну картку, той оголосив дзвінким, майже щасливим голосом номер картки та ім'я того, хто нею володів, члени комісії розгорнули відповідні реєстраційні книги, повторили, коли натрапили на них, прізвище виборця та номер його картки, поставили відповідний підпис, і, все ще стікаючи водою, чоловік попрямував до кімнати голосування зі своїм бюлетенем, звідти незабаром повернувся з аркушем паперу, згорненим учетверо, передав його голові комісії, який урочисто вкинув його до урни, одержав свої документи і вийшов із зали, підібравши свою парасольку. Другий виборець з'явився лише через десять хвилин, але після нього крапля за краплею, без ентузіазму, наче осіннє листя, яке повільно відривається від гілля, виборчі бюлетені стали падати в урну. Хоч як голова виборчої комісії та його працівники намагалися розтягти реєстрацію та інші формальності, черга виборців не утворювалася, було іноді три, іноді чотири персон, й така кількість навряд чи заслуговувала на назву черги. Правда була на моєму боці, зауважив делегат від партій центру, зменшення явки буде дуже значним, після такої невдачі, либонь, доведеться повторити вибори, Може статися, що негода вщухне, сказав голова виборчої комісії і, подивившись на годинника, промурмотів, наче молився, Уже майже середина дня. Той чоловік, якого ми

назвали черговим біля дверей, підвівся. Якщо пан голова мені дозволить, то позаяк у залі тепер немає жодного виборця, я піду погляну, що там відбувається з погодою. Без найменшої затримки, одна нога тут, друга там, він повернувся щасливий й оголосив радісну новину, Дощ майже припинився, й уже з'явилися клапті чистого неба. На цю звістку члени виборчої комісії та делегати від партій мало не почали обійматися, але їхня радість тривала недовго. Монотонне капотіння виборців не прискорилося, приходив один, приходив другий, прийшли дружина, мати й тітка чергового біля дверей, прийшов старший брат делегата від правих партій, прийшла теща голови виборчої комісії, яка, порушивши шанобливе ставлення до акту голосування, повідомила приголомшеного зятя, що її дочка обіцяла прийти сюди лише пізно ввечері, вона сказала мені, що має намір піти в кіно, мстиво додала теща, прийшли батьки заступника голови виборчої комісії, прийшли інші, які не були родичами присутніх тут людей, заходили до зали голосування люди байдужі, виходили з неї люди байдужі, атмосфера трохи пожвавилася тільки тоді, коли з'явилися два політики від правих партій, з'явилася немов чарами телевізійна камера, що виникла з небуття, зробила кілька знімків і знову провалилася в небуття, один із журналістів попросив дозволу поставити запитання, Як минають вибори, й

голова виборчої комісії відповів, Могло бути й краще, але тепер, коли погода нібито почала змінюватися, ми переконані, що потік виборців зростає, Враження, яке ми здобули на інших виборчих дільницях міста, свідчить про те, що неявка виборців цього разу буде значною, зауважив журналіст, Я волю дивитися на речі з оптимізмом, мати позитивне бачення впливу метеорології на функціонування електоральних механізмів, якщо протягом другої половини дня не дощитиме, ми повернемо собі те, чого нас намагалася позбавити вранішня негода. Журналіст пішов задоволений, він почув дуже добру назву, тепер він принаймні матиме підзаголовок для свого репортажу. А що настав час подумати про потреби шлунка, члени виборчої комісії та делегати від партій організували свою роботу так, що одним оком дивилися на реєстраційні книги, а другим на сандвічі, якими погамували свій голод.

Дощ припинився, але ніщо не провіщало, що громадянські надії голови виборчої комісії на дільниці номер чотирнадцять знайдуть задовільне завершення в наповненій виборчими бюлетенями урні, де поки що вони накрили лише дно. Усі присутні думали одне й те саме, вибори стали грандіозним політичним крахом. Час минав. Половину на четверту пробили дзигарі на башті, коли дружина секретаря увійшла, щоб проголосувати. Чоловік

і дружина стримано усміхнулися одне одному, але в тій усмішці був також вираз витонченого змовництва, від якого голова виборчої комісії відчув неприємний внутрішній спазм, а можливо, то був біль заздрощів від того, що йому ніколи ні з ким не пощастить обмінятися такою усмішкою. Він досі відчував цей біль якоюсь частиною своєї плоті в якомусь куточку свого духу, коли через тридцять хвилин, поглянувши на годинник, запитав у себе, а чи й справді його дружина пішла в кіно. Я вірю, вона з'явиться тут, нехай навіть це буде в останню годину, в останню хвилину, подумав він. Способів заклинати долю існує багато, і майже всі вони нікчемні, й цей, коли ти думаєш найгірше, а віриш у те, що відбудеться найкраще, хоч і належить до найвуйльгарніших, може заслуговувати на те, щоб спробувати його, але він не може дати результату в тому випадку, в якому ми його розглядаємо, бо з вельми надійного джерела ми знаємо, що дружина голови виборчої комісії справді сидить у кіно і принаймні до цієї хвилини вона ще не вирішила, піде чи не піде голосувати. Та, на щастя, вже не раз раніше згадувана необхідність у рівновазі, яка підтримує наш всесвіт і примушує планети рухатися по своїх траєкторіях, визначає, що завжди, коли щось утрачено з одного боку, з другого боку додається щось більш або менш подібне, тієї самої якості й у тій самій пропорції з тією метою, щоб ніхто не нарікав

на різницю у ставленні. Бо з інакших міркувань було б годі зрозуміти, з яких причин точно о четвертій годині дня, тобто не надто пізно й не надто рано, так би мовити, ні риба ні м'ясо, виборці, які доти воліли залишатися у спокійній атмосфері своїх пенатів, відверто-нехтуючи електоральним актом, почали виходити на вулицю, переважно на власних ногах, та були й такі, що користувалися допомогою пожежників та добровільних помічників, бо вулиці, на яких вони жили, досі залишалися перетвореними на непрохідні озера й болота, й усі вони, здорові й хворі, одні власними ногами, інші на кріслах із коліщатами, на ношах, у каретах швидкої допомоги попливли до своїх відповідних виборчих дільниць, немов річки, які не знають іншої дороги, крім дороги до моря. Особи скептичні або недовірливі або ті, що схильні вірити в чудеса лише в тому випадку, коли сподіваються здобути з них якусь реальну користь, можуть подумати, що згадана вище необхідність рівноваги видається вкрай фальшивою за даних обставин, що сумнів у тому, прийде чи не прийде голосувати дружина голови виборчої комісії є надто незначним із космічного погляду, аби ототожнити її в місті, яке є одним із багатьох на земній поверхні з несподіваним рухом тисяч і тисяч осіб усякого віку й усякого суспільного становища, які, попередньо не узгодивши відмінності у своїх політичних та ідеологічних

поглядах, вирішили нарешті покинути свої домівки й піти голосувати. Але той, хто схиляється до таких аргументів, забуває, що весь світ не лише керується власними законами, які не мають нічого спільного із суперечливими мріями та бажаннями людства й сформулювати які у нас не вистачає ані тямки, ані слів і позаяк усі ми бачимо й усе нас переконує, що застосовуються вони з тією метою, яка перевищує і завжди перевищуватиме нашу спроможність розуміння й оскільки в цій конкретній ситуації скандальна диспропорційність між тим, що сталося, або може статися, а може й не статися, якщо в урні не вистачить одного голосу вкрай несимпатичної дружини голови виборчої комісії, і справжнім морем чоловіків та жінок, які щойно висипали на вулиці, здається нам неприйнятним для елементарної дистрибутивної справедливості, то обачливість підказує нам, що протягом певного часу нам ліпше утриматися від певних конкретних висновків і з довірливою увагою простежити за розвитком подій, які тільки щойно почали розгортатися. Саме тих, які, підштовхувані професійним ентузіазмом і ні з чим не зрівнянною інформативною тривогою, почали досліджувати журналісти друкованих органів, радіо й телевізії, бігаючи з одного боку в інший, тицяючи мікрофонами в обличчя людей і запитуючи, Що вас виштовхало з дому о четвертій годині й примусило податися на

голосування, хіба вам не здається неймовірним, що весь народ вийшов на вулиці водночас, і, вислуховуючи сухі або агресивні відповіді такого зразка, Бо це той час, на який я собі призначив піти на голосування, Як вільні громадяни ми виходимо й заходимо тоді, коли нам заманеться, й ми нікому не зобов'язані пояснювати причини наших учинків, Скільки вам платять за те, щоб ви ставили людям дурні запитання, Кому цікаво, коли я виходжу або не виходжу з дому, У якому законі написано, що я повинен відповідати на запитання, Я вам відповім лише в присутності свого адвоката. Знаходилися також добре освічені люди, які відповідали без гідного осуду роздратування щойно наведених нами прикладів, але навіть вони не були спроможні задовольнити шалену цікавість журналістів, здебільшого вони знізували плечима й казали, Я дуже шаную вашу працю, і ніщо не принесло б мені такої втіхи, як допомогти вам опублікувати цікаве повідомлення, та, на жаль, я можу лише сказати, що я подивився на годинник, побачив, що вже четверта година, і сказав своїй родині, Ходімо голосувати або тепер, або ніколи, Чому тепер або ніколи, Сам дивуюся, чому мені так подумалося, А ви добре поміркуйте, покопайтеся в голові, Немає сенсу, запитайте в когось іншого, можливо, він знає, Я вже опитав півсотні осіб, Ну то й що, Ніхто не зміг дати мені задовільну відповідь, Значить, її

немає, Але чи вам не здається дивним збігом той факт, що тисячі людей водночас вийшли зі своїх домівок, щоб іти голосувати, Звичайно, дуже дивний збіг, а може, й ні, Чому, Не знаю. Коментатори, які по кількох телевізійних програмах супроводжували електоральний процес, ділячись своїми передчуттями за браком точних даних, намагаючись угадати волю богів по польоту та співу птахів, жалкуючи, що вже не можна вгадувати таємниці хроноса й долі по ще тремтливих нутрощах принесених у жертву тварин, швидко оговтавшись від переляку, що опанував їх перед більш аніж похмурими перспективами підрахунку поданих голосів, перекинули у своїй уяві всі результати, а що їм здавалося негідним їхньої просвітницької місії обговорювати збіг подій, то вони, як вовки, накинулися на дивовижний приклад виявлення громадянського обов'язку, яким відзначилося населення столиці, посунувши до виборчих урн і подавши країні приклад у ту мить, коли привид неймовірного зниження виборчої активності громадян, що не мав паралелей в історії нашої демократії, тяжко погрожував стабільності не тільки режиму, а й системи, що було набагато небезпечнішим. Офіційне повідомлення міністерства внутрішніх справ не було таким переляканим, але полегкість, яку тепер відчував уряд, знайшла вияв у кожному рядку його останнього повідомлення. Що ж до трьох партій, які

брали участь у боротьбі, правої партії, партії центру та лівої партії, то вони, швидко підрахувавши здобутки і втрати, яких вони зазнали внаслідок такого несподіваного руху громадян, випустили публічні вітальні декларації, в яких серед інших стилістичних красот подібного зразка, стверджувалося, що демократія здобула великий успіх. Приблизно в такому самому дусі, плюс-мінус кома, висловилися, вимахуючи національним прапором, спочатку голова держави у своєму палаці, потім прем'єр-міністр у своєму меншому палаці. До кожної з дверей виборчих дільниць тяглися нескінченні вервечки виборців, кінці яких губилися вдалині.

Як і всі голови виборчих дільниць у місті, голова дільниці номер чотирнадцять ясно усвідомлював, що він переживає унікальний історичний момент. Коли уже настала глибока ніч, після того як міністерство внутрішніх справ на дві години подовжило термін голосування, тобто на період, до якого довелося додати ще півгодини, для того щоб виборці, які юрмилися всередині будинку, могли виконати свій громадянський обов'язок, коли нарешті члени виборчої комісії та делегати від партій, виснажені й голодні, опинилися перед горою бюлетенів, які вони витрусили з двох урн, другу з них вони терміново витребували з міністерства, то грандіозність завдання, яке перед ними стояло, примусило їх

затремтіти від емоції, яку ми не заважаємося назвати епічною або героїчною, так ніби маси батьківщини, які повернулися до життя, магічно матеріалізувалися для них у цих паперах. Один із тих бюлетенів належав дружині голови виборчої комісії. Вона прийшла, підштовхувана імпульсом, який примусив її покинути кінотеатр, простояла кілька годин у черзі, яка просувалася вперед із повільністю слимака, й коли нарешті опинилася перед чоловіком, коли почула, як він промовив її прізвище, то відчула у своєму серці ніби тінь від давнього щастя, не більше як тінь, але навіть для цього, подумала вона, їй було варто прийти сюди. Минула північ, коли нарешті були підраховані результати голосування. Заповнених бюлетенів виявилось двадцять п'ять відсотків, тринадцять — за партію правих, дев'ять за партію центру й два з половиною відсотки за лівих. Зовсім мало було бюлетенів недійсних, ще менше — зіпсованих. Решта сімдесят п'ять відсотків від загальної кількості виявилися порожніми.

Здивування, розгубленість, але також глузування й сарказм прокотилися з кінця в кінець країни. Провінційні муніципалітети, де вибори відбулися без інцидентів і незрозумілих відхилень, крім невеличкої затримки, спричи-

неної негодою, й результати яких не відрізнялися від звичайних, стільки-то голосувальників, як завжди, прийшли на вибори, стільки-то з твердокам'яною впертістю, як завжди, відмовилися прийти, певна кількість порожніх і незаповнених бюлетенів, що не мали особливого значення, ці муніципалітети, яких завжди принижували тріумфальні результати столичних виборців, що їх оголошували по всій країні, як приклад електоральної громадянської легітимності, так-от ці провінційні муніципалітети дістали тепер змогу повернути колишній ляпас і посміятися з дурної самовпевненості цих панів, які хизуються тільки тому, що випадок оселив їх у столиці. Слова *цих панів*, мовлені рухом губів, що зневажливо кривилися на кожному складі, якщо не на кожній літері, стосувалися не тих осіб, які, залишаючись удома до чотирьох годин, зненацька вибігли голосувати, наче одержали наказ, якого не могли проігнорувати, вони стосувалися представників уряду, які завчасно вивісили переможні прапори, представників партій, які почали вихвалитися порожніми бюлетенями, так ніби прийшли збирати щедрій урожай винограду, стосувалися газет та інших засобів суспільної комунікації за ту невимушену легкість, із якою вони потягли кидати з тарпейської скелі тих, кому ще недавно аплодували в капітолії, так ніби самі вони не брали найактивнішої участі в підготовці до катастрофи.

Що ж, у провінційних насмішників певні аргументи були, хоч і не такі незаперечні, як їм здавалося. Під політичним збудженням, яке перебігало по столиці, наче вогонь по бікфордівому шнуру, який шукав свою бомбу, була помітна тривога, про яку якщо й говорять уголос, то хіба між подружжям або в родині, в апараті партій або в уряді між своїми членами, Що станеться, коли вибори будуть повторені, таке запитання ставили всі одне одному тихим голосом, майже пошепки, щоб не розбудити заснулого дракона. Були думки, що ліпше не доторкати-ся до звіра бичем, залишити все, як воно є, тобто партія правих нехай організовує уряд, партія центру засідає в муніципальних радах, прикинутися, ніби нічого не сталося, уявити собі, наприклад, що в столиці було оголошено воєнний стан і, відповідно, призупинено конституційні гарантії, а після того як мине певний час, як усядеться курява, коли зловісні результати виборів відійдуть у давноминутий час, тоді можна буде підготувати нові вибори після добре організованої виборчої кампанії, багатої на присяги та обіцянки, й водночас ужити всіх заходів, не відвертаючи носа від будь-якого невеличкого порушення закону, аби тільки уникнути того явища, яке вже дістало з уст відомого фахівця в цих матеріях назву політико-суспільної тератології. Але були також люди, які дотримувалися протилежної думки, стверджуючи,

що закони слід вважати священними, мовляв те, що написано, треба виконувати, нехай там що відбувається, а якщо ми звернемо на стежку викрутасів і штучних пристосувань, то прийдемо прямо до хаосу й до розпаду свідомостей, одне слово, якщо закон стверджує, що у випадку природної катастрофи вибори треба повторити через тиждень, то через тиждень їх і справді слід повторити, тобто вже наступної неділі, і хай станеться те, що захоче дати нам Бог. Проте слід було відзначити, що партії, висловлюючи свої погляди, воліли надто не ризикувати, не рубати з пліч. Керівники правої партії, які увійшли до уряду та до органів муніципального управління, висловили переконаність, що цей тріумф, незаперечний, як вони стверджували, принесе їм перемогу на срібному блюдці, а тому обрали тактику спокійної впевненості, забарвлену дипломатичним тактом, вірячи в ті священні принципи, яким підкоряється уряд, що мусить виконувати закон, Як то логічно й природно за умов нашої стабільної демократії, пояснювали вони всім. Представники партії центру також заявляли, що закон треба шанувати, але вимагали від уряду дій, виконати які ніхто не зміг би, це було наперед очевидно, тобто йшлося про застосування найсуворіших заходів, що забезпечили б абсолютну нормальність електорального процесу, але передусім — чи можна таке собі уявити — його результатів, Щоб у

цьому місті, пояснювали вони, не міг повторитися ганебний спектакль, який ми показали батьківщині й світу. Щодо партії лівих, то вони після того як скликали свої найвищі директивні органи й після тривалих дебатів, опрацювали й опублікували постанову, в якій висловили свою найтвердішу надію в тому, що електоральний акт, який наближається, об'єктивно створить політичні умови, необхідні для становлення й розвитку нового етапу соціального поступу. Вони не обіцяли виграти вибори й організувати управління країною, але такий висновок можна було зробити. Увечері прем'єр-міністр виступив на телебаченні, щоб оголосити народу, що згідно із законами, якими нині керується наша держава, муніципальні вибори будуть повторені в наступну неділю, а отже, о двадцять четвертій годині сьогоднішнього дня починається новий період виборчої кампанії тривалістю в чотири дні, який закінчиться о двадцять четвертій годині в п'ятницю. Уряд, вів далі промовець, надавши своєму обличчю виразу серйозності й умисне наголошуючи на відкритих складах промовлюваних слів, вірить у те, що населення столиці, знову покликане голосувати, зможе виконати свій громадянський обов'язок із гідністю й пристойністю, з якими завжди виконувало його в минулому, у такий спосіб нейтралізувавши прикру подію, під час якої з досі не прояснених причин, але які, сподіваюся,

незабаром будуть з'ясовані, характерний для жителів нашого міста чіткий критерій подій був несподівано приведений у замішання й спотворений. Голова держави мав повторити своє звернення до народу по закінченні виборчої кампанії, в п'ятницю, проте заключну фразу він уже підібрав, Неділя, мої дорогі співвітчизники, буде чудовим днем.

Вона й справді була чудовим днем. Уже рано-вранці, коли в небо, яке нас накриває і захищає, у всьому своєму блиску, сяючи у глибині синього кристалу, викотилося сонце, згідно з натхненними словами одного з телевізійних репортерів, виборці почали виходити зі своїх домівок і прямувати до виборчих дільниць, і не однією сліпою масою, як розповідають, було в минулу неділю, а кожен ішов сам по собі, й усі так поспішали, що двері дільниць були ще зачинені й перед кожною вишикувалися довжелезні черги громадян. Проте не все було чесним і чистим у цих спокійних вервечках людей. Не було бодай однієї черги в тих сорока, які стояли по всьому місту, в якій би не прилаштувалися один або кілька шпигів, яким доручили слухати й записувати на магнітофон розмови сусідів по черзі, бо поліцейні власті були переконані, що тривале чекання, як ото буває в медичних консультаціях, рано чи пізно розв'язує язика, викриваючи хай навіть однією половиною слова потаємні наміри, які надихають виборців.

У своїй переважній більшості шпиגי були професіоналами, тобто належали до секретних служб, але траплялися серед них і такі, які прийшли служити добровільно, патріоти й любителі розшуку, яких приводило до поліції покликання служити без винагороди, й усе це сказано в тих деклараціях, які вони підписали, проте було чимало випадків, коли цих людей приводила сюди любов до доносів. Генетичний код, який ми, надто не замислюючись, назвали людською природою, не обмежується органічною роллю дезоксирибонуклеїнової кислоти або ДНК, він приховує в собі багато чого іншого, про що можна поговорити й чого можна досягти, але це, якщо висловитися фігурально, є тією додатковою спіраллю, яку ми досі, так би мовити, не змогли вивести з дитячого садка, попри безліч психологів та аналітиків найрозмаїтіших шкіл і калібрів, які поздирали собі нігті, намагаючись відсунути засув до цієї таємниці. Ці наукові міркування, хоч би якими вони були цінними й хоч би які перспективи обіцяли вони на майбутнє, не повинні примусити нас забути тривожну реальність сьогодення, на яку ми звернули увагу лише тепер, і йдеться не лише про шпигунів із неухважними обличчями, які з неухважними обличчями слухають і записують на магнітофон те, що вони почули, а й про автомобілі, які повільно ковзають понад чергою, наче шукають місця, де їм припаркуватися, але в

яких розташовані невидимі для очей відеокамери з високою чутливістю й мікрофони останнього покоління, спроможні перевести в графічну картину емоції, якими пошепки діляться різні групи людей, кожна з яких вірить у те, що її думки відрізняються від думок інших груп. Шпигуни записують слова, але намагаються розгадати емоції. Ніхто не може почуватися в безпеці. Проте до самої тієї миті, коли повідчинялися двері до виборчих дільниць і черги почали рухатися, магнітофони не змогли вловити більше, як кілька незначущих фраз, банальні коментарі про чудовий ранок і високу температуру або про покvapно поглинутий удома сніданок, короткі діалоги на таку важливу тему, як на кого можна залишити дітей, коли матері підуть голосувати, либонь, єдиний вихід доручити їх батькам, спочатку проголосую я, а потім піде голосувати він, звичайно, ми хотіли б проголосувати разом, але це неможливо, а неможливому годі зарадити, наш найменший залишився зі старшою сестрою, вона ще не досягла того віку, коли зможе голосувати, Атож, це мій чоловік, Приємно познайомитися, Мені також, Який чудовий ранок, Так наче його створено умисне для голосування, Якогось дня це мало відбутися. Попри високу чутливість мікрофонів, які ковзали туди-сюди понад чергою, автомобіль білий, автомобіль синій, автомобіль зелений, автомобіль червоний, автомобіль чорний, з ан-

тенами, що розгойдувалися на ранковому вітрі, нічого підозрілого не чулося в розмовах, таких невинних і буденних, як вищенаведені, принаймні такими вони здавалися. Проте не треба було бути доктором у галузі підозри або дипломованим у науках недовіри, аби помітити щось особливе у двох останніх фразах, у тій, де йшлося про ранок, ніби умисне створений для голосування, а надто в другій, мовляв, одного дня це мало відбутися, то були двозначності, можливо, неумисного характеру, можливо, цілком неусвідомлені, але саме тому потенційно небезпечніші, що контрастували з витонченим аналізом тону, яким ці фрази були промовлені, але передусім із гамою резонансів, ними породжених, тобто ми передусім маємо на увазі субтони, без розгляду яких, якщо вірити останнім теоріям, ступінь розуміння будь-якого дискурсу буде завжди недостатнім, неповним, обмеженим. Шпигунові, що випадково опинився поруч із людьми, які промовили ці фрази, так само як і всім його колегам, були дані точні превентивні інструкції, як треба поводитися в таких випадках. Не слід було відходити від підозрюваного, треба було перебувати за три або чотири особи від нього в черзі тих, котрі прийшли голосувати, для подвійної гарантії, попри чутливість прихованого магнітофона, запам'ятати прізвище та номер виборця, коли голова виборчої комісії їх оголосить, треба було вдати, ніби ти щось

забув і непомітно покинути чергу, вийти на вулицю, сконтактуватися по телефону або якимось іншим чином з центром інформацій і знову повернутися на місце свого полювання, зайнявши нову чергу. Тут не йшлося про точне знання термінів, і цю діяльність не можна було порівняти зі стрільбою по мішенях, бо тут людина чекає, що випадковість, доля або сам диявол покличе її туди, де мішень уже чекатиме її пострілу.

Час ішов, і до інформаційного центру надходило безліч повідомлень, але в жодному з випадків вони не відкривали ясно й незаперечно, як саме виборець має намір голосувати, найбільше, що зустрічалося в тих доповідях, були фрази зразка вищенаведених, але навіть та фраза, що здавалася найпідозріливішою. Одного дня це мало статися, втрачала велику частину свого небезпечного змісту, якщо врахувати її контекст, а її контекстом була розмова двох чоловіків про недавнє розлучення одного з них, причому вона відбувалася в напівсловах, щоб не приваблювати цікавість людей, які були поблизу, й закінчилася з почуттям почасти горя, почасти смирення, а тремтяче зітхання, що вихопилося з грудей чоловіка, який розлучився, могло б стати найбільшим здобутком шпигуна, якби він був спроможний розуміти найглибші мотиви людських розчарувань. Те, що шпигун не визнав за потрібне відзначити цю реакцію, те, що магнітофон її не

записав, є людською помилкою і технологічною недосконалістю, тоді як добрий суддя, що знає людей і має уявлення про те, як функціонують машини, неодмінно мусив би взяти це до уваги, та хоч це й здається вкрай несправедливим, а на перший погляд навіть скандальним, у матеріалах процесу не було найменшого натяку на провину звинуваченого. Але ми з тремтінням уявляємо собі, що може статися, якщо цього невинного чоловіка завтра поведуть на допит, Ви визнаєте, що сказали чоловікові, який із вами був, Одного дня це мало статися, Атож, визнаю, Добре подумайте, перш ніж відповісти, що ви мали на увазі, коли промовили ці слова, Ми говорили про мое розлучення, Справді про розлучення, Справді, І якими були ваші почуття у стосунку до вашого розлучення, Гадаю, я відчував почасти гнів і почасти смирення, Більше гніву чи більше смирення, Гадаю, що більше смирення, А чи вам не здається, що найприроднішим для вас було глибоко зітхнути, а надто якщо ви розмовляли з другом, Я не можу заприсягнутися, що я тоді не зітхнув, але точно не пам'ятаю, А ми певні, що ви таки не зітхнули, Як ви можете знати, якщо вас там не було, А хто вам сказав, що нас там не було, Можливо, мій друг пам'ятає, зітхав я чи не зітхав, запитайте в нього, Схоже, ваша дружба з тим чоловіком не така вже й міцна, Хто знає, Але покликати сюди вашого друга означало б затягти

його в халепу, Ой ні, я б цього не хотів, Дуже добре, Можна мені тепер піти, Це хибна ідея, чоловіче, не кваптеся, спочатку дайте відповідь на запитання, яке ми вам поставили, Яке запитання, Про що ви насправді думали, коли сказали своєму другові ці слова, Я вже вам відповів, Дайте нам іншу відповідь, ця нас не задовольняє, Це єдина відповідь, яку я міг вам дати, бо вона правдива, Це вам так здається, Мені лише бракує щось тут вигадувати, А ви вигадайте, ви зробите нам велику приємність, якщо, застосувавши час і терпіння, скажете нам таке, що в поєднанні з деякими технічними вдосконаленнями дасть нам нарешті те, що ми хочемо почути, Тоді скажіть мені, чого вам треба й покладімо кінець цій розмові, Ой ні, це ніяк нас не задовольнить, що ви думаєте про нас, мій дорогий пане, ми повинні шанувати свою наукову гідність, захищати професійну свідомість, для нас дуже важливо, щоб ми могли продемонструвати нашому начальству, що ми заслуговуємо на ті гроші, які нам платять, і той хліб, який ми їмо, Я пропав, Не поспішайте.

Дивовижний спокій виборців на вулицях і на дільницях аж ніяк не відповідав настрою людей, які сиділи в міністерських кабінетах або в кабінетах партій. Питання, що непокоїло і тих, і тих, полягало в тому, наскільки зменшиться цього разу явка виборців, так ніби саме в цьому вони вбачали двері до порятунку від важкої со-

ціальної й політичної ситуації, в яку країна провалилася тиждень тому. Неявка відносно висока, хай навіть і трохи вища за максимальну, зафіксовану на попередніх виборах, означала б, що ми повертаємося до нормального життя, до відомої байдужості виборців, які ніколи не вірили в те, що їхній голос може вплинути на ситуацію або на хід подій, а тому не квапилися взяти участь у виборах, а користалися гарною погодою, щоб виїхати всією родиною на природу або під впливом неподоланих лінощів воліли залишатися вдома. Але офіційні особи навіть подумати боялися, що явка буде так само масова, як на минулих виборах, і відсоток тих, хто не прийде, буде зовсім низький або навіть практично дорівнюватиме нулю, а ще більше лякав їх і бентежив, уселяючи їм цілковиту розгубленість, той факт, що виборці, за рідкісними винятками, відповідали непроникною мовчанкою на запитання тих, кому було доручено довідатися про їхні наміри, як саме вони голосували. Це лише для статистичної інформації, не треба себе називати, не треба повідомляти якісь дані про себе, але навіть ці фрази не впливали на недовірливих виборців. Тиждень тому журналістам іноді ще вдавалося здобувати відповіді на свої запитання, щоправда, завжди відповідали їм іноді нетерплячим, іноді іронічним, а іноді зневажливим тоном, що, власне, було радше способом мовчати, аніж

чимось іншим, але принаймні вони тоді обмінювалися словами, одна сторона запитувала, друга міркувала, що їй відповісти й чи відповідати взагалі, тобто не існувало цієї непроникної стіни мовчанки, так ніби існувала спільна таємниця, яку всі запрягнулися захищати. Багатьом людям має здаватися дивовижним чи навіть неможливим такий збіг поведінки між багатьма тисячами осіб, які незнайомі між собою, які не мислять в один і той самий спосіб, які належать до різних класів або до різних суспільних прошарків і які загалом, політично належачи до прихильників партії правих, партії центру або партії лівих, або й не належачи до прихильників жодної з них, вирішують, кожна сама по собі тримати рот закритим щодо результатів свого голосування, залишаючи розголошення своєї таємниці на потім. Саме цю останню обставину міністр внутрішніх справ поквапився довести до відома прем'єр-міністра, а прем'єр-міністр поквапився повідомити цю проблему президенту республіки, який, будучи старшим за своїх колег і маючи набагато більший досвід існування в цьому світі, обмежився тим, що відповів їм насмішкуватим тоном, Якщо тепер вони не хочуть говорити, то назвіть мені переконливий аргумент, чому вони захочуть говорити потім. Відро холодної води, що його керівник держави вилив на голови своїх безпосередніх підданих, лише тому не вкинуло їх у бе-

зодню розпачу, що насправді вони вже там перебували, хоч і протягом досить короткого часу. Міністр внутрішніх справ не визнав за потрібне повідомити, що з остраху перед можливими порушеннями електорального процесу, хоч, здавалося б, факти спростовували таку можливість, він звелів послати на кожну з виборчих дільниць міста по два агенти в цивільному одязі з різних, так би мовити, поліційних корпорацій, причому обом було довірено стежити за ходом голосування та підрахунком поданих голосів, але кожен із них також мав пильно стежити за своїм колегою, щоб той не вдався до незаконного вкидання бюлетенів під впливом якихось міркувань виправданого політичного характеру або міркувань суто ницих. У такий спосіб застосування шпигунів і таємних спостерігачів, магнітофонів та відеокамер, здавалося, забезпечувало цілковиту надійність процесу, внеможливило будь-яке незаконне втручання, що вплинуло б на чистоту електорального акту, й коли нарешті гру було закінчено, залишалося тільки скласти руки на грудях і чекати остаточного вироку виборчих урн. Коли на виборчій дільниці номер чотирнадцятий, за чиєю діяльністю ми з глибокою втіхою стежили і присвятили цілий розділ турботам і тривогам тих глибоко відданих своїй справі громадян, не поминувши навіть певних інтимних проблем, що позначали

життя деяких із них, коли на всіх інших дільницях, від першого номера до тринадцятого й від номера п'ятнадцятого до номера сорок четвертого голови відповідних комісій витрусили бюлетені з урн на довгі лави, що правили за столи, по всьому місту пролунав гуркіт близької лавини. То було передвістя політичного землетрусу, який мав відбутися незабаром. У будинках, у кав'ярнях, у тавернах і в барах, у всіх публічних закладах, де були телевізор або радіо, жителі столиці, одні більш спокійні, інші менше, чекали остаточних підсумків голосування. Жоден не розповідав своєму родичу або сусідові, як він голосував, найближчі друзі зберігали мовчанку, найбалакучіші особи, здавалося, проковтнули свої язики. О десятій годині вечора прем'єр-міністр, нарешті, з'явився на екранах телевізорів. Обличчя в нього було змінене, очі глибоко запали внаслідок цілого тижня безсонних ночей, він був блідий, попри накладений макіяж, який мав свідчити про добре здоров'я. Він тримав у руці папір, але майже не читав його, лише іноді ковзав по ньому поглядом, щоб не загубити нитку своєї промови, Дорогі співгромадяни, сказав він, результат виборів, які сьогодні відбулися у столиці нашої країни, є таким, партія правих набрала вісім відсотків, партія центру вісім відсотків, партія лівих один відсоток, не прийшли голосувати нуль відсотків, зіпсованих бюлетенів нуль відсотків,

чистих бюлетенів вісімдесят три відсотки. Він зробив паузу, щоб піднести до губів склянку з водою, яка перед ним стояла, і провадив далі. Уряд, визнавши, що сьогоднішнє голосування підтвердило й погіршило тенденцію, яка знайшла свій вияв минулої неділі, й дотримуючись однак стаїної думки про необхідність дослідиши первісні й останні причини таких несподівано прикрих результатів, постановив після консультації з керівником держави, що його легітимність перебування на чолі влади не поставлена під сумнів, і не тільки тому, що голосування, яке щойно закінчилося, відбулося лише в кількох регіонах країни, а й тому, що воно накладає на президента очевидний обов'язок пояснити, якими можуть бути наслідки вищеназваних прикрих подій, які ми спостерігали протягом останнього тижня й були не тільки їхніми приголомшеними спостерігачами, а й активними учасниками, і якщо я називаю ці події «прикрими», то маю на увазі, що порожні бюлетені, які завдали такого брутального удару по нормальній демократії, в умовах якої минало наше особисте й колективне життя, не впали на нас із хмар і не вилетіли із глибин землі, а перебували в течках вісімдесяти трьох на кожную сотню виборців цього міста, які власною рукою, але ту руку аж ніяк не можна назвати патріотичною, вкинули їх у виборчі урни. Прем'єр-міністр проковтнув іще трохи води, без якої він

не зміг би продовжити свою промову, бо горло йому раптом геть пересохло, Ми ще маємо час, аби виправити нашу помилку, й не через ще одні вибори, які за нинішнього стану речей можуть стати абсолютно марними, контрпродуктивними, а завдяки пильному проникненню в глибини своєї свідомості, до якого я закликаю з цієї високої трибуни жителів столиці, що повинні об'єднати свої зусилля, аби захиститися від жахливої небезпеки, яка може впасти їм на голови, закликаю інших, що або почуваються винними, або невинними, бо не мали лихого наміру, аби вони виправили те зло, яке видобули невідомо звідки, бо інакше вони можуть стати прямою мішенню для надзвичайних санкцій, повідомлення про які буде оголошено завтра ж таки на надзвичайному засіданні парламенту, що відбудеться у зв'язку з катастрофічною ситуацією в країні, санкцій, які здобудуть одностайне схвалення уряду, що повідомить про їхнє застосування його ексцеленцію президента країни. Тут прем'єр змінив тон, розкинувши руки, піднявши долоні на рівень плечей, Уряд нашої країни виявить глибоке розуміння, коли решта нашої країни, яка чесно виконала свій громадянський обов'язок і заслуговує за це найвищої похвали, прийде до столиці, наче люблячий батько, щоб нагадати частині населення столиці, яке відхилилося від правильного шляху, шляхетну притчу про блуд-

ного сина, нагадавши йому, що людське серце не знає таких поривів, які не можна було б простити, якщо буде щирим усвідомлення своєї провини, якщо буде повним каяття. Остання ефектна фраза прем'єр-міністра, Шануйте вітчизну, бо вітчизна дивиться на вас, супроводжувана барабанним боем і музикою кларнетів, видобута з підвалів пліснявої вітчизняної риторики, була зіпсована кілька разів повтореною фразою, На добраніч усім, яка прозвучала фальшиво, хоч прості слова мають ту перевагу, що ніколи не брешуть.

У будинках, барах, тавернах, кав'ярнях, ресторанах, у політичних асоціаціях і дискусійних клубах, де зібралися виборці-прихильники партії правих, партії центру і навіть партії лівих, промова прем'єр-міністра широко коментувалася, хоч, цілком природно, по-різному й з різними відтінками. Більше всього радості ця промова принесла не тим, для кого вона призначалася, а членам партії правих, які, підморгуючи один одному, раділи з того, яку чудову практику застосував їхній лідер, що колись мала назву сьогодні-хліб-завтра-морква й у давнину застосовувалася переважно до віслюків і мулів, але в новітні часи зі зміною історичних обставин знайшла собі успішне застосування й у сфері людей. Тим часом деякі войовничі елементи вважали, що прем'єр-міністр мав би закінчити свою промову оголошенням про за-

провадження надзвичайного стану, що все сказане ним потім було зайвим, що із сучими синами можна розмовляти лише кийком і дубиною, що церемонитися з ними не випадає, що з ворогами розмова має бути коротка, ну й у такому дусі вони виражали свої емоції й далі. Їхні колеги заперечували, що таких крутих заходів оголошувати не слід, що прем'єр мав свої аргументи, але ці пацифісти, як завжди наївні, не знали, що бурхлива реакція непримиренних була лише тактичним маневром, який мав на меті підтримувати войовничий дух своїх прихильників. Щоб жити й існувати, потрібен був порядок і спокій. Представники партії центру, будучи опозицією й погоджуючись із фундаментальними вимогами, тобто нагальною необхідністю перекласти на когось відповідальність і покарати винних або змовників, вважали невиправданою суворістю запровадження надзвичайного стану, тим більше не знаючи, протягом якого часу він триватиме; й вони вважали, що в кінцевому підсумку було б абсолютно невиправданим позбавляти прав того, хто не вчинив іншого злочину, як скористатися одним із них. Чим же це може закінчитися, запитували вони, якщо будь-який громадянин може звернутися в конституційний суд. Набагато розумнішим і патріотичнішим, заявляли вони, було б утворити уряд національного порятунку, де були би представлені всі

партії, бо позаяк реально існує ситуація колективної небезпеки, то її не варт намагатися розв'язати за допомогою надзвичайних заходів, бо якщо такий стан захоче запровадити партія правих, то вона втратить streмена, а незабаром ми побачимо, як вона випаде із сідла. Щодо прихильників партії лівих, то вони всміхалися на думку, що їхня партія візьме участь у коаліційному уряді, але насамперед їх тривожили результати виборчого процесу, в якому вони втратили багато голосів, бо якщо під час останніх виборів вони набрали п'ять відсотків голосів і досягли двох із половиною відсотків у першому турі цих, то тепер вони мушили задовольнитися жалюгідним одним відсотком і чорним майбутнім попереду. У результаті свого аналізу вони підготували комюніке, в якому стверджувалося, що, не маючи об'єктивних причин вважати, що голосування порожніми бюлетенями мало намір підірвати державний лад або стабільність системи, буде правильним визнати чистою випадковістю різницю між бажанням домогтися змін у такий незвичайний спосіб і пропозиціями прогресу, викладеними у програмі партії лівих. Не більше й не менше.

Були й такі люди, які вимикали телевізор, після того як прем'єр-міністр завершив свою промову, проте відразу не лягали спати, а розмовляли про своє життя-буття,

були й інші, які майже всю ніч рвали та спалювали папери. Вони не були конспіраторами чи змовниками, просто вони злякалися.

Міністрові оборони, чоловікові суто цивільному, який ніколи не служив в армії, оголошення надзвичайного стану видалося заходом недостатнім, він хотів би оголосити стан облоги, тобто надзвичайний стан у найсерйознішому розумінні, без будь-яких поблажок, такий собі рухливий мур, спроможний ізолювати заколот, а потім розчавити його нищівною контратакою, Перш ніж чума й гангрена поширяться на ще здорову частину країни, застеріг він. Прем'єр-міністр визнав, що серйозність ситуації була надзвичайною, що їхня батьківщина стала жертвою підлого замаху на фундаментальні основи представницької демократії, Я назвав би це нещадним нападом на нашу систему, дозволив собі не погодитися з ним міністр оборони, Це справді так, але я думаю, і керівник держави погоджується з моїм поглядом, що, не втрачаючи з виду небезпеки нинішньої ситуації, аби мати змогу вдатися до якнайсуворіших дій і заходів, коли виникне така потреба, ліпше все-таки почати із застосування методів обережних, менш очевидних та, либонь, не менш ефективних, аніж вивести війська на вулиці, закрити аеро-

порт і розташувати батареї на околицях міста, І які ж методи ви пропонуєте, запитав міністр оборони, не роблячи найменшого зусилля, щоб приховати свою незгоду, Нічого такого, чого б ви не знали, хочу вам нагадати, що збройні сили також мають свою систему шпіонажу, Ми називаємо їх контррозвідкою, Не має значення, як ви їх називаєте, Атож, я розумію, куди ви хилите, Я знав, що ви мене зрозумієте, сказав прем'єр-міністр і водночас подав знак міністрові внутрішніх справ. Той узяв слово, Не розголошуючи тут подробиць операції, що, як легко зрозуміти, торкається вельми прихованих справ, навіть, можна сказати, справ надзвичайної секретності, я скажу, що план, опрацьований моїм міністерством, має на меті повне й систематичне проникнення в середовище населення, здійснюване за допомогою спеціально підготовлених агентів, завдяки діяльності яких ми зможемо з'ясувати причини того, що сталося, і підготуватися до застосування заходів, щоб ліквідувати зло на самому початку його виникнення, Я не сказав би, що йдеться про початок його виникнення, ми його вже маємо, втрутився до розмови міністр юстиції, Це лише слова, з легким роздратуванням зауважив міністр внутрішніх справ і продовжив, До цих заходів нам усім треба поставитися з великою серйозністю, з глибокою і повною конфіденційністю, уникаючи базікань на цю тему, бо шпигунські служби, які перебу-

вають під моїм керівництвом або, ліпше сказати, залежать від міністерства, яке я очолюю, не виключають гіпотези, що прикрі події, які нам довелося пережити, мають своє справжнє коріння за межами нашої країни й те, що ми нині бачимо, є лише верхівкою айсберга грандіозної міжнародної змови, спрямованої на дестабілізацію світового порядку, мабуть, керованої анархістами, яку з іще невідомих нам причин вирішили спочатку випробувати в нашій країні, Дивна ідея, сказав міністр культури, принаймні в тих межах, куди сягають мої знання, анархісти ніколи не намагаються здійснювати акції з такими характеристиками й у таких масштабах, Нічого дивного, саркастично зауважив міністр оборони, бо знання нашого дорогого колеги, схоже, обмежуються часовими рамками ідилічного світу наших дідів і бабусь, а відтоді, хоч яким дивним це може здаватися, усе в нашому світі дуже змінилося, тоді була епоха більш або менш ліричного, більш або менш кривавого нігілізму, але те, з чим нам доводиться мати справу сьогодні, є чистим і нещадним тероризмом, різним у виразах своїх облич, але ідентичним за своєю сутністю, Будьте обережні з надто легкими порівняннями та перебільшеннями, втрутився до розмови міністр юстиції, бо мені здається ризикованим, якщо не зовсім безглуздим уподібнювати тероризм, хай навіть поверхово, й намагатися включити його до класифікації тих подій, які знайшли

свій вияв у появі чистих бюлетенів у виборчих урнах, Кількох чистих бюлетенів, кількох чистих бюлетенів, промурмотів міністр оборони, майже паралізований подивом, як можна називати кількома вісімдесят три відсотки бюлетенів, накиданих у виборчі урни, невже хтось із нас неспроможний усвідомити, що кожний із таких бюлетенів є торпедою, яка влучила нижче ватерлінії в борт корабля нашої держави, Можливо, мої знання про анархізм утратили свою актуальність, не стану заперечувати, сказав міністр культури, але наскільки я розумію, хоч мене ніяк не можна вважати фахівцем у морських битвах, торпеди завжди влучають нижче ватерлінії, вони просто не можуть влучити кудись-інде, бо такими їх виготовляють. Міністр внутрішніх справ несподівано підхопився на ноги, наче підкинутий пружиною, він вочевидь хотів підтримати свого колегу міністра оборони, який у своєму висловлюванні припустився такої очевидної недоречності, можливо, він хотів зазначити, що на цій нараді не надають належного змісту суто політичним проблемам, але керівник уряду ляснув розкритою долонею по столу, закликаючи до тиші, Панове міністр культури та міністр оборони можуть продовжити десь в іншому місці свої академічні дебати, якими вони, схоже, так захопилися, але я прошу дозволу нагадати вам, що ми зібралися тут, у цій залі, де, либонь, сильніше, ніж у парламенті, б'ється серце влади

та демократичного авторитету, для того, щоб ухвалити рішення, які врятують нашу країну, такий виклик тепер перед нами стоїть, над нами нависла загроза найтяжчої кризи, з якою ми зустрілися уперше протягом багатьох століть, тому я думаю, що перед таким грандіозним викликом ми повинні припинити пустопорожні розмови про дрібні аспекти нашої відповідальності та витлумачення тих або тих незначущих подій. Він зробив паузу, яку ніхто з присутніх не наважився урвати, а тоді провадив, У зв'язку з цим я хотів би звернути увагу пана міністра оборони на той факт, що рішення керівника держави застосувати на цьому першому етапі кризи план, опрацьований компетентними службами міністерства внутрішніх справ, то це аж ніяк не означає й ніколи не означатиме, що ми остаточно відмовляємося від запровадження надзвичайного стану, усе залежатиме від того, як надалі розвиватимуться події, від реакції населення столиці, від пульсу решти країни, від поведінки опозиції, яку не завжди можна передбачити, у цьому випадку насамперед від поведінки партії лівих, якій уже немає чого втрачати і яка за нинішніх обставин навряд чи завагається піти на великий ризик, Не думаю, що нам треба дуже перейматися поведінкою партії, яка не змогла набрати більше, як один відсоток голосів, зауважив міністр внутрішніх справ, зневажливо стеновши плечима, А ви читали їхню декла-

рацію, запитав прем'єр-міністр, Звичайно, читав, декларації політичних партій це частина моєї роботи, вони входять до моїх обов'язків, звичайно, чимало моїх колег платять асистентам, щоб вони приносили їм на тарілці уже пережовану їжу, але я належу до старої школи, довіряю лише власній голові, хай навіть і помилюся, Ви, либонь, забули, що міністри в остаточному підсумку є асистентами керівника держави, Це честь для нас бути ними, пане прем'єр-міністр, але різниця, величезна різниця полягає в тому, що ми приносимо йому вже перетравлену їжу, Гаразд, полишімо гастрономію і хімію процесів травлення й повернімося до декларації партії лівих, скажіть-но мені, яке ваше від неї враження, Це чернеткова, необроблена версія, створена за старим рецептом, який наказує тобі приєднатися до свого ворога, якщо ти неспроможний перемогти його, А в стосунку до нинішнього часу, У стосунку до нинішнього випадку, пане прем'єр-міністр, якщо виборці голосували не за тебе, то прикинься, що вони мали на увазі тебе, Хай навіть так, погодьтеся, що нам слід пильнувати, їхній трюк може справити певний ефект на частину населення, яка ставиться прихильно до лівих ідей, Хоч ми й не знаємо, що й до чого, втрутився до розмови міністр юстиції, я вважаю, ми не хочемо визнати, приклавши руку до серця й дивлячись один одному у вічі, що значна більшість отих вісімдесяти трьох відсотків нале-

жить партії центру, й ми мусили б себе запитати, чому виборці навернулися до того білого кольору й у чому саме полягає складність ситуації, а не захоплюватися мудрованими аргументами партії лівих, А й справді, якщо ми добре поміркуємо, відповів прем'єр-міністр, то переконаємося в тому, що наша тактика не вельми відрізняється від тактики, яку застосовує партія лівих, тобто стверджує, що оскільки більшість бюлетенів не належать тобі, то прикинься, ніби вони не належать і твоїм супротивникам, Інакше кажучи, озвався з далекого кінця столу міністр транспорту й комунікацій, ми всі прагнемо одного й того самого, Мені здається не зовсім виправданим так визначати ситуацію, в якій ми перебуваємо з вузькополітичного погляду, але ваша думка аж ніяк не позбавлена тверезого глузду, сказав прем'єр-міністр і завершив дебати.

Швидке запровадження надзвичайного стану, ніби таке собі соломонове рішення, продиктоване провидінням, розрубало гордіїв вузол, який засоби масової комунікації, а надто газети, намагалися розв'язати з більшою або меншою вправністю, з більшою або меншою витонченістю, але щоразу вдаючи відсутність особливого інтересу, починаючи від прикрого результату перших виборів і драматичнішого від наступних. З одного боку, обов'язок газет, так само очевидний, як і елементарний,

полягав у тому, щоб із енергією, позначеною громадянським обуренням, таврувати й у власних передовицях, і в замовлених їм статтях несподівану й безвідповідальну поведінку електорату, який, виявивши обурливу байдужість до найвищих інтересів батьківщини внаслідок дивного й пагубного спотворення своєї свідомості, обплутав політичне життя країни моторошною павутиною у досі небачений спосіб, затягнувши її в темний глухий кут, звідки найсміливіший чоловік, либонь, не знайде виходу. З другого боку, кожна газета мусила ретельно зважувати й вимірювати кожне слово, яке вона друкувала, зважати на вразливість читачів, робити, так би мовити, два кроки вперед й один назад, не слід було допускати, щоб читачі обурилися на газету, яка поставилася до них, як до зрадників і тупих йолопів, після стількох років досконалої гармонії і захопленого читання. Проголошення надзвичайного стану, яке дозволило уряду взяти на себе відповідну владу й одним розчерком пера обмежити конституційні гарантії, полегшило тягар, який ліг на плечі директорів та адміністраторів. Після обмежень, накладених на свободу письма й висловлювань, після того як цензура стала дивитися через плече редактора, було знайдено найпереконливіші й найповніші виправдання. Нам дуже хотілося б, казали працівники преси, полегшити нашим шановним читачам можливість, яка є також пра-

вом, доступ до інформації та опіній, очищених від образливих втручань і нестерпних обмежень, а надто в такий делікатний час, який ми нині переживаємо, але ситуація є такою й не іншою, лише той, хто завжди жив почесною професією журналіста, знає, як доводиться працювати, коли за твоєю діяльністю стежать практично всі двадцять чотири години доби, крім того, позаяк більшу частину відповідальності за те, що стало діятися в країні, несли на собі столичні виборці, а не ті, хто голосував у провінції, на наше лихо, попри всі наші благання, уряд не дозволив нам публікувати цензуровані видання для тутешнього читання й не зіпсовані цензурою для решти країни, ще вчора високий функціонер міністерства внутрішніх справ повідомив нам, що справжня цензура, як сонце, коли воно сходить, то сходить для всіх, ми не почули від нього нічого нового, ми вже знали, що так рухається світ, що праведникам завжди доводиться платити за гріхи грішників. Попри всі застережні заходи, до яких намагалися вдатися журналісти, дбаючи як про форму, так і про зміст, дуже скоро стало очевидним, що інтерес до читання газет почав швидко падати. Опановані зрозумілою тривогою стріляти й знаходити дичину в усіх напрямках, чимало газет вирішили боротися проти байдужості читачів, прикрашаючи свої сторінки тілами голих жінок і чоловіків, що ніжилися в нових садах земних радощів, і в

жіночих, і в чоловічих, окремо або по двоє, у спокої або в діяльності, але читачі, виснажені цими картинами з їхніми варіантами кольору та форм, які вже нікого не стимулювали й уже давно вважалися банальними загальниками використання статевого потягу, і далі своїм відчуженням, своєю байдужістю і навіть своєю огидою сприяли зниженню накладів і продаж. Також не помічалось будь-якого сприятливого впливу на щоденний підрахунок економічного дебету й кредиту, що потрапили в загальний відплив прибутків, не допомагали й виставки брудних інтимних частин тіла, скандали й сороміцькі пригоди всього людського роду, давні демонстрації публічних чеснот, які маскували приватні пороки, святкова карусель приватних пороків, що відбувалася на тлі публічних чеснот і де раніше не бракувало ані глядачів, ані охочих повеселитися. Складалось враження, що більша частина жителів столиці вирішили змінити спосіб життя, свої смаки й стиль. Їхньою величезною помилкою, а відтепер вони це бачили краще, було проголосувати порожніми бюлетенями. Ви хотіли чистоти, їжте її тепер.

Тим часом уряд, а надто міністерство внутрішніх справ, не мали наміру відмовлятися від своєї політики. Вибір агентів, одні з яких приходили із секретних служб, інші з різних поліційних структур, агентів, які потай проникали в середовище мас, був швидким і ефективним. Після того

як громадяни відкривали їм під присягою, як вони поведилися під час виборів, повідомляли, за яку партію вони голосували, що свідчило про їхню благонадійність, і як саме вони за неї голосували й підписували документ, який підтверджував їхню активну боротьбу з моровицею, що вразила велику частину населення, найпершим завданням агентів обох статей, зверніть увагу на те, що я не стверджую, як то робиться зазвичай, що все погане є результатом діяльності чоловіків, об'єднаних у групи по сорок людей, як студенти в аудиторіях, орієнтованих наставниками, таємно підібраними, та допоміжними електронними пристроями, на яких були записані або картини, або звук, найпершим завданням агентів, я повторюю, було опрацювати величезну кількість матеріалу, зібраного шпигунами протягом других виборів, як тими, що стояли в чергах і слухали навколишні розмови, так і тими, що їздили в машинах понад чергами, розпоряджаючись відеокамерами та мікрофонами. Почавши з цього пошуку в інформаційних нутрощах, агенти, перш ніж з ентузіазмом кинутися в безпосередню польову діяльність, працювали за зачиненими дверима, аналізуючи матеріал, про який ми вже вам розповідали трохи раніше, наводячи короткі, але промовисті й ілюстративні приклади. Прості фрази повсякденного характеру, як, наприклад, такі, Загалом я не ходжу голосувати, але сьогодні прийшов, Не знаю, чи

це послужить певній меті, яка варта зусиль, Глечик стільки разів ходив до джерела, що, зрештою, залишив там ручку, Минулого разу я також приходив голосувати, але зміг покинути дім лише о четвертій годині, Це як лотерея, завжди тобі випадає порожній білет, Але треба виявити наполегливість, Надія, як сіль, вона не годує, але надає смак хлібові, вони сиділи годинами й годинами над такими фразами, однаково нешкідливими, однаково нейтральними, однаково позбавленими будь-якої провини, вони аналізували їх до останнього складу, роздушували їх, обертали й читали навпаки, розтовчували в ступі товкачем запитань, Поясніть мені, про який глечик ідеться, Чому ручка відламалася в нього біля джерела, а не тоді, коли його туди несли, або вдома, Якщо ви мали звичай не голосувати, чому прийшли голосувати тепер, Якщо надія схожа на сіль, то що, на вашу думку, треба зробити, щоб сіль стала схожою на надію, Як усунути різницю в кольорах між зеленою надією і сіллю, яка є білою, Ви й справді думаете, що бюлетень для голосування нічим не відрізняється від лотерейного білета, Що ви хотіли сказати, коли промовили слово білий і знову, Про який глечик ви говорили, Ви пішли до джерела, бо вам хотілося пити, чи хотіли зустрітися там із кимось, Ручка від глечика, що вона символізує, Коли ви посипаєте їжу сіллю, то думаете про те, що вона подає вам надію, Чому ви прийшли

голосувати в білій сорочці, Ви мали на увазі глечик реальний чи глечик метафоричний, А з якої глини він був зліплений, чорної чи червоної, Він був із малюнками чи без малюнків, Він мав інкрустації з кварцу, А ви знаєте, що таке кварц, Вам доводилося вигравати якусь премію в лотерею, Чому на перші вибори ви вийшли лише о четвертій годині, якщо дощ перестав раніше, ніж о другій, Що то за жінка, яка стоїть поруч із вами на цій фотографії, З чого ви так весело смієтеся, Вам не здається, що таке відповідальне дійство, як голосування, має вселити виборцям почуття відповідальності, й вони повинні мати вираз обличчя поважний, серйозний, замислений, чи ви вважаєте, що демократія вимагає, щоб ви сміялися, Чи, може, ви думаєте, вона хоче, щоб ви плакали, Розкажіть мені знову про глечик, чому ви не хочете приклеїти йому відламану ручку, у вас немає власного клею, Чи означає цей сумнів, що у вас також відламалася ручка, Яка ручка, Вам подобається час, у який вам випало жити, чи ви віддали б перевагу якомусь іншому, Повернімося до солі й надії, скільки, на вашу думку треба її проковтнути, щоб не втратити смак до того, що ви пов'язуєте з надією, Ви стомилися, Я хочу додому, Не поспішайте, поспіх поганий порадинок, людина не хоче обмірковувати свою відповідь, і це може спричинитися до вкрай поганих результатів, Ні, ні, ви не пропали, що це вам спало на думку, схоже, ви

досі не зрозуміли, що тут люди не пропадають, не бійтеся, Будьте спокійні, ми не збираємося вам загрожувати, ми тільки хочемо, щоб ви не поспішали, більш нічого. Коли розмова досягала цього пункту, коли жертва була геть заморочена й готова капітулювати, їй ставили фатальне запитання, А тепер скажіть мені, як ви голосували, якій партії віддали свій голос. Можна припустити, що п'ятсот підозрюваних, яких виловили серед виборців і викликали на допит, приперті до стіни мікрофонами та магнітофонними записами, до речі, в такій ситуації міг би опинитися кожен із нас, узявши до уваги очевидну туманність матерії звинувачень, убого репрезентованих різновидами фраз, які ми щойно вам репрезентували, отже, логічно було б припустити, взявши до уваги відносну повноту опитаного універсуму, що відповіді розподіляться, звичайно ж, із невеличким і природним відсотком помилки, в тій самій пропорції голосів, які були подані, тобто сорок осіб із гордістю повідомлять, що вони проголосували за партію правих, тобто за ту, яка утворила уряд, стільки ж виборців, приправивши свою відповідь невеличким викликом, аби показати, що голосували за єдину опозиційну партію, яка справді гідна такої назви, тобто за партію центру, а п'ятеро, не більше як п'ятеро, зацьковані, приперті до стіни, Я голосував за партію лівих, твердо повідомлять вони, але водночас у тоні їхнього голосу пролунає відтінок виба-

чення за свою впертість, якої вони не змогли уникнути. Решта виборців, величезна решта в чотириста п'ятнадцять осіб, муситимуть заявити, згідно з логікою таких допитів, Я голосував порожнім бюлетенем. Таку пряму відповідь, без двозначностей самохизування чи обачливості міг би дати комп'ютер або калькулятор, і вона була б єдиною, яку могли б дозволити собі їхня незламна й чесна природа, інформатика та механіка, але ми тут маємо справу з людьми, а люди універсально відомі як єдині створіння, спроможні брехати, причому не випадає сумніватися, що хоч іноді вони так роблять зі страху, а іноді з міркувань вигоди, але іноді вони так роблять, бо наперед знають: це єдиний спосіб захистити істину. Проте судячи з видимості, план міністерства внутрішніх справ провалився, й справді, в перші хвилини розгубленість серед його помічників була абсолютною й ганебною, здавалося, що неможливо знайти спосіб обминути несподівані перешкоди, крім як застосувати тортури до цих людей, а такі методи, як усім відомо, не користуються популярністю у країнах стабільної демократії, що вміють досягати тих самих цілей, не вдаючись до таких первісних, таких середньовічних засобів. У такій складній ситуації міністр внутрішніх справ показав свій політичний розмах і свою тактичну та стратегічну гнучкість, що, либонь, обіцяли йому в майбутньому великі досягнення. Два рішення він ухвалив, й

обоє були надзвичайно важливими. Перше, що його згодом затаврували як суто макіавеллівське, яке засоби масової інформації поширили як офіційну ноту міністерства за сприяння офіційної державної агенції, виражало зворушливу подяку від імені всього уряду п'ятистам зразковим громадянам, які в останні дні пішли назустріч властям, запропонувавши їм свою легальну підтримку і співпрацю, що від них вимагалася у процесі дослідження факторів ненормальності, задіяних у процесі двох останніх електоральних актів. Окрім цього свого обов'язку елементарної вдячності, міністерство, чекаючи запитань, попередило родини, що їм не слід ані дивуватися, ані тривожитися через відсутність новин від своїх рідних, бо саме в цій мовчанці був ключ, який міг гарантувати їхню персональну безпеку, бо ця делікатна операція мала найвищий рівень секретності, червоний/червоний. Друге рішення, ухвалене виключно для внутрішнього застосування, стосувалося повного скасування раніше опрацьованого плану, що, як ми, звичайно ж, пам'ятаємо, передбачав активну інфільтрацію шпигунів у середовище мас, яка вважалася найкращим засобом, який допоможе проникнути в таємницю, в загадку, в шараду, в головоломку так званого голосування чистими бюлетенями. Відтепер агенти стали працювати двома неоднаковими за чисельністю групами, менша з них призначалася для польових

досліджень, від яких, правду кажучи, вже не сподівалися великих результатів, а друга мала продовжувати допит п'ятисот осіб, затриманих, завважте добре, а не заарештованих, збільшуючи на них у разі потреби фізичний і психологічний тиск, якому вони вже були піддані. Як навчає нас сотні років стародавнє прислів'я, Більше варті п'ятсот птахів у руках, аніж п'ятсот одна в небі. Його підтвердження не забарилося. Коли після багатьох дипломатичних зусиль, багатьох підходів і спроб агент, який працював у полі, тобто в місті, нарешті ставив своє перше запитання, Скажіть мені, будь ласка, за кого ви голосували, то відповідь, яку йому давали, ніби завчену напам'ять, кожним своїм словом збігалася із тими, які були записані в законі, Ніхто не зобов'язаний під жодним приводом відкривати таємницю свого голосування, й жоден представник влади не має права запитувати його про це. А коли агент тоном, що нібито не надавав найменшого значення своїм словам, ставив своє наступне запитання, Пробачне мені за мою цікавість, але чи ви не голосували чистим білим бюлетенем, відповідь, яку він чув, перетворювала це запитання на суто академічне, Ні, пане, я не голосував чистим білим бюлетенем, але якби я так зробив, то залишився б у рамках закону не меншою мірою, аніж якби голосував за будь-який із пропонованих списків або зіпсував свій бюлетень, намалювавши карикатуру на пре-

зидента, голосувати білим бюлетенем, голосувати незаповненим бюлетенем, пане, схильний багато запитувати, є необмеженим правом виборця, й закон не має іншої ради, як визнати його за виборцем, це в ньому записано всіма літерами, закон не може переслідувати нікого за голосування чистим бюлетенем, проте про всяк випадок, щоб ви були спокійні, я знову повторюю вам, що не належу до тих, котрі голосують білими бюлетенями, тому те, що я вам сказав, було академічною гіпотезою, більше нічим. За нормальної ситуації почути таку відповідь двічі або тричі не мало б особливого значення, лише продемонструвало б, що кілька осіб, які живуть на цьому світі, знають закони, які керують їхнім життям і навіть закликають підкорятися їм, але будучи змушеним вислуховувати такі відповіді сто-двісті разів поспіль, вислуховувати цілком незворушно, не ворухнувши бровою, наче вивчену напам'ять літанію, було чимось більшим, аніж могло витримати терпіння людини, якій доручили такий делікатний обов'язок, а вона виявилася неспроможною виконати його. Отже, нема чого дивуватися, що систематична обструкція виборців призвела до того, що деякі з агентів утрачали контроль над своїми нервами й переходили до образ та агресії, тобто до поведінки, яку не завжди їм прощали, адже вони мали діяти кожен окремо, щоб не наполохати свою дичину, й нерідко траплялося, що інші

виборці, а надто у кварталах, які мали погану славу, приходили їм на допомогу. Повідомлення, що їх агенти передавали до центрального управління операціями, були надзвичайно вбогі за своїм змістом, бо жодна особа, жоднісінька, не призналася, що вона умисне голосувала порожнім бюлетенем, декотрі з них прикидалися, що нічого не розуміють, казали, що іншого дня, коли матимуть більше дозвілля, вони будуть готові поговорити на цю тему, а тепер вони, мовляв, надто поспішають, поки не зачинилися крамниці, але найгірше поводитися старі діди, нехай їм чорт, здавалося, епідемія глухоти зачинила їх усіх у звуконепроникній капсулі, а коли агент із подиву гідною наївністю, писав своє запитання на папері, нахабні діди заявляли, що розбили свої окуляри, що почерк агента їм незрозумілий або що вони просто не вміють читати. Проте були агенти набагато здібніші, які всерйоз сприйняли ідею проникнення в середовище, у своєму прямому значенні, їх можна було побачити в барах, вони платили за випивку, щедро позичали гроші гравцям у покер, ходили на спортивні змагання, передусім на футбол і на баскетбол, їх часто можна було бачити на лавах, де вони заводили розмови із сусідами, а у випадку футболу, коли матч завершувався без жодного забитого гола, порівнювали нульову нічию з безрезультатними виборами, сподіваючись, що, може, клюне. Але якщо навіть трохи клювало, то на

гачку не залишалося майже нічого. Рано чи пізно надходила мить, коли доводилося ставити пряме запитання, Чи не скажете ви мені, будь ласка, за яку партію ви голосували, Вибачте мені за мою цікавість, можливо, ви й не голосували порожнім бюлетенем, і тоді лунали вже знайомі відповіді, іноді з окремих уст, а іноді хором, Та щоб я голосував порожнім бюлетенем, Ми, що за фантазія, і нехайно перелічувалися всі відповідні закони, з усіма їхніми статтями та підстаттями, і люди викладали їх із такою плінністю, що, здавалося, всі жителі міста виборчого віку пройшли інтенсивні курси вивчення виборчих законів, як національних, так і зарубіжних.

З плином днів спочатку непомітно, а потім дедалі очевидніше слово білий стало змінювати своє значення, й так, ніби в ньому було щось ганебне або принизливе, ним перестали користуватися, і люди вдавалися до ухильних перифраз, щоб замінити його. Про чистий аркуш паперу, наприклад, говорили, що він позбавлений кольору, скатертина, яка протягом усього свого існування була білою, тепер набула кольору молока, сніг перестали порівнювати з білою мантиєю і зробили його сірим, яким він часто й був протягом останніх двадцятьох років, студенти перестали хизуватися, називаючи свою свідомість білою, а просто зізнавалися, що нічого не розуміють у тих предметах, які їм викладалися, але най-

цікавішим було несподіване зникнення загадки, якою протягом поколінь і поколінь батьки, діди, дядьки й сусіди намагалися стимулювати розум і дедуктивні спроможності дітлахів. Раніше їх запитували, якого кольору ті округлі речі, на яких сидить курка, але тепер, коли стало забороненим вимовляти слово білий, батьки, діди та інші зрозуміли, що їхнє запитання стало геть безглуздим, позаяк курка, курка будь-якої породи не може сидіти на чомусь іншому, крім яєць.

Виникало враження, що великі політичні перспективи, обіцяні міністрів внутрішніх справ, обрубані на самому їхньому початку, бо його доля, після того як майже піднялася до сонця, тепер неминуче упаде в глибини геллеспонту, але інша ідея, несподівана, як той промінь, що пронизує ніч, допомогла йому знову злетіти вгору. Ще не все для нього було втрачено. Він наказав повернути на місця їхньої праці всіх агентів, які трудилися в полі, звільнив усіх найнятих на тимчасову роботу, кадровим улаштував прочуханку й поринув у роботу.

Йому стало очевидним, що столиця була осереддям брехунів, що ті п'ятсот, які перебували в його розпорядженні, також брехали всіма зубами, які мали у своєму роті, але між тими й тими була різниця, позаяк одні з них ще були вільні заходити до своїх будинків і виходити з них, вони то з'являлися, то вислизали з-під нагляду, наче

вугрі, з'являлися і знову зникали, то воювати з іншими було набагато легше, досить було спуститися в підвали міністерства, щоправда, там не перебували всі п'ятсот, вони були розподілені по інших центрах допитів, але понад півсотні їх перебували під постійним спостереженням, і цього цілком мало вистачити для першого експерименту. Хоч надійність цієї машини була поставлена під сумнів фахівцями скептичної школи й деякі суди відмовлялися приймати як доказ результати її спостережень, міністр внутрішніх справ мав надію, що застосування цього апарата могло дати принаймні маленьку іскру, яка допоможе йому вибратися з темного тунелю, в якому перебували розслідування. Ішлося, як ви, либонь, уже зрозуміли, про застосування знаменитого поліграфа, також відомого як детектор брехні або в більш наукових термінах апарата, який служить для реєстрації одночасного вияву різних психологічних і фізіологічних функцій або, якщо описати його в усіх подробицях, інструмент реєстрації фізіологічних феноменів, який фіксує їх й електрично прокреслює на аркуші вологого паперу, просякненого йодом, калієм і крохмалем. Приєднаний до машини плутаниною дротів і присосків, пацієнт не терпить болю, тому він повинен казати правду, усю правду й тільки правду, й не повинен вірити тому універсально прийнятому твердженню, що від першопочатку часів протур-

котіло нам вуха вигадкою, ніби людська воля спроможна на все, бо в даному випадку ми можемо навести приклад, який ефективно її спростовує, адже твоя дивовижна воля, хоч би як ти в неї вірив, хоч би з якою впертістю та рішучістю виявляв її до сьогодні, неспроможна контролювати спазми твоїх м'язів, зупинити струмені поту, які недоречно змочують тобі тіло, перешкодити тремтінню твоїх повік, дисциплінувати твоє дихання. Коли в кінці дослідження тобі скажуть, що ти брехав, ти почнеш заприсягатися, що сказав правду, всю правду й лише правду, й, можливо, справді так і було, ти не брехав, але ти чоловік нервовий, ти наділений сильною волею, так, але ти тремтиш, наче очерет, що тремтить від найменших подмуків вітру, й тоді тебе знову приєднають до машини, й тепер тобі доведеться набагато важче, тебе запитають, чи ти живий, і ти, звичайно, відповіси, що так, я живий, але твоє тіло запротестує, воно тобі заперечить, твоє тремтяче підборіддя відповість, що ні, ти мертвий, і якщо воно має рацію, то, можливо, твоє тіло раніше від тебе знатиме, що тебе скоро в'ють. Неприродно, щоб таке могло статися в підвалах міністерства внутрішніх справ, єдиний злочин цих людей полягав у тому, що вони проголосували чистим бюлетенем, і не мало великої ваги, чи вони робили так і раніше, але тепер їх було надто багато, тепер майже всі так проголосували, і хоч це твоє невідчуване право,

але якщо тобі скажуть, що цим правом можна користуватися лише в гомеопатичних дозах, крапля по краплі, то ти не повинен іти туди з глечиком, переповненим чистими бюлетенями, тому в тебе й відламалася ручка від глечика, недарма нам здавалося, що з тією ручкою було щось негаразд, якби, попри те, що ти міг носити багато, ти завжди задовольнявся тим, що носив мало, ти виявив би скромність, гідну найвищої похвали, але тебе згубили твої амбіції, ти думав, що підіймешся до зірок, але впав донизу й утопився в дарданеллах, згадай, що те саме ми говорили про міністра внутрішніх справ, але він належить до іншої породи людей, до чоловіків-мачо, до чоловіків із твердим підборіддям, до тих, які ніколи не згинають шию, а ми тепер подивимося, як ти тепер звільнився від обвинувачення в брехні, які докази своїх великих і малих жалюгідних обманів залишиш ти на аркуші паперу, просякнутому йодом, калієм і крохмалем, і ти, який вважав себе чимось зовсім іншим, побачиш, що твоя висока людська гідність зведена до вологого аркуша паперу.

А втім, поліграф не є машиною з диском, який обертається вперед і назад і повідомляє нам залежно від ситуації, Суб'єкт збрехав, Суб'єкт не збрехав, якби все було так, то не було б нічого легшого, як звинуватити або виправдати допитуваного, комісаріати поліції були б замінені департаментами прикладної механічної психології, адвокати

втратили б клієнтів і перетворилися на охоронців архівів, а трибунали були б віддані мухам, поки для них не вигадали б інше застосування. Поліграф, як ми вже пояснювали, не працює без допомоги, треба, щоб біля нього перебував технічний працівник, який тлумачив би лінії, прокреслювані ним на папері, але це зовсім не означає, що цей технік знатиме правду, він знатиме тільки те, що перебуває в нього перед очима, бо запитання, поставлене допитуваному під спостереженням, може дати, якщо скористатися найновішим терміном, так звану алергографічну реакцію або, якщо висловити це більш або менш літературно, малюнок брехні. Проте дечого досягти все ж таки вдається. Принаймні стає можливим зробити перший відбір, зерно в один бік, полу в другий. І повернути до свободи, до родинного життя, знявши підозру з тих суб'єктів, нарешті реабілітованих, які відповіли, Ні на запитання, Чи голосували ви білим бюлетенем, і машина не виявила в їхній відповіді брехні. Що ж до решти, тих, які зберігали у своїй свідомості провини електоральних порушень, то нічим їм не допомогла ані ментальна стриманість єзуїтського типу, ані духовні інтроспекції типу дзен, поліграф невблаганно й без жодного почуття негайно викривав брехню й у тих випадках, коли вони заперечували, що голосували чистим бюлетенем, і тоді, коли заявляли, що голосували за ту або ту партію. За сприятливих обставин

могла вижити одна брехня, але дві ніколи. Тож міністр внутрішніх справ розпорядився, щоб і на ствердні, й на заперечливі відповіді, хоч би яким був результат перевірки, нікого поки що не відпускали на волю. Нехай іще посидять, ніколи не знаєш, куди може досягти людська підлота, казав він. І мав слушність той диявол, а не чоловік. Після багатьох десятків метрів перепсованої міліметрівки, вкритої каракулями, на якій були зареєстровані тремтіння душ допитуваних суб'єктів, після запитань і відповідей, повторюваних сотні разів, завжди одних і тих самих, один з агентів секретної служби, ще молодий хлопець, недосвідчений у спокусах, із наївністю ягняти дозволив собі потрапити в пастку, налаштовану однією жінкою, молодою й гарною, яка щойно відбула перевірку на поліграфі й була ним класифікована як лицемірна й брехлива. Тоді мата-харі сказала, Ця машина не знає, що вона робить, Не знає, що вона робить, чому, запитав агент, забувши, що діалог не передбачений тією роботою, яку він виконував, Бо в такій ситуації, коли всіх людей поставлено під підозру, досить промовити слово білий і не казати більше нічого, навіть не запитуючи, голосувала ця людина чи не голосувала, щоб спровокувати негативні реакції, тремтіння, тривогу навіть у тому випадку, коли перевірка дала найпозитивніші результати й повний доказ невинності, Я не вірю вашим словам, я не можу з вами погодитися, сказав агент, упев-

нений у собі, той, хто перебуває в мирі зі своєю совістю, не скаже ані більше, ані менше, ніж правду, а тому без проблем витримає видобування поліграфом, Ми не роботи й не камені, наділені даром розмови, пане агенте, сказала жінка, у кожній людській істині є завжди домішка якоїсь тривоги, роздратування, ми є, і я говорю не просто про тендітність життя, ми є маленьким і тремтячим вогником, що ризикує погаснути в будь-яку мить, і ми боїмося, ми боїмося геть усього, Ви помиляєтеся, я нічого не боюся, мене натренували долати страх за будь-яких обставин, а крім того, я не боязкий за своєю природою, і ніколи я не був боязким, відказав агент, Якщо так, то чому б нам не зробити експеримент, запропонувала жінка, дозвольте прив'язати себе до машини, а запитання ставитиму я, Ви схибнулися, я авторитетний агент, а підозрюваною є ви, а не я, А проте не випадає сумніватися, що ви відчуваєте страх, Я вже вам сказав, що ніякого страху я не відчуваю, Тоді прив'яжіться до машини й доведіть мені, що ви справді чоловік, який не знає страху й завжди каже правду. Агент подивився на жінку, яка всміхалася, подивився на техніка, який намагався приховати усмішку, й сказав, Ну гаразд, один раз це не багато разів, я погоджуюся на цей експеримент. Технік підключив дроти, затиснув клєми, Я готовий, починайте, коли вам захочеться. Жінка зробила глибокий вдих, затримала повітря в легенях на три секунди, а тоді

несподівано вигукнула слово, Білий. Це не було запитання, а просто вигук, але голки заврушилися, почали дряпати папір. Після того як настала пауза, голки цілком не припинили рух, вони й далі тремтіли й залишали на папері маленькі сліди, так, ніби були хвилями, що утворюються навколо каменя, кинутого у воду. Жінка дивилася на них, а не на чоловіка, прив'язаного до апарата, але потім обернула до нього погляд і запитала лагідним, майже ласкавим голосом, Скажіть мені, будь ласка, ви голосували чистим бюлетенем, Ні, я не голосував чистим бюлетенем, я ніколи не голосував і не голосуватиму чистим бюлетенем у своєму житті, рішучим голосом відповів чоловік. Рухи голок були швидкими, рвучкими, рішучими. Запала ще одна пауза. Ну то як, запитав агент. Технік забарився з відповіддю, й агент наполегливо повторив, Ну то як, що каже машина, Машина каже, що ви збрехали, пане, збентежено відповів технік, Це неможливо, вигукнув агент, я сказав правду, я ніколи не голосував чистим бюлетенем, я професіонал секретної служби, я патріот, який захищає інтереси народу, либонь, ця машина в несправному стані, Не дратуйтеся й не виправдовуйтеся, сказала жінка, я вірю, що ви сказали правду, що ви не голосували чистим бюлетенем і ніколи так не голосували, але зрозумійте, йшлося зовсім не про це, я лише спробувала довести вам і змогла довести, що ми не повинні надто довіряти своєму тілу, Це

ваша провина, ви примусили мене рознервуватися, Звичайно, провина була моя, провина завжди належить Єві-спокусниці, але нас ніхто ніколи не запитував, нервуємо ми чи не нервуємо, коли нас прив'язували до цієї машини, Те, що я примусила рознервуватися вас, моя провина, Але можливо, ви все-таки запитаете свого начальника, чому так сталося, що, будучи цілком невинним у наших прикростях, ви повелися як винний, Я нічого не скажу своєму начальнику, вважайте, що ніколи не було того, що тут сталося, заявив агент. Потім, звертаючись до техника, він сказав, Дай мені цей папір і зберігай абсолютну мовчанку, якщо не хочеш покаятися, що ти народився на світ, Гарзд, пане, не турбуйтеся, мій рот ніколи не відчиниться, Я також не скажу нічого, докинула жінка, але ви принаймні спробуйте пояснити міністру, що ваші всілякі хитрощі ні до чого не призведуть, що всі ми брехатимемо, коли казатимемо правду, що казатимемо правду, коли брехатимемо, як і він, як і ви, а тепер уявіть собі, що відповіла б машина, якби я запитала вас, чи не хочете ви переспати зі мною.

Улюблена фраза міністра оборони, Потужний артилерійський удар по системі, почасти підказана незабутнім досвідом історичної підводної прогулянки, що тривала півгодини при повному штилі, почала набувати сили й

приваблювати до себе увагу, коли плани міністра внутрішніх справ, попри невеличкі успіхи, досягнуті то там, то там, проте позбавлені будь-якого вартісного значення в контексті ситуації, виявилися безпорадними у фундаментальному розумінні, тобто не змогли переконати жителів столиці або, якщо назвати їх точніше, дегенератів, злочинців і руйнівників, що голосували чистими бюлетенями, щоб вони визнали свої помилки й попросили пробачення, а також пообіцяли спокутувати свою провину, згідно з новим виборчим законом, згідно з яким у призначений час вони масово очистяться від своїх гріхів, яких запрягнуть ніколи не повторювати. Усім членам уряду, за винятком міністрів юстиції та культури, які вагалися у своєму ставленні до здійснених правопорушень, було доведено до відома, що виникла необхідність ще тугіше закрутити гайки, бо запровадження надзвичайного стану, на який покладалися такі великі надії, не справило скільки-небудь помітного ефекту в сподіваному напрямку, позаяк було цілком логічним і навіть природним, що громадяни цієї країни, не маючи корисного звичаю вимагати регулярного дотримання прав, які надавала їм конституція, навіть не усвідомили, що їх цих прав позбавили. Отже, виникла нагальна необхідність запровадити стан облоги з усією серйозністю, не для проформи й не для показухи, з обов'язковим затриман-

ням усіх порушників режиму, закриттям усіх зал для розваг і театральних вистав, інтенсивним патрулюванням вулиць підрозділами військових сил, забороною людям збиратися більш як по п'ять осіб, абсолютною забороною входити до міста й виходити з нього й водночас запровадити подібні обмеження в решті країни, хоч і набагато менш суворі, щоб різниця в ставленні до населення столиці й населення провінції була очевидною, була набагато тяжчою й принизливішою для жителів столичного міста. Те, що ми хотіли сказати їм, висловив міністр оборони, сподіваючись, що вони затямлять раз і назавжди, вони не виправдали покладеної на них довіри і заслуговують на те, щоб до них ставилися саме так. Міністрові внутрішніх справ, який прагнув у будь-який спосіб приховати крах зусиль своїх секретних служб, сподобалася ідея негайно запровадити стан облоги, й аби показати, що він продовжує діяти з тими самими картами в руках і не вийшов із гри, він інформував раду міністрів, що після вичерпних досліджень у тісній співпраці з Інтерполом він дійшов висновку, що міжнародний рух анархістів, якщо він існує для чогось більшого, аніж писати лайку на стінах, він на мить замовк, чекаючи схвального хихотіння колег, після чого, задоволений ними й задоволений собою, закінчив свою фразу, Не брав жодної участі в бойкоті електорального акту, жертвами якого ми стали,

а отже, йдеться про подію, яка була нашою суто внутрішньою проблемою, Дозвольте мені зробити одне зауваження, втрутився до розмови міністр закордонних справ, це твердження видається мені не зовсім коректним, і тому я хотів би нагадати цим високим зборам, що амбасадори багатьох держав уже виразили мені свою стурбованість, що те, що відбулося тут, може перетнути кордони й розповзтися по всьому світу, наче нова чорна смерть, Біла смерть, вона є білою, з усмішкою поправив його схильний до миротворчих висновків керівник уряду, білою, як незаповнений бюлетень, І в такому разі, розвивав свою думку далі міністр закордонних справ, ми маємо набагато більше підстав говорити про тяжку загрозу стабільності демократичної системи не тільки в нашій країні, а й на всій планеті. Міністр внутрішніх справ відчув, що втрачає роль головної постаті, яку він набув завдяки останнім подіям, і щоб остаточно не зійти зі сцени, він великодушно подякував міністрові закордонних справ за його слухний коментар, але вирішив показати, що й він спроможний на вельми витончені тонкощі семіологічного тлумачення, Цікаво спостерігати, сказав він, як змінюються значення слів непомітно для нас, скільки разів ми застосовували їх для того, аби сказати протилежне тому, що вони означали раніше й досі означають, як відлуння, що поступово стихає вдалині. Це один із ефектів семан-

тичного процесу, втрутився до розмови міністр культури, Це те, що ми спостерігаємо під час голосування білими бюлетенями, Під час голосування білими бюлетенями нічого такого не відбувається, але під час запровадження стану облоги відбувається саме це, тріумфально заявив міністр внутрішніх справ, Я такого не помітив, заявив міністр закордонних справ, Усе дуже просто, Усе дуже просто, що ви говорите, але я чогось такого не помітив, Поміркуймо, що означає слово облога, це запитання, власне, є риторичним, ми не маємо потреби відповідати на нього, усі ми знаємо, що облога означає оточення, означає штурм, хіба не так, Так само як два додати два означає чотири, Отже, коли ми говоримо про стан облоги, то це те саме, ніби ми повідомляємо, що столиця нашої країни оточена ворожим військом, яке має намір штурмувати її, тоді як насправді цей ворог, дозвольте мені так називати його, перебуває не зовні нашої столиці, а всередині неї. Міністри подивилися один на одного, керівник уряду вдав, ніби він нічого не розуміє, і занурився у свої папери. Але міністр оборони здобув тріумф у семантичній битві, Існує інший спосіб розуміти речі, Який, Що жителі столиці, влаштувавши заколот, гадаю, я зовсім не перебільшую, назвавши заколотом те, що в нас відбулося, через це потрапили в облогу, або були оточені, або мусили витримати штурм, обирайте термін, який вас

найбільше задовольняє, для мене вони всі однакові, Я попросив би дозволу нагадати нашому дорогому колезі та нашій раді, сказав міністр юстиції, що городяни, які вирішили голосувати порожніми бюлетенями, не вчинили нічого іншого, як скористувалися правом, яке експліцитно визнає за ними закон, тому говорити про заколот у такому випадку, як цей, означає, як я собі уявляю, припуститися великої семантичної помилки, сподіваюся, ви подаруєте мені намагання проникнути у сферу, де я некомпетентний, а й також цілком недоречно з юридичного погляду, Права не є абстракціями, сухо відповів міністр оборони, право людина або заслуговує, або не заслуговує й ніколи його не заслужить, усе інше є пустопорожньою балаканиною, Ви маєте цілковиту рацію, сказав міністр культури, права й справді не є абстракціями, вони існують навіть тоді, коли їх не шанують, Ет, облиште цю філософію, Ви щось маєте проти філософії, пане міністр оборони, Якщо якась філософія мене й цікавить, то тільки воєнна, та й то лише в тому випадку, коли вона приводить нас до перемоги, я, мої дорогі панове, є прагматиком казарми, моя мова, до впадоби вона вам чи ні, пояснює, що хліб є хлібом, а сир сиром, і цього мені вистачає, але щоб ви не дивилися на мене як на чоловіка не інтелігентного, я був би вам вельми вдячний, якби ви мені пояснили, якщо не йтиметься про те, що коло мож-

на перетворити на квадрат однакової з ним площі, як може існувати право, якого ніхто не шанує, Дуже просто, пане міністр оборони, це право існує в потенції, тобто воно передбачає, що коли-небудь воно існуватиме й шануватиметься, Ані громадянські проповіді такого зразка, ані демагогія, я це кажу, нікого не намагаючись образити, нас нікуди не приведуть, залишається тільки запровадити стан облоги, й ми побачимо, як сприйме його більшість людей, Ще невідомо, як сприймемо його ми, сказав міністр юстиції, Не бачу в чому проблема, Поки що не бачу і я, але доведеться почекати, хіба хтось міг передбачити, що одного разу в якомусь місці світу станеться те, що сталося в нашій країні, але воно сталося, зав'язалося мертвим вузлом, який нікому не щастить розв'язати, й ось ми зібралися за цим столом, щоб знайти рішення, як подолати кризу, але, попри висунуті тут пропозиції, ми його досі так і не знайшли, тож нам доведеться зачекати, й незабаром ми довідаємося, як зреагують люди на стан облоги, Я неспроможний мовчати, після того як це почув, втрутився до розмови міністр внутрішніх справ, заходи, яких ми вживали, були однотайно підтримані на цій же таки нараді, і якщо пам'ять мене не зраджує, ніхто з присутніх, коли ми обговорювали це питання, не запропонував якихось інших і кращих заходів, щоб витримати тягар катастрофи, атож, я не готовий назвати це якимось інакше, ніж

тягар катастрофи, тоді як декому з панів міністрів така назва здається моїм перебільшенням, й вони неодмінно відреагують на мої слова своїм іронічним і самовдовольним сміхом, тягар катастрофи, повторюю я, який несуть на собі, як і належить, його ясновельможність керівник держави й пан прем'єр-міністр, а потім, з огляду на свої посади, міністр оборони і я власною особою, що ж до інших, і я маю на увазі, зокрема, пана міністра юстиції і пана міністра культури, хоч у деякі хвилини вони великодушно освітлювали нас сяйвом свого розуму, проте не запропонували нам жодної ідеї, яку варто було б обговорити протягом тривалішого часу, аніж той, протягом якого ми вислухали їх, Сяйво мого розуму, яким, згідно з вашими словами, я іноді великодушно освітлював цю нараду, було не моїм власним світлом, а світлом закону й нічим більше, відповів міністр юстиції, А щодо моєї скромної персони, яка завжди перебуває на краю обговорення, сказав міністр культури, то, взявши до уваги ту мізерію, яку виділяє нам державний бюджет, від мене не можна просити чогось більшого, Отепер я розумію, звідки виникає ваш потяг до анархістів, випалив міністр внутрішніх справ, бо раніше або пізніше ви неодмінно згадували про щось подібне.

Прем'єр-міністр нарешті відірвався від своїх паперів. Він легенько постукав кульковою ручкою по склянці з

водою, просячи всіх замовкнути, і сказав, Я не хотів би уривати ваші цікаві дебати, з яких, хоч я, либонь і здавався вам украй неухважним, я думаю, я багато чого навчився, бо як ми мусимо з досвіду знати, немає нічого кращого за добру дискусію, щоб розрядити напругу, яка накопичилася в організмі, а надто в ситуації з такими характеристиками, як та, що її ми переживаємо, коли ми розуміємо, що необхідно вдатися до якихось заходів, а не знаємо, до яких. Він зробив певну паузу в своїй промові, вдав, ніби перевіряє якісь нотатки, й провадив, Але тепер, коли ми трохи заспокоїлися, розслабилися, коли спалахи нашого обурення стихли, ми можемо нарешті схвалити пропозицію пана міністра оборони, тобто проголошення стану облоги на невизначений термін і з негайними ефектами, починаючи від тієї миті, коли він дійде до свідомості публіки. Почувся гомін схвалення, більш або менш загальний, хоч і з варіантами, походження яких було годі ідентифікувати, хоч міністр оборони й проїхався по обличчях панорамним поглядом, щоб помітити якісь вияви незгоди чи навіть не досить палкого ентузіазму. Прем'єр-міністр провадив, На жаль, досвід також нас навчає, що навіть найдосконаліші й глибоко обмірковані ідеї можуть зазнати краху, коли надходить година їхньої реалізації, чи то внаслідок вагання в останню мить, чи то різниці між сподіваним і тим, що

відбувається насправді, чи тому, що в критичну мить ми випускаємо ситуацію з-під свого контролю, чи з тисячі інших можливих причин, які немає сенсу розглядати тепер, та ми й не маємо часу, щоб їх досліджувати, тому треба бути завжди готовим застосувати іншу ідею або доповнити попередню, що перешкодить, як може статися в нашому випадку, утворенню вакууму влади або, якщо вдається до точнішого визначення, перешкодити владі валятися на вулицях, що може призвести до катастрофічних наслідків. Звичні до риторики прем'єр-міністра, зразка три кроки вперед і два назад, або, як можна сказати більш популярно, вдавай-ніби-ти-йдеш-але-насправді-стій-на-місці, міністри терпляче ждали останнього слова, фінального акорду, який усе пояснить. Але цього разу так не сталося. Прем'єр-міністр знову змочив губи, витер їх білою хусточкою, яку дістав із внутрішньої кишені піджака, прикинувся, ніби знову переглядає свої папери, але в останню мить відсунув їх назад і сказав: Якщо результати запровадження стану облоги не виправдають наших сподівань, тобто якщо ми не зможемо повернути наших громадян до демократичної нормальності, до стриманого й розумного користування виборчим законом, який через необачність законодавців залишив відчиненими двері для того, що, не боячись скотитися до парадоксу, буде цілком дозволено класи-

фікувати як протизаконне застосування закону, отож, ця рада повинна знати, що прем'єр-міністр передбачив застосування інших заходів, які не тільки підсилять у психологічному плані ті заходи, до яких ми уже вдалися, тобто я, звичайно, маю на увазі декларацію про стан облоги, а й зможуть, я в цьому переконаний, самі по собі відновити порушену рівновагу політичного балансу нашої країни й раз і назавжди покінчити з кошмаром, у який ми провалилися. Ще одна пауза, ще одне змочування губів, нове витирання рота хусточкою, і промовець заговорив далі, Чи дозволить собі хтось мене запитати, чому, перебуваючи в такому становищі, ми не застосуємо цих заходів відразу, замість гаяти час на запровадження стану облоги, що, як ми наперед знаємо, серйозно ускладнить у всіх аспектах життя столичного населення, причому постраждають як винні, так і невинні, то таке запитання, безперечно, буде слухним, але, на жаль, існують важливі фактори, яких ми не можемо обминути увагою, фактори як суто логістичного характеру, так і інші, які спричинилися б до фактору, що його я без жодних перебільшень назвав би травматичним і який би виник унаслідок негайного запровадження цих екстремальних заходів, тому, на мою думку, ми повинні поступово нарощувати силу наших дій, насамперед запровадивши стан облоги. Голова уряду ще раз занурився у свої

папери, але не доторкнувся до склянки з водою, Хоч я добре розумію вашу цікавість, сказав він, а проте нічого більше не говоритиму на цю тему, лише інформую вас, що сьогодні вранці я був на прийомі в його ясновельможності президента республіки, розповів йому про свою ідею й одержав його повне та безумовне схвалення. Свого часу ви довідаєтеся про все. А тепер, перш ніж закрити цю продуктивну нараду, я попросив би всіх панів міністрів, а насамперед міністра оборони та міністра внутрішніх справ, на чії плечі ляже відповідальність за всю складність наступних дій, бо саме їм призначено оголосити й виконувати декларацію про запровадження стану облоги, аби вони доклали всіх зусиль і використали всю свою енергію, щоб виправдати наші надії. Військові сили й сили поліційні діятимуть або кожна у специфічній зоні своєї компетенції, або спільно, завжди суворо дотримуючись взаємної поваги, уникаючи конфліктів, породжених суперництвом, які можуть лише зганьбити спільну мету, патріотичне завдання повернення заблудлої вівці до отари, якщо мені буде дозволено використати цей вираз, який так полюбляли наші предки і який так глибоко поєднався з пастушими традиціями нашого життя. І пам'ятайте, ви повинні зробити все, щоб ті, хто тимчасово опинився в лавах наших суперників, не перетворилися на ворогів нашої батьківщини.

Нехай Бог ніколи вас не покине й вестиме вас до вашої святої місії домогтися, щоб сонце злагоди знову осяяло свідомості й мир запанував у житті наших співгромадян, відновивши втрачену гармонію.

І в той самий час, коли прем'єр-міністр з'явився на екранах телевізорів, щоб оголосити про запровадження стану облоги, розповівши про причини, які вимагають повернення до національної безпеки, втраченої з огляду на політичну та соціальну нестабільність, яка нині виникла внаслідок діяльності організованих підривних груп, які знову й знову ставили перешкоди нормальному проведенню виборчого процесу, підрозділи піхоти та мілітаризованої поліції за підтримки танків та інших бойових машин зайняли позиції на всіх виїздах із міста й окупували залізничні станції. Головний аеропорт, розташований за двадцять п'ять кілометрів на північ від міста, перебував поза зоною, яку контролювало військо, а тому функціонував без особливих обмежень за винятком лише тих, які передбачені правилами жовтої тривоги, тобто туристам дозволялося прилітати й відлітати, але місцевим жителям, хоч цілком і не забороняли, проте наполегливо радили утримуватися від повітряних подорожей за винятком особливих обставин, кожен з яких розглядали окремо. Образи військових операцій вторгалися в будинки розгублених жителів столиці, завдаючи їм, як висловився

один репортер, прямого удару в щелепу. Повсюди снували офіцери, викрикуючи накази, повсюди сновигали сержанти, криками примушуючи солдатів їх виконувати, сапери будували всілякі перешкоди, гасали вулицями карети швидкої допомоги, зв'язківці натягували дроти, прожектори освітлювали вулиці до першого повороту, солдати хвилями стрибали з вантажівок й розташовувалися на позиціях, озброєні до зубів і споряджені чи то для негайної битви, чи то для тривалої і тяжкої кампанії. Родини, члени яких працювали або навчалися в місті, тепер наштовхувалися головами на воєнні демонстрації і бурмотіли, Та ви геть схибнулися, але інші родини, які щоранку відправляли батька або сина на фабрику, розташовану в одному з промислових кварталів, які оточували місто, і щовечора чекали їхнього повернення з роботи, ці люди запитували себе, як і з чого вони тепер житимуть, якщо не дозволено ані виходити з міста, ані повертатися в нього. Я думаю, вони видадуть перепустки для тих, хто працює за околицями міста, сказав один дід, що вийшов на пенсію багато років тому, який досі користувався мовою, що побутувала в добу франко-пруських війн або за часів, не менш стародавніх. А проте не зовсім схибнувся розважливий дід, бо вже наступного дня асоціації підприємців поквапилися донести до уваги уряду свою глибоку тривогу, Хоч ми й глибоко та беззастережно підтримуємо,

сповнені глибокого патріотичного почуття, енергійні заходи, до яких удався наш уряд, змушений подбати про національну безпеку, і які, поза всяким сумнівом, зможуть нарешті припинити шкідливу діяльність підривних груп, ми дозволимо собі, проте, із глибокою повагою звернутися до компетентних інстанцій із проханням якомога швидше надати перепустки нашим службовцям і робітникам, бо інакше, якщо не вжити цих заходів якомога негайніше, буде завдано тяжкої й невиправної шкоди промисловій та комерційній діяльності, яку ми провадимо, з негайними та неунікними втратами для національної економіки в усій її тотальності. Надвечір того самого дня надійшло об'єднане повідомлення від міністерств оборони, внутрішніх справ та економіки, в якому підкреслювалося, при тому, що було виражено розуміння й співчуття уряду до зрозумілої стурбованості відповідних осіб, що негайна видача перепусток, яких вони вимагають, не може бути здійснена з тією широтою, якої бажають підприємства, оскільки такий ліберальний крок із боку уряду завдасть неминучої шкоди твердості та ефективності військових заходів, пов'язаних з охороною нового кордону, який оточив столицю. Проте, аби довести свою відкритість і бажання уникнути найгірших результатів, уряд готовий визнати необхідність видачі таких документів особам і технічним командам, які будуть проголошені незамінни-

ми у процесі регулювання діяльності підприємств, проте на цих людей буде покладено особисту відповідальність, зокрема, й кримінальну, за діяльність у місті й поза ним осіб, наділених цими привілеями. У всякому разі ці особи, якщо план буде схвалено, муситимуть щоранку збиратися у точно вказаному місці й звідти автобусами під охороною поліції їх перевозитимуть до різних виходів із міста, де вони пересідатимуть на інші автобуси, що перевозитимуть їх на ті фабрики й заводи, на яких вони працюють і з яких у кінці робочого дня їх забиратимуть. Усі витрати, пов'язані з цими переїздами, від винаймання автобусів до винагороди поліції, якій треба буде оплачувати їхні послуги з охорони й супроводу, будуть покладені на підприємства, хоч вони матимуть усі підстави сподіватися на зниження податків, рішення про яке буде ухвалено протягом належного часу, після того як міністерство фінансів вивчить можливість такого зниження. Неважко було уявити собі, що вимоги до уряду цим не обмежаться. Досвід незаперечно свідчить про те, що люди не можуть жити без їжі й питва, а враховуючи те, що м'ясо до міста привозять, що рибу сюди привозять, що сюди привозять також городину, фрукти й зелень, що до міста привозять, зрештою, все і те, що виробляє і зберігає на складах саме місто, не дозволить прожити його населенню бодай протягом тижня, необхідно буде організувати системи по-

стачання, більш або менш схожі на ті, які постачають заводам техніків і робітників, але ці системи мають бути набагато складнішими, позаяк деякі продукти дуже швидко псуються. Не слід також забувати про лікарні й аптеки, про кілометри бинтів, гори вати, тонни пігулок, безліч ампул, про тисячі презервативів. Треба буде також подумати про бензин і про його постачання на станції обслуговування, якщо тільки комусь із начальства не прийде в голову макіавеллівська ідея покарати жителів столиці подвійно, примусивши їх ходити пішки. Минуло кілька днів, і уряд зрозумів, що стан облоги вимагає від нього дуже багато, а надто в тому випадку, якщо вони не мають наміру виморити всіх обложених голодом, як то часто практикували в далекому минулому, що стан облоги не можна запровадити бездумно й легко, що треба знати дуже добре, куди ти хочеш прийти і як виміряти наслідки, оцінити реакції, обміркувати незручності, обрахувати здобутки і втрати, що не вдасться уникнути тяжкої праці, що міністерствам доведеться не солодко, бо через кілька днів вони будуть завалені купами протестів, вимог і прохань пояснити те або те, майже ніколи не знаючи, яку відповідь краще дати в тому або в тому випадку, бо ті інструкції, які надходили згори, торкалися лише найзагальніших принципів стану облоги, цілковито нехтуючи дрібними подробицями його виконання, що неминуче

закінчувалося хаосом. Цікавим аспектом ситуації, що не могла проминути увагу найдотепніших жителів столиці, був той факт, що уряд, будучи де-факто і де-юре тим, хто створював облогу, був водночас і обложеним, і не тільки тому, що його зали та передпокої, його кабінети й коридори, його відділення й архіви, його картотеки й печатні були розташовані в самому центрі міста й у якийсь спосіб органічно його складали, а й тому, що кілька з його членів, принаймні троє міністрів, кілька секретарів та заступників секретарів, а також кілька генеральних директорів, мешкали на околицях міста, не кажучи вже про тих чиновників, які щоранку й щовечора, в одному напрямку й у другому мусили їхати на електричці, в метро або в автобусі, якщо не мали власного автомобіля або не хотіли долати труднощі міського трафіка. Історії, які не завжди розповідали пошепки, розробляли відому тему мисливця, який став дичиною, або того, хто поїхав по шерсть, а повернувся стриженням, але вони далеко не завжди задовольнялися цими дитячими невинностями, цим гумором дитячого садка чудової епохи, вони також створювали калейдоскопічні варіанти, деякі з них були радикально безсоромними й у світлі найелементарнішого доброго смаку осудно есхатологічними. Але, на превеликий жаль, і в цьому ще раз знаходила вияв дріб'язковість і структурна слабкість сарказмів, насмішок, глузливих реплік, іро-

нічних випадів, анекдотів та інших дотепів, якими хотіли принизити уряд, бо ані стан облоги не скасовували, ані проблеми постачання не розв'язувалися.

Минали дні, й труднощі безперервно зростали, ускладнювалися й ставали все численнішими, виростали під ногами, немов гриби після дощу, та було несхоже, щоб моральна впертість населення захиталася й воно перестало вважати, що на виборах воно просто скористалося своїм правом на індивідуальне мислення, а не підтримувало якусь опінію, одностайно схвалену. Деякі спостерігачі, переважно кореспонденти закордонних засобів масової комунікації, яких послала преса, щоб вони висвітлили подію, так говорять на жаргоні їхньої професії, а проте мало знайомі з місцевими дивацтвами, з подивом відзначали абсолютну відсутність конфліктів між людьми, попри діяльність агентів-провокаторів, котрі, як було встановлено згодом, а потім і доведено, докладали неабияких зусиль, щоб створити ситуацію нестабільності, яка могла б виправдати в очах так званої міжнародної спільноти стрибок, який поки що не був здійснений, від стану облоги до стану війни. Один із коментаторів виявив свою тривогу в досить оригінальний спосіб і витлумачив те, що тут відбувалося, як унікальний випадок, ніколи не бачений в історії, ідеологічної одностайності, яка, правду кажучи, перетворювала населення столиці на цікавий

зразок політичної страховинності, гідний вивчення. Ця ідея під будь-яким кутом зору була абсолютним безглуздом, вона не мала нічого спільного з дійсністю, тут, як і в будь-якому іншому місці планети, люди відрізняються один від одного, думають по-різному, не всі вони бідні й не всі багаті, а щодо людей середнього достатку, то одні ним задовольняються, а інші — ні. Єдина подія, щодо якої, не згадуючи наші попередні дебати, вони були одностайні, це подія нам уже відома, тож не варто до неї повертатися. Проте природно було запитати, й це запитання багато разів повторювали як іноземні журналісти, так і вітчизняні, з яких незбагнених мотивів досі не виникали інциденти, сварки, бійки, кулачні битви або й битви серйознішою зброєю між тими, хто голосував чистими бюлетенями, та всіма іншими. Це запитання показує, до якої міри важливі найелементарніші знання з арифметики для всіх, хто входить до війська журналістів, бо в даному випадку їм досить було б пригадати, що осіб, які голосували чистими бюлетенями, було вісімдесят три відсотки від населення столиці, а всіх інших, до купи складених, ледь-ледь набиралося сімнадцять відсотків, і не слід також забувати про дискусійну заяву партії лівих, що всі, хто голосував чистими бюлетенями, належать до її прихильників, що, висловлюючись метафорично, вони плоть від її плоті, і якщо не всі прихильники партії лівих

голосували чистими бюлетенями, хоч у другому турі виборів багато з них голосували саме так, то лише тому, що ніхто не дав їм відповідного наказу. Ніхто нам не повірив би, якби ми стали стверджувати, що сімнадцять відсотків вийшли на битву з вісімдесятьма трьома відсотками, давно минули ті часи, коли перемогу здобували не кількісною перевагою, а завдяки Божій допомі. Ще одна місцева подія, результати якої було цікаво з'ясувати, це те, що сталося з тими п'ятьма сотнями виборців, яких прямо в чергах до виборчих дільниць заарештували шпигуни міністерства внутрішніх справ, тими, які потім мусили витримати тривалі допити й пережити агонію витягування з них їхніх найінтимніших таємниць детекторами брехні, а також цікаво було довідатися, що збираються робити агенти секретної служби та їхні помічники нижчого рангу. Що стосувалося першого пункту, ми могли мати лише сумніви й ніякої можливості прояснити їх. Ходили чутки, ніби п'ятсот ув'язнених виборців продовжували, згідно з відомим поліційним евфемізмом, співпрацювати з властями з метою прояснення фактів, інші стверджували, що їх випустили на волю, хоча щоразу випускали у невеликих кількостях, щоб вони не вражали спостерігачів своєю чисельністю, хоча найскептичніші з оглядачів підтримували версію, що їх усіх тримали поза межами міста, що вони перебували в невідомих місцях і

що допити, попри досі добуті нульові результати, тривали. Неможливо було здогадатися, хто мав рацію. Щодо другого пункту, тобто що збиралися робити агенти секретних служб, то тут жодних сумнівів ні в кого не було. Як почесні службовці, гідні найвищої похвали, вони щоранку виходили зі своїх домівок, перетинали пішки місто з одного кінця в другий у пошуках чогось підозрілого, й коли їм здавалося, що риба ось-ось клює, застосовували нову тактику, яка полягала в тому, щоб уникати тривалих балачок і несподівано ставити прямі запитання тим, хто захоче їх слухати, Поговорімо відверто, як друзі, я голосував чистим бюлетенем, а як голосували ви. Спочатку ті, до кого звертатися з таким запитанням, обмежувалися тим, що давали вже відомі відповіді, мовляв, ніхто не зобов'язаний повідомляти, як він голосував, жодній авторитетній особі, яка запитає його про це, а якщо раптом один із них набереться зухвалості зажадати від надто доскіпливого допитувача, щоб він тут-таки назвав своє прізвище, від імені якої влади або організації він поставив своє запитання, тоді такий зухвалець матиме можливість помилуватися рідкісним спектаклем, побачити, як агент секретної служби бере ноги на плечі й кидається навікача, бо очевидно, що нікому не спаде на думку наважитися відкрити гаман і показати посвідчення своєї особи з фотографією на тлі державного прапора

або назватися, що я такий-то і такий. Але так, як ми вже сказали, було лише спочатку. Починаючи від якогось часу поширилася народна думка, що найкращою поведінкою в подібних ситуаціях буде не давати ніякої відповіді тому, хто підкотився до тебе з таким запитанням, просто обертатися до нього спиною, а якщо той надто до тебе причепиться, голосно вигукнути, Відчепи-ся від мене, або для того, хто любить висловлюватися більш прямо і надавати більшій рішучості своїм словам, послати надто цікавого співрозмовника відомо куди. Природно, що агенти секретної служби повідомляли своїм начальникам такі відповіді у закамуфльованому вигляді, намагалися не розповідати про ці невдачі, задовольняючись повідомленнями про вперту й систематичну відсутність у допитуваних духу співпраці, яку населення столиці безперервно підтверджувало. Можна було подумати, що такий порядок речей досяг пункту, подібного до того, коли двоє борців, наділених однаковою силою, штовхаючи один одного в протилежних напрямках, якщо справді вони не зрушували ніг із тих точок, на які їх поставили, не могли на жоден палець просунутися вперед, і в кінцевому підсумку лише остаточне виснаження одного з них могло принести перемогу другому. І на думку особи, безпосередньо відповідальної за діяльність секретної служби, патову ситуацію пощастить не-

гайно виправити, коли один із борців дістане підтримку від іншого бійця, а це в даній конкретній ситуації означало, що треба негайно відкинути процеси умовляння, які досі панували, і перейти без будь-якої стриманості до вагомих методів, які не виключають застосування брутальної сили. Якщо столиця за свої численні провини перебуває у стані облоги, якщо військові сили мусять навести дисципліну й удатися до суворих дій у випадку тяжкого порушення суспільного порядку, якщо вище командування візьме на себе відповідальність і дасть слово честі не вагатися, коли настане година ухвалювати рішення, тоді секретні служби візьмуть на себе завдання створити адекватні вогнища опору, які апріорі виправдають суворість репресій, що їх уряд великодушно прагнув усіма мирними засобами й, повторимо його слова, вдаючись до засобів переконання, уникнути. Після цього заколотники не зможуть нарікати на дії уряду, адже вони дістали те, чого хотіли. Коли міністр внутрішніх справ приніс цю ідею на засідання вузького кабінету, або кабінету кризи, прем'єр-міністр нагадав йому, що він іще має засіб розв'язати конфлікт, і тільки в тому малоймовірному випадку, коли він зазнає невдачі, вони розглянуть не лише його новий план, а й інші плани, які тим часом виникнуть. Хоч і лаконічно, лише в двох словах, але міністр внутрішніх справ висловив свою незгоду,

Гаємо час, зате міністр оборони ясно дав зрозуміти, що військові сили виконують свій обов'язок, Як і завжди робили, незважаючи на жертви, впродовж усієї нашої історії. Отже, делікатне питання залишилося нерозв'язаним, плід, здавалося, ще не достиг. І тоді на сцену подій вийшов ще один борець, якому набридло чекати. Одного ранку вулиці столиці наповнилися людьми з плакатами на грудях, де червоним по чорному було написано, Я голосував незаповненим бюлетенем, з вікон звисали великі афіші, які чорним по червоному повідомляли, Ми голосували білими бюлетенями, але найцікавішим було те, що над головами маніфестантів плинула нескінченна річка білих прапорів, що збила з пантелику одного з кореспондентів, і він побіг телефонувати до своєї газети з повідомленням, що місто капітулювало. Динаміки поліційного радіо волали, що не дозволено збиратися більш як по п'ятеро людей, але людей на вулиці було п'ятдесят, п'ятсот, п'ять тисяч, п'ятдесят тисяч, і чи можливо було поділити таку кількість на п'ятірки? Поліційне командування запитувало, чи буде йому дозволено застосувати сльозогінні гази та водомети, командир північної дивізії просив дозволу вивести на вулиці міста танки, командир південної дивізії запитував, чи існують умови для висадки парашутистів чи, навпаки, викидати десант було ризиковано, бо його

люди могли застрягнути на дахах міських будинків. Війна могла ось-ось вибухнути.

І тоді прем'єр-міністр перед повним зібранням уряду під керівництвом глави держави оголосив свій план, Пора зламати хребет силам опору, заявив він, облишмо дії психологічного характеру, застосування шпіонажу, детекторів брехні та іншої технологічної апаратури, позаяк, попри гідні всілякої похвали зусилля пана міністра внутрішніх справ, була продемонстрована неспроможність цих засобів розв'язати проблему, і я хотів би, до речі, додати, що вважаю також неадекватною безпосередню інтервенцію збройних сил, оскільки їхнє застосування призвело б до більш аніж імовірного кровопролиття, а наш обов'язок уникати його, хоч би якими були обставини, тож натомість я хочу ознайомити вас із цілим комплексом заходів, які декому, можливо, здадуться абсурдними, але я переконаний, що саме вони приведуть нас до повної перемоги й повернуть до демократичної нормальності, насамперед — що мені уявляється найважливішим — пропоную негайно перемістити уряд до іншого міста, яке стане новою столицею країни, перекинути туди ж таки всі військові формування, які перебувають досі тут, та всі поліційні сили, й по застосуванні цих радикальних заходів місто заколотників буде покинуте само на себе й матиме досить часу, аби зрозуміти, що означає бути відокремле-

ним від священної національної єдності, й коли більше не зможе витримувати усамітнення, ганьбу, зневагу, коли життя для нього перетвориться на хаос, тоді його провинні жителі повернуться до нас із низько опущеними головами і стануть благами нашого прощення. Прем'єр-міністр озирнувся довкола, Ось таким є мій план, сказав він, я пропоную, щоб ви оцінили й обговорили його, але пробачте мені, якщо я висловлю впевненість, що він здобуде ваше загальне схвалення, велике лихо вимагає надзвичайних заходів, і якщо правда, що заходи, які я вам пропоную, є болючими, то лихо, яке нас спіткало, можна назвати смертельним.

Якщо перекласти слова прем'єр-міністра словами, зрозумілими для менш освічених класів, але які, проте, повністю усвідомлюють серйозність і розмаїття нещастя усілякого різновиду, що загрожують уже й так хисткому виживанню людського роду, то пропозиція, яку висловив керівник нашого уряду, полягала ні більше ні менше в тому, щоб утекти від вірусу, який напав на більшу частину мешканців столиці і який, позаяк найгірше завжди чекає нас за дверима, зрештою перекинеться й на решту, а то й на всіх жителів нашої країни. Не слід чекати, що прем'єр-міністр власною персоною й уряд, який перебував

під його керівництвом, боялися, що їх укусить жало цієї руйнівної комахи, позаяк ми переконалися в тому, що, попри деякі невдачі персонального характеру й певні легкі розбіжності в поглядах, які, зрештою, мали стосунок радше до засобів, аніж до цілей, досі була непохитною інституційна єдність між політиками, що відповідають за управління країною, яку несподівано спіткала катастрофа, ніколи не бачена протягом тривалої і завжди важкої історії відомих народів. Усупереч тому, що безперечно думали деякі зловорожі елементи, ішлося аж ніяк не про боягузливу втечу, а радше про глибоко обміркований стратегічний хід, незрівнянний за своєю сміливістю, результати якого у своїй перспективі можна було зірвати рукою, як плоди з дерева. Тепер для успішного завершення блискучого задуму вимагалось тільки, щоб енергія реалізації плану була на рівні твердості наміру. Насамперед треба було вирішити, хто покине столицю, а хто в ній залишиться. Її мали покинути, безперечно, його ексцеленція голова держави й весь уряд до рівня секретаря з їхніми найпершими заступниками, виїдуть також депутати парламенту нації, щоб ніколи не припинялася законотворча діяльність, покинуть місто збройні сили та сили поліції, включно з поліцією, що наглядає за транспортом, але представники муніципальної влади залишаться разом зі своїм президентом, залишаться корпорації пожежників, які

стежитимуть, щоб місто не спалахнуло від якоїсь необережності або акту саботажу, залишаться також служби прибирання сміття через загрозу виникнення епідемії, і звичайно ж, буде гарантовано постачання води та електричної енергії, без яких життя неможливе. Щодо їжі, то група фахівців у сфері харчування уже дістала доручення опрацювати мінімальний раціон, який не дозволить населенню столиці вимерти з голоду, але дасть йому відчуття, що стан облоги, доведений до своїх крайнощів, відрізняється від вакацій, проведених на пляжі. Крім того, уряд був переконаний, що подібні випробування не триватимуть довго. Мине не так багато днів, і на якомусь із військових постів на кордонах столиці з'являться парламентарі з піднятим білим прапором, який цього разу означатиме не повстання, а безумовну капітуляцію, попри цілковиту однаковість кольорів, якої ми тепер не станемо обговорювати, а згодом поміркуємо, і якщо будуть достатні підстави, то повернемося до неї.

Після пленарного засідання кабінету, про яке ми досить детально розповіли на останній сторінці попереднього розділу, обмежена кількість міністрів, які увійшли до так званого кризового комітету, обговорили та ухвалили низку рішень, які у свій час будуть опубліковані, якщо розвиток подій, про який ми також, схоже, згадували, не примусить відмовитися від них або замінити

їх іншими, бо завжди слід пам'ятати, що якщо людина припускає, то Бог вирішує, і дуже рідко трапляються такі випадки, коли двоє людей доходять спільного рішення. Однією з найпалкіше обговорюваних проблем був процес від'їзду уряду, коли і як він мав покинути місто, піддавши свій від'їзд широкому розголосу чи виїхавши непомітно, повідомивши по це чи не повідомивши по телевізору, під музику оркестрів чи без музики, з гірляндами чи без них на автомобілях, із національним прапором, який майорітиме над капотами машин, і враховуючи ще безліч дрібниць, задля яких довелося б знову й знову звертатися до державного протоколу, до якого від самого заснування держави не зверталися за подібних подій. План виїзду, який, зрештою, опрацювали, був шедевром тактичної думки, він складався з добре дослідженої системи маршрутів, що мали максимально ускладнити концентрацію маніфестантів, яких могли мобілізувати, щоб виразити невдоволення та обурення столиці втратою свого уряду, на яку її прирекли. Було обрано спеціальний маршрут для керівника держави, але також окремі маршрути для прем'єр-міністра і для кожного з членів міністерського кабінету, які разом нараховували двадцять сім, причому кожен перебував під охороною війська та поліції з танками на перехрестях вулиць та каретами швидкої допомоги, які

супроводжували кожен із кортежів, бо мало чого могло статися. Мапа міста, величезна яскраво освітлена панель, над якою напружено працювали протягом сорока вісьмох годин військові та поліцейні фахівці, була схожа на червону зірку, з якої виходило двадцять сім променів, чотирнадцять у північному напрямку, тринадцять — у південному, що перетинали екватор, який ділив столицю на дві півкулі. По цих променях мали пересуватися чорні автомобілі офіційних осіб, оточених машинами охорони з допотопними засобами зв'язку, так званими йокі-токі, якими ще користувалися в цій країні, але які незабаром мали замінити сучасними апаратами, для цього вже були виділені бюджетні гроші. Усі особи, які брали участь у різних фазах цієї операції, хоч би якою важливою була їхня участь, мусили дати присягу в збереженні абсолютної таємниці, спочатку поклавши розкриту долоню на євангелію, а потім на конституцію країни, оправлену в синій сап'ян, підкріплюючи свою подвійну присягу вчистою обіцянкою, запозиченою з народної традиції. Якщо я порушу цю клятву, то нехай упаде кара на мою голову й на голову моїх нащадків аж до четвертого коліна. Забезпечивши в такий спосіб таємничість виїзду, його призначили через два дні. Годиною виїзду для всіх одночасно була третя година ночі, коли лише люди, які страждають від тяжкого безсоння,

перевертаються в ліжку й благають бога Гіпноса, сина ночі й брата-близнюка Танатоса, щоб він допоміг їм у їхній скруті, проливши на їхні повіки солодкий бальзам міцного сну. Протягом годин, які ще залишалися до від'їзду, шпигуни, що масово повернулися до виконання своїх обов'язків, не робили нічого іншого, як снували в усіх напрямках по майданах, проспектах, вулицях та провулках міста, потай вимірюючи пульс у населення, занотовуючи погано приховані наміри, поєднуючи слова, почуті то там, то там, і намагаючись зрозуміти, чи не сталося витоку інформації, чи не стало широко відомим якесь із рішень, ухвалених на засіданні ради міністрів, а надто тих, які стосувалися близького виїзду уряду, бо шпигун, справді гідний цієї назви, мусить дотримуватися, як священного принципу, як золотого правила, як незламного закону ніколи не вірити жодним присягам, хоч би звідки вони надходили, навіть якби вони почули її від власної матері, що дарувала їм життя, а ще менше їм вірити, якщо таку присягу дало двоє людей, а ще менше — якщо таких людей було троє. Проте в цьому випадку не було іншої ради, як визнати, хоч і з певною професійною настороженістю, що офіційна таємниця оберігалася добре, що й підтвердив центральний комп'ютер міністерства внутрішніх справ, який після багатьох переглядів, проціджувань і комбінувань,

перетасувавши й проаналізувавши тисячі фрагментів підслуханих розмов, не виявив жодного підозрілого сигналу, жодної ознаки, за яку можна було б ухопитися, як за ниточку, що привела б до небажаного й зловісного результату. Повідомлення, що їх секретні служби надіслали до міністерства внутрішніх справ, були також цілком спокійними, але спокійними були не тільки вони, а й ті рапорти, якими ділилася зі своїми цивільними колегами набагато ефективніша військова контррозвідка, що виконувала власні завдання, постачаючи полковників інформації та психопідготовки, що працювали в міністерстві оборони, можна сказати, збігалися з їхньою власною інформацією, яку можна було назвати класично заспокійливою у стилі На західному фронті ніяких змін, за винятком, звичайно, солдата, який щойно загинув від ворожої кулі. Від керівника держави до останнього із заступників не було таких, хто б не зітхнув із полегкістю. Дякувати Богу, виїзд представників влади зі столиці відбудеться спокійно, не травмувавши надміру населення, частина якого, мабуть, уже кається за свою бунтівну поведінку, що не має жодного пояснення, а проте є достатньо цивілізованою й не налаштованою вороже ані діями, ані словами до своїх законних правителів у цю мить болісної, проте неминучої розлуки. Про це свідчили всі повідомлення, й так воно, зрештою, й сталося.

О другій годині тридцять хвилин ранку всі вже були готові вирушити в дорогу від палацу президента, від будинку керівника уряду та від різних міністерських будівель. Вишикувані в лінію блискучі чорні автомобілі поруч із вантажівками, що були навантажені архівами, під охороною поліції, озброєної до зубів і готової, хоч би яким це здавалося неймовірним, до обстрілу отруєними стрілами, на випадок чого їх супроводжували карети швидкої допомоги, а тим часом у будівлях досі висовували й засовували останні шухляди, готуючись стати втікачами або дезертирами ті, хто, якщо висловитися високим стилем, готувався до організованого відступу, збираючи останні спогади, групові фотографії з дарчими написами, пасма волосся, статуетку богині щастя, машинку для обстругування олівців, яку зберігали ще від часів школи, повернутий чек, анонімного листа, вишиту хусточку, таємничий ключ, ручку для письма з викарбуванням на ній ім'ям, звинувачувальну записку, ще одну записку, що звинувачувала сусіда по секції. Чимало людей, як чоловіків, так і жінок, не могли втриматися від сліз, опановані емоціями, й запитували себе, чи колинебудь вони повернуться в любі їм місця, які були свідками їхнього сходження нагору по ієрархічній драбині, інші, до кого доля не була такою прихильною, мріяли про те, що, попри оману й несправедливості, які досі їм

доводилося терпіти, вони тепер вирушать у новий світ, де на них чекають блискучі можливості. За чверть до третьої години, коли обіч двадцяти сімох маршрутів зайняли стратегічні позиції військові сили та сили поліції, не виключаючи танки, що розташувалися на перехрестях, було дано наказ зменшити інтенсивність публічного освітлення в усій столиці, щоб прикрити відступ, попри той шок, який могло спричинити таке затемнення. На вулицях, по яких мали проїхати автомобілі та вантажівки, не було видно жодної живої душі, жодного чоловіка в цивільному одязі. Щодо решти міста, то нічим не відрізнялися інформації, які безперервно надходили, жодної групи, жодного підозрілого руху, жителі міста, які досі не спали й перебували у своїх домівках або виходили з них на вулиці, не здавалися людьми, які чогось боялися, вони не несли прапора на плечі й не мали в руках пляшку з бензином, заткнуту ганчіркою, й не крутили ані кийками, ані велосипедними ланцюгами, а якщо про когось не можна було стверджувати, що він пересувається по прямій лінії, то це не свідчило про його відхилення від прямої політичної лінії, а про надмірне зловживання алкоголем, яке можна було простити. О третій годині без трьох хвилин двигуни автомобілів, що утворювали караван, загуркотіли. Рівно о третій, як і було задумано, почався від'їзд.

А тоді від несподіванки, подиву, розгубленості, від чогось досі небаченого, спочатку від спантеличення, а потім від тривоги й страху перехопило горло в керівника держави, керівника уряду, в міністрів, секретарів і заступників секретарів, у депутатів, в охоронців вантажівок, у поліціантів і навіть, хоч і меншою мірою, у персоналу карет швидкої допомоги, що завдяки своїй професії звикли до найгіршого. Мірою того як автомобілі просувалися по вулицях, на фасадах будинків, одні за одними, від верху до низу спалахували лампи, електричні й гасові, ліхтарі й ліхтарики, канделябри, якщо вони були, навіть старі бляшані каганці з трьома носиками, що заправлялися оливою, усі вікна були розчинені і яскраво світилися, бризкали осяйними струменями, то була річка світла, наче під час повені, безліч джерел білого світла, які вказували шлях, освітлювали дорогу втечі для дезертирів, щоб вони, бува, не заблукали, не звернули зі свого маршруту. Першою реакцією людей, відповідальних за безпеку кортежів, було відкинути всі заходи обережності, натиснути на педалі акселераторів, збільшити швидкість удвічі, й так вони почали діяти з невтримною веселістю офіційних водіїв, котрі, як усім відомо, терпіти не можуть просуватися повільною ходою коня, коли потужність їхнього двигуна дорівнює силі двохсот коней. Проте швидка їзда тривала недовго. Несподівана рвучка швидкість, як і всі

дії, спричинені страхом, призвела до того, що практично на всіх маршрутах, на одних десь попереду, на інших — позаду, відбулися невеличкі зіткнення, коли задній автомобіль зіштовхувався з тим, який їхав попереду, як правило, без серйозних наслідків для пасажирів, більшість яких лише підстрибували від страху, а меншість боляче стукалися головою, роздряпували собі обличчя, вдарялися грудьми, тобто не зазнавали нічого такого, щоб завтра вимагати медаль за поранення, орденський хрест, пурпурове серце або якусь іншу військову винагороду. Карети швидкої допомоги посунули вперед, медичний персонал наготувався надати першу допомогу пораненим, метушня виникла неймовірна, неприємна в усіх своїх аспектах, каравани зупинилися, телефонні дзвінки стали вимагати інформацію про те, що відбувається на інших маршрутах, хтось на високих нотах вимагав, щоб йому повідомили, як розвивається ситуація, а на додачу до всього ще й картини будівель, осяяних, наче різдвяні ялинки, — бракувало лише салюту з феєрверком — на щастя, в кожному з вікон не з'явилися люди, що втішались б незвичайним видовищем, яке безкоштовно пропонували їм із вулиці, сміючись, жартуючи, показуючи пальцем на застрягли автомобілі. Ця думка про те, що, на щастя, ніде не з'явилися глядачі, могла виникнути у чиновників із коротким світоглядом, тих, що їх, як усім відомо, цікавить лише

теперішнє, лише в заступників та у помічників секретаря з обмеженим кругозором, але не у прем'єр-міністра, а тим паче не в того, хто виявився таким передбачливим. Поки лікар притрушував йому підборіддя антисептиком і пильно роздивлявся його прищі, міркуючи, чи не зробити йому укол протиправцевої сироватки, керівник уряду з тривогою думав про ту несподіванку, яка вразила його відразу по тому, як перші будівлі спалахнули яскравим світлом. Безперечно, цей випадок схвилював би найфлегматичнішого з політиків, але ще тривожнішим здавалося те, що в жодному з вікон нікого не було видно, так ніби каравани з офіційними представниками влади у найбезглуздіший спосіб утікали ні від кого, так ніби сили війська та поліції, танки та вантажівки були зневажені ворогом і тепер не мали з ким воювати. Ще трохи приголомшений від шоку, але вже із заклеєним підборіддям і мужньо відмовившись від протиправцевого уколу, прем'єр-міністр несподівано згадав, що його перший обов'язок — зателефонувати керівникові держави, запитати, як йому ведеться, поцікавитися здоров'ям президентської особи, з'ясувати, що він має тепер робити, бо гостра політична проникливість підказувала йому, що не можна гаяти час і треба негайно виправляти становище. Він доручив секретареві зателефонувати, інший секретар відповів йому, що він слухає, тутешній секретар сказав, що пан прем'єр-

міністр хоче поговорити із паном президентом, тамтешній секретар попросив зачекати хвилину, тутешній секретар передав телефон прем'єр-міністрові, і той, як належало, зачекав, Як у вас справи, запитав президент, Деякі тимчасові труднощі, нічого важливого, відповів прем'єр-міністр, Тут теж без особливих подій, Зіткнень у вас не було, Були, але невеличкі, Сподіваюся, не дуже серйозні, Ця броня витримає бомбу, На жаль, я повинен нагадати вам, пане президент, що жоден броньований автомобіль не витримає вибуху бомби, Можете мені й не казати, що для будь-якого обладунку знайдеться спис, а для будь-якого броньованого автомобіля знайдеться бомба, Вас поранило, Ні, дрібна подряпина. Обличчя офіцера поліції з'явилося у віконці автомобіля й подало сигнал, що рух можна продовжувати, Ми знову рушаємо, повідомив прем'єр-міністр президента, Ми тут майже й не зупинялися, відповів керівник держави, Пане президент, дозвольте мені сказати одне слово, Кажіть, Я не можу приховати від вас, що почуваюся набагато більше занепокоєним, аніж у день перших виборів, Чому, Ці вогні, які спалахують на шляху нашого просування і які, ймовірно, спалахуватимуть і протягом решти нашого шляху, поки ми не виїдемо з міста, цілковита відсутність людей, бо не видно жодної душі ані у вікнах, ані на вулицях, справляє дивне, дуже дивне враження, я починаю думати, що марно я досі не

бачив якогось свідомого наміру за всім цим, якоїсь ідеї, якоїсь обміркованої мети, події відбуваються так, ніби населення діє за наперед підготовленим планом, ніби існує центральна координація, якій воно підкоряється, Я в це не вірю, мій дорогий прем'єр-мініstre, вам відомо краще, аніж мені, що теорія анархістської змови не має жодного підтвердження, хоч би як за неї чіплялися, і що інша теорія, яка стверджує, що підступна іноземна держава вдається до дій, що мають на меті дестабілізувати нашу країну, варта не більшого, аніж перша, Отже, ми маємо всі підстави вважати, що ми здійснюємо цілковитий контроль над ситуацією, що ми управляємо нею і раптом опиняємося перед несподіванкою, якої не могли навіть собі уявити, перед справжнім театральним фокусом, не можу цього не визнати, Що нам тепер робити, як ви думаете, Поки що будемо дотримуватися плану, який ми опрацювали, майбутні обставини підкажуть нам, треба чи не треба вносити в нього зміни, це ми зробимо лише після вичерпного аналізу нових даних, хоч би якими вони були, проте у фундаментальному плані я не передбачаю, що нам доведеться щось радикально змінювати, І що, на вашу думку, можна вважати фундаментальним, Ми вже це обговорювали й дійшли висновку, пане президент, що треба ізолювати населення, нехай воно згорає на повільному вогні, раніше чи пізніше є неминучим, що почнуть

спалахувати конфлікти, виникнуть зіткнення інтересів, життя ставатиме дедалі тяжчим, мине не так багато часу, й вулиці будуть завалені сміттям і покидьками, й ви тільки уявіть собі, пане президент, у що все це перетвориться, коли знову почнуться зливи, і я не буду прем'єр-міністром, якщо не виникнуть тяжкі проблеми з постачанням і розподілом харчових продуктів, ми всі таким труднощам сприятимемо, якщо це відповідатиме нашим інтересам, Гадаю, місто не зможе довго чинити опір таким обставинам, Так воно й буде, але існує ще один важливий фактор, можливо, найважливіший з усіх, Який, Хоч би скільки я докладав зусиль і докладаю їх далі, мені ніколи не щастило домогтися, щоб люди думали однаково, Цього разу вони, либонь, думатимуть однаково, Це було б чудово, якби могло стати правдою, пане президент, А якщо справді тут існує, хоч якою малоймовірною може видатися ця гіпотеза, секретна організація, мафія, каморра, коза ностра, цру або кгб, Цру не є секретною організацією, а кгб уже не існує, Різниця, думаю, невелика, але уявімо собі щось подібне або навіть гірше, якщо це, можливо, щось більш макіавеллістичне, виникло для того, щоб створювати цю єдність навколо чогось такого, чого я не можу назвати, Навколо чистих бюлетенів, пане президент, До такого висновку я й сам можу прийти, але мене цікавить те, чого я не знаю, У мене сумнівів немає, пане президент,

Говоріть далі, будь ласка, Хоч я й мушу погодитися, в теорії, лише в теорії, з можливістю існування таємної організації, чия діяльність спрямована проти безпеки держави й проти легітимності демократичної системи, така діяльність не може відбуватися без контактів, без зборів, без осередків, без паперів, так, без паперів, панові президентові добре відомо, що в цьому світі абсолютно неможливо нічого зробити без паперів, а ми не маємо жодної інформації про згадувану мною діяльність, нам не потрапляє до рук бодай один аркуш, видертий із записника, на якому ми прочитали б, Уперед, товариші, *le jour de gloire est arrivé*, Не розумію, чому це має бути написано французькою мовою, З міркувань революційної традиції, пане президент, яка дивовижна в нас країна, адже в ній відбуваються події, ніколи не бачені в жодній іншій частині планети, Гадаю, вам не треба нагадувати, що це відбулося не вперше, Саме про це я й хотів сказати, мій дорогий прем'єр-міністре, Очевидно, що немає найменшого зв'язку між двома подіями, Очевидно, що немає, єдине, що їх поєднує, — це колір, Для першої досі не знайшлося жодного пояснення, Боюся, що й для цієї також, Ми знайдемо його, пане президент, ми його знайдемо, Якщо спочатку не стукнемося головою об стіну, Треба вірити, пане президент, віра є фундаментальною, У що вірити, скажіть-но мені, У демократичні інституції, Мій любий, збережіть

цю промову для телебачення, а тут нас чують лише наші секретарі, тож можемо висловлюватися ясніше. Прем'єр-міністр змінив тему розмови, Ми вже виїздимо з міста, пане президент, З мого боку також, Будь ласка, озирніться назад, пане президент, Навіщо, Подивіться на вогні, До чого тут вогні, Вони досі горять, ніхто їх не погасив, І до якого висновку ви прийшли, дивлячись на це освітлення, Не знаю, пане президент, природним було б, якби їх гасили мірою того, як ми просувалися вперед, але ні, вони залишаються, й мені здається, якщо дивитися на них згорі, вони утворюють величезну зірку з двадцятьма сімома променями, Схоже, я маю поета на посаді прем'єр-міністра, Я не поет, але зірка є зіркою, ніхто цього не стане заперечувати, пане президент, І що ми робитимемо тепер, Уряд не сидітиме склавши руки, ми ще маємо зброю, ще маємо стріли в сагайдаках, Сподіваюся, ви влучатимете у свої мішені, Треба тільки, щоб ворог був на досяжності наших пострілів, Але саме в цьому й полягає проблема, ми не знаємо, де він перебуває, наш ворог, навіть не знаємо, хто він такий, Він з'явиться, пане президент, це тільки питання часу, вони не можуть ховатися вічно, Отже, часу нам не бракує, Ми знайдемо розв'язання нашої проблеми, Ми вже добулися до кордону міста, продовжимо розмову в моєму кабінеті, скажімо, о шостій годині вечора, Гарзд, пане президент, я у вас буду.

Кордон був однаковий на всіх виїздах із міста, пересувна загорожа, два танки, кожен на своєму боці дороги, кілька наметів і кілька озброєних солдатів у польових одностроях і з розмальованими обличчями. Потужні прожектори освітлювали плато. Президент вийшов з автомобіля, відповів недбалим жестом на бездоганне військове привітання офіцера, який командував тутешнім постом, і запитав, Як у вас тут справи, Нічого нового, абсолютний спокій, пане президент, Хтось намагався покинути місто, Ні, пане президент, Гадаю, ви маєте на увазі моторизований транспорт, велосипеди, вози, верхівців, Атож, ми говоримо про моторизований транспорт, пане президент, А як щодо пішоходів, Не помітили жодного, Звичайно, втікачі не намагалися йти дорогами, Атож, пане президент, але навряд, щоб їм десь пощастило перетнути кордони міста, бо, крім звичайних патрулів, які охороняють половину дистанції, яка відокремлює нас від двох найближчих сусідніх постів по один бік і по другий, ми озброєні засобами електронного стеження, які зможуть помітити мишу, коли ми їх відповідно налаштуємо, Дуже добре, я певен, ви розумієте, коли в подібних випадках кажуть, що вітчизна дивиться на вас, Атож, пане президент, ми усвідомлюємо всю важливість нашої місії, Припустімо, ви одержали наказ перешкодити масовій втечі громадян із нашого міста, Атож, пане президент, Як ви

будете діяти, Спочатку звернемося до втікачів гучним голосом, Це обов'язково, Атож, пане президент, А якщо втікачі не зупиняться, Якщо вони не зупиняться, ми почнемо стріляти в повітря, А якщо їх не зупинять і постріли в повітря, Тоді до подій втрутиться спеціальний відділ поліції, приєднаної до нас, І як діятиме цей відділ, Як йому належить, пане президент, вони або пустять сльозогінний газ, або задіють водомети, такі дії не входять до компетенції війська, Мені здалося, що у ваших словах пролунав певний критичний тон, На мою думку, так не воюють, пане президент, Цікаве зауваження, але що як бунтівники не відступлять, Неможливо, щоб вони не відступили, пане президент, ніхто не спроможний витримати сльозогінний газ і потоки води під тиском, Але уявіть собі, що вони витримали, який наказ віддасте ви за такої гіпотези, Стріляти по ногах, Чому по ногах, Бо ми не хочемо вбивати своїх співвітчизників, Але такий випадок може статися, Атож, пане президент, такий випадок може статися, Ви маєте родину в місті, Маю, пане президент, Уявіть собі, що ви побачите свою дружину і своїх дітей на чолі натовпу, який рухається на вас, Родина чоловіка військового знає, як їй поводитися за таких ситуацій, Гадаю, що так, але ви собі уявіть, зробіть над собою зусилля, Накази даються для того, щоб їх виконувати, пане президент, Усі, До сьогодні я мав честь виконати всі накази, які я одержав,

А завтра. Президент ступив два кроки до свого автомобіля й несподівано запитав, Ви певні, що ваша дружина не голосувала пустим бюлетенем, Готовий застромити руку у вогонь, пане президент, Ану застроміть, Це так лише кажуть, пане президент, тобто я мав на увазі, що цілком переконаний, моя дружина належно виконала свій виборчий обов'язок, Вона проголосувала, Так, Але це не відповідь на моє запитання, Ні, не відповідь, пане президент, Тоді дайте відповідь, Не можу, пане президент, Чому, Бо закон мені не дозволяє це зробити, Он як. Президент зміряв офіцера повільним поглядом, потім сказав, До побачення, капітане, ви ж капітан, чи не так, Атож, пане президент, Добраніч, капітане, можливо, ми ще з вами зустрінемося, Добраніч, пане президент. Автомобіль від'їхав на великій швидкості. Капітан затулив обличчя долонями. З лоба йому струменів піт.

Вогні почали згасати, коли остання військова вантажівка й останній фургон поліції покинули місто. Один за одним, ніби прощаючись, зникли двадцять сім променів зірки, залишилися тільки неясні обриси безлюдних вулиць, освітлені тьмяним світлом, яке ніхто не здогадався повернути до нормального нічного освітлення. Ми зможемо довідатися, наскільки місто залишило-

ся живим, лише коли густа нічна темрява неба почне розсіюватися й поступово буде витіснена синім небесним кольором, який підійматиметься над обрієм, коли побачимо, чи люди виходитимуть зі своїх будинків і прямуватимуть на службу, чи перші вранішні автобуси приймуть своїх перших пасажирів, чи поїзди метрополітену загуркотять, заглиблюючись у свої тунелі, чи крамниці відчинять свої двері та віконниці, чи газети й журнали надійдуть до кіосків. У цей вранішній час, коли люди вмивалися, одягалися й пили свою звичну вранішню каву з молоком, вони почули, як радіо схвильовано повідомило, що президент, уряд і парламент сьогодні вдосвіта покинули місто, що в столиці не залишилося ані війська, ані поліції, і тоді всі кинулися до телевізорів, яке тим самим тоном повідомило їм ту саму новину, і як перше, так і друге, як радіо, так і телебачення, з невеличкими інтервалами оголошувало, що рівно о сьомій годині ранку буде зачитане важливе повідомлення керівника держави, коли він звернеться з промовою до всієї країни й, зокрема, як і слід було сподіватися, до впертих жителів столиці. Позаяк кіоски ще не відкрилися й не було сенсу виходити на вулицю, щоб купити газету, як і нишпорити в мережі Інтернету, хоч найбільш розвинені громадяни вже намагалися знайти там сподівану президентську лайку. Офіційна секретність, хоч іноді й

може бути заражена вірусами зради, як сталося зовсім недавно, коли у багатьох будинках на шляху втечі з міста представників влади було дружно увімкнуте світло, завжди досягає апогею, коли в ній беруть участь найвищі особи, які правлять державою, котрі, як дуже добре відомо, у переважній більшості випадків не тільки вимагають від винних найвичерпніших пояснень, а й полюбляють іноді стинати їм голови. До сьомої години залишалося десять хвилин, у цей час багато людей, які ще не вийшли з дому, мали би бути у дорозі до місць своєї служби, але сьогодні був день незвичайний, коли оголосили тимчасове припинення будь-якої громадської діяльності, а в такий день слід сподіватися, що майже всі державні та інші заклади залишаться зачиненими протягом усього дня, чекаючи, чим усе це закінчиться. Обережність і курячий бульйон ніколи не зашкодять людині, яка почувається здоровою. Світова історія заколотів показала нам, що чи йдеться про специфічну зміну державного ладу, чи про просту загрозу йому, найкращі приклади обачливості подають нам комерція та промисловість, двері закладів і крамниць яких виходять на вулицю, їхню стриманість ми повинні шанувати, бо саме вони є тими гілками професійної діяльності, які бояться втратити найбільше й незмінно втрачають від розбитих вітрин, нападів грабунків і саботажу. О сьомій

годині без двох хвилин із жалобним виразом обличчя й скорботним голосом, що їх виправдовували обставини, диктори телебачення й радіо оголосили нарешті, що керівник держави звернеться до народу. Наступним образом на екрані, так би мовити, вступною картиною, був національний прапор, який майорів слабко й ліниво, ніби щомиті був готовий упасти й відірватися від щогли. Мабуть, штиль був у той день, коли вони знімали цю сцену, зауважив один із глядачів. Державний символ, здавалося, ожив при перших звуках державного гімну, слабкий легіт несподівано змінився сильним вітром, який налітає лише від широкого океану та переможних битв, і якби він повіяв трохи з більшою силою, ми, безперечно, побачили б валькірій, які мчать із героями на крупах своїх коней. Потім гімн відлетів кудись дуже далеко й забрав із собою прапор, чи то прапор відступив і забрав із собою гімн, зрештою для врочистості процедури це не мало ваги, й тоді перед народом з'явився керівник держави, він сидів за письмовим столом, втупившись суворим поглядом у телеекран. Праворуч від нього тихо ворушив складками інший прапор, кабінетного розміру. Президент сплів пальці, либонь прагнучи приховати мимовільну гримасу, Він нервує, зауважив той самий чоловік, який коментував нерухомість прапора, побачимо, як він нам пояснить дияволь-

ську втечу з нашого міста представників влади. Люди, які збиралися натішитися ораторським мистецтвом керівника держави, не могли навіть туманно уявити собі, до яких зусиль мусили вдатися літературні помічники президента республіки, щоб підготувати йому промову, яка не була виправдалною, у вузькому значенні цього слова, яка мала смикнути лише за кілька струн стилістичної лютні, які згідно з нормою мали стати початком врочистої промови такого характеру. Правду кажучи, з огляду на її делікатний характер було б майже образливим сказати, Дорогі співвітчизники, або Шановні співгромадяни, або в набагато простіший спосіб із тремтінням у голосі заторкнути любов до вітчизни, Порту-у-у-галки, Португа-а-а-льці, тобто почати звернення до народу словами, які виникли в його уяві цілком випадково й не мають ніякого об'єктивного значення й ніякого стосунку до театру дуже серйозних подій, про які ми вже так детально розповіли, навівши тільки ілюстративний приклад, за який, попри шляхетність наших намірів, ми готові попросити пробачення, передусім тому, що йдеться про народ, відомий у всьому світі своєю досконалою громадянською дисципліною і релігійним ставленням до своїх електоральних обов'язків.

Ну а ми тепер, повернувшись до того помешкання, з якого почали свої спостереження, мусимо сказати, що

всупереч тому, чого цілком природно було сподіватися, ніхто зі слухачів чи то радіо, чи телебачення не звернув уваги на те, що з уст президента не злетіло жодне з установлених звернень, ані перше, ані друге, ані третє, можливо, через гострий драматизм його перших слів, які вилетіли в ефір, Я звертаюся до вас, тримаючи в руках своє серце, мабуть, літературні помічники керівника держави порадили йому не вживати жодного з уже згадуваних звернень з огляду на їхню пустоту й недоречність. І справді, треба визнати, що було б цілковитою й принциповою недоречністю сказати, Шановні співгромадяни, або Дорогі співвітчизники, ніби президент мав намір оголосити, що, починаючи від завтрашнього дня, зменшаться на п'ятдесят відсотків ціни на бензин, а не кинути переляканій публіці кривавий, слизький і ще тріпотливий труп. Те, що президент республіки збирався сказати, Прощайте, прощайте до невідомого дня, усі вже знали, але, звичайно, людям було цікаво послухати, якими словами пояснить він свій намір розлучитися з ними. Далі ми подамо його повну промову, на жаль не маючи змоги записати тремтіння голосу, тремтіння рук, випадковий зблиск невтриманої сльози, Я звертаюся до вас, тримаючи в руках своє серце, я звертаюся до вас, розчавлений болем несподіваної й незрозумілої розлуки, наче батько, покинутий дітьми, яких він так ніжно любив, розгублений, спантеличений,

думаю, що розгублені й ви перед низкою незвичайних подій, які зруйнували нашу досконалу родинну гармонію. І не кажіть, що це ми, що це я особисто, що це наш уряд і наші депутати розлучають нас із нашим народом. Це правда, що сьогодні вдосвіта ми переїздимо до іншого міста, яке віднині стане столицею нашої країни, це правда, що ми прощаємося з містом, яке було й перестало бути центром управління нашою країною, що внаслідок природного плину речей створить серйозні труднощі для врівноваженого функціонування урбаністичної агломерації такого значення і з такими фізичними та соціальними розмірами, це правда, що ви опинитеся оточеними, затиснутими всередині периметра міста, що ви не зможете з нього вийти, а якщо вдасться до такої спроби, то дістанете збройну відповідь, але ви ніколи не зможете сказати, що провина за таке становище лежить на тих, кому народна воля, вільно виражена у послідовних, мирних і легальних демократичних дискусіях, доручила долю нації, щоб вони боронили її від усіх небезпек, внутрішніх і зовнішніх. Це ви, ви в усьому винні, ви ганебно відмовилися від національної згоди й звернули на криву дорогу заколоту, недисципліни, найганебнішого диявольського виклику проти легальної державної влади, яка має таке велике значення в історії всіх народів. Не нарікайте на нас, нарікайте передусім на себе, а не на тих, хто со-

годні звертається до вас моїм голосом, тих людей, що перебувають в уряді і багато разів просили вас, та що там я кажу, просили, слізно благали вас, щоб ви відмовилися від своєї злочинної впертості, яка досі, попри великі й щирі зусилля, до яких вдалися люди, що керують державою, ще й сьогодні, на превеликий жаль, залишається неситною й непроникною. Протягом століть і століть ви перебували на чолі країни й протягом століть і століть, коли наставали часи лихоліття, колективного нещастя, наш народ мав звичай звертатися поглядом до цього бугра, до цих пагорбів, знаючи, що звідси прийде допомога, втішне слово, звідси йому вкажуть непомильну дорогу до майбутнього. Ви зрадили пам'ять своїх предків, ось жорстока правда, яка вічно тривожитиме вашу совість, вони спорудили камінь по каменю олтар батьківщини, ви ж вирішили зруйнувати його, нехай ганьба впаде на ваші голови. Усією силою своєї душі я хочу вірити, що ваш безум має тимчасовий характер, що він довго не триватиме, хочу думати, що завтра, і я звертаюся з молитвою до неба, аби це завтра настало якнайскоріше, каяття лагідно проникне у ваші серця, й ви примиритеся з національною спільнотою, повернетесь до своїх коренів, як повертається блудний син до батьківського дому. Тепер ваше місто залишилося без нас. Ви не маєте уряду, який би навчав вас, що вам можна робити, а чого

не можна, як ви повинні і як не повинні поводитися, вулиці міста будуть вашими, вони належатимуть вам, користуйтеся ними, як вам заманеться, жоден представник влади не зупинить вас і не дасть вам добру пораду, але також, запам'ятайте мої слова, жоден представник влади не захистить вас від злодіїв, гвалтівників і душогубів, такою буде ваша свобода, втішайтеся нею. Можливо, ви плачете ілюзію, що, потураючи своїм примхам, ви зможете організуватися краще і краще боронити свої життя, аніж це робили ми за допомогою стародавніх методів і стародавніх законів. Це жахлива помилка. Рано чи пізно ви муситимете підкоритися вождям, які позвірячому виринуть із неминучого хаосу й підкорять вас своїм законам. Отоді ви й усвідомите трагічні масштаби своєї омани. Можливо, ви повстанете, як ваші предки повставали за часів тоталітарної влади, як це було в жахливих часи диктатур, але не плачайте ілюзій, ваші заклоти будуть нещадно придушені, й вас ніхто не покличе голосувати, бо не буде виборів, а навіть якщо їх хтось і організує, то вони не будуть вільними, справедливими й чесними, як ті, що їх ви зневажили, й так триватиме до того дня, коли збройні сили, які разом зі мною та з урядом нації сьогодні вирішили покинути вас тій долі, яку ви собі обрали, муситимуть повернутися, щоб визволити вас від страховищ, вами ж таки породжених. Усі ваші

страждання виявляться марними, нікчемною буде ваша впертість, і тоді ви зрозумієте, хоча й надто пізно, що права даються у словах, якими вони промовляються, а потім записуються на папері, чи це буде конституція, чи закон, чи якісь правила, ви зрозумієте, а може, й переконаєтеся, що їхнє необережне, необмірковане застосування може спотворити найміцніше організоване суспільство, й зрозумієте нарешті, що звичайний здоровий глузд наказує сприймати дещо як звичайний символ, а не як можливу й ефективну реальність. Голосувати чистим бюлетенем, це ваше невід'ємне право, ніхто його у вас не відбере, але так само, як ми забороняємо дітям гратися із сірниками, так само ми застерігаємо народи, щоб до своєї безпеки вони не підмішували динаміт. Я буду закінчувати. Я прошу вас сприйняти суворість моїх застережень не як загрозу, а як припалювання проти гнійної інфекції, яка виникла у ваших грудях і яку ви там плекаєте. Приходьте до мене й послушайте мене в той день, коли заслужите прощення, яке, попри все, ми схильні вам дарувати, я, ваш президент, уряд, який ви обрали за кращих часів, і здорова й чиста частина нашого народу, якої ви тепер не гідні. До того дня прощайте, і нехай вас береже Господь. Зосереджений і серйозний образ керівника держави зник з екрана, а на його місці знову замайорів прапор. Вітер розгойдував його, наче п'яну жінку, що йде,

хитаючись, вулицею, і знову залунав гімн, який повторював войовничі акорди та маршові ритми, створені в давноминулі часи незрівнянною патріотичною екзальтацією, але які тепер лунали якось надтріснуто. Добре говорив цей чоловік, підсумував найстарший член родини, й треба визнати, він мав цілковиту рацію у всьому, що говорив, дітям не можна дозволяти гратися із сірниками, бо після цього, як усім відомо, вони пісяють у постіль.

Вулиці, досі практично цілком безлюдні, із зачиненими дверима майже всіх закладів, із порожніми автобусами, які котилися невідомо куди, буквально за кілька хвилин заповнилися людьми. А ті, котрі залишилися вдома, повихилилися з вікон, щоб подивитися на збіговисько, це слово не означало, що натовп плыв в одному напрямку, він радше нагадував дві річки, одна з яких текла в один бік, а друга у протилежний, і люди кивали одне одному головами, наче місто щось святкувало, якесь муніципальне торжество, й ніде не було видно ані злодіїв, ані гвалтівників, ані душогубів, усупереч похмурим прогнозам утеклого президента. У кількох під'їздах будинків віконниці були зачинені, а вікна завішені шторами або жалюзі, так ніби родини, які там жили, були опановані гіркою жалобою. У цих помешканнях не засвічували тривожних вогнів на світанку, їхні мешканці ховалися за шторами зі стиснутим серцем, тут жили люди з твер-

дими політичними ідеями, особи, які, проголосувавши як на перших виборах, так і на других згідно зі своїми перевагами, яких вони дотримувалися протягом усього свого життя, за партію правих або за партію центру, не мали тепер жодної причини святкувати, а навпаки, боялися стати жертвами неодоленої маси, яка співала й кричала на вулицях і могла вдертися до священних осель, пограбувавши сімейні реліквії та сімейні цінності, Співайте, співайте, потім доведеться плакати, казали вони одне одному, щоб додати собі сміливості. Щодо тих, котрі голосували за партію лівих, то вони не визирали з вікон, а повиходили на вулицю, що й відбулося в тій квартирі, в якій ми нині перебуваємо, і можна зробити висновок, побачивши прапор, який майорить над бурхливою річкою голів. Ніхто не пішов на роботу чи службу. Газети розхапували в кіосках, усі публікували на першій сторінці промову президента разом із фотографією, яку, певно, зняли під час його виступу, судячи з гіркового виразу його обличчя, у ту саму мить, коли він сказав, що промовляє, тримаючи у руках своє серце. Мало хто гаяв час, аби прочитати те, що вже знав, усіх насамперед цікавило довідатися, що думають головні редактори газет, автори передових статей, коментатори, що в інтерв'ю, узятих в останню годину. Заголовки, опубліковані на титульній сторінці, приваблю-

вали увагу цікавих, надруковані величезним шрифтом, ті, які друкувалися на внутрішніх сторінках, були звичайного розміру, але всі вони, здавалося, народилися в голові одного генія заголовних повідомлень, чие мистецтво передавати весь зміст у заголовках дозволяє не читати саму статтю. Заголовки були сентиментальними, як, наприклад, **СТОЛИЦЯ ПРОКИНУЛАСЯ СИРОТОЮ**, іронічними, як **ПРОВОКАТОРАМ ДОВЕЛОСЯ ПРОКОВТНУТИ КАШТАН** або **БІЛИЙ БЮЛЕТЕНЬ ДЛЯ ДЕКОГО ПЕРЕТВОРИВСЯ НА ЧОРНИЙ**, педагогічно-напучувальними **ДЕРЖАВА ДАЄ УРОК БУНТІВНІЙ СТОЛИЦІ**, мстивими **НАСТАВ ЧАС ПІДБИТИ РАХУНКИ**, профетичними **УСЕ СТАНЕ ВІДНИНІ ІНШИМ** або **ВІДНИНІ НІЩО НЕ БУДЕ ТАКИМ, ЯК РАНИШЕ**, тривожними **АНАРХІЯ ПРОБУДИЛАСЯ** або **ПІДОЗРІЛІ ПЕРЕСУВАННЯ НА КОРДОНІ**, риторичними **ІСТОРИЧНА ЛЕКЦІЯ В ІСТОРИЧНИЙ МОМЕНТ**, схвальними **ГІДНІСТЬ ПРЕЗИДЕНТА КИДАЄ ВИКЛИК БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІЙ СТОЛИЦІ**, войовничими **ВІЙСЬКО ОТОЧИЛО МІСТО**, об'єктивними **ВІД'ІЗД ОРГАНІВ ВЛАДИ ВІДБУВСЯ БЕЗ ІНЦИДЕНТІВ**, радикальними **МУНІЦИПАЛЬНА ПАЛАТА ПОВИННА ВЗЯТИ НА СЕБЕ ВСЮ ВЛАДУ**, тактичними **РІШЕННЯ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД МУНІЦИПАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ**. Про чудесну стрілу, про двадцять сім променів

світла згадували рідко, проте й ці безладні згадки, розкидані між повідомленнями, позбавлені привабливості заголовка, іноді були іронічними, іноді саркастичними типу **А ЩЕ НАРІКАЮТЬ, ЩО ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЯ КОШТУЄ ДОРОГО**. Деякі з передових статей хоч і схвалювали політику уряду, проте набиралися зухвалості висловлювати певні сумніви в доцільності заборони жителям столиці виїздити за межі міста. І знову на підтвердження давньої істини праведники платили за грішників, люди порядні за злочинців і правопорушників, знову ми бачили, як достойні громадяни й громадянки, які з бездоганною порядністю, виконавши свій громадянський обов'язок виборців, тобто проголосували за одну із законно конституйованих партій, які утворюють картину політичного та ідеологічного вибору, з яким погоджується суспільство, тепер були обмежені у свободі свого руху та свого вибору з вини незвичайної більшості заколотників, єдиною характеристикою яких є те, що вони не знають, чого вони хочуть, але насправді ми чудово розуміємо, чого їм треба — у такий спосіб вони готуються до останнього штурму для того, щоб захопити владу. Передовиці інших газет вимагали більшого, вони закликали до рішучого й цілковитого скасування таємних виборів, щоб у майбутньому, коли ситуація нормалізується, а одного дня вона нормалізується неод-

мінно або під тиском традиції, або внаслідок застосування сили, оголосити про створення записника виборця, в якому голова виборчої комісії, з'ясувавши до того, як бюлетень буде вкинуто в урну, наявність на ньому помітки про поданий голос, запише для всіх легальних наслідків, як офіційних, так і особистих, що власник даного виборчого записника проголосував за таку-то й таку партію, й голова виборчої комісії підтверджує цей факт своїм чесним словом або своїм підписом. Якби такий записник уже існував, якби розумний законодавець, що запровадив правила вільного голосування, наважився зробити такий крок, надавши виборам змісту та форми цілком прозорого демократичного функціонування, то всі особи, які проголосували за партію правих або партію центру, тепер би пакували валізи, щоб виїхати на свою справжню батьківщину, яка завжди розкриває обійми, щоб прийняти тих, кого вона може палко пригорнути до свого серця. Каравани автомобілів та автобусів, фургонів та вантажівок, під прапорами партій і лунко сигналячи, не забарилися б наслідувати приклад уряду й рушити в напрямку військових постів, розташованих на кордоні міста, виставивши у вікна голі попи хлопчиків і дівчаток, і кричали б на адресу бунтівників, Ми вам ще скрутимо в'язи, нікчемні зрадники, відлупцюємо вас, коли повернемося, гидкі бандити, Діти хвойди, що вас народила, або

кидали їм найобразливіші звинувачення, що існують у демократичному жаргоні, Бездокументні, бездокументні, бездокументні, хоч це й не було правдою, бо всі ті, на кого вони горлали, також мали вдома або у своїх кишнях свої власні записники виборця, де ганебно, наче випалене розжареним залізом, було записано, Проголосував чистим бюлетенем. Лише рішучі заходи спроможні виправити велике лихо, робив висновок автор передовиці.

Святковий настрій тривав недовго. Хоч ніхто не пішов на службу чи на роботу, але усвідомлення серйозності ситуації незабаром понизило тон веселоців, а дехто навіть запитував себе, Чому ми радіємо, адже нас ізолювали тут, наче в карантині, наче хворих на чуму, оточивши озброєним військом, готовим стріляти в кожного, хто спробує вийти з міста, тож поясніть мені, які ви бачите причини для веселоців. А інші казали, Нам слід самоорганізуватися, але ніхто не знав, як це робиться, з ким організуватися і навіщо. Дехто пропонував створити групу для переговорів із головою муніципальної ради, запропонувати йому легальну співпрацю, пояснити, що особи, які голосували чистими бюлетенями, не хотіли повалити систему й захопити владу, бо вони не знали б, що з нею робити, що вони голосували так, як голосували, бо втратили ілюзії і не знали, як інакше показати, до якого рівня впали їхні ілюзії, що вони мог-

ли б вийти на революцію, але тоді загинуло б надто багато людей, а їм цього не хотілося, що протягом усього свого життя вони терпляче кидали бюлетені в урни, а результати не змінювалися, Це не демократія, це невідомо що, пане голово муніципалітету. Були й такі, котрі закликали краще обміркувати факти, твердили, що ліпше нехай муніципалітет скаже перше слово, якщо ми самі підемо туди з усіма нашими поясненнями та всіма ідеями, вони подумують, що за цим усім існує політична організація, яка смикає за мотузки, й лише нам відомо, що це неправда, вони також потрапили в нелегку ситуацію, адже уряд поклав у їхні руки гарячу картоплину, й нам не слід нагрівати її ще більше, одна з газет написала, що муніципалітет мусить узяти на себе всю владу, яку владу, якими засобами, адже поліція покинула місто, і немає навіть регулювальників вуличного руху, ми не маємо жодних підстав сподіватися, що депутати муніципальної ради вийдуть на вулиці виконувати роботу тих, кому вони раніше віддавали накази, уже ходять чутки, що муніципальні служби прибирання сміття збираються оголосити страйк, якщо це правда, і ми не маємо підстав дивуватися, якщо справді так станеться, хоч і очевидно, що йтиметься про провокацію, влаштовану чи то з ініціативи самого муніципалітету, чи, ймовірніше, за наказом уряду, який має змогу псувати

нам життя в тисячу способів, ми повинні підготуватися до всього, навіть до того, що нині здається нам неможливим, бо й колода в їхніх руках, і карта схована за рукавом. Люди боязкі й налаштовані песимістично вважали, що ситуація в нас безвихідна, що ми приречені на крах, усе відбудеться, як і зазвичай, кожен сам за себе, й хоч би скільки ми говорили про недосконалість людського роду, вона виникла не сьогодні, не вчора, вона історична, вона виникла ще за незапам'ятних часів, сьогодні нам здається, що ми солідарні між собою, але завтра ми починаємо сперечатися, а післязавтра доходимо до відкритої війни, до різноголосся, до конфронтації, а що наші супротивники б'ються об заклад, скільки часу ми зможемо витримати, й було б добре, якби ми могли витримати довго, але наша поразка неминуча й гарантована, будьмо розважливі, кому прийде в голову, що особи, які так дружно проголосували чистими бюлетенями, ні від кого не дістали такого наказу, й хоч уряд досі не вийшов зі своєї приголомшеної розгубленості й намагається перевести подих, проте першу перемогу вони вже здобули, повернулися до нас спинами й залишили нас у багні, й ми заслуговуємо на таке ставлення, й треба також не забувати про міжнародний тиск, враховуючи те, що сьогодні уряди й партії в усьому світі не думають ні про що інше, вони не дурні й добре ро-

зуміють, що наші події можуть перетворитися на бікфордів шнур, вогонь спалахне тут, а вибух пролунає зовсім в іншому місці, та позаяк для них ми перебуваємо в багні, то мусимо йти до кінця пліч-о-пліч й обляпати їх тим багном, у якому ми опинилися.

Наступного дня підтвердилася перша чутка й вантажівки з вивезення сміття не вийшли на вулиці, бо сміттарі проголосили загальний страйк і публічно повідомили, що вимагають збільшити їм платню, а спікер муніципалітету негайно висловив їм протест, назвавши їхні вимоги неприйнятними, а тим паче в такий час, коли наше місто потрапило в обійми безпрецедентної кризи й невідомо, коли зможе з неї вибратися. Перебуваючи на тій самій передовій лінії тривоги, одна з газет, яка від свого заснування спеціалізувалася на пропаганді стратегії й тактики уряду, незалежно від його партійних кольорів, кольору центру, кольору партії правих чи партій проміжних відтінків, опублікувала передову статтю, підписану головним редактором, у якій визнала дуже ймовірним, що жителі столиці влаштують бунт, який завершиться калюжами крові, якщо вони, а цього слід сподіватися, не відмовляться від своєї впертості. Ніхто, говорилося в газеті, не наважиться заперечувати, що уряд довів своє терпіння до крайньої межі, якої не можна було вимагати від нього під загрозою втратити, і

можливо, назавжди, гармонійне поєднання влада—послух, яке сприяло розквіту найщасливіших людських суспільств і без якого, як незаперечно довела історія, жодне з них не змогло б утворитися. Статтю прочитали, по радіо передали найголовніші уривки з неї, телебачення влаштувало інтерв'ю з головним редактором, і ситуація була такою, коли в середині дня з усіх будинків міста повиходили жінки, озброєні віниками та мітлами, відрами й лопатами, й без жодного слова почали підмітати хідники перед будинками, в яких вони мешкали, від дверей аж до середини вулиці, де вони зустрічалися з іншими жінками, які повиходили з інших, протилежних будинків, озброєні тими самими знаряддями і з тією самою метою. У словниках стверджується, що хідник це частина вулиці або дороги, яка прилягає до будинку, й це абсолютно точне визначення, але для меншої частини населення словник також засвідчує, що «підмітати хідник» означає звільняти себе від будь-якої відповідальності чи вини. Мушу розчарувати вас, панове філософи та лексикографи, підмітати хідник означає якраз те, що сьогодні роблять ці столичні жінки, як це робили й у давнину в селах їхні матері та бабусі, але вони робили це зовсім не для того, як роблять і сьогоднішні, щоб зняти із себе відповідальність, а для того, щоб узяти її на себе. Можливо, саме з цієї причини на третій день на вулиці

виїхали сміттярі. Вони були в цивільному одязі, а не у своїх одностроях. Вони сказали, що страйкують їхні однострої, а не вони.

Міністрові внутрішніх справ, який висунув цю ідею, аж ніяк не сподобалося, що службовці сміттярського ремесла повернулися на роботу, поведінка, яка в його міністерському розумінні була не демонстрацією солідарності з гідними захвату жінками, які дивилися на прибирання своєї вулиці як на справу честі, що не завагався б визнати кожен неупереджений спостерігач, а виявом кримінальної співучасті. Як тільки до нього надійшла ця погана звістка, він зателефонував голові муніципалітету, щоб тих, хто виявив злочинну неповагу до одержаного наказу, негайно привели до послуху, тобто, якщо це висловити простими й зрозумілими словами, означало примусити їх страйкувати, а якщо вони й надалі відмовляться підкоритися цьому наказу, піддати їх дисциплінарним процесам із усіма карними наслідками, передбаченими в законах та у правилах від затримки заробітної платні та усунення від праці до рішучого й категоричного звільнення зі служби. Голова муніципалітету відповів міністрові, що проблеми завжди здаються простими для розв'язання, якщо дивитися на них здалеку, але для того, хто перебуває

на місці й мусить розв'язувати їх безпосередньо, той повинен дуже уважно вислухати їх, перш ніж ухвалювати якесь рішення, Наприклад, пане міністр, уявіть собі, що я віддам такий наказ людям, Я не уявляю це собі, а наказую вам так учинити, Гаразд, пане міністр, я готовий із вами погодитися, але тоді дозвольте мені уявити собі, що я віддаю сміттярам наказ повернутися до страйку, а вони посилають мене до чортів, як би ви повелися, пане міністр, якби опинилися в такій ситуації, як би ви примусили їх страйкувати, якби були на моєму місці, По-перше, ніхто не посміє послати мене до чортів, по-друге, я не перебуваю й ніколи не перебуватиму на вашому місці, я міністр, а не голова муніципалітету, і я вимагаю від вас не лише офіційної й інституційної співпраці, яку передбачає вас надавати мені закон і яку ви природно повинні мені надавати, а й перейнятися духом партійної солідарності, якої я у вас нині не бачу, На мою співпрацю офіційного й інституційного характеру пан міністр може розраховувати, я свої обов'язки знаю, але щодо духу партійної солідарності, то краще не будемо говорити про неї, подивимося, що від неї залишиться, коли ця криза завершиться, Ви втікаєте від проблеми, пане голово муніципалітету, Аж ніяк не втікаю, пане міністр, але я потребую, щоб ви мені сказали, як саме я можу примусити сміттярів відновити свій страйк, Це ваша справа, а не моя, Тепер я бачу, як мій

шановний колега по партії намагається втекти від проблеми, Протягом усього свого політичного життя я ніколи не втікав від проблеми, Але ви намагаєтесь втекти від цієї, намагаєтесь втекти від цієї очевидності, що я не володію жодним засобом, щоб примусити сміттярів виконати ваш наказ, ви ж не порадите мені звернутися до поліції, якщо згадаєте, що поліції тут уже нема, вона покинула місто разом із військом, обидві сили вчинили так за наказом уряду, крім того, погодьмося, що було б великою ненормальністю звернутися до поліції, щоб на добро чи на зло, але радше на зло, ніж на добро, вона скористалася своїми повноваженнями й примусила сміттярів повернутися до страйку, тоді як її завжди використовували, щоб не допустити страйку шляхом інфільтрацій або інших менш витончених процесів, Ви мене дивуєте, член партії правих не може так говорити, Пане міністр, через кілька годин, коли настане ніч, я муситиму стверджувати, що настала ніч, і мене вважали б дурним або сліпим, якби я запевняв, що надворі день, Який це має стосунок до проблеми страйку, Подобається нам це чи ні, пане міністр, але для нас настала ніч, глуха ніч, ми мусимо визнати, що відбуваються події, які перебувають далеко поза нашим розумінням, що суперечать нашому вбогому досвіду, але ми поводитимось так, ніби йдеться про звичайне випікання хліба, зліпленого зі звичайного борошна у звичайній печі,

але все відбувається зовсім не так, Я мушу серйозно подумати про те, чи не попросити вас, щоб ви подали заяву про свою відставку, Якщо це дозволить мені скинути зі своїх пліч нелегкий тягар, то я прийму вашу пропозицію з глибокою вдячністю. Міністр внутрішніх справ відповів не відразу, він помовчав кілька секунд, щоб повернути собі спокій, потім запитав, То що нам, на вашу думку, робити, Нічого, Мій любий, не можна просити уряд, щоб він не робив нічого в такій складній ситуації, Дозвольте мені пояснити вам, що такою ситуацією уряд не управляє, він лише вдає, ніби управляє, Я не можу з вами погодитися, дещо ми все ж таки зробили, після того як це почалося, Атож, ми тепер перебуваємо, наче риба на гачку, звиваємося, смикаємо за волосінь, натягуємо її, але не можемо зрозуміти, чому простий обривок загнутого дроту зміг підчепити нас й утримувати, можливо, нам пощастить зірватися, я не кажу, що ні, але ми ризикуємо, що гачок вгородиться нам у шлунок, Я справді розгублений, Можна зробити лише одну річ, Яку, адже ви щойно мені сказали, що нічого робити не треба, хоч би що відбувалося, Молитися, щоб дала результат тактика, визначена прем'єр-міністром, Яка тактика, Покинути їх, щоб вони варилися на повільному вогні, сказав він, але, боюся, навіть це зіграє проти нас, Чому, Бо вони управлятимуть цим варінням, У такому разі складемо руки на грудях і

станемо чекати, Поговорімо серйозно, пане міністр, чи уряд буде налаштований покінчити з фарсом обложеного міста, послати військо й авіацію, піддати місто залізу й вогню, поранити й убити десять або двадцять тисяч людей, щоб подати приклад, а потім посадити три або чотири тисячі до в'язниць, звинувативши їх хтозна в якому злочині, бо такого злочину не існує, У нас не громадянська війна, ми лише прагнемо закликати своїх громадян до резону, показати їм, якій омані вони піддалися або їх піддали, Це ще треба з'ясувати, переконати їх у тому, що голосування чистими бюлетенями зруйнує управління демократичною системою, А вам не здається, що результати досі були блискучими, Мине час, і люди побачать світло, Я досі не знав, що ви захоплюєтеся містиккою, пане міністр, Мій любий, коли ситуація ускладнюється, коли вона стає розпачливою, ми хапаємося за все, я навіть переконаний у тому, що кілька з моїх колег по уряду, якби це принесло якусь користь, пішли б на прощу зі свічкою в руках, зробити якісь обіцянки у святилищі, Позаяк ви про це згадали, то тут є кілька святилищ іншого зразка, де я хотів би, щоб пан міністр внутрішніх справ поставив свою свічку, Поясніть, що ви маєте на увазі, Скажіть принаймні своїм газетам і людям на телебаченні та радію, щоб вони більше не підливали бензину в вогнище, якщо нам бракує здорового глузду та інтелекту, ми ризикуємо висадити все

в повітря, ви повинні заборонити головному редакторові урядової газети робити таку дурість, яку він зробив сьогодні, заявивши, що нинішня ситуація може завершитися в калюжі крові, Ця газета не належить уряду, Якщо ви мені дозволите, пане прем'єр-міністр, я хотів би почути від вас інший коментар, Той чоловічок перевищив свої повноваження, так буває завжди, коли ти хочеш зробити більшу послугу, ніж вимагається від тебе, Пане міністр, Кажіть, Що я повинен, зрештою, зробити зі службовцями муніципальної служби прибирання вулиць, Дозвольте їм працювати, у такий спосіб муніципалітет матиме кращий вигляд в очах населення, а це може нам згодитися в майбутньому, до того ж треба визнати, що страйк був лише одним з елементів нашої стратегії й, безперечно, не найважливішим, Не буде добре для міста ні тепер, ні в майбутньому, якщо муніципалітет буде використаний як воєнна зброя у війні проти своїх громадян, Муніципальна рада не може залишатися поза такою ситуацією, яку ми маємо сьогодні, муніципалітет перебуває в цій країні, а не в якійсь іншій, Я не прошу, щоб нам дозволили перебувати поза ситуацією, я прошу, щоб уряд не ставив перешкод на шляху виконання моїх власних обов'язків, щоб він ніколи не створював у публіки враження, ніби муніципалітет став інструментом його репресивної політики, пробачте за такий вираз, по-перше, тому, що це неправда,

а по-друге, тому що цього ніколи не буде, Боюся, я вас не розумію або розумію занадто добре, Пане міністр, одного дня, не знаю, коли саме, це місто знову стане столицею країни, Можливо, й стане, це залежить від того, як далеко зайде заколот, Незалежно від розвитку подій, необхідно, щоб цей муніципалітет зі мною на чолі або з будь-яким іншим головою ніколи не розглядався як спільник або співавтор кривавих репресій, хай навіть і в непрямому розумінні, а уряд, що наказує їх здійснювати, не має іншого виходу, як змиритися з їхніми наслідками, але муніципальна рада повинна діяти в інтересах міста, а не місто діяти в інтересах муніципальної ради, це мені здається очевидним, пане міністр, Настільки очевидним, що дозвольте поставити вам одне запитання, Запитуйте, пане прем'єр-міністр, Ви проголосували чистим бюлетенем, Повторіть, будь ласка, своє запитання, я добре не розчув, Я запитав вас, чи ви проголосували чистим бюлетенем, запитав, чи той бюлетень, який ви опустили до урни, залишився незаповненим, Не можу вам сказати, пане міністр, не можу сказати, Коли все це закінчиться, я сподіваюся, ми з вами поговоримо довше, Як накажете, пане міністр, На добраніч, На добраніч, Мені хотілося б дістатися до вас і поскубти вам вуха, Я вже не в тому віці, пане міністр, Коли вам коли-небудь доведеться стати міністром внутрішніх справ, ви довідаєтеся, що поскубти людині

вуха або покарати її в інший спосіб можна незалежно від її віку, Нехай диявол вас не почує, пане міністр, Диявол має добрий слух, і він не потребує, аби йому щось казали гучним голосом.

Ось так закінчилася змістовна розмова між міністром внутрішніх справ і головою муніципальної ради, яка багато чого пояснила, після того як обидва висловили свої погляди, аргументи та думки, проте ця ж таки розмова з великою ймовірністю дезорієнтувала читача, який уже засумнівався в тому, що обидва співрозмовники справді належать, як вони заявили, до партії правих, тієї самої, котра як сила, що перебуває при владі, практикувала брудну політику репресій як у колективному плані, спрямовану на столичне місто, де урядом своєї ж таки країни був запроваджений стан облоги, так і в індивідуальному, де здійснювалися тяжкі допити, детектори брехні, погрози, а можливо, й тортури, хоч істина вимагає від нас сказати, що якщо вони були, ми не можемо це підтвердити, бо не були там присутні, що, власне кажучи, означає небагато, бо так само ми не були присутні при переході через Червоне море по сухому дну, хоч усі присягаються, що такий перехід відбувся. Що стосується міністра внутрішніх справ, то читач уже, певно, помітив, що в обладунку цього незламного воїна, який перебував у стані постійної конкуренції з міністром оборони, утворилася

розколина або, якщо сказати простішою мовою, тріщина, в яку можна просунути палець. Раніше так не було, але ми не могли не помітити, як один за одним руйнувалися його плани, з якою швидкістю й легкістю затуплювалося лезо його шпаги, як нам підтвердив щойно прослуханий діалог, який почався з грізними інтонаціями лева, а закінчився жалюгідним хрипінням старої шкапи, щоб не сказати гіршого, зверніть увагу, наприклад, на відсутність пошани до вищих сил, коли міністр мав нахабство стверджувати, що бог глухий від народження. Що ж до голови муніципальної ради, то, користуючись словами міністра внутрішніх справ, ми раді, що він побачив світло, не те світло, яке хотів, щоб побачили столичні виборці, згадуваний міністр, а те світло, яке хтось починає бачити, на думку виборців, що проголосували чистими бюлетенями. У світі часто трапляється, у ці часи, коли ми, як сліпі, спотикаємося й нашттовхуємося, завернувши за ближній кут, на чоловіків і жінок у зрілості їхнього існування та процвітання, які у свої вісімнадцять років були не тільки щасливими і веселими, а також, і насамперед, хоробрими революціонерами, сповненими рішучості зруйнувати систему, що панувала в нашій країні, й побудувати на її місці рай братерського життя, а тепер вони з не меншою твердістю й категоричністю перейшли на позиції переконань і практик, переживши які, щоб розігріти й натрену-

вати собі м'язи, спочатку перейшли до однієї з багатьох версій сучасного консерватизму, а потім скотилися до необмеженого й реакційного егоїзму. Якщо застосовувати менш церемонні слова, то ці чоловіки й жінки перед дзеркалом свого життя щодня плюють в обличчя тих, ким вони були раніше, тими плювками, на які вони перетворилися. І якщо політик, який належить до партії правих, чоловік віком від сорока до п'ятдесятьох років, що прожив усе своє життя під парасолькою традиції, овіяної кондиціонованим повітрям біржі й вологим зефіром ринків, переконався у глибокому значенні ненасильницького заколоту в місті, яким йому доручено управляти, то він заслуговує на захват і подяку, так мало ми звикли до таких незвичайних феноменів.

Гадаю, що повз увагу особливо вимогливих читачів і слухачів не проминув той факт, як мало розповідає автор, тобто майже зовсім не розповідає, про обстановку, в якій відбуваються, можна сказати, досить-таки повільно, ті події, які він описує. За винятком першого розділу, в якому ще можна помітити кілька мазків, якими зображена обстава виборчої дільниці, що обмежується дверми, вікнами й столами та поліграфом або апаратом для виявлення брехунів, люди, яких там було чимало, існували ніби в нематеріальному світі, чужі комфорту чи дискомфорту місць, де вони перебували, й зайняті виключно

розмовами. Зала, в якій не раз збирався уряд країни, іноді за відсутності, а іноді за присутності керівника держави, щоб обговорити ситуацію й опрацювати заходи, необхідні для заспокоєння душ та наведення порядку на вулицях, безперечно, мала великий стіл, навколо якого сиділи міністри у зручних і м'яких кріслах, і годі було собі уявити, щоб на ньому не стояли пляшки з мінеральною водою, склянки для її наливання, олівці, кулькові ручки різних кольорів, маркери, доповіді, томи законів, плани, мікрофони, телефони та всілякі дрібнички, характерні для таких зал. Були тут, звичайно ж, люстри, підвішені до стелі, а на стінах висіли картини найрозмаїтішого жанру, були там двері, обтягнуті звуконепроникним матеріалом, і закриті шторами вікна, підлогу застеляли килими, стародавні й сучасні, висів там і портрет керівника держави та прапор батьківщини, стояв символічний бюст республіки. Ні про що подібне автор навіть не згадував і не згадуватиме в майбутньому. Навіть тут, у дуже скромному, хоч і просторому кабінеті голови муніципальної ради з верандою, яка виходила на центральний майдан, і великим повітряним видом міста на головній стіні не бракувало елементів, які дозволили б заповнити змістовними описами сторінку або дві, водночас використавши приємну паузу, щоб передихнути перед описом нещасть, які неухильно наближалися. Проте нам здається набага-

то важливішим звернути увагу на глибокі зморшки страху, які змережали чоло голови муніципальної ради, який, можливо, думає, що наговорив забагато в розмові з міністром внутрішніх справ і створив у нього враження, якщо не нав'язав йому впевненість, що він перекинувся на бік супротивника, і що ця необачність може обійтися йому дорого й назавжди зіпсувати його кар'єру як зовні партії, так і в ній. Іншою можливістю, так само далекою, як і малоймовірною, було те, що його аргументи спрямують міністра внутрішніх справ на добру дорогу й примусять його переглянути згори вниз стратегію й тактику, за допомогою яких уряд має намір придушити заколот. Але нам доведеться лише похитати головою, зрозумівши, що після швидкої оцінки гіпотези, запропонованої головою муніципальної ради, він відкине її, визнавши по-дурному наївною й небезпечно нереальною. Голова муніципалітету підвівся з крісла, в яке він опустився після розмови з міністром, і підійшов до вікна. Він не став його відчиняти, а лише трохи відсунув штору й визирнув назовні. Майдан здався йому таким, як і завжди, кілька перехожих, троє людей, які сиділи на лаві в затінку дерева, тераси кількох кав'ярень, заповнені клієнтами, продавчині квітів, жінка, що вивела на прогулянку свого собаку, газетні кіоски, автобуси, автомобілі, знайомий краєвид. Піду прогуляюся, вирішив він. Повернувся до столу й

дзвінком викликав начальника канцелярії. Мені треба вийти, сказав він, передай членам муніципалітету, щоб зібралися тут, але тільки в тому разі, коли вони запитуватимуть про мене, усе інше я залишаю на твій розсуд, Я скажу шоферові, щоб він підігнав автомобіль до дверей, Зроби мені цю послугу, але скажи йому, що він мені не потрібен, я сам сяду за кермо, Ви повернетесь сьогодні на засідання ради, Гадаю, так, я тебе попереджу, якщо зміню думку, Гаразд, Що там діється в місті, Нічого незвичайного, до муніципальної ради не надійшло повідомлень гірших, аніж завжди, кілька автомобільних інцидентів, один-два затори, невеличка пожежа без наслідків, невдала спроба пограбувати банк, Як вони вийшли з цієї скрути, адже поліції в нас немає, Нападник був зачуханим грабіжником, аматором, а пістолет у нього, хоч і був справжній, але незаряджений, Куди його забрали, Люди, які його обеззброїли, передали його пожежникам, Навіщо, адже там немає камери, де можна було б тримати правопорушників, Вони ж мали передати його кудись, І що сталося потім, Мені розповіли, що пожежники протягом години давали йому добрі поради, а потім випустили його на волю, Вони не мали іншої ради, Авжеж, пане голово, вони справді не мали іншої ради, Скажи моїй секретарці, щоб попередила мене, коли машина буде біля дверей, Гаразд, пане. Голова муніципальної ради знову

опустився в крісло, чекаючи, зморшки знову зібралися йому на лобі. Усупереч прогнозам віщунів, протягом кількох наступних днів більше не відбулося ані грабунків, ані згвалтувань, ані вбивств. Здавалося, поліція була зовсім непотрібна для безпеки в місті, бо власне населення, стихійно чи в більш або менш організований спосіб, узяло на себе завдання стежити за порядком, як сталося, наприклад, при спробі пограбувати банк. Правда, випадок із відділенням банку мало що означає, грабіжник, певно, дуже нервував, був новачком, не впевненим у собі, і службовці банку помітили, що небезпеки він не становить, але завтра міг прийти інший, та що там я кажу, завтра, сьогодні, зараз же, протягом цих останніх днів у місті відбувалися злочини, які вочевидь залишаться без покарання, якщо у нас немає поліції, якщо правопорушників ніхто не затримає, якщо не буде ані розслідування, ані суду, якщо судді розійшлися по домах і трибунали не функціонують, то злочинність неминуче зросте, схоже, вся людність чекає, що муніципальна рада візьме на себе поліційні обов'язки в місті, ми просимо про це, ми цього вимагаємо, заявляємо, що без служби безпеки не буде спокою, і я запитую себе, як набрати добровольців, створити міську міліцію, нехай ніхто мені не каже, що ми вийдемо на вулиці в одязі опереточних жандармів, в одностроях, позичених у гардеробах театру, й зі зброєю,

а де взяти ту зброю і як навчитися застосовувати її, чи може хтось уявити, як я або члени муніципальної ради, або чиновники муніципалітету стріляють із пістолетів, а хто зможе уявити собі, як я, члени муніципальної ради або чиновники муніципалітету переслідують убивцю або гвалтівника, повибігавши вночі на дахи будинків або в салонах, де збирається суспільство вищого світу, шукають викрадача білих рукавичок. Телефон задзвонив, це була секретарка, Пане голово, автомобіль уже чекає вас, Дякую, сказав він, я зараз піду, не знаю, чи повернуся сьогодні, якщо виникне якась проблема, скontaktуйтеся зі мною по мобільному телефону, Нехай вам щастить, пане голово, Чому ви мені це кажете, У часи, що настали, ми можемо побажати одне одному лише це, Дозвольте поставити вам одне запитання, Звичайно, дозволяю, якщо я знатиму, як відповісти на нього, Якщо не захочете, не відповідайте, Чекаю вашого запитання, Як ви голосували, Ніяк, пане голово, Ви хочете сказати, що не прийшли на вибори, Я хочу сказати, що вкинула до урни чистий бюлетень, Чистий бюлетень, Атож, пане голово, чистий бюлетень, І ви кажете це мені, нічого не приховуючи, Ви ж хотіли, щоб я вам відповіла, нічого не приховуючи, Схоже, ви мені достатньо довіряєте, щоб відповісти відверто, Більш або менш, пане голово, тільки більш або менш, Якщо я правильно вас розумію, то ви свідомо пішли на

ризик, Я сподівалася, що нічого мені не буде, Гадаю, ви мали підстави мені довіряти, Ви хочете сказати, що не попросите мене подати заяву про звільнення, Не хвилюйтеся, можете спати спокійно, Було б набагато ліпше, якби ми не надіялися на сон, щоб не хвилюватися, пане голову, Добре сказано, Кожен сказав би так, пане голову, я не сподіваюся, що академія словесності нагородить мене премією за цю фразу, Проте ви повинні задовольнитися лише моїм схваленням, Це мене більше аніж задовольнить, Отже, на цьому зупинімося, в разі потреби контакуйтеся зі мною по мобільному телефону, Гарзд, пане, До побачення, якщо не до завтра, Гадаю, що до завтра, пане голову.

Голова муніципальної ради зібрав документи, розсіпані на його робочому столі, які здавалися паперами з іншої країни та з іншого століття, а не належали цій столиці, яка перебувала в стані облоги, покинута власним урядом, оточена власним військом. Якби він їх порвав, спалив або вкинув до сміттевого ящика, ніхто не дорікнув би йому в тому, що він зробив, люди тепер мусили думати про набагато важливіші речі, їхнє місто, якщо добре його роздивитися, уже не було частиною знайомого світу, воно перетворилося на каструлю з гнилою їжею та з черваками, на острів, оточений морем, яке йому не належало, на місце, заражене небезпечною інфекцією, яке з обереж-

ності було поміщене в карантин у чеканні, коли пошесть утратить свою убійну силу й, не маючи більше кого знищувати, поглине сама себе. Він попросив службовця принести йому плащ, узяв течку з документами, з якими хотів ознайомитися вдома, й спустився сходами. Водій автомобіля, який його чекав, відчинив дверцята, Мені сказали, я вам не потрібен, пане голово, Це правда, я відпускаю вас додому, Тоді до завтра, пане голово, До завтра. Цікаво, як щодня у своєму житті ми з кимось прощаємося й кажемо до завтра або чуємо, як хтось нам каже до завтра, й фатально одного з цих днів, який був для когось останнім, або вже немає того, кому ми це сказали, або вже немає нас, які це сказали. Ми побачимо, чи завтра від сьогоднішнього дня, яке люди також мають звичай називати наступним днем, зустрінуться знову голова муніципалітету та його особистий шофер і чи будуть вони спроможні зрозуміти, яким чимось незвичайним, яким майже чудом став той факт, що вчора вони сказали один одному до завтра й потім переконалися, як справдилося те, що було лише проблематичною можливістю. Голова муніципальної ради сів в автомобіль. Він хотів проїхатися по місту, подивитися на людей, які його проминатимуть, неквапно, раз у раз зупиняючи машину й виходячи з неї, щоб трохи пройтися пішки, почути, що люди кажуть, тобто помацати пульс міста, з'ясувати, якою буде лихоманка, яка поки

що перебуває в інкубаційному періоді. Зі своїх дитячих книжок він пам'ятав, що один східний цар, він точно не пригадував, чи то був цар, чи імператор, найімовірніше, йшлося про одного з тодішніх каліфів, вряди-годи перевдягався й виходив зі свого палацу, щоб затесатися до людей, до юрби й послухати, що про нього кажуть у відвертій балацці вулиць та майданів. Насправді ті розмови не були такими вже відвертими, бо й у той час, як і завжди, також не бракувало шпигунів, які підслуховували опінії, суперечки, критичні зауваження та початки змов. Влада дотримується неухильного правила, що голови треба стинати раніше, ніж вони почнуть думати, бо потім може бути занадто пізно. Голова муніципалітету не є царем цього обложеного міста, а щодо великого візира, який має правити його внутрішнім життям, то він уже перебуває по той бік кордону й о цій годині, безперечно, перебуває на нараді зі своїми помічниками, ми скоро довідаємося, з якими і з якою метою. Тому цей голова муніципальної ради не має потреби ховатися під наклеєною бородою та наклеєними вусами, обличчя, яке він носить, завжди належить йому, хіба що воно здається стурбованішим, ніж зазвичай, як можна бачити зі зморщок, які змережили йому лоб. Деякі люди його впізнають, але таких, які з ним вітаються, мало. Проте він не думає, що байдуже або вороже ставляться до нього лише ті, котрі

голосували чистими бюлетенями й тому бачать у ньому політичного супротивника, також багато тих, хто голосував за його власну партію і за партію центру, дивляться на нього з неприхованою підозрою, якщо не з відвертою неприязню, Що тут робить цей суб'єкт, думають вони, він затесався до юрби покидьків-білобюлетенників, він мав би тепер виконувати свої обов'язки, за які йому досі платять, схоже, позаяк більшість стала зовсім іншою, він прийшов сюди ловити нових виборців, хоч і мав би взяти до уваги, що нові вибори відбудуться не скоро, якби я був на місці уряду, то я добре знав би, що мені робити, я на-самперед розпустив би цю палату й утворив би на її місці пристойну адміністративну комісію, наділену абсолютною політичною довірою. Перш ніж продовжити цю розповідь, належить пояснити, що застосування кількома рядками вище слова білобюлетенник не було випадковим або несподіваним і не стало наслідком помилки, допущеної на клавіатурі комп'ютера, і ще меншою мірою йшлося про неологізм, вигаданий автором із метою назвати несподіване в нашому політичному житті явище. Цей термін існує, існує в мові, його можна знайти в будь-якому словнику, якщо існує така проблема, то вона пояснюється тим фактом, що люди переконані, ніби вони розуміють значення слова чистий та похідних від нього, а тому не гають часу, щоб визначити його походження, або хворіють на

синдром ледачого інтелекту, а тому не йдуть на пошуки нових відкриттів. Ніхто не знає, хто в місті зацікавився пошуком точного слова, не випадає сумніватися лише в тому, що воно поширилося дуже швидко, й передусім у своєму пежоративному розумінні, на яке наштовхувало його звучання та написання. Хоч ми раніше не згадували про цей факт, гідний усілякого осуду в усіх своїх аспектах, засоби соціальної комунікації, передусім державне телебачення, нині застосовують це слово в такому розумінні, ніби йдеться про мерзоту, що не знає собі рівних. Коли ми бачимо його написаним і лише дивимося на нього, воно не здається таким поганим, та коли ми бачимо, як його промовляють із гидко скривленими губами і зневажливим звуком, то слід бути наділеним моральним обладунком лицаря круглого столу, щоб негайно не вибігти з дому з мотузкою на шиї та в сорочці розкаяного грішника, б'ючи кулаком себе в груди й відмовляючись від усіх своїх давніх принципів і правил. Я був білобюлетенником, але більше ним не буду, нехай прости́ть мене батьківщина, нехай прости́ть король. Голова муніципальної ради, який не має причин когось прощати, адже він не був королем і ніколи ним не буде, він навіть не має наміру балотуватися кандидатом на наступних виборах, перестав спостерігати перехожих і став шукати ознак недбалості, забудькуватості, руйнування й принаймні на перший

погляд нічого такого не помітив. Крамниці та великі універмаги були відчинені, хоч покупці біля них і не юрмилися, автомобілі рухалися вулицями, лише іноді створюючи незначні затори, біля дверей банків не шикувалися черги стривожених клієнтів, ті, які завжди утворюються за часів кризи, усе здавалося нормальним, не було жодної крадіжки, вартої уваги, жодної бійки із застосуванням пістолетів і ножів, нічого такого не сталося в цей чудовий вечір, не холодний і не жаркий, вечір, який, здавалося, прийшов у світ для того, щоб задовольнити всі бажання й розвіяти всі тривоги. Але не тривогу і, якщо висловитися літературніше, не душевний неспокій голови муніципальної ради. Те, що він відчував, і, мабуть, серед усіх тих людей, які його проминали, був єдиний, хто це відчував, був різновид погрози, що плавала в повітрі та яку чутливі темпераменти помічають, коли густі хмари, що затуляють небо, починають потріскувати перед тим, як ударить грім, коли в темряві скриплять двері й потік холодного повітря налітає нам на обличчя, коли лихе передчуття відчиняє нам двері до розпачу, коли диявольський регіт роздирає покривало нашої душі. Нічого конкретного, нічого такого, про що можна було б поговорити зі знанням причини та об'єктивного розвитку подій, але не випадає сумніватися, що голова муніципальної ради мусив зробити над собою величезне зусилля, щоб не зу-

пинити першу особу, з якою він зустрінеться, й сказати їй, Стережіться, не запитуйте мене, чому я прошу вас остерегтися, бо передчуваю, що може статися дуже погана річ, Якщо ви, пане голово муніципальної ради, з вашою великою відповідальністю не знаєте, в чому проблема, то як це можу знати я, хотів би я вас запитати, Не має значення, головне, ви повинні остерігатися, Ви маєте на увазі якусь епідемію, Не думаю, Землетрус, Ні, ми не перебуваємо в сейсмічному регіоні, тут ніколи не було землетрусів, Повінь або затоплення місцевості, Уже багато років як річка не виходила з берегів, Отже, Не знаю, що вам сказати, Пробачте мені за те запитання, яке я хочу поставити вам, Я вже пробачив вам, перш ніж ви його поставили, Ви, пане голово, бува не випили зайвого, кажу це, не бажаючи вас образити, звідки у вас передчуття чогось поганого, Я п'ю лише за обідом і завжди дуже помірковано, я не алкоголік, У такому разі, я вас не розумію, Коли це станеться, зрозумієте, Коли що станеться, Те, що має статися. Розгублений співрозмовник озирнувся навколо. Якщо ви шукаєте поліцію, яку я міг викликати, то даремно, поліції в місті нема, сказав голова муніципалітету, Я не шукав поліцію, збрехав інший, я домовився тут зустрітись з другом, ага, онде він іде, отже, до побачення, пане голово, бажаю вам успіхів, чесно кажучи, якби я був на вашому місці, я пішов би тепер додому й ліг відпочити,

поставши, люди забувають про все, Я ніколи не лягаю о цій годині, Усі години добрі, щоб подрімати, так сказав би вам ваш кіт, Можна мені поставити вам одне запитання, Звичайно, пане голову, я нічого не маю проти, Ви проголосували чистим бюлетенем, Ви хочете влаштувати мені допит, Ні, я тільки поцікавився, як не хочете, то не відповідайте. Чоловік завагався на секунду, потім серйозно відповів, Атож, пане голову, я проголосував чистим бюлетенем, наскільки мені відомо, це не забороняється, Не забороняється, але дає результати. Співрозмовник, схоже, забув про уявного друга, Пане голову, я особисто нічого проти вас не маю, навіть готовий визнати, що ви добре попрацювали в муніципальній раді, але провина за те, що ви назвали результатом, належить не мені, я проголосував, як мені хотілося, не порушуючи закон, а ви цю кашу заварили, то й висьорбуйте її, Не хвилюйтеся, я лише хотів застерегти вас, Застерегти від чого, Я хотів би вам пояснити, але не можу, Тоді я даремно втрачаю час, стоячи тут із вами, Пробачте, але ви ж самі мені сказали, що чекаєте тут свого друга, Ніякого друга я не чекаю, я лише хотів якнайшвидше піти, Тоді я повинен подякувати вам, що ви залишилися трохи надовше, Пане голову, Кажіть, кажіть, не церемоньтеся, Якщо я спроможний зрозуміти, що відбувається в головах у людей і чому пан голова тут блукає, то, думаю, він відчуває докори сумління, Докори сумління

за те, що я нічого не вчинив, Дехто вважає, що найтяжчі докори сумління людина переживає, коли думає про те, чого вона не дозволила вчинити, Можливо, ви маєте рацію, я про це подумаю, але хай там що, а ви стережіться, Я стерегтимуся, пане голово, і дякую вам за застереження, Хоч ви й не знаєте, проти чого я вас застеріг, Є люди, які не заслуговують на довіру, Ви вже другий, хто мені це сьогодні сказав, У такому разі ви не втратили сьогоднішній день, Дякую, До побачення, пане голово, До побачення.

Голова муніципальної ради повернувся туди, де припаркував свого автомобіля, задоволений, що застеріг принаймні одну людину, якщо цей чоловік комусь повторить його застереження, то через кілька годин усе місто перебуватиме у стані тривоги, готове до будь-яких несподіванок. Мабуть, я схибнувся, подумав він, немає причин сумніватися, що цей чоловік нікому нічого не скаже, він не такий дурень, як я, хоч, власне, тут ідеться зовсім не про дурість, те, що я відчув загрозу й неспроможний зрозуміти, в чому вона полягає, це справа моя, і його вона не стосується, і найкраще, що я можу зробити, це послухатися поради мого випадкового співрозмовника, повернутися додому, ніколи не треба вважати втраченим день, той, коли ми принаймні одержали добру пораду. Голова муніципальної ради сів в автомобіль і з машини зателефонував начальникові канцелярії, що сьогодні вже не

повернеться до муніципалітету. Він жив на одній із центральних вулиць неподалік від станції наземного метро, яке обслуговувало велику частину східного сектора міста. Його дружина, лікар-хірург, не буде вдома, сьогодні її черга нічного чергування у шпиталі, а щодо двох їхніх дітей, то хлопець перебував на військовій службі, можливо, був одним із тих бійців, які охороняли кордони міста, озброєні на посту важким кулеметом і в протигазі, підвишеному на грудях, а дівчина перебувала за кордоном, працюючи секретаркою та перекладачкою в одній із міжнародних організацій, монументи та розкішні палаци яких розташовані в найважливіших містах світу, в політичному розумінні, звичайно. До певної міри їй допомагало те, що батько перебував на високій посаді, маючи великий вплив і одержуючи чималу платню. Як завжди буває з добрими порадами, що в кращому разі виконуються лише наполовину, голова муніципальної ради не ліг спати. Він переглянув папери, які привіз із собою, щодо деяких ухвалив рішення, а інші відклав на потім. Коли настав час вечеряти, він пішов на кухню, відчинив холодильник, але не знайшов там нічого такого, що розбудило б його апетит. Дружина про нього подумала, не залишила його зовсім без їжі, але зусилля, яких треба було докласти, щоб накрити на стіл, розігріти їжу, а потім вимити посуд, здалися йому сьогодні нелюдськими. Він вийшов із дому й

подався до ресторану. Уже сидючи за столом і чекаючи, коли його обслужать, зателефонував дружині, Як тобі працюється, запитав він, Без особливих проблем, а як ти, У мене все гаразд, але я чомусь неспокійний, Я не запитую тебе, чому ти неспокійний у такій ситуації, Я відчуваю якусь внутрішню напругу, наді мною наче нависає тінь якогось лихого передчуття, Ти ніколи не був забобонним, принаймні таким я тебе не знала, Для всього коли-небудь настає час, Я чую гомін голосів, де ти перебуваєш, У ресторані, потім піду додому, а можливо, спочатку навідаюся до тебе, якщо ти голова муніципальної ради, то перед тобою відчиняться багато дверей, Я можу залишитися на операцію, можу затриматися на службі, Я про це подумав, цілую тебе, цілую ще раз великим поцілунком. Офіціант приніс йому страву, Вечеряйте, пане голово, смачного вам. Він не встиг піднести виделку до рота, коли гримнув вибух, який струснув будівлю згори донизу, й водночас розсипалися на скалки внутрішні й зовнішні вікна, столи та стільці попадали на підлогу, люди закричали й застогнали, деякі з них були поранені, інші оглушені вибухом, ще інші тремтіли від страху. Голова муніципальної ради був забризканий кров'ю, бо одна зі скляних скалок влучила йому в обличчя. Було очевидно, що ресторан накрило хвилиною вибуху. Це, схоже, сталося на станції метро, сказала між схлипуваннями жінка, яка намагалася під-

вестися на ноги. Затуливши рану серветкою, голова муніципальної ради вибіг на вулицю. Скалки скла встеляли поверхню під його ногами, попереду здіймалася в небо товста колона чорного диму, йому здалося, що він бачить спалахи пожежі, Це справді сталося на станції метро, подумав він. Відкинув серветку геть, зрозумівши, що тримати руку весь час піднятою вгору й притиснутою до обличчя сковувало йому рухи. Тепер кров вільно витікала йому з обличчя та з шиї й намочила комір сорочки. Запитуючи себе, чи служба надзвичайних подій досі функціонує, він на мить зупинився, щоб знайти її телефон, але нервовий тон у голосі, який йому відповів, засвідчив, що новина там уже відома. Говорить голова муніципальної ради, вибухнула бомба на головній станції наземного метро у східному секторі, надішліть туди всіх, кого можете, пожежників, цивільну оборону, бойскаутів, якщо їх досі можна знайти, санітарів, карети швидкої допомоги, матеріали для надання першої допомоги, усе, що для вас доступне, ага, ще одне, якщо вам відомо, де живуть відставні поліціанти, покличете і їх, нехай прийдуть допомагати, Пожежники уже в дорозі, пане голово, ми докладаємо всіх можливих зусиль. Голова муніципалітету урвав зв'язок і прискорив ходу. Поруч із ним бігли люди, деякі випереджали його, ноги в нього були важкі, наче наліті свинцем, а легені відмовлялися вдихати густе й задушли-

ве повітря з поганим запахом, і біль, який раптово виник йому в трахеях, посилювався з кожною секундою. Станція метро була вже на відстані п'ятдесятьох метрів, бурий, перемішаний із попелом дим, освітлений вогнем пожежі, підіймався вгору шаленими клубами. На станції лежали кілька вбитих, хто міг кинути цю бомбу, запитував себе голова муніципальної ради. Уже близько лунали сирени пожежних автомобілів, розпачливе виття, яке радше благало допомоги, аніж хотіло її надати, вони були дедалі гучнішими, будь-якої миті машини могли вихопитися з-поза якогось повороту. Перша машина з'явилася, коли голова муніципальної ради проштовхався крізь натовп людей, які прибігли повитріщатися на катастрофу, Я голова, повторював він, я голова муніципальної ради, дайте мені пройти, будь ласка, й відчував, як безглуздо звучали його слова, які він знову й знову повторював, усвідомлюючи той факт, що перед ним, як перед головою, відчинялися далеко не всі двері, він навіть не міг пройти далі, бо належав до тих людей, яким це загрожувало смертю. Через кілька хвилин потужні струмені води вдарили по вогню, проникаючи в ті отвори, які раніше були дверима і вікнами, або підіймалися високо в повітря, намагаючись намочити верхні структури й перешкодити вогню, перекинутися на ближні будівлі. Голова муніципальної ради звернувся до начальника пожежників, Як вам ця пожежа,

командире, запитав він, Одна з найгірших, які я досі бачив, навіть у мене відчуття, що вона пахне фосфором, Не кажіть так, це неможливо, Таке моє враження, було б добре, якби я помилився. У цю мить з'явився репортажний автомобіль телебачення, після чого з'явилися й інші, автомобіль преси, автомобіль радіо, голова муніципальної ради тепер був оточений прожекторами й мікрофонами, і йому довелося відповідати на запитання, Скільки людей загинуло, як ви вважаєте, Якою інформацією ви вже володієте, Скільки поранили, Скільки людей згоріли у вогні, Коли, на вашу думку, станція метро знову запрацює, Ви маєте якусь підозру, хто вчинив цей злочин, Чи одержали ви якесь застереження перед тим, як це сталося, У ствердному випадку, кому воно надійшло і яких заходів було вжито, щоби вчасно евакуювати станцію, Чи не думаєте ви, що йдеться про вилазку терористів, здійснену групою, пов'язаною з нинішнім рухом міського заколоту, Ви не чекаєте, що будуть учинені інші диверсійні злочини такого зразка, Як голова муніципальної ради ви залишилися єдиною владою в місті, що знає, які існують засоби, аби здійснити необхідне розслідування. Коли злива запитань припинилася, голова муніципальної ради дав єдину відповідь, можливу за таких обставин, Деякі із запитань виходять за межі моєї компетенції, тому я не можу на них відповісти, але думаю, що уряд незабаром

виступить із офіційною заявою, що ж до всіх інших запитань, то можу сказати, ми зробимо все, що в людських можливостях, аби допомогти жертвам, якщо встигнемо вчасно добути принаймні до деяких. Але скільки людей загинуло, допитувався один журналіст, Коли ми зможемо увійти в це пекло, то довідаємося, скільки там є мерців, а раніше, будь ласка, не дратуйте мене своїми дурними запитаннями. Журналісти запротестували, що так розмовляти не годиться з представниками засобів масової інформації, що вони перебувають тут, аби виконати свій обов'язок інформувати населення, а тому мають право сподіватися на повагу, але голова муніципальної ради на самому початку урвав цю корпоративну дискусію, Сьогодні одна з газет набралася нахабства пророкувати криваву баню, хоч такого цього разу не сталося, обгорілі трупи не кровоточать, а лише перетворюються на шкварки, а тепер дозвольте мені, будь ласка, відійти, я більше не маю чого вам сказати, ми вас покличемо, коли здобудемо якусь конкретну інформацію. Пролунав загальний гомін несхвалення, десь позаду хтось зневажливо промовив, Ким він себе вважає, але голова муніципальної ради не зробив найменшого зусилля, щоб спростувати нешанобливу думку про себе, бо протягом останніх годин він тільки те й робив, що запитував себе, Ким я себе вважаю.

Через дві години було оголошено, що пожежу загасили, але жар тривав ще години дві, й було неможливо довідатися, скільки людей загинуло у вогні. Три-чотири десятки, які з опіками різної тяжкості змогли уникнути найгірших наслідків вибуху, хоч і перебували в його зоні, були доставлені до шпиталю. Голова муніципалітету перебував на пожежі доти, поки вистигли її рештки, й пішов звідти лише тоді, коли командир пожежників йому сказав, Ходіть відпочиньте, пане голово, решту справи залиште нам і зробіть що-небудь із раною, яку маєте на обличчі, дивно, що ніхто з присутніх тут людей її не помітив, Не має значення, усі вони були заклопотані важливішими справами. Потім запитав, А що тепер, А тепер треба буде знайти й винести звідси трупи, декотрі з них понівечені, а більша частина геть обгоріли, Не знаю, чи зміг би я це витерпіти, У тому стані, в якому я вас бачу, ви не витерпіли б, Я боягуз, Боягузтво немає до цього жодного стосунку, я тут знепритомнів уперше в житті, Я вам дякую, зробіть усе, що зможете, Ми загасимо останню головешку, це те саме, що не зробити нічого, Принаймні ви залишатиметеся тут. Вимащений сажею, з обличчям, чорним від засохлої крові, він, долаючи біль, рушив у напрямку свого дому. Йому боліло все тіло, від біганини, в якій він брав участь, від нервової перенапруги, від тривалого перебування на ногах. Не було сенсу

телефонувати дружині, бо з лікарні йому, безперечно, відповіли б, Пробачте, пане голово, ваша дружина перебуває на операції й не може підійти до телефону. По обидва боки вулиці стояли люди біля вікон, але ніхто його не впізнав. Справжній голова муніципальної ради пересувається у своєму офіційному автомобілі, має поруч себе секретаря з текою своїх документів, троє охоронців, які прокладають йому шлях, а той, який іде вулицею, є брудним і смердючим волоцюгою, чоловік, опанований глибоким смутком, який майже плаче, привид, якому ніхто не позичить відро води, щоб він вимився. Дзеркало в ліфті показало йому обличчя вугільного кольору, яке перетворилося б на справжню вуглину, якби він перебував на пероні станції, коли там вибухнула бомба, Жах, який жах, промурмотів він. Тремтячими руками відчинив двері й попрямував до ванної. Дістав із шафи коробку з речами першої допомоги, клубок вати, перекис водню, розчин йоду для дезінфекції, адгезивні бинти великого розміру. Подумав, Буде надійніше пришити їх ниткою. Сорочка в нього була заляпана кров'ю до самого пояса кальсонів, Я вимазався кров'ю більше, ніж сподівався. Він скинув піджак, із великими зусиллями розв'язав обліплений густою кров'ю вузол краватки, стягнув сорочку. Спідня сорочка також була брудна від крові, Треба мені помитися, стати під душ, ні, ні, це було б

дурницею, вода розчинить шкіру, якою затяглася рана, і з неї знову потече кров, тихо сказав собі він, але я повинен, повинен, повинен... Повинен що... Це слово було, наче мертво тіло, на яке він натрапив на своїй дорозі, він мусив зрозуміти, чого йому треба, підняти труп. Пожежники та люди з цивільної оборони увійшли на станцію. Вони в масках, у рукавицях, більшість ніколи не тримали в руках обгоріле тіло, тепер вони зрозуміють, що це означає. Він повинен... Вийшов із ванної, пішов до кімнати секретаря, сів у крісло. Підняв телефонну слухавку й набрав секретний номер. Була третя година ночі. Йому відповів голос, Кабінет міністра внутрішніх справ, хто на дроті, Голова муніципальної ради столиці, хочу поговорити з паном міністром, справа невідкладна, якщо він удома, з'єднайте мене з ним, Зачекайте хвилину, будь ласка. Одна хвилинка тривала дві хвилини, Я слухаю, Пане міністр, кілька годин тому вибухнула бомба на станції метро, на поверхні східного сектора, поки що невідомо, скільки людей загинуло, але все вказує на те, що їх багато, поранених нараховується три або чотири десятки, Мене вже інформували, Я вам зателефонував тому, що був весь час на місці пожежі, Ви дуже добре зробили. Голова муніципальної ради запитав, Ви нічого не хочете сказати мені, пане міністр, Про що ви, Чи ви, бува, не знаєте, хто підклав бомбу, Це здається очевидним, ваші

друзі, які голосували чистими бюлетенями, вирішили перейти до безпосередніх дій, Не вірю, Чи вірите ви, чи ні, а правда в цьому, Є або буде в цьому, Розумієте, як хочете, Пане міністр, те, що тут сталося, є страхотливим злочином, Либонь, ви маєте рацію, саме так його слід назвати, Хто підклав бомбу, пане міністр, Ви здаєтеся мені стривоженим, я раджу вам піти відпочити, зателефонуйте мені вдень, але не раніше десятої ранку, Хто підклав бомбу, пане міністр, На що ви натякаєте, Запитання не є натяком, натяком воно стало б тоді, якби я сказав вам те, що ми обидва подумали в цю хвилину, Мої думки не обов'язково мають збігатися з думками голови муніципальної ради, Цього разу вони з ними збіглися, Стережіться, ви йдете надто далеко, Я не йду, я вже прийшов, Що ви хочете цим сказати, Що я розмовляю з тим, хто несе пряму відповідальність за вчинений злочин, Ви хворий, Хотів би я бути хворим, Набратися нахабства звинуватити у злочині члена уряду це нечувано, Пане міністр, від цієї миті я перестав бути головою муніципальної ради цього обложеного міста, Завтра поговоримо, але вже тепер я хочу вам сказати, що не приймаю вашої відставки, Вам доведеться її прийняти, уявіть собі, що я помер, У такому разі я повинен застерегти вас ім'ям уряду, що ви гірко розкаєтеся, чи навіть не встигнете розкаятись, якщо не збережете абсолютної мовчанки

про нашу розмову, а вам це буде неважко, бо ви ж мені повідомили, що ви мрець, Ніколи не уявляв собі, що до цього дійде. Телефон відключили з протилежного боку. Чоловік, який був головою муніципальної ради, підвівся й пішов до ванної. Роздягся й став під душ. Гаряча вода швидко розчинила кірку, що утворилася над раною, й кров потекла знову. Пожежники щойно натрапили на перше тіло, перетворене на вугіль.

Двадцять три мертвих, уже знайдених, і невідомо, скільки ще буде виявлено під руїнами, принаймні двадцять трьох загиблих ми вже маємо, пане міністре внутрішніх справ, повторював прем'єр-міністр, ударяючи розкритою долонею по стосику газет, розгорнутих на столі, Засоби суспільної комунікації практично одностайні, приписуючи злочин групі терористів, що пов'язані з бунтом чистобюлетенників, По-перше, прошу від вас такої великої послуги, як не вживати в моїй присутності слово чистобюлетенник, тут ідеться про питання доброго смаку, нічого більше, а по-друге, поясніть мені, що означає у ваших устах вираз практично одностайні, Він означає, що існують лише два винятки, дві маленькі газетки, які не погоджуються з версією, що здобула поширення, й вимагають глибокого розслідування, Цікаво,

Прочитайте, пане прем'єр-міністр, ось це запитання. Прем'єр-міністр голосно прочитав, ХОЧЕМО ЗНАТИ, ЗВІДКИ НАДІЙШОВ НАКАЗ, А ось менш пряме запитання, проте спрямоване туди ж таки, МИ ХОЧЕМО ЗНАТИ, КОМУ ЦЕ ВИГІДНО. Міністр внутрішніх справ провадив, Гадаю, нам не варт тривожитися чи бути надто стурбованими, навіть добре, що виникли ці сумніви, аби ніхто не казав, що все відбувається за наказом влади, То ви хочете сказати, що двадцять три, а може, й більше мерців вас не тривожать, Вони частина передбаченого ризику, пане прем'єр-міністр, З огляду на те, що сталося, ризик був погано передбачений, Я визнаю, що на це можна подивитися й так, Адже ми думали про можливість не такого сильного артефакту, який би лише навів страх, На жаль, відбулася якась помилка у процесі передачі наказу, Я хотів би мати певність, що причина тільки в цьому, Даю вам слово, пане прем'єр-міністр, можу запевнити вас, що наказ був відданий правильно, Мені лишається тільки повірити вашому слову, пане міністр, Іншого в мене немає, Атож, схоже, й справді іншого ви не маєте, Хай там як, а ми знали, що мертві будуть, Але ж не двадцять три, Якби їх було лише троє, вони не були б менше мертвими, аніж ці, справа не в кількості, Справа й у кількості теж, Хто прагне до мети, мусить любити засоби, дозвольте вам нагадати, Я вже чув цю фразу ба-

гато разів, І чуєте не востаннє, хоч, можливо, почувте не з моїх уст наступного разу, Пане міністре внутрішніх справ, негайно призначте комісію з розслідування, Щоб вона прийшла до яких висновків, пане прем'єр-міністр, Призначте таку комісію, щоб вона працювала, а потім подивимося, Гарзд, так і зроблю, Накажіть надати необхідну допомогу родинам загиблих, і не тільки мертвих, а й тим, що потрапили до шпиталю, розпорядіться, щоб муніципалітет подбав про організацію похоронів, Посеред усього цього безладу я забув поінформувати вас, що голова муніципальної ради подав у відставку, Чому він подав у відставку, Якщо висловитися точніше, він відмовився від виконання своїх обов'язків, Подав у відставку чи відмовився від виконання своїх обов'язків, ці тонкощі мене не обходять, я запитую, чому він це зробив, Він прибіг на станцію майже відразу після вибуху, й нерви в нього не витримали, коли він побачив те, що побачив, Нерви не витримали б ні в кого, у мене вони не витримали б, сподіваюся, вони не витримали б і в пана міністра внутрішніх справ, проте треба було мати іншу причину для такої раптової відмови від виконання своїх обов'язків, Він думає, уряд відповідальний за те, що сталося, він не тільки висловив таку підозру, а й заявив, що переконаний у цьому, мабуть, саме він підкинув цю ідею двом газеткам, Якщо бути правдивим, пане прем'єр-міністр,

то я в це не вірю, хоч мені й хотілося скласти провину саме на нього, Що робитиме далі цей чоловік, Його дружина працює в лікарні, Атож, я з нею знайомий, Тож він матиме, з чого жити, поки не влаштується на нову роботу, А поки не влаштується, Поки не влаштується, пане прем'єр-міністр, якщо ви маєте на увазі це, я триматиму його під якнайсуворішим наглядом, Що за чортівня відбулася в голові того чоловіка, він здавався мені гідним щонайбільшої довіри, був лояльним членом партії, мав попереду блискучу політичну кар'єру, славне майбутнє, Голова людських створінь не завжди перебуває в цілковитій згоді зі світом, у якому ми живемо, є особи, яким важко пристосуватися до реальності фактів, вони мають слабкий і розгублений дух й іноді знаходять слова, які майстерно виправдовують їхнє боягузтво, Я бачу, що ви знавець таких матерій, либонь, із власного досвіду ви здобули ці знання, Своїми знаннями я завдячую своїй посаді в уряді, що я знав би, якби не вона, Либонь, нічого, але в цьому світі все можливо, я не сумніваюся, що наші найкращі фахівці з тортур цілують своїх дітей, коли приходять додому, а декотрі навіть пускають сльозу в кінотеатрі, коли дивляться там сентиментальний фільм, Міністр внутрішніх справ не виняток, я теж сентиментальний, Я радий довідатися про це. Прем'єр-міністр повільно погортав газети, переглянув фотографії, одну

за одною, зі змішаним почуттям огиди й тривоги, а тоді сказав, Ви хочете знати, чому я вас не звільняю зі служби, Атож, пане прем'єр-міністр, мені цікаво знати ваші резони, Якби я вас звільнив, люди запідозрили б дві причини, або, що незалежно від природи й масштабів провини, я вважаю вас безпосередньо відповідальним за те, що сталося, або просто покарав вас за некомпетентність, що ви не змогли передбачити подібний акт насильства й залишили столицю своїй долі, Я знаю про ваші резони, бо мені відомі правила гри, Але ви, схоже, зовсім не подумали про третю причину, найбільш імовірну, Яку, Що ви публічно розкриєте таємницю цього терористичного акту, Пан прем'єр-міністр знає краще, аніж будь-хто, що жоден міністр внутрішніх справ у будь-яку історичну добу й у будь-якій країні світу ніколи не відкривав рота, щоб розповісти про ганьбу, зрадництво й злочини, властиві його професії, тому вам немає чого тривожитися, також у моєму випадку я не стану винятком, Якщо з'ясується, що ту бомбу підклали ми, ми надамо тим, хто голосував чистим бюлетенем, останній резон, якого їм бракувало, Це спосіб дивитися на речі, який здається мені, вибачаюсь, суперечним логіці, пане прем'єр-міністр, Чому, І якщо дозволите мені це сказати, не гідний точності вашої думки, до якої ми всі звикли, Поясніть свої слова, Хочете чи не хочете ви із цим погодитися, але якщо

вони матимуть рацію, то тільки тому, що вже її мали раніше. Прем'єр-міністр відсунув від себе газети й сказав, Усе це мені нагадує давню історію про учня чаклуна, який не міг стримати магічні сили, які зумів запустити, Хто, на вашу думку, в цьому випадку буде учнем чаклуна, вони чи ми, Боюся, що обидві сторони, вони звернули на дорогу, яка завела їх у глухий кут, і не подумали про наслідки, А ми пішли слідом за ними, Так і сталося, тепер ми повинні поміркувати, яким буде наш наступний крок, Що стосується уряду, то він повинен лише тиснути, очевидно, після того, що сталося, далі йти ми не можемо, А вони, Якщо інформація, яку я одержав, є точною, то вони готують маніфестацію, Чого вони хочуть цим домогтися, маніфестації ніколи нічого не досягали, інакше ми ніколи не дозволяли б їх, Гадаю, вони хочуть висловити свій протест проти злочинного вибуху, а що стосується дозволу міністерства внутрішніх справ, то вони не стануть гаяти час, щоб його здобути, коли-небудь ми вийдемо з цього безладу, Тут нам не допоможе жоден чаклун, пане прем'єр-міністр, буде він дипломованим чи тільки учнем, але в кінці, як і завжди, переможе той, хто має більше сили, Переможе той, хто матиме більше сили в останню мить, а ми ще туди не дійшли, а тих сил, які ми маємо тепер, може не вистачити для кінцевої перемоги, Я вірю, пане прем'єр-міністр, у те, що організована

держава не може програти таку битву, це було б кінцем світу, Або початком іншого, Я не знаю, що ви хочете цим сказати, пане прем'єр-міністр, Принаймні не подумайте, що прем'єр-міністр пророкує нам поразку, Ніколи така думка не приходила мені в голову, Це добре, Очевидно, пан прем'єр-міністр мав на увазі теорію, Саме так, Якщо ви більш не потребуєте мене, то я повернуся до своєї праці, Президент сказав мені, що його навідало натхнення, Яке, Він не хоче нічого пояснювати, а чекатиме, як розвиватимуться події, Було б добре, якби це допомогло, Він керівник держави, Те саме хотів сказати і я, Тримайте мене в курсі подій, Гаразд, пане прем'єр-міністр, До побачення, До побачення, пане прем'єр-міністр.

Інформація, яка надійшла в міністерство внутрішніх справ, відповідала дійсності, місто справді готувалося до маніфестації. Кількість загиблих сягнула тридцяти чотирьох осіб. Невідомо звідки й невідомо як народилася ідея, яку відразу прийняло все населення, що тіла загиблих не слід ховати на кладовищах як звичайних мерців, їхні тіла мають вічно зберігатися на обгородженій парканом ділянці навпроти станції метро. Проте кілька родин, їх було не так багато, відомих своїми правими політичними переконаннями і глибоко переконаних у тому, що злочинний акт учинила група терористів, безпосередньо пов'язаних, як стверджували засоби масової комунікації,

зі змовою проти держави правих, відмовилися віддати спільноті своїх невинних мерців. Вони й справді були цілком невинні, бо протягом усього свого життя жили життям респектабельних громадян, берегли своє добро й не зазіхали на чуже, а голосували завжди, як їхні батьки й діди, бо шанували порядок, і ось тепер стали жертвами невідомих убивць. Їхні родичі також стверджували, вже не так голосно, щоб нікому не здавалася надто скандальною така відсутність громадянської солідарності, що вони володіють своїми історичними склепами, й родинна традиція вимагала, щоб вони залишалися разом навіть після смерті, на віки вічні, позаяк ніколи не розлучалися за життя. Отже, колективне поховання включало в себе не тридцять чотири, а двадцять сім мерців, тобто також чималу кількість людей. Послана невідомо ким, але, звичайно ж, не муніципальною радою, котра, як ми знаємо, залишилася без керівництва, поки міністр внутрішніх справ не зробить необхідної заміни, тож послана невідомо ким, повторюємо, величезна машина з багатьма корисними пристосуваннями, які видерли із землі дерево за час, протягом якого людина не встигла б і зітхнути, і які встигли б викопати двадцять сім могил, досить було б тільки сказати амінь, якби не прийшли копачі з кладовищ, вірні традиції, щоб виконати роботу по-ремісницькому, тобто за допомогою рикалів і лопат. Проте машина також

згодилася, вона видерла із землі з півдесятка дерев, які заважали копачам працювати, залишивши такий рівний майданчик, ніби він був самою природою підготовлений для вічного спочинку на ньому людей, після чого машина, про яку ми розповідаємо, посадила кілька дерев, які створювали затінок над могилами.

Через три дні після злочинного акту рано-вранці люди почали виходити на вулицю. Вони йшли мовчазні, серйозні, деякі з білими прапорами в руках, усі мали на лівій руці білу пов'язку, й нехай любителі протоколу не запевняють нас, що сигнал жалоби не може бути білим, адже нам відомо, що в цій країні вже були такі випадки, а для китайців білий колір завжди виражав жалобу, не кажучи вже про японців, які прийшли б усі в синьому, якби справа стосувалася їх. Об одинадцятій годині майдан уже був заповнений людьми, але на ньому було чутно лише дихання величезного натовпу, глухе шарудіння повітря, яке входило в легені й вилітало з них, вдихи, видихи, які постачали киснем живих людей, вдихи, видихи, вдихи, видихи, й тут ми урвемо свою фразу, бо та мить, задля якої прийшли сюди ці живі люди, ще не настала. Повсюди виднілися білі квіти, безліч хризантем, троянд, лілій, прозоро-білі квіти кактуса, тисячі нагідок, яким прощалася чорна пляма в центрі. Через кожні двадцять кроків родичі й друзі загиблих несли на

плечах їхні труни, прямуючи до могил, де під майстерним керівництвом професійних могильників повільно опускали їх на мотузках, поки вони доторкалися до твердого дна. Руїни станції досі, здавалося, смерділи спаленим людським м'ясом. Багатьом здавалося незрозумілим, чому така зворушлива церемонія, просякнута гострим почуттям колективної жалоби, не супроводжувалася благодаттю колективного релігійного відспівування, чому тут не була присутня жодна з християнських церков, які діяли в столиці, позбавивши душі померлих найнадійнішого соборування, а спільноту живих практичної демонстрації екуменічної церемонії, яка могла б посприяти поверненню до вівчарні заблудлих овець. Причина такої гідної жалю відсутності може бути пояснена лише тим, що церкви боялися стати мішенню підозри в співучасті, принаймні тактичної, а то й стратегічної, в білому заколоті. Також цій відсутності, безперечно, посприяли кілька телефонних дзвінків, які зробив прем'єр-міністр із малими варіаціями в одній і тій самій розмові. Уряд нації жалкуватиме, якщо необміркована участь вашої церкви в оголошеному похороні, хоч цілком виправдана з духовного погляду, розглядатиметься, а в кінцевому підсумку й використовуватиметься як політична й ідеологічна підтримка того впертого й систематичного опору, який значна частина

населення столиці вчинила легітимній і конституційній владі. Отже, похорон був суто світським, хоч це не означало, що окремі люди приватно не молилися то там, то там і що їхні молитви не підіймалися до неба й приймалися там із прихильною симпатією. Могили ще були відкритими, коли якийсь чоловік, спонукуваний, безперечно, найкращими намірами, хотів виголосити надгробну промову, але натовп, який оточував місце поховання, негайно його зупинив. Не треба ніяких промов, кожен прийшов сюди зі своїм обуренням і спільним горем. І мав рацію той, хто в такий спосіб урвав промовця. Крім того, зупинений промовець, либонь, не взяв до уваги, що неможливо було виголосити похвальні слова на адресу двадцяти сімох осіб, серед яких були чоловіки, жінки й одна дитина, яка ще не мала власної історії. Цим невідомим солдатам не бракувало імен, які вони носили за свого життя, їм і без того були віддані всі почесні, які вони заслужили, й, думаю, ці небіжчики, у своїй більшості невізановані, були впізнані лише двоє з них, якщо чогось і хотіли, то це, щоб їм дали спокій. Доскіпливі читачі, вельми стурбовані належним упорядкуванням моєї повісті, можливо, захочуть знати, чому не вдалися до вже звичних у таких випадках аналізів ДНК, можуть одержати у відповідь чесне визнання нашого цілковитого незнання, хоч ми могли б захисти-

тися відомим виразом наші мерці, таким звичним, так часто застосовуваним у патріотичних промовах, але якщо сприйняти його буквально, то всі вони, всі наші мерці, належать нам, й аналіз ДНК, який узяв би до уваги всі фактори, зокрема й не біологічні, хоч би скільки обертався по спіралі, не дозволив би нам довідатися більше, аніж підтвердив би колективну приналежність мерців, яка на самому початку не вимагала ніякого підтвердження. Могло б дати колись лише підтвердження, що це чоловік, хоч на початку він був зареєстрований як жінка. Кожен із мертвих був зі своїми проблемами й зі спільним горем. Тим часом могили були засипані землею, квіти розподілені рівномірно, тих, хто мав причини плакати, обіймали й утішали інші, якщо можна втішити такий недавній біль. Рідна людина кожного, кожної родини лежала тут, хоч і невідомо, де саме, в якій могилі, можливо, в цій, але ліпше буде поплакати над усіма, мав рацію той пастух, який сказав, не пам'ятаю вже, де я це вичитав, Найбільшої пошани заслуговує той, хто оплакує людину, якої він не знав.

Несвоечасність усіх цих наративних відступів, те, що ми гальмували свою оповідь, удаючись до недоречних екскурсів, зрештою, відкрила нам, хоч і запізно, що ми й не помітили, як події не стали чекати нас, а пішли вперед, і ми, замість ретельно виконувати обов'язок оповідача

історій і повідомляти читача, що має відбутися, не маємо тепер іншої ради, як розповідати про те, що вже відбулося. Всупереч тому, що ми припускали, натовп не розсіявся, маніфестація тривала й тепер посувалася густою масою по всій ширині вулиць у напрямку, як можна було збагнути з викриків, палацу керівника держави. А дорогою вони мали проминути не більше й не менше як резиденцію прем'єр-міністра. Журналісти преси, радіо й телебачення, які пересувалися в голові маніфестації, нервово заповнювали свої аркуші паперу, телефоном повідомляли про хід подій редакції, в якій вони працювали, збуджено висловлювали свої професійні тривоги й особисті тривоги як громадян, Схоже, ніхто тут не знає, що має відбутися, але ми маємо причини боятися, що натовп готовий узяти штурмом президентський палац, не виключаючи, принаймні це дуже ймовірно, розграбування офіційної резиденції прем'єр-міністра й усіх міністерств, які опиняться на його шляху, ідеться не про апокаліптичне передбачення нашого страху, досить поглянути на спотворені обличчя всіх цих людей, і не здається перебільшенням сказати, що кожне з них прагне крові й руїни, й тому ми не можемо не прийти до трагічного висновку, хоч багато з нас ще не наважуються сказати це вголос і звертаючись до всієї країни, що уряд, який виявив свою ефективність за інших обставин і тому здобув аплодисменти чесних

громадян, вчинив украй необачно, коли вирішив покинути столицю, полишивши її інстинктам розлюченої юрби без патерналістської й переконливої присутності представників влади на вулицях, без поліції з її сльозогінним газом, без водометів, без собак, без тих засобів, коли все можна висловити одним словом. Балачки про неминучість катастрофи піднялися до інформативної істерії, коли натовп підійшов до резиденції керівника уряду, невеличкого буржуазного палацу, збудованого у стилі пізнього вісімнадцятого сторіччя, там викрики журналістів перетворилися на перелякані зойки, Ось тепер, ось тепер, ось тепер усе може статися, нехай свята діва захистить нас від небезпек, захистить славу історію нашої батьківщини, нехай душі предків, дивлячись із небес, погамують лють цього народу. Усе й справді могло статися, але, зрештою, нічого не сталося, лише невеличка частина людей відокремилася від маніфестації й зупинилася на перехресті вулиць, де стояв невеличкий палац прем'єр-міністра зі своїм садочком, решта маніфестації посунула далі по широких вулицях, якби тут були арифметики з поліції, вони сказали б, що на вулиці вийшли не більш як півсотні тисяч людей, хоча їхня справжня кількість, коли ми порахуємо їх по одному, була вдсятеро більшою.

Саме тут, коли маніфестація зупинилася й запанувала глибока тиша, один пролазливий репортер упізнав

посеред моря голів чоловіка, якого можна було впізнати, навіть попри те, що половина його обличчя була забинтована, й тим легше, що з першого погляду репортерів пощастило розгледіти й другу щоку, неушкоджену, яка так само підтверджувала реальність другої пораненої щоки, як і підтверджувалася нею. Тягнувши за собою оператора з кінокамерою, він став проштовхуватися крізь натовп, кажучи то в один бік, то в другий, Дозвольте, дозвольте мені пройти, розступіться, це дуже важливо, а коли підійшов зовсім близько, Пане голово, пане голово, будь ласка. Але те, що він думав, було не таким чемним, Які чорти принесли вас у саму гущу цього наброду. Репортери загалом мають добру пам'ять, і цей не забув, як голова муніципальної ради публічно образив усю інформативну корпорацію в ту ніч, коли вибухнула бомба. Тепер він мав відчути на собі, як їм було тоді прикро. Репортер підсунув йому мікрофон під самий ніс і зробив операторові знак у стилі таємної секти, який водночас міг означати, знімай і дай йому ляпаса, що в такій ситуації можна було сприйняти і як перше, і як друге, Пане голово, дозвольте мені висловити свій глибокий подив, що я зустрів вас тут, Чого тут дивуватися, Я вам щойно сказав чому, для мене несподіванка побачити вас учасником цієї маніфестації, Я громадянин, як і кожен інший, тому можу виходити на будь-яку маніфестацію чи де-

монстрацію, коли мені заманеться, а тим більше тепер, коли на це ні в кого не треба просити дозволу, Ви не просто громадянин, ви голова муніципальної ради, Ви помиляєтеся, минуло вже три дні, як я перестав бути головою муніципальної ради, я думав, що ця новина вже до вас дійшла, Я нічого не знаю, ми досі не одержали ніякого офіційного повідомлення ні від муніципальної ради, ні від уряду, Гадаю, ви не сподіваєтеся, що я скличу прес-конференцію, Вас звільнили, Я відмовився від своєї посади, Чому, Єдина відповідь, яку я можу дати, це не розтуляти рота, Населення столиці захоче знати, з якої причини голова його муніципальної ради, Повторюю, я вже не голова, Йому також буде цікаво довідатися, чому голова його муніципальної ради приєднався до маніфестації проти уряду, Це не маніфестація проти уряду, це маніфестація жалоби, люди прийшли поховати своїх мерців, Мерці вже поховані, а проте маніфестація не розійшлася, я хотів би почути ваше пояснення, Запитайте в цих людей, Мене цікавить ваша думка, а не їхня, Я йду туди, куди йдуть вони, от і все, Ви симпатизуєте виборцям, що проголосували чистими бюлетенями, чистобюлетенникам, Вони проголосували, як вважали за потрібне, моя симпатія чи моя антипатія не мають жодного стосунку до їхнього вибору, А ваша партія, що скаже ваша партія, коли довідається, що ви взяли участь у сьогодніш-

ній маніфестації, Запитайте в них, Ви не боїтеся, що проти вас застосують певні санкції, Ні, Чому ви так переконані, З дуже простої причини, бо я вже не є членом партії, Вас виключили, Я звідти пішов, так само як пішов із посади голови муніципальної ради, Якою була реакція міністра внутрішніх справ, Запитайте в нього, Хто вас замінив чи замінить, Спробуйте довідатися, Ми вас побачимо на інших маніфестаціях, Приходьте й довідаєтеся, Ви покинули партію правих, де зробили всю свою політичну кар'єру, й перекинулися до лівих, Наступними днями я, сподіваюся, зрозумію, куди я перекинувся, Пане голово, Не називайте мене головою, Пробачте, я назвав вас так за звичкою, мушу вам признатися, що я почуваюся розгубленим, Я застерігаю вас проти моральної розгубленості, бо думаю, це справді моральна розгубленість, це перший крок на дорозі, що веде до тривоги, а потім і далі і, як ви любляете тепер казати, далі все може статися, Я спантеличений, не знаю, що й думати, пане голово, Вимкніть запис, вашим патронам можуть не сподобатися слова, які ви щойно сказали, й, будь ласка, більше не називайте мене головою, Ми вже вимкнули магнітофон, От і добре, ви уникнете зайвого клопоту, Кажуть, маніфестація тепер рушить до президентського палацу, Запитайте в організаторів, А де вони і хто вони, Гадаю, що всі й ніхто, Вони повинні мати керівника, такі рухи

не організуються самі собою, спонтанні дії не відбуваються, а тим більше коли йдеться про масові акції такого розмаху, Досі й справді нічого подібного не відбувалося, То ви хочете сказати, що не вірите у спонтанність руху голосування чистими бюлетенями, Не годиться робити такий висновок із моїх слів, У мене таке враження, що ви знаєте набагато більше про сьогоднішню подію, ніж намагаєтеся вдати, Завжди настає час, коли ми відкриваємо, що знаємо набагато більше, ніж думали раніше, а тепер покиньте мене, повертайтеся до свого життя, знайдіть іншу людину, якій ви ставитимете свої запитання, зверніть увагу на те, що море голів уже почало рухатися, Мене особливо дивує, що ніде не чути жодного крику, жодного хай живе, жодного геть, жодного слова, яке показало б, чого хоче народ, лише ця грізна тиша, від якої в мене мурашки бігають по спині, Забудьте про свою мову, запозичену з фільму жахів, зрештою, люди просто втомилися від слів, Якщо люди стомляться від слів і перестануть розмовляти, я залишуся без роботи, За сьогоднішній день ви не сказали нічого більш правильного, Прощайте, пане голово, Ще раз вам повторюю, я вже не голова. Голова маніфестації обернулася на чверть оберта навколо самої себе й стала підійматися по крутому схилу до широкого й довгого проспекту, в кінці якого вона поверне праворуч і прийме на свої обличчя лагідний

подих вітерцю від річки. Президентський палац був за два кілометри звідти, до нього вела пряма й рівна дорога. Репортери дістали наказ більше не супроводжувати маніфестацію й побігли, щоб зайняти зручні позиції перед палацом, але загальна думка, що панувала в середовищі професіоналів, які працювали в полі та в кімнатах редакцій, полягала в тому, що з погляду інформативного інтересу висвітлення сьогоднішньої події зведеться до пустої витрати часу й грошей або, якщо ми захочемо вжити сильніший вираз, до непристойного розчавлювання томатів соціальної комунікації, або, якщо висловитися з належною делікатністю й витонченістю, виявом незаслуженої уваги до маніфестантів чи демонстрантів, від яких навіть у таких суспільних акціях, як демонстрації чи маніфестації, не варто чекати нічого корисного, вони могли тільки пожбурити кілька каменюк, спалити опудало керівника держави, розбити кілька вікон, заспівати давніх революційних пісень, учинити щось таке, аби показати світові, що вони не мертві, як ті, кого вони щойно опустили в могили. Маніфестація не виправдала їхніх надій. Люди заповнили майдан, із півгодини стояли, мовчки дивлячись на зачинений палац, а тоді, одні пішки, інші на автобусах, ще інші скориставшись люб'язною пропозицією незнайомих однодумців підвезти, розійшлися по домівках.

Те, чого не змогла зробити бомба, зробила мирна маніфестація. Стривожені, налякані, бездоганні виборці двох партій, правої і партії центру, зібралися на свої відповідні сімейні ради й вирішили, кожна у своєму замку, але одностайні у своєму рішенні покинути місто. Вони постановили, що нова ситуація, нова бомба, яка завтра може вибухнути проти них, і вулиці, безкарно захоплені юрбою, переконають уряд у необхідності перегляду суворих заходів, які він застосував, оголосивши про стан обложеного міста, насамперед скасувавши скандальну несправедливість, яка передбачала накладення однаково суворої кари, не роблячи різниці, на твердих оборонців миру й на людей, які створили у країні безлад. Щоб не кинутися в авантюру наосліп, кілька з них, маючи добрі зв'язки у сферах влади, стали вивчати по телефону ставлення влади й можливість дозволу, прямого чи прихованого, який би дозволив переїхати на вільну територію тих, хто з цілком виправданих мотивів уже почав уважати себе ув'язненим у своїй власній країні. Одержані відповіді, як правило, туманні й у деяких випадках суперечливі, хоч і не давали підстав зробити точні висновки про ставлення уряду до цієї ідеї, були загалом достатніми, щоб прийняти як робочу гіпотезу, що за дотримання певних умов, надання певних матеріальних компенсацій втеча з міс-

та, хай і поки що відносна, поки ще не визначена щодо всіх охочих, була в принципі ймовірною, тобто вселяла певні надії. Протягом тижня, в умовах абсолютної таємничості, організаційний комітет майбутніх автомобільних караванів, утворений з однакової кількості активістів від обох партій і за допомогою консультантів, делегованих різними моральними й релігійними інституціями столиці, розглянув і після тривалих дебатів схвалив сміливий план акції, яка в пам'ять про відважний відступ десятих тисяч грецьких воїнів була названа за пропозицією ерудованого знавця давньогрецької історії з партії центру походом ксенофонта. Три дні, не більше, були дані родинам, що претендували на міграцію, щоб вони вирішили з олівцем у руці й сльозою в кутику ока про те, що вони візьмуть із собою, і про те, що будуть змушені залишити. Знаючи про людський рід те, що ми про нього знаємо, ми не здивуємося, довідавшись про егоїстичні примхи, вдавану забудькуватість, віроломні намагання вдатися до фальшивої сентиментальності, маневри оманливої спокуси, але були й випадки гідної захвату жертвності, ті, які дозволяють нам сподіватися, що коли ми будемо наполегливі в цих та в інших діяннях гідного похвали самозречення, ми зможемо з перевищенням виконати свою маленьку роль у монументальному проекті творіння. Виїзд із міста був

призначений на світанок четвертого дня, і мало ж статися так, що йому передувала ніч бурхливої зливи, але це не стало перешкодою, навпаки, надало колективній міграції відтінку героїчного подвигу, щоб запам'ятати його й записати до родинних анналів як яскравий доказ того, що не всі чесноти людського роду втрачені. Зовсім не одне й те саме спокійно їхати в машині, коли метеорологія спочиває, й примушувати двірників працювати як божевільних, щоб очистити скло від потоків води, які падають із неба. Серйозною проблемою, яка детально обговорювалася в комісії, було питання про те, як реагуватимуть на масову втечу з міста ті, хто проголосував чистим бюлетенем, відомі під вульгарною назвою білобюлетенників. Не слід було забувати, що багато з родин, які наготувалися втікати, жили в будинках, де також мешкали ті, хто перебував на протилежному краї політичного спектра, які під впливом реваншистських настроїв могли створити великі труднощі для виїзду з міста тих, хто наготувався з нього виїхати, а то й зовсім йому перешкодити. Вони попроколюють нам шини автомобілів, сказав один, Спорудять барикади на сходах, додав другий, Зламають ліфти, сказав третій, Запхають силікон у замкові шпарини автомобілів, знову втрутився до розмови перший, Розтروцять вітрове скло, докинув другий, Нападуть на нас, коли ми вийдемо з дому,

заявив наступний, Триматимуть діда як заручника, зітхнув інший у такий спосіб, що, здавалося, таємно він цього хотів. Дискусія тривала, дедалі розпалюючись, аж поки хтось пригадав, що поведінка багатьох тисяч людей під час тривалої маніфестації була, з певного погляду, бездоганною, Я сказав би, навіть зразковою, а тому не бачу причин боятися, що тепер усе відбуватиметься інакше, А я, зрештою, переконаний, що для них буде полегкістю позбутися нас, Усе це пречудово, втрутився до розмови скептик, люди це дивовижні, розважливі й патріотичні, але вони мають у собі щось таке, про що ми, на превеликий жаль, забуваємо, Про що, Про бомбу. Як ми вже повідомляли на попередній сторінці, цей комітет, комітет громадського порятунку, як хтось запропонував його назвати, проте цю назву було негайно відкинуто з більш як очевидних ідеологічних причин, був надзвичайно представницьким, а це означало, що тепер за столом сиділи близько двох десятків людей. Було видно, яка тривога опанувала всіх. Усі інші присутні похилили голови, після того як один докірливий погляд примусив замовкнути до кінця зборів зухвальця, який, схоже, не знав головного правила поведінки в порядному товаристві, яке навчає, що в домі повішеного не говорять про мотузку. Прикрий випадок мав ту перевагу, що всі погодилися з оптимістичною тезою, яка була сформульована. Наступні події підтвердили її слушність. Рівно

о третій годині ранку призначеного дня родини почали виходити з помешкань зі своїми валізами, великими й маленькими, з торбами й пакетами, своїми котами й своїми собаками, зі щойно розбудженою черепахою, з японською рибкою в акваріумі, з папутою в клітці й великим папутою на сідалі. Але двері інших помешкань не відчинилися, ніхто не вийшов на майданчик сходів, щоб помилуватися видовищем масової втечі своїх сусідів, ніхто з них не сміявся, ніхто їх не ображав, і не тільки через дощ ніхто не вихилявся з вікна, щоб подивитися на рух караванів. Ви тільки уявіть собі, який стояв гуркіт, коли люди спускалися сходами, тягнучи за собою свої важкі речі, ліфти гуділи підіймаючись, гуділи опускаючись, лунали крики порад, крики застережень, Обережно з піаніно, Обережно з чайним сервізом, Обережно з тацею зі срібним посудом, Обережно з портретом, обережно з дідом. Природно, що жителі сусідніх квартир і будинків прокидалися, але жоден із них не піднявся з ліжка, щоб виглянути крізь щілину дверей, лише говорили одне одному, обгортаючись ковдрами, Від'їжджають.

Повернулися майже всі. Як ото кілька днів тому сказав міністр внутрішніх справ, коли мусив пояснити керівникові уряду причину того, чому бомба, яку він

наказав закласти, була далеко не такою потужною, як та, що вибухнула насправді, так само у випадку міграції виникла широка тріщина в ланцюгу передачі наказів. Як ото досвід ніколи не стомлюється нам показувати, після перевірки та обміркування стількох випадків та відповідних обставин, за яких вони відбуваються, досить часто трапляється, що жертви роблять свій внесок відповідальності в нещастя, які падають їм на голову. Заклопотані політичними дискусіями, жодна з яких, як буде з'ясовано згодом, не привела до жодних практичних висновків, що допомогли б реалізації плану ксенофонта, заклопотані члени комітету забули або їм навіть не прийшло в голову з'ясувати, чи військова сторона була поінформована про план від'їзду, що було не менш важливим, аніж інші домовленості. Кілька родин, десь близько половини десятка, змогли перетнути лінію, на якій стояли два прикордонних пости, але це сталося тому, що молодий офіцер, який командував цими постами, дозволив переконати себе не так повторними присягами у вірності кандидатів на перетин кордону режимові та в їхній ідеологічній чистоті, як наполегливими запевненнями, що уряд знає про втечу і схвалив її. Та водночас, щоб урятуватися від сумнівів, які несподівано опанували його, офіцерик зателефонував на два сусідніх пости, де колеги виявили люб'язність нага-

дати йому, що накази, віддані війську на самому початку блокади, забороняють пропускати через кордон бодай одну живу душу і їх не можна порушувати, навіть якби в тебе виникла потреба врятувати батька від шибениці або добігти до сільської хати, щоб народити там дитину. Глибоко стривожений тим, що ухвалив помилкове рішення, яке, безперечно, буде витлумачене, як очевидне й можливо умисне порушення наказу, за що його віддадуть під трибунал і, поза всяким сумнівом, розжалують, молодий офіцер викрикнув, щоб негайно опустили шлагбаум, заблокувавши в такий спосіб кілометровий караван автомобілів і фургонів, завантажених до самого даху й поверх даху, що вишикувався на дорозі. Дощ усе падав і падав. Немає сенсу приховувати, що несподівано поставлені перед своєю відповідальністю, члени комітету не склали руки, чекаючи, коли Червоне море розступиться перед ними. Вони задіяли свої мобільні телефони і стали будити всіх впливових осіб, яких, на їхню думку, можна було вирвати зі сну, не надто їх роздратувавши, й цілком можливо, що складний випадок був би розв'язаний у найліпший спосіб для розгублених утікачів, якби не шалений опір міністра оборони, який рішуче заявив, Без мого наказу нікого не пропускати. Як уже, либонь, зрозуміли мої здогадливі читачі, комітет про нього забув. Тут треба нагадати, що міністр оборони

перебуває не на вершині влади, що він повинен підкоритися прем'єр-міністрові, а ще вище перебуває керівник держави, якого всі повинні шанувати не менше, а може, й більше. Хоч у більшості випадків вирішального значення це не має. Тому й сталося, що прем'єр і міністр оборони зіткнулися у справжній діалектичній битві, де резони летіли від одного до другого й у зворотному напрямку, наче вогняні кулі, й міністр оборони зрештою капітулював. Він був сердитий, у поганому настрої, але мусив визнати свою поразку.

Природно, читач захоче довідатися, який вирішальний, неспростовний аргумент застосував прем'єр-міністр, щоб зламати опір упертого співрозмовника. Він був простий і незаперечний, Мій дорогий міністре, скажіть-но, примусьте свою голову працювати, які завтра будуть наслідки, якщо сьогодні ми зачинимо двері перед людьми, які голосували за нас, Якщо я правильно пам'ятаю, наказ, виданий радою міністрів, велить не пропускати нікого, Я хвалю вас за добру пам'ять, але врядигоди накази треба послаблювати, а надто тоді, коли виникає така потреба, як оце тепер, Не розумію, Я поясню вам завтра, коли ми розв'яжемо цю важку ситуацію, придушимо заколот і заспокоїмо уми, ми призначимо нові вибори, так чи не так, Так, То ви гадаєте, що ті, кому ми сьогодні не дозволили покинути місто, го-

лосуватимуть за нас, Найімовірніше, не голосуватимуть, А нам потрібні їхні голоси, згадайте, що партія центру наступає нам на п'яти, Розумію, Позаяк ви це розумієте, то, будь ласка, віддайте наказ, щоб людей пропускали, Гарзд, пане міністр. Прем'єр-міністр поклав телефонну слухавку, подивився на годинник і сказав дружині, Схоже, я ще можу поспати години півтори або дві, й додав, Не думаю, що цей суб'єкт увійде до уряду, коли його доведеться сформувавши знову, Ти не повинен допускати, щоб тебе не шанували, сказала його дорога половина, Таких, хто мене не шанує, немає, моя люба, але, на жаль, усі зловживають моєю поступливістю, Це одне й те саме, сказала дружина, вимикаючи світло. Не минуло й п'ятьох хвилин, як знову задзвонив телефон. Це знову був міністр оборони, Пробачте мені, я не хотів уривати вам заслужений відпочинок, але, на жаль, у мене немає іншого виходу, Що у вас тепер, Дрібниця, про яку ми не подумали, Яка дрібниця, запитав прем'єр, не приховуючи роздратування від множини займенника ми, Проста, але дуже важлива, Кажіть прямо, не примушуйте мене гаяти час, Я запитую себе, чи можемо ми бути певні, що вся та людність, яка хоче перетнути кордони міста, належить до нашої партії, запитую себе, чи повинні ми задовольнятися тим, що вони запевняють, ніби голосували за нас на виборах, запитую себе, чи серед

сотень автомобілів, які тепер стоять на вулицях, немає машин з агентами заколоту, готовими заразити білою чумою ще не заражену частину країни. Прем'єр-міністр відчув, як йому стиснуло серце, коли він зрозумів, що припустився помилки. Цю можливість виключати не можна, промурмотів він, Саме тому я вам і зателефонував, сказав міністр оборони, далі закручуючи гайку. Тиша, яка настала після цих слів, ще раз довела, що час не має нічого спільного з тим, який показують нам годинники, ці апарати, зроблені з коліщат, які не думають, і пружини яких не наділені відчуттями, позбавлені духу, який дозволив би їм уявити, що п'ять окремих секунд, перша, друга, третя, четверта й п'ята, були болісними тортурами для однієї сторони й витонченою втіхою для другої. Рукавом піжамної куртки, що так доречно виявився під рукою, прем'єр-міністр витер від рясного поту лоб, потім, ретельно підбираючи слова, сказав, Справді, наша справа вимагає ретельнішого розгляду, ситуацію треба обміркувати як слід, загострити кути проблеми завжди буде помилкою, Я теж так думаю, А яка ситуація в цю мить, запитав прем'єр-міністр, Надзвичайно нервова в окремих місцях, на деяких постах довелося навіть стріляти в повітря, Ви можете щось запропонувати мені як міністр оборони, Якби умови для маневрів були кращими, я наказав би атакувати, але позаяк усі дороги

забиті автомобілями, це неможливо, І як би ви атакували, Наприклад, пустив би в наступ танки, Ну гаразд, а коли б перший танк і перший автомобіль зіткнулися мордами, я знаю, що ані танк, ні автомобіль морд не мають, це тільки так іноді кажуть, на вашу думку, що сталося б, Зазвичай людей опановує страх, коли вони бачать, як на них насувається танк, Але секунду тому я почув із ваших уст, що дороги щільно забиті автомобілями, Так, пане прем'єр-міністр, Тому першому автомобілю буде нелегко повернути назад, Атож, повернути йому буде дуже важко, проте якщо ми не дозволимо, щоб він перетнув лінію кордону, йому доведеться зробити це, Але не в ситуації паніки, яку створить наступ танків із наведеними на нього гарматами, Ваша правда, пане прем'єр, Одне слово, ви не маєте жодної ідеї, як можна подолати труднощі, сказав прем'єр-міністр, бачачи, що команда й ініціатива тепер перейшли до нього, На жаль, я мушу визнати це, пане прем'єр-міністр, Хай там як, а я дякую вам, що ви привернули мою увагу до аспекту справи, на який я не звернув уваги, Таке могло статися з кожним, Так, із кожним, але тільки не зі мною, Вам доводиться думати про стільки справ, пан прем'єр-міністр, А тепер мушу думати ще й про цю проблему, мушу розв'язати проблему, якій не зміг дати раду міністр оборони, Якщо ви розумієте це так, то я готовий піти у

відставку, Гадаю, я не чув, що ви сказали, й думаю, не захочу це чути, Дякую, пане прем'єр-міністр. Запала ще одна тиша, цього разу вона була коротшою, не довша за три секунди, протягом яких витончена втіха й гірка агонія, схоже, помінялися місцями. У помешканні задзвонив іще один телефон. Дружина підняла слухавку, запитала, хто говорить, потім, затуливши слухавку долонею, тихо повідомила чоловікові, Це міністр внутрішніх справ. Прем'єр-міністр зробив знак, щоб він почекав, а сам тим часом почав давати розпорядження міністрові оборони, Не треба більше стріляти в повітря, хочу, щоб ситуація стабілізувалася, поки ми не вживемо необхідних заходів, повідомте людям, які сидять у перших автомобілях, що уряд збереться обговорити ситуацію, що незабаром будуть ухвалені пропозиції й настанови, що все буде добре для батьківщини й для національної безпеки, наголосіть на цих словах, Дозвольте вам нагадати, пане прем'єр-міністр, що автомобілів там нараховуються сотні, Ну то й що, Ми не зможемо донести це послання до всіх, Не турбуйтеся, коли про це довідаються люди в перших автомобілях на кожному посту, вони передадуть інформацію у хвіст своєї колони як по бікфордівому шнуру, А й справді, буде так, Тримайте мене в курсі справ, Гарзд, пане прем'єр-міністр. Наступна розмова з міністром внутрішніх справ відбувалася інакше, Не гайте часу, розповідаючи мені, що сталося,

я вже поінформований, Можливо, вам не доповіли, що солдати стріляли, Вони більше не стрілятимуть, Он як, Тепер наше головне завдання примусити всіх цих людей повернутися назад, Навіть військо не змогло це зробити, Не змогло й не могло змогти, бо, звичайно ж, не можна було допустити, щоб міністр оборони наказав послати проти людей танки, Звичайно, цього не можна було допустити, пане прем'єр-міністр, Від цієї миті відповідальність лягає на вас, Поліція нічого не може зробити в таких ситуаціях, а війська мені не підкоряються, Я не думав ані про вашу поліцію, ані про те, щоб призначити вас начальником генерального штабу, Я не зовсім вас розумію, пане прем'єр-міністр, Негайно розбудіть вашого найкращого спічрайтера, накажіть йому підготувати вам промову, а тим часом повідомте засоби масової комунікації, що о шостій годині по радіо виступить міністр внутрішніх справ, телебачення й газети передадуть свої повідомлення згодом, радіо в цій ситуації найголовніше, Уже скоро п'ята година, пане прем'єр-міністр, Ви могли б мені цього й не казати, я маю годинника, Пробачте мені, я лише хотів нагадати, що часу в нас дуже обмаль, Якщо ваш спічрайтер не зможе написати тридцять рядків за чверть години, дотримуючись чи не дотримуючись правил синтаксису, то ліпше виженіть його на вулицю, І що ж він повинен написати, Переконливу промову, яка переконала б цих людей повернутися до-

дому, розпалила б їхні патріотичні почуття, пояснила б їм, що є злочином проти батьківщини залишити столицю в руках збунтованих орд, повідомила б їм, що всі, хто голосував за партії, які створюють структуру сучасної політичної системи, не забувши згадати й про партію центру, нашого головного суперника, перебувають у першому ряду захисту демократичних інституцій, повідомила б їм, що домашні вогнища, які вони залишають без захисту, будуть розграбовані бунтівними бандами, але не слід говорити про те, що ми самі їх пограбували б у разі потреби, Можна ще додати, що кожен громадянин, який вирішить повернутися додому, хоч би яким був його вік та соціальне становище, розглядатиметься урядом як відданий пропагандист законності, Пропагандист не здається мені дуже вдалим словом, воно досить вульгарне, досить комерційне, крім того, законність уже втішається достатньою пропагандою, ми тільки про це й говоримо, Тоді краще назвімо його захисником, герольдом або легіонером, Легіонер найкраще слово, воно звучить потужно, маршово, захисник буде терміном без напруги, він навіюватиме негативну ідею пасивності, герольд пахнутиме середньовіччям, тоді як слово легіонер свідчить про прагнення до бойових дій, про порив до атаки, а крім того, як нам відомо, це слово освячене твердими традиціями, Сподіваюся, що люди, які тепер стовбичать на дорозі, зможуть почути наше послання, Мій

любий, схоже, необхідність дуже рано прокинутися за-
тьмарила їхню перцептивну спроможність, я закладаюся
своєю посадою прем'єр-міністра, що позаяк у цю хвилину
радіо в усіх автомобілях увімкнене, найважливіше, щоб
звернення до країни було негайно проголошене й повто-
рюване через кожну хвилину, Я боюся, пане прем'єр-мі-
ністр, що ті люди перебувають у такому стані духу, який
не сприятиме намаганням переконати їх, і коли їм повідом-
лять, що зараз їм зачитають звернення уряду, найімовір-
ніше, вони подумують, що ми дозволяємо їм перейти ко-
дон, і наслідки такої помилки можуть бути дуже тяжкими,
Усе дуже просто, ваш спічрайтер повинен виправдати хліб,
який він їсть, і гроші, які одержує, й подбати про свою
лексику та риторику, Чи ви дозволите мені, пане прем'єр-
міністр, висловити ідею, яка щойно спала мені на думку,
Висловлюйте її, але хочу вам нагадати, що ми втрачаємо
час, уже п'ять хвилин після п'ятої години, Повідомлення
від уряду матиме набагато більше сили, якщо з ним висту-
пить сам прем'єр-міністр, У цьому я не маю найменшого
сумніву, У такому разі, чом би й справді вам не звернути-
ся до народу, Бо я зберігатиму себе до іншої обставини,
яка відповідатиме моїй високій посаді, А й справді, думаю,
я вас зрозумів, Зверніть увагу на те, що тут ідеться про
звичайний здоровий глузд або, іншими словами, про ієрар-
хічну градацію, так для гідності найвищої магістратури

нації було б образливо, якби керівник держави звернувся до кількох водіїв із проханням звільнити проїзд на кількох вулицях, так само й прем'єр-міністр має бути захищений від усього, що може тривіалізувати його статус найвищого керівника уряду, Я розумію вашу думку, Дуже добре, це свідчить, що ви нарешті цілком прокинулися, Ви маєте слухність, пане міністр, А зараз за роботу, щонайпізніше о восьмій годині дороги мають бути очищені від зайвого транспорту, телебачення, користуючись тими наземними й повітряними засобами, які воно має у своєму розпорядженні, має організувати репортаж, який побачила б уся країна, Гарзд, пане прем'єр-міністр, я зроблю все, що зможу, Робіть не все, що зможете, робіть те, щоб результати були такими, яких я від вас вимагаю. Міністр внутрішніх справ не встиг відповісти, телефон відключився. Мені приємно чути, коли ти говориш так, як оце говорив, сказала дружина прем'єра, Я так говорю, коли мені потрапляє гірчиця в ніс, А що ти вчиниш, коли він не зможе розв'язати проблему, Повантаж свої речі й забирайся геть, Разом із міністром оборони, Саме так, Тобі не дозволено виганяти зі служби міністрів, як я виганяю своїх служниць, А вони і є служницями, Так-то воно так, але ж потім ти не матимеш іншої ради, як знайти їм заміну, Цю проблему треба обміркувати спокійно, Що ти маєш на увазі, Я не схильний говорити про це тепер, Я твоя дружина, ніхто

нас не чує, твої таємниці це мої таємниці, Я хотів сказати, що, з огляду на серйозність ситуації, ніхто не здивується, якщо я надумаю взяти на себе обов'язки міністра оборони й міністра внутрішніх справ, надзвичайна ситуація у стані національної безпеки не може не знайти віддзеркалення у структурах функціонування уряду, мій намір послужив би тотальній координації, тотальній централізації, тотальній зручності віддавати накази, Це був би величезний ризик, ти міг би або все здобути, або усе втратити, Так, але якщо мені пощастить здобути тріумф над заколотом, який не мав паралелей у жоден час і в жодному місці, заколотом, який зруйнував найчутливіше місце в організації нашої країни, систему парламентської репрезентації, тоді історія надасть мені досі небачене місце, вона оголосить мене унікальним рятівником демократії, А я стану найгордовитішою з дружин, прошепотіла жінка, притиснувшись до нього всім тілом, наче змія, так ніби її раптом опанувала магічна хіть, яка спостерігається дуже рідко, суміш плотського бажання й політичного ентузіазму, але чоловік, усвідомлюючи всю серйозність моменту й раптом пригадавши суворі слова поета, Чому ти кидаєшся в ноги / моїх грубих чобіт? / Чому розпускаєш тепер своє запашне волосся / і підступно розкриваєш обійми своїх лагідних рук? / Я тепер не більше як чоловік із грубими руками / і серцем, обернутим в один бік. / Мені треба було / розтопта-

ти тебе, щоб пройти, / я тебе розтоптав, Ти знаєш, він відкинув убік постільну білизну й сказав, Я піду супроводжувати розгортання операцій за своїм письмовим столом, а ти спи, відпочивай. У голові жінки промайнула швидка думка, що в такій критичній ситуації, як нинішня, коли моральна підтримка була б на вагу золота, якби її можна було зважити, вільно ухвалений код головних подружніх обов'язків у розділі взаємодопомоги вимагав, щоб вона негайно підвелася з постелі й власними руками, не кличучи служницю, приготувала чоловікові міцний чай із належним підкріпленням сухих пиріжків, проте розчарована, роздратована несподіваним спалахом хоті, який відразу згас, вона перевернулася на другий бік і міцно заплющила очі з легкою надією, що уві сні зможе скористатися рештками свого короткочасного збудження, щоб організувати з них невеличку еротичну фантазію для особистого вжитку. А прем'єр-міністр увійшов до свого кабінету, байдужий до розчарувань, які залишив позаду, накинувши поверх смугастої піжами шовковий халат, орнаментований екзотичними мотивами, з китайськими павільйонами та золотими слонами, увімкнув усі джерела світла, а потім радіо й телебачення. На телевізійному екрані досі маячила нерухома картинка, для початку передачі було надто рано, але на всіх радіостанціях уже жваво говорили про страхітливі затори на вулицях, міркували про те, що

за всіма ознаками відбувалася масова спроба втекти з в'язниці, на яку перетворилася столиця через свою дурну поведінку, не бракувало також коментарів про більш ніж передбачувані наслідки, до яких неминуче призведе незвичайно щільна закупорка вулиць, унеможлививши прохід великих автофургонів, які щодня привозили до міста продовольчі товари. Ці коментатори не знали, що вказані автофургони були затримані внаслідок суворої військової необхідності за три кілометри від кордону. Пересуваючись на мотоциклах, радіорепортери зверталися із запитаннями до тих, хто сидів у колонах автомобілів і вантажівок, і переконалися в тому, що справді йшлося про колективну акцію, організовану з ніг до голови, яка об'єднала цілі родини, щоб утекти від тиранії, від задушливої атмосфери, яку утворили в столиці сили заколоту. Деякі голови родин нарікали на затримку, Ми перебуваємо тут майже три години, а черга не просунулася вперед бодай на міліметр, інші вважали, що стали жертвами зради, Нам гарантували, що ми зможемо проїхати без проблем, і ось який ми маємо блискучий результат, уряд виїхав на вакації й відмовляється допомогти нам виїхати також, віддав нас на поталу звірам, і тепер, коли ми мали шанс виїхати звідси, двері зачинили перед самим нашим носом. Нерви в людей були перенапружені, діти плакали, люди старі зблідли від перетомі, чоловіки, в яких закінчилися сигарети, були збу-

джені до краю, виснажені жінки намагалися навести бодай якийсь лад у розпачливому сімейному хаосі. Люди в одному з автомобілів спробували розвернутися й повернутися до міста, але мушили відмовитися від свого наміру, опинившись під градом лайки та образ, які звалилися їм на голови, Боягузи, чорні вівці, білобюлетенники, гівняні козли, шпигуни, зрадники, сучі діти, тепер ясно, чому ви опинилися тут, приїхали, щоб деморалізувати пристойних осіб, зруйнувати нашу єдність, але не думайте, що ми дозволимо вам утекти, ось зніmemo колеса вашого автомобіля, може, тоді ви навчитеся шанувати чуже страждання. У кабінеті прем'єра задзвонив телефон, це могли бути міністр оборони, міністр внутрішніх справ або президент. Подзвонив президент, Що відбувається, чому мене вчасно не поінформували про безлад, який утворився на виході зі столиці, запитав він, Пане президент, уряд тримає ситуацію під контролем, через короткий час проблеми будуть розв'язані, Хай і так, але мене повинні були інформувати, я не можу залишатися поза станом подій, Я подумав, що події цілком лежать на моїй відповідальності, що немає причин уривати ваш сон, та хай там як, а я збирався зателефонувати вам через двадцять хвилин або через півгодини, повторюю, я беру всю відповідальність на себе, пане президент, Гаразд, гаразд, я вам дуже вдячний за ваш намір, але якби моя дружина не мала корисної звички прокида-

тися рано, керівник держави досі спав би, тоді як його країна палахкотить у вогні кризи, Вона не палахкотить, пане президент, уже вжито всіх необхідних заходів, Ви не кажіть мені, що дали наказ розбомбити всі колони автомобілів, Гадаю, ви вже мали час переконатися в тому, що це не мій стиль, пане президент, Я сказав це, щоб створити образ, звичайно, я ніколи не подумав би, що ви спроможні вчинити таке варварство, Через короткий час радіо повідомить, що о шостій годині міністр внутрішніх справ звернеться до країни з промовою, я наготувався дати перше повідомлення, будуть і інші виступи, усе організовано, пане президент, Я визнаю, що ви вже дечого досягли, І я переконаний, твердо переконаний, що наш успіх можна забезпечити лише в тому випадку, пане президент, якщо всі ці люди погодяться мирно повернутися до своїх домівок, А якщо не погодяться, Якщо ми не умовимо їх погодитися, уряд піде у відставку, Не намагайтеся зловити мене на цей трюк, ви знаєте так само добре, як і я, що за ситуації, в якій перебуває країна, я не зміг би прийняти вашу відставку, навіть якби ви висловили таке бажання, Я знаю, але я не міг цього не сказати, Гарзд, позаяк ми з вами дійшли згоди, не забувайте повідомляти мені про все, що відбуватиметься. Радіо оголосило, Ми ще раз уриваємо нашу передачу, аби інформувати вас, що міністр внутрішніх справ о шостій годині звернеться з повідомленням до

країни, повторюємо, о шостій годині міністр внутрішніх справ звернеться з повідомленням до країни, повторюємо, до країни звернеться з повідомленням міністр внутрішніх справ, о шостій годині, повторюємо, до країни звернеться з повідомленням міністр внутрішніх справ, це багаторазове повторення однієї формули не пройшло повз увагу прем'єр-міністра, який протягом кількох секунд, усміхаючись своїм думкам, намагався уявити собі, як, у біса, зможе передати своє повідомлення міністр внутрішніх справ. Чи не зможе він зробити якийсь корисний висновок для майбутнього, й у цю мить нерухома заставка на екрані телевізора зникла, поступившись місцем звичному образу прапора, який майорів на вершині щогли, дуже ліниво, наче також щойно прокинувся, а тим часом гімн загудів своїми тромбонами й загуркотів барабанами з тонкою мелодією кларнета посередині. Диктор, який з'явився на екрані, мав перекручену краватку й у край невдоволене обличчя, ніби його хтось гірко образив і він не мав наміру ані простити цю образу, ані швидко її забути, Враховуючи серйозність політичного та соціального моменту, сказав він, і шануючи священне право населення на вільну й багатосторонню інформацію, ми сьогодні починаємо свої передачі раніше від домовленого часу. Як і багато з тих, хто нас слухає, ми довідалися, що міністр внутрішніх справ виступить о шостій годині по радіо, мабуть, для того, щоб

висловити ставлення уряду до наміру частини громадян покинути місто. Не думаю, що наше телебачення стало мішенню наперед обміркованої дискримінації, але ми не можемо не звернути увагу на те, що тільки неясна дезорієнтація, несподівана для таких досвідчених політиків, які сформували нинішній уряд нації, могла призвести до того, що про наше телебачення забули. Принаймні неусвідомлено. Мабуть, це пояснюють надто ранньою годиною, в яку мало прозвучати повідомлення, але працівники цього закладу протягом усієї своєї тривалої історії дали досить доказів персонального самозречення, відданості громадській справі та високого патріотизму, щоб не бути тепер зведеними до принизливого становища інформаторів другої руки. Ми віримо в те, що до часу, передбаченого для нинішнього повідомлення, ще буде можливість досягти домовленості, яка, не позбавляючи наших колег по громадському радію того права, котре було їм надане, поверне нашому закладові те, що йому належить по праву, тобто місце й відповідальність першої інформативної інституції країни. Поки ми чекаємо результатів цієї домовленості, про які сподіваємося незабаром почути, інформуємо вас, що гелікоптер телебачення в цю саму мить підіймається в повітря, щоб показати нашим телеглядачам перші картини довжелезних автомобільних колон, які, згідно з планом виїзду з міста, що його, як ми вже довідалися, назвали

добре відомим в історії ім'ям ксенофонта, були зупинені на кордонах столиці. На щастя, вже понад годину як припинилася злива, що протягом усієї ночі поливала каравани машин, які опинилися в такій скруті. Залишилося не так багато часу до того, як сонце викотиться з-за обр'ю й прорветься крізь чорні хмари. Сподіваємося, його поява допоможе повалити бар'єри, які з причин, що їх ми не можемо зрозуміти, досі перешкоджають нашим відважним співвітчизникам вирватися на волю. Нехай буде так задля добра вітчизни. Наступні картини показують гелікоптер у повітрі, потім зйомки згори, невеличкий аеродром, із якого він піднявся в повітря, а потім ви побачите дахи перших міських будинків і перші вулиці. Керівник уряду поклав руку на телефон. Не можна було гаяти жодної хвилини, Пане прем'єр-міністр, почав міністр внутрішніх справ, Не кажіть більше нічого, ми вчинили помилку, Ви кажете, ми вчинили, Атож, ми вчинили, бо коли один помиляється, а другий не виправляє його, помилка належить обом, Я не наділений ані вашою владою, ані вашою відповідальністю, пане прем'єр-міністр, Але ви наділені моєю довірою, То чого ви від мене хочете, Ви говоритимете по телебаченню, радіо одночасно транслюватиме вашу промову, й проблему буде залагоджено, І ми залишимо без відповіді нахабство диктора й той тон, яким панове з телебачення говорили про уряд, У свій час ми їм це прига-

даємо, не тепер, я потім сам ними займуся, Дуже добре, Ви вже маєте своє повідомлення, Так, пане прем'єр, ви хочете, щоб я вам його прочитав, Не треба, а то мені буде нецікаво слухати вас по телебаченню, Мені треба йти, час уже майже настав, Вони вже знають, що ви туди прийдете, з подивом запитав прем'єр-міністр, Я доручив своєму державному секретареві домовитися з ними, Без мого відома, Ви знаєте краще, що ми не мали альтернативи, Без мого схвалення, повторив прем'єр, Нагадую вам, що ви наділили мене довірою, так ви мені щойно сказали, крім того, якщо один помилився, а другий помилку виправив, то успіх належить обом, Якщо на восьму годину ситуацію не буде виправлено, я негайно прийму вашу відставку, Так, пане прем'єр-міністр. Гелікоптер низько пролетів над однією з автомобільних колон, люди махали йому руками з вулиці й певно говорили одне одному, Цей вертоліт належить телебаченню, а те, що до них прилетів вертоліт із телебачення, всі сприйняли як гарантію того, що незабаром машини будуть пропущені. Якщо прилетіло телебачення, то це добрий сигнал, казали вони. Проте вони помилялися. Точно о шостій годині, коли обрій уже зарожевів, у радіоприймачах автомобілів стало чути голос міністра внутрішніх справ, Дорогі мої співвітчизники, дорогі співвітчизниці, протягом кількох останніх тижнів країна, безперечно, пережила найтяжчу кризу з тих, яку історія на-

шого народу пам'ятає від тих часів, коли виникла наша держава, ніколи раніше не була такою нагальною необхідністю боронити національну єдність, деякі наші люди, меншість у населенні країни, послухавшись поганих порад, потрапивши під вплив ідей, які не мають нічого спільного з правильним функціонуванням демократичних інституцій, що в нас діють, і тією повагою, на яку вони заслуговують, поводяться як смертельні вороги цієї єдності, й тому над мирним суспільством, яке ми мали до сьогодні, нависла жахлива загроза громадянського протистояння з непередбаченими наслідками для майбутнього батьківщини, уряд першим зрозумів прагнення до свободи, що знайшло свій вираз у спробі покинути столицю, здійсненій тими, кого він завжди визнавав як патріотів найчистішої води, тих, хто в найтяжчих обставинах діяли чи то в процесі голосування, чи то у своєму повсякденному житті як справжні й непідкупні захисники законності, у такий спосіб відновлюючи й оновлюючи найкращі характеристики давнього легіонерського духу, чесного й поставленого на службу громадському добру, його традиціям, рішуче обернувшись спиною до столиці, об'єднаних содома й гоморри нашого часу, в такий спосіб вони продемонстрували бойовий дух, гідний найвищої похвали і визнаний урядом, маючи на увазі національний інтерес у його глобальності, уряд вірить і в цьому розумінні закликає до

роздумів передусім тих, до кого я тепер звертаюся, тисячі чоловіків і жінок, які протягом годин із тривогою чекали пояснювального слова від людей, що відповідають за долю вітчизни, повторюю, уряд вірить, що переможними діями, які найбільше пасують до нинішньої ситуації, буде негайна реінтеграція цих тисяч осіб у життя столиці, повернення до своїх домашніх вогнищ, бастионів законності, домівок опору, бастионів, де незаплямована пам'ять предків спостерігає за діями своїх нащадків, уряд, я знову повторюю, вірить, що ці резони, щирі та об'єктивні, які передаються серцем до рук, мають бути зважені тими, хто у своїх автомобілях слухає це офіційне повідомлення, причому треба взяти до уваги, що на матеріальні аспекти ситуації треба зважати менше в розрахунках, у яких переважають духовні цінності, уряд користується з нагоди, аби заявити, що йому відомо про існування плану пограбування покинутих домівок, який, до речі, згідно з останніми відомостями, вже почав реалізовуватися, як повідомляється в листі, котрий мені щойно передали, в цю мить, коли ми обговорюємо свою ситуацію, уже вчинено напад на сімнадцять будинків, цілком розграбованих, отже, дорогі співвітчизники й співвітчизниці, задумайтеся про те, що ваші вороги не втрачають часу, лише кілька годин минуло відтоді, як ви покинули свої оселі, а вже вандали повиламували двері у ваших домівках, уже варвари й дикуни розкрадають

ваше добро, й лише від вас залежить, чи ви встигнете уникнути більшого нещастя, проконсультуйтеся зі своєю совістю, знайте, що уряд нації перебуває на вашому боці, й тепер вам залишається вирішити, перебуваєте ви чи не перебуваєте на боці уряду нації. Перш ніж зникнути з екрана, міністр внутрішніх справ устиг кинути погляд у бік камери, на його обличчі був вираз упевненості й чогось дуже схожого на виклик, але треба було бути втаємниченим у справи цих небожителів, щоб точно витлумачити цей швидкий погляд, тому прем'єр-міністра він не обманув, для нього це було тим самим, якби міністр внутрішніх справ подивився йому у вічі, Ви, пане, що вважаєте себе таким обізнаним у тактиці та стратегії, не змогли б виступити краще. Так воно й було, прем'єр мусив це визнати, але спочатку треба було дочекатися результатів. Картинка на екрані телевізора повернулася до гелікоптера, він знову пролетів над містом, у якому вишикувалися нескінченні колони автомобілів. Протягом тривалих десятих хвилин унизу під вертольотом не відбувалося ніякого руху. Репортер намагався якось заповнити час, уявляв сімейні наради, що відбувалися в автомобілях, нахваляв виступ міністра, засуджував тих, хто грабував квартири, закликав застосувати проти них усю суворість закону, але було очевидно, що його потроху опановувала тривога, ставало все більше очевидним, що слова уряду впали на сухий ґрунт, хоч він,

чекаючи, що в останню мить станеться чудо, й не наважувався це визнати, але будь-який телеглядач, що мав досвід дешифрування телепередач, не міг не помітити розгубленість бідолашного журналіста. Але нарешті таке жадане, таке омріяне чудо відбулося, бо коли гелікоптер пролітав над хвостом однієї з колон, останній автомобіль почав розвертатися, а за ним зробив півоберта й той, який був попереду останнього, а потім стали розвертатися і наступний, і наступний, і наступний. Репортер скрикнув від ентузіазму, Дорогі телеглядачі, ми з вами спостерігаємо справді історичну подію, бачимо, як люди зі зразковою дисципліною підкоряються закликові уряду, демонструючи громадянську свідомість, яка буде записана золотими літерами в анналах столиці, люди почали повертатися додому, в найпереконливіший спосіб покінчивши з тим, що могло перетворитися на конвульсії або, як мудро зауважив пан міністр внутрішніх справ, принести непередбачені наслідки для майбутнього нашої батьківщини. Від тієї миті лише протягом кількох хвилин репортаж став набувати істинно епічної тональності, перетворивши повернення збитих із пантелику десяткох тисяч на переможну кавалькаду валькірій, замінивши ксенофонта вагнером, перетворивши на запашні пожертви богам олімпу та вальгалли смердючий дим, який вилітав із вихлопних труб автомобілів невдалої втечі. На вулицях уже з'явилися

бригади репортерів як із газет, так і з радіо, і кожен із них намагався бодай на мить затримати якийсь з автомобілів для того, щоб узяти безпосереднє інтерв'ю у пасажирів, послухати, які почуття опанували їх, коли довелося примусово повертатися додому. Як і слід було сподіватися, вони почули від кожного слова розчарування, зневіри, гніву, бажання помститися, не вийшло виїхати з міста тепер, виїдемо іншого разу, усі запевняли у своїх почуттях патріотизму, у своїй вірності партії, нехай живе партія правих, нехай живе партія центру, від невдалих утікачів погано пахло, вони були роздратовані тим, що протягом усієї ночі їм не пощастило заснути бодай на хвилину, заберіть фотоапарат, ми не хочемо фотографуватися, одні погоджувалися, інші не погоджувалися з аргументами уряду, щодо завтрашнього дня панував певний скептицизм, боялися репресій, лунала критика на адресу ганебної апатії представників влади, Влади у місті немає, нагадував їм репортер, Коли виникають проблеми, то влади немає, але насамперед у вічі впадала глибока стурбованість невдалих утікачів долею майна, залишеного у своїх оселях, до якого пасажири автомобілів думали повернутися лише тоді, коли заколот білобюлетенників буде остаточно придушений, а тепер вони були переконані, що розграбовані не сімнадцять помешкань, а набагато більше, розграбовані до останнього килима, до останнього глечика. Гелікоптер

показував тепер згори, як ті автомобілі та фургони, які раніше були в колонах останніми, тепер першими в'їхали до міста, розгалужуючись мірою того, як проникали у близькі до центру квартали, як, починаючи від певного моменту, було вже неможливо зрозуміти, які автомобілі намагалися виїхати з міста, а які залишалися в ньому. Прем'єр-міністр зателефонував президентові, й розмова між ними майже виключно складалася зі взаємних привітань, Ці люди мають у своїх жилах не кров, а рідку водичку, дозволив собі зневажливо промовити керівник держави, якби я був в одному з тих автомобілів, то, повірте мені, я пробився б крізь усі бар'єри, які поставили б на моєму шляху, Добре, що ви президент, і добре, що там вас не було, сказав прем'єр-міністр, усміхаючись, Атож, але якщо ситуація знову ускладниться, тоді настане час реалізувати мою ідею, Мені досі не відомо, що то за ідея, В один із найближчих днів я вам розповім про неї, Я вас вислухаю з усією належною увагою, до речі, я скликаю на сьогодні раду міністрів, щоб обговорити ситуацію, буде надзвичайно корисно, якщо ви, пане президент, ушануєте нас своєю присутністю, якщо не маєте на сьогодні важливіших справ, Та ні, не маю, я лише пообіцяв десь перерізати стрічку, не пам'ятаю, де саме, Дуже добре, пане президент, я поінформую вашу канцелярію. Прем'єр-міністр подумав, що вже пора й давно пора сказати кілька приємних слів міністрові

внутрішніх справ, привітати його з ефективністю його промови, те, що він відчуває до нього антипатію, не перешкодить йому визнати, що цього разу він опинився на висоті проблеми, яку мусив розв'язати. Його рука вже потяглася до телефону, коли несподівана зміна в голосі телерепортера примусила його подивитися на екран. Гелікоптер опустився так низько, що майже доторкався до дахів, і було добре видно, як із деяких будинків вийшли люди, чоловіки й жінки, які зупинилися на хіднику, так ніби когось чекали, Нас щойно інформували, повідомив репортер стривоженим голосом, що на картинках, які нині бачать наші телеглядачі, з будинків виходять люди й чекають на хідниках, а це відбувається нині в усьому місті, нам не хотілося б думати про найгірше, але все вказує на те, що мешканці цих будинків, мабуть, учасники білобюлетенного заколоту, налаштовані перешкодити поверненню тих, які вчора були їхніми сусідами й чії помешкання вони, либонь, щойно пограбували, і якщо справді все було так, то нам залишається тільки вимагати, щоб уряд нам пояснив, навіщо він наказав вивести зі столиці поліційні корпорації, у нас стискається серце, коли ми запитуємо, як можна уникнути, якщо така можливість ще зберігається, щоб не пролилася кров під час фізичних сутичок, які вочевидь наближаються, пане президент, пане прем'єр-міністр, скажіть нам, де

перебувають поліціанти, які могли б захистити невинних людей від варварів, що вже готуються напасти на них, господи, господи, що станеться, майже ридав репортер. Гелікоптер нерухомо завис у повітрі, можна було бачити все, що відбувалося на вулиці. Двоє автомобілів зупинилися перед великим будинком. Відчинилися дверцята, з них вийшли їхні пасажери. Тоді люди, що чекали на хіднику, наблизилися до них. Зараз, зараз усе станеться, приготуймося до найгіршого, заволав репортер, захриплий від збудження, люди на хіднику й ті, хто вийшов з автомобілів, обмінялися кількома словами, яких не було чути, й без подальших розмов стали розвантажувати машини й переносити в будинки при світлі дня ті речі, які вони повантажили в автомобілі темної дощової ночі. Це лайно, а не люди, вигукнув прем'єр-міністр і вдарив кулаком по столу.

У цих кількох словах, які склали есхатологічний вигук, наділений експресивною потенцією, яка не поступалася потенції повної промови про стан нації, знайшла свій підсумок і зосередилася уся глибина розчарування, яке зруйнувало душевні сили уряду, й передусім тих міністрів, які, з огляду на власну природу та свої обов'язки, були найтісніше пов'язані з різними фазами політико-

репресивного процесу, спрямованого проти заколоту, іншими словами, відповідальні за оборону й внутрішні справи, міністрів, які незабаром мали втратити весь блиск добрих послуг, які, кожен у своїй особистій сфері, вони надали країні під час кризи. Протягом дня, до самого початку засідання ради міністрів, а то й під час цього засідання, брудне слово багато разів цідилося крізь зуби й лунало в тиші думок, а коли близько не було свідків, то й вимовлялося гучним голосом або шепотілося нескінченною низкою, лайно, лайно, лайно. Нікому з них, ані міністрові оборони, ані міністрові внутрішніх справ, але також і прем'єр-міністрові, що є непростим, не спало на думку бодай трохи замислитися, хай навіть у вузькому й незацікавленому академічному розумінні, про те, що могло статися з нещасливими втікачами, коли вони поверталися у свої домівки, бо якби панове міністри вдалися до цих роздумів, то найімовірніше вони прийшли б до того самого висновку, до якого прийшов репортер із гелікоптера, про якого ми не забули згадати, Бідолахи, повторював він майже крізь сльози, я ладен битися об заклад, що їх усіх виріжуть, я не сумніваюся, що їх усіх виріжуть. Насправді цього не сталося на жодній із вулиць, у жодному з будинків, а сталося справжнє чудо, яке можна було порівняти з найшляхетнішими історичними прикладами любові до

ближнього як із погляду релігії, так і в розумінні світської порядності, білобулетенники, обмовлювані й принижені, вийшли допомагати переможеним із протилежної фракції, кожен вирішував це самостійно й наодинці з власною совістю, не слухаючи жодних закликів, що лунали б згори, не підкоряючись жодному із законів, які мав би знати напам'ять, але істина була в тому, що всі вони вийшли на вулицю, щоб допомогти сусідам, наскільки було в їхніх силах, і це їхні голоси лунали, обережно з піаніно, обережно з чайним сервізом, обережно зі срібною тацею, обережно з портретом, обережно з дідом. Тож не дивно, що стільки похмурих облич зібралось навколо великого стола в залі засідання уряду, стільки насуплених брів, стільки облич, спотворених роздратуванням та недосипанням, мабуть, усі ці люди воліли б, щоб пролилася кров, не до масштабів тієї різанини, яку провіщав репортер із телеекрана, але відбулося б щось таке, що шокувало б уразливість населення, яке покинуло столицю, про що можна було б говорити в усій країні протягом наступних тижнів, ще один аргумент, ще один привід, ще один резон, який дозволив би демонізувати клятих заколотників. І тому можна зрозуміти, чому міністр оборони прошепотів на вухо своєму колезі, міністрові внутрішніх справ, У яке лайно нам іще доведеться вляпатися. Якщо хтось іще

почув це запитання, то в нього вистачило розуму прикинутися, ніби він нічого не чув, бо саме для того, аби зрозуміти, в яке лайно їм ще доведеться вляпатися, зібралися тут усі члени уряду, й можна було не сумніватися, що вони не вийдуть звідси з порожніми руками.

Першим виступив президент республіки, Шановні панове, сказав він, на мою думку, і я вірю, що ви всі підтримуєте її, ми нині переживаємо найтяжчий і найскладніший момент нашої історії, відколи перші вибори повідомили нам про існування неймовірно розгалуженого підривного руху, який не змогли виявити служби нашої національної безпеки, і я не можу стверджувати, що це ми його виявили, бо він сам вирішив постати перед нами з відкритим обличчям, пан міністр внутрішніх справ, чия діяльність завжди могла розраховувати на мою підтримку, особисту й інституційну, безперечно, зі мною погодиться, проте найгіршим є те, що до сьогодні ми не зробили жодного ефективного кроку на шляху до розв'язання проблеми, а ще серйознішою нашою невдачею слід вважати той факт, що ми мусили безпорадно спостерігати, як заколотники вдалися до геніального тактичного удару, допомігши тим, котрі голосували за нас, занести в дім свої пожитки, на таке, панове, був спроможний

лише хтось, наділений блискучим макіавелліївським генієм, той, хто ховається за завісою і маніпулює маріонетками собі на втіху, ми всі знаємо, що відіслати цих людей назад було для нас болючою необхідністю, але тепер ми мусимо підготуватися до нового розвитку подій, тобто до спроб покинути місто вже не цілими родинами, не ефектними караванами автомобілів, а окремими особами або невеличкими групами і не по дорогах, а через поля, пан міністр оборони скаже мені, що він патрулює околиці міста, що він має електричні сенсори по всій довжині кордону, і я не дозволю собі сумніватися у відносній ефективності цих заходів, проте мені здається, що цілком утримати населення в місті можна буде, лише збудувавши навколо нього мур, неподоланий мур, споруджений із цементних блоків, на мою думку, десь метрів вісім заввишки, безперечно, укріплений системою електричних сенсорів, яка вже існує, та підсилений стількома бар'єрами колючого дроту, скільки буде визнано за потрібне, я твердо переконаний, що крізь таку загорожу ніхто не проникне, і якщо я не кажу, що й муха не пролетить, то, дозвольте мені пожартувати, то не тому, що муха не змогла б перелетіти через такий мур, а тому, що, судячи з їхньої повсякденної поведінки, мухи не мають причини літати так високо. Президент республіки зробив паузу, щоб прочистити горло, й закінчив, Пан пре-

м'єр-міністр знає про мою пропозицію, яку я щойно вам виклав, і думаю, незабаром він скличе спеціальне засідання кабінету, який, природно, як йому й належить, ухвалить рішення про доречність і практичність її реалізації, що ж до мене, й цього мені досить, то я не маю сумніву, що ви присвятите обговоренню мого плану всі ваші знання. За столом пролунав дипломатичний гомін, який президент республіки витлумачив, як мовчазне схвалення, думка, яку він, либонь, уточнив би, якби помітив, що міністр фінансів тихо процідив крізь зуби, Цікаво, де ми знайдемо гроші на цю витівку, яка коштуватиме недешево.

Пересунувши, за своїм звичаєм з одного боку на другий документи, які лежали перед ним на столі, прем'єр-міністр узяв слово, Пан президент республіки з блиском і точністю, до яких ми давно звикли, щойно змалював, у якій тяжкій і складній ситуації ми опинилися, і з мого боку було б зайвим додати до його опису кілька деталей, які в кінцевому підсумку зробили б намальовану ним картину ще похмурішою, сказавши це й з огляду на недавні події, я хочу висловити свою переконаність у тому, що нам треба радикально змінити стратегію, приділивши особливу увагу, разом з іншими факторами, можливості того, що в столиці розвинеться середовище певного соціального замирення внаслідок того жесту показової солідарності,

безперечно, макіавелліївської, безперечно, детермінованої політично, свідками якого протягом останніх годин була вся країна, досить прочитати коментарі спеціальних газет, усі витримані в похвальному тоні, отже, насамперед ми повинні визнати, що наші спроби закликати заколотників до розумної поведінки зазнали невдачі, одна за одною, з гучним тріском, і що, на мою думку, причина такої невдачі пояснюється надмірною суворістю репресивних заходів, що їх ми застосували, а по-друге, якщо ми не відмовимося від досі застосовуваної стратегії, якщо посилимо насильство, а поведінка наших супротивників залишиться такою, як і була, тобто ніякою, ми неминуче муситимемо вдатися до рішучих заходів диктаторського характеру, наприклад, скасувати на невизначений період громадянські права населення столиці, що зачепить також інтереси наших власних виборців, а щоб уникнути ідеологічного фаворитизму, поширити ці заходи на всю країну, зупинити епідемію, ухвалити спеціальний виборчий закон, який прирівняє чисті, білі незаповнені бюлетені до бюлетенів зіпсованих, та й мало ще чого можна буде вигадати. Прем'єр-міністр замовк, щоб випити води, й провадив далі, Я говорив про необхідність змінити стратегію, але не сказав, що вона вже визначена, опрацьована й готова до негайного застосування, треба дати часові час, дозволити, щоб плід визрів, а душі загнилися, мушу вам

признатися, що я особисто волів би зробити перерву на невизначений період, протягом якого ми працюватимемо, щоб здобути найбільшу вигоду з легких ознак узгодженості, які начебто з'являються. Він зробив паузу, здавалося, що зараз він продовжить свою промову, але він сказав, А тепер я готовий вислухати ваші думки.

Міністр внутрішніх справ підняв руку, Я звернув увагу на те, що пан прем'єр-міністр вірить у те, що наші виборці можуть вплинути на тих, що їх, як я почув, зізнаюся з глибоким подивом, він назвав нашими опонентами, не більше, але мені здалося, він не взяв до уваги можливість протилежну, ту, що прихильники заколоту можуть заразити своїми руйнівними теоріями громадян, які шанують закон, Ви маєте слухність, справді мені не пригадується, щоб я згадав про таку можливість, відповів прем'єр-міністр, але навіть якби я про це згадав, фундаментально нічого не змінилося б, найгірше могло б статися, якби нинішні вісімдесят відсотків людей, які проголосували чистими бюлетенями, збільшилися до ста відсотків, але й у такому випадку кількісна зміна в проблемі не справила б ніякого впливу на її якісні характеристики, за винятком того, що створила б однотайність, Що ж робитимемо ми тоді, запитав міністр оборони, Саме для цього ми тут і зібралися, щоб проаналізувати, обміркувати й ухвалити рішення, Включно, думаю, з

пропозицією пана президента республіки, яку ви прийняли з таким ентузіазмом, Щодо пропозиції пана президента, то з огляду на масштаби робіт та розмаїття наслідків, які вона спричинить, треба піддати її пильному вивченню, яким займеться створена на практичних засадах комісія, котру треба призначити, хоча, з другого боку, я думаю, будівництво муру, який відокремить нашу столицю від зовнішнього світу, не розв'яже, принаймні швидко, жодну з наших проблем і неминуче створить інші, пан президент знає мою думку про цю ідею, і лояльність, персональна та інституційна, з якою я до нього ставлюся, не дозволяє мені промовчати про свій погляд під час наради, що не означає, я знову повторюю, що робота комісії не почнеться в якнайшвидшому часі, як тільки її буде організовано десь протягом тижня. Президент республіки на став приховувати свого невдоволення, Я президент, а не папа римський, тому не вважаю себе непомильним, але хотів би, щоб моя пропозиція була обговорена негайно, Я сам сказав про це, пане президент, зазначив прем'єр-міністр, обіцяю вам, що через короткий час, ніж ви собі уявляєте, ви одержите повідомлення про роботу комісії, А тим часом ми все робитимемо навпацки, поскаржився президент. Тиша запанувала така, що могла б притупити лезо ножа. Атож, навпацки, повторив президент, не помічаючи загального збенте-

ження. З глибини зали почувся спокійний голос міністра культури, Як чотири роки тому. Червоний, наче вражений брутальною, неприйнятною непристойністю, підхопився на ноги міністр оборони і, звинуватливо тицьнувши пальцем у міністра культури, сказав, Ви, пане, ганебно порушили національний пакт мовчанки, який усі ми прийняли, Наскільки мені відомо, не було ніякого пакту, а тим паче національного, чотири роки тому я вже був досить дорослим і не пам'ятаю, щоб населення закликали підписати пергамен, у якому кожен пообіцяв би ніколи не промовляти жодного слова про той факт, що протягом кількох тижнів усі ми були сліпими, Ви маєте рацію, пакт у формальному розумінні не був підписаний, утрутився до розмови прем'єр-міністр, але всі ми думали, не відчуваючи потреби скласти для цього якусь письмову угоду, що жахлива подія, яку всі ми пережили, мусить для здоров'я нашого духу залишитися в нашій пам'яті як сновидіння, а не як реальність, На людях це можливо, але пан прем'єр-міністр ніколи не зможе переконати мене, що в інтимній атмосфері його родини ніхто ніколи не говорив про те, що сталося. Говорили ми про це чи не говорили, не має значення, в інтимності домашнього вогнища відбуваються багато подій, які не виходять за його чотири стіни, і якщо ви дозволите мені вам це сказати, згадка про досі непоясненну трагедію, яку ми пере-

жили чотири роки тому, була виявом поганого смаку, якого я не сподівався від міністра культури, Вивчення поганого смаку, пане прем'єр-міністр, має стати окремим розділом в історії культури, одним із найбільших і найсоковитіших, Я маю на увазі не цей різновид поганого смаку, а інший, той, який ми також маємо звичай називати нетактовністю, Схоже, пан прем'єр-міністр дотримується погляду, що смерть існує завдяки назві, яку ми їй дали, і що речі не мають реального існування, якщо ми їх якось не назвали, Існують численні речі, назви яких я не знаю, тварини, рослини, інструменти й апарати, усіх розмірів, форм і на всі потреби, Але ви знаєте, що вони існують, і це вас якось заспокоює, чи не так, Ми відхилилися від теми, Атож, пане прем'єр-міністр, ми справді відхилилися від теми, я лише хотів сказати, що чотири роки тому ми були сліпими, й мені здається, що ми досі сліпі. Обурення було загальним або майже загальним, протести лунали дедалі гучніше, стикалися між собою, усі хотіли взяти слово, навіть міністр транспорту, який був наділений занадто різким голосом і тому розмовляв мало, надав тепер роботу своїм голосовим зв'язкам, Прошу слова, прошу слова. Прем'єр-міністр подивився на президента республіки, ніби хотів запитати в нього поради, та оскільки йшлося про театр, то боязкий рух президентової руки, хоч би яким було його значення, коли він виник,

завмер, коли підвівся керівник уряду, З огляду на емоційний і збуджений тон вигуків, які уривають одін бдин, дебати в нас навряд чи зможуть відбутися, тому я не дам слова нікому з міністрів, тим більше що пан міністр культури, можливо сам того не усвідомлюючи, порівняв лихо, яке ми нині переживаємо, з новою формою сліпоти, Я не робив такого порівняння, пане прем'єр-міністр, я лише нагадав, що ми були сліпими й, мабуть, залишаємося сліпими і тепер, а всяке тлумачення, яке логічно не впливає з первісного твердження, є хибним, Міняти слова місцями часто змінює їхнє значення, але вони, слова, розглянуті одне за одним, фізично, якщо я можу так висловитися, залишаються тими, якими й були, У такому випадку дозвольте мені вас урвати, пане прем'єр-міністр, я хочу наголосити на тому, що відповідальність за зміну місця й значення моїх слів лежить виключно на вас, а я не надавав їм того змісту, якого хочете надати ви, Погодьмося на тому, що я справді надав їм свого змісту, й це дає мені право стверджувати, що голосування чистими бюлетенями є виявом сліпоти, не менш руйнівної, ніж та перша, Або ясної, певно, я щось недочув, Я сказав, що голосування чистим бюлетенем може бути оцінене як вияв ясності тим, хто так проголосував, Як він посмів на засіданні уряду проголосити таку ідіотську й недемократичну дурницю, як йому не соромно, адже він обіймає

посаду міністра юстиції, вибухнув міністр оборони, Я запитую себе, чи коли-небудь я вважав себе міністром юстиції з таким самим правом, як тепер, Ще трохи, і я повірю в те, що ви проголосували чистим бюлетенем, іронічно промовив міністр внутрішніх справ, Ні, я не голосував чистим бюлетенем, але подумаю про це на наступних виборах. Коли скандальний гомін, спричинений цією заявою, почав стихати, запитання прем'єр-міністра урвало його цілком, Ви усвідомлюєте, що ви сказали, Настільки усвідомлюю, що повертаю вам ту посаду, яку ви мені довірили, й повідомляю про свою відставку, відповів той, хто ще недавно був міністром юстиції. Президент республіки зблід і став схожий на клопоть матерії, який хтось повісив на спинку стільця й забув звідти забрати, Ніколи не думав, що доживу до тієї миті, коли побачу перед собою обличчя зради, сказав він. Він подумав, що історія неодмінно запам'ятає цю фразу, а він, зі свого боку, зробить усе, щоб нагадати їй про неї. Той, хто щойно був міністром юстиції, підвівся, уклонився президентові та прем'єр-міністру й покинув залу. Тиша урвалася несподіваним гуркотом відсунутого стільця, міністр культури підвівся й оголосив твердим і ясним голосом, Прийміть і мою відставку, Але, сподіваюся, ви мені не скажете, як щойно сказав ваш друг, у хвилину похвальної відвертості, що ви подумаете, чи не проголо-

сувати вам чистим бюлетенем на наступних виборах, спробував іронічно кинути керівник уряду, Не думаю, що це знадобиться, я вже подумав по інше, Про що саме, Про те, що я вам сказав, більше ні про що, Прошу вас покинути залу, Я це й робив, пане прем'єр-міністр, якщо трохи затримався, то тільки щоб попрощатися. Двері відчинилися й зачинилися, біля столу залишилися два порожніх стільці. Ну що ж це таке, ми ще не очунали від першого ляпаса, вигукнув президент республіки, а вже одержали другий, Ляпаси звична річ, пане президент, міністри, які приходять, і міністри, що йдуть геть, це те, що надто часто буває в житті, сказав прем'єр-міністр, у всякому разі уряд прийшов сюди у своєму повному складі, у повному складі він звідси й вийде, я візьму на себе обов'язки міністра юстиції, пан міністр громадських робіт керуватиме справами культури, Боюся, що я не маю компетенції, щоб керувати культурою, сказав той, про кого була мова, Ви вже нею керуєте, мені не перестають нагадувати деякі обізнані особи, що культура також громадська робота, тож вона почуватиметься пречудово у ваших руках. Він подзвонив у дзвіночок і сказав служникові, що з'явився у дверях, Заберіть оті стільці, потім обернувся до уряду, Зробімо перерву на п'ятнадцять-двадцять хвилин, ми з паном президентом вийдемо до сусідньої зали.

Через півгодини міністри вже знову сиділи навколо стола. Не було помітно, що двоє з них відсутні. Президент республіки увійшов із виразом розгубленості на обличчі, так, ніби щойно одержав повідомлення, зміст якого перебував поза межами його розуміння. Натомість прем'єр-міністр здавався цілком задоволеним своєю персоною. І незабаром з'ясувалося, чому. Коли я тут привернув вашу увагу до нагальної необхідності змінити стратегію, з огляду на провал усіх акцій, спланованих і здійснених після початку кризи, почав він, мені навіть на думку не спало, що ідея, спроможна з великою ймовірністю привести нас до тріумфу, могла бути висловлена міністром, якого вже немає серед нас, я маю на увазі, як ви, безперечно, вже здогадалися, нашого колишнього міністра культури, завдяки якому зайвий раз підтвердилося, наскільки корисно вивчати ідеї супротивника, прагнучи знайти там щось для використання нами. Міністр оборони й міністр внутрішніх справ обмінялися обуреними поглядами, цього лиш їм і бракувало, почути, як вихваляють розум зрадника-ренегата. Міністр внутрішніх справ нашкрябав кілька слів на папірці, який підсунув своєму однодумцеві, Мій нюх мене не обманув, я не довіряв цим суб'єктам від самого початку нашої історії, на що міністр оборони відповів таким самим способом, Ми хотіли проникнути в їхні задуми, а натомість вони проникли в наші. А тим

часом прем'єр-міністр далі викладав висновки, до яких він прийшов, почувши загадкові слова міністра культури про те, що вони були сліпими колись і сліпі сьогодні, Нашою помилкою, нашою великою помилкою, наслідки якої ми переживаємо сьогодні, була саме спроба стерти з пам'яті те, що ми пережили чотири роки тому, хоч ми чудово про все пам'ятали, але прагнули забути саме слово, назву того, що сталося, так ніби, як слушно зазначив наш колишній колега, так ніби смерть перестає існувати, досить тільки не згадувати те слово, яким ми її назвали, Вам не здається, що ми відхилилися від головного питання, запитав президент республіки, нам потрібні конкретні, об'єктивні пропозиції, рада повинна ухвалити важливі рішення, Навпаки, пане президент, саме це і є головним питанням, яке виведе нас із глухого кута й приведе до можливості відразу розв'язати проблему, до якої ми поки що вносили лише дрібні вдосконалення, які незабаром розпадалися, і проблема залишалася тією самою, Не розумію, куди ви хилите, поясніть, будь ласка, Пане президент, мої панове, ми повинні наважитися зробити крок уперед, забудьмо про мовчанку навколо прикрого слова, покінчимо з дурним і марним прикиданням, ніби з нами нічого не відбулося раніше, почнімо відверто говорити про те, що сталося в нашому житті, подумаймо, чи то справді було життя, коли всі ми осліпли, нехай газети

нагадають, нехай письменники опишуть, нехай телебачення покаже фотографії міста, зняті відразу після того, як до нас повернувся зір, переконаймо людей говорити про ті нещастя, які довелося їм пережити, поговорімо про померлих, про зниклих безвісти, про руїни, про пожежі, про кучугури сміття, про гнилі продукти і, після того як позриваємо ганчір'я фальшивої нормальності, яким хотіли затулити рану, скажемо, що сліпота тих днів повернулася в новій формі, привернемо увагу людей до білої сліпоти, яка навідала нас чотири роки тому, й переконаємо їх, що вона вельми нагадує недавнє голосування білими бюлетенями, це порівняння грубе й оманливе, я перший до нього вдався, й не бракуватиме тих, хто категорично його відкине, як образу для розуму, логіки та здорового глузду, але цілком можливо, що багато людей, а незабаром, я сподіваюся, і переважна їх більшість, дозволять переконати себе в цій схожості і стануть зазирати в дзеркало, перевіряючи, чи вони знову не стали сліпими, чи ця сліпота, ще ганебніша, аніж та, колишня, не примусить їх зійти з правильної дороги, не штовхне їх до зовнішньої катастрофи, якою стане цілковитий розпад політичної системи, яка, хоч ми цієї загрози й не помічали, від самого початку зберігала у своєму життєвому осередку, тобто в системі голосування, зерно свого власного знищення або, не менш тривожна гіпотеза, перехо-

ду в щось цілком нове, невідоме, таке відмінне, що ми, виховані в затінку електоральних систем, які протягом багатьох поколінь розвивали в собі те, що ми тепер бачимо, як їхнє найбільше досягнення, ми можемо не знайти собі в ньому для себе місця. Я твердо вірю, провадив прем'єр-міністр, що ми бачимо перед собою стратегічну зміну, якої ми потребуємо, що ми тепер спроможні повернути нашу систему до статусу-кво, а тому я, прем'єр-міністр цієї країни, а не вульгарний фокусник, обіцяю вам, що якщо ми не досягнемо результатів за двадцять чотири години, я вірю, що ми почнемо їх помічати, перш ніж проминуть двадцять чотири дні, але боротьба буде важкою і триватиме довго, придушити нову білу пошесть вимагатиме часу й коштуватиме багатьох зусиль, і не слід забувати, не слід забувати про кляту голову солітера, що може ховатися в будь-якому місці, поки ми не знайдемо її в огидному середовищі змови, поки не витягнемо її на світло й покараємо, як вона того заслуговує, паразитична мораль далі примножуватиме свої кільця й підриватиме сили нації, але останню битву виграємо ми, я даю своє слово, а ви своє, кінцева перемога буде за нами й наша впевненість у ній нам її гарантує. Відтягнувши стільці, міністри підвелися як один чоловік і, стоячи, з ентузіазмом заплескали в долоні. Нарешті, позбувшись двох порушників, рада міністрів перетворилася на міцний блок

зі своїм шефом, з єдиною волею, єдиним проектом, єдиною дорогою. Сидячи у глибокому кріслі, як веліла йому його висока посада, президент республіки аплодував пучками пальців, даючи зрозуміти, разом із суворим виразом свого обличчя невдоволення, яке спричинив той факт, що у своїй промові прем'єр не згадав про нього жодним словом, жодним натяком. Але президент мусив знати, з ким він має справу. Коли бурхливі оплески вже почали стихати, прем'єр-міністр підняв праву руку, попросивши тиші, й сказав, Кожне плавання потребує капітана, й на тому небезпечному курсі, на який звернула наша країна, капітаном є й буде її прем'єр-міністр, але лихо тому кораблю, який не має компаса, що проведе його через широкий океан і через шторми та бурі, проте, панове, цей компас, який веде мене й веде корабель, цей компас, який у кінцевому підсумку веде нас усіх, перебуває тут, поруч із нами, й допомагає нам своїм великим досвідом, завжди надихає нас своїми мудрими порадами, завжди навчає нас своїм незрівняним прикладом, тож подаруймо тисячу оплесків і тисячу подяк його ексцеленції панові президенту республіки. Овація була ще більш палкою, ніж перша, здавалося, вона ніколи не закінчиться, й вона не закінчилася б, якби прем'єр-міністр не закінчив плескати в долоні й поки будильник, вбудований йому в мозок, не сказав, Досить із нього,

можеш зупинитися на цьому. Через дві хвилини, протягом яких він смакував свою перемогу, президент республіки зі слізьми на очах уже міцно обіймав прем'єра. Я щойно пережив чудові хвилини, найщасливіші, які можуть бути в житті політика, сказав він потім переповненим емоціями голосом, і незалежно від того, що готує для мене завтрашній день, присягаюся вам, що день сьогоднішній ніколи не згасне в моїй пам'яті, він буде короною моєї слави в мої щасливі хвилини, моєю втіхою в години гіркі, я вам дякую від усього серця, обіймаю вас. Нові оплески.

Чудові хвилини життя, а надто ті, які торкаються небес, мають одну істотну ваду, вони тривають дуже короткий час, про це можна було б і не говорити, якби вони не супроводжувалися ще більш прикрою обставиною, незнанням, що нам робити далі. Проте ця незручність зводиться майже до нуля, якщо ми маємо у своєму середовищі міністра внутрішніх справ. Не встигли міністри кабінету знову зайняти свої місця, не встиг міністр громадських робіт і культури змахнути непрохану сльозу, як міністр внутрішніх справ підняв руку й попросив слова, Зробіть нам таку ласку, сказав прем'єр, Як емоційно підкреслив пан президент республіки, бувають у житті чудові хвилини, по-справжньому щасливі й витончені, й ми мали високий привілей пережити дві такі щасливі

хвилини, подяку президента й промову прем'єр-міністра, коли він запропонував нову стратегію, одностайно схвалену присутніми і про яку я тепер хочу поговорити, не для того, щоб стишити ваші оплески, така ідея дуже далеко від мене, а щоб доповнити й полегшити здійснення цієї стратегії, якщо я можу дозволити своїй скромній особі зробити кілька зауважень панові прем'єр-міністру, то я згадаю про те, як він сказав, що не сподівається одержати якісь результати через двадцять чотири години, але він переконаний, що вони почнуть з'являтися раніше, аніж минуть двадцять чотири дні, тому я, попри всю свою повагу, хочу сказати, що ми неспроможні чекати двадцять чотири дні й навіть двадцять днів, п'ятнадцять і навіть десять, наша соціальна будівля тріщить, її стіни хитаються, підвалини тремтять, вона може завалитися в будь-яку мить, Ви можете щось нам запропонувати замість малювати картину, як будівля перетворюється на руїни, запитав прем'єр-міністр, Атож, пане прем'єр-міністр, незворушно відповів міністр внутрішніх справ, ніби й не помітивши сарказму, Тоді просвітіть нас, будь ласка, Насамперед я хочу пояснити, пане прем'єр-міністр, що моя пропозиція не має іншого наміру, як доповнити ті, які ви нам виклали і які ми схвалили, я нічого не покращую, нічого не виправляю, нічого не вдосконалюю, це лише інша пропозиція, яка, сподіваюся, заслуговує на увагу

всіх, Ну ж бо, не петляйте, говоріть про справу, Я пропоную, пане прем'єр-міністр, діяти швидко, в ритмі шоку, застосувати гелікоптери, Тільки не кажіть, що ви маєте намір бомбувати місто, Атож, я справді маю намір бомбувати його паперами, Паперами, Саме паперами, пане прем'єр-міністр, насамперед у порядку важливості ми складемо прокламацію, підписану паном президентом республіки і звернену до населення столиці, а по-друге, підготуємо серію коротких й ефективних послань, які підготують душі людей до тих процесів, які відбуватимуться повільніше, аніж передбачив пан прем'єр-міністр, я маю на увазі статті в газетах, телепередачі, спогади про те, як жилося в той час, коли всі ми осліпли тощо, до речі, нагадую, що моє міністерство має власну групу редакторів, людей натренованих переконувати осіб, оскільки, якщо я правильно розумію, письменники досягають своїх цілей ціною великих зусиль і на короткий термін, Ваша думка видається мені чудовою, урвав його президент республіки, але, звичайно ж, текст відозви має здобути моє схвалення, я зроблю там виправлення, якщо визнаю їх потрібними, у всякому разі, вашу ідею я цілком підтримую, вона має ту велику політичну перевагу, що поміщає президента республіки на першу лінію боротьби, атож, пане міністр, ваша ідея чудова. Схвальний гомін, який пролунав у залі, показав прем'єр-міністрові, що цей

раунд виграв міністр внутрішніх справ, Що ж, нехай так і буде, віддайте необхідні розпорядження, сказав він, але подумав, що цей уряд неспроможний ухвалювати ефективні рішення.

Заспокійлива ідея, що пізніше або раніше і скорше раніше, аніж пізніше, доля завжди покарає гордість, знайшла гучне підтвердження в тому приниженні, яке мусив витерпіти міністр внутрішніх справ, котрий, повіривши в те, що здобув блискучу перемогу в боротьбі з керівником уряду, тепер зі смутком спостерігав, як розвалюються його плани внаслідок несподіваного втручання небес, які в останню годину вирішили перекинутися на бік його супротивника. Проте в останньому аналізі, а також і в найпершому, згідно з опінією найуважніших і найвідоміших спостерігачів, провина повністю лягала на президента республіки, бо він надто затримався зі схваленням маніфесту, який із його підписом та для морального виховання жителів міста мав бути скинутий із гелікоптерів. Протягом трьох днів після засідання ради міністрів небесне склепіння демонструвало світові своє яскраво синє вбрання без жодного шва, погода була бездоганною, без складок і без швів, а головне без вітру, ідеальна для того, щоб кидати з неба папери й потім спо-

стерігати, як вони падають униз, танцюючи танець ельфів, аж поки їх підберуть перехожі на вулицях або ті, хто підбіжить до них із цікавості довідатися, які новини надсилає їм небо. Протягом тих трьох днів замацаний руками текст стомлювався від нескінченних подорожей між президентським палацом і міністерством внутрішніх справ, то перевантажений аргументами та резонами, то більш лаконічний зі словами, закресленими й заміненними іншими, яких чекала така сама доля, з фразами, що були ніяк не пов'язані з тим, що їм передувало, й не відповідали тим, які давалися після них, скільки було витрачено чорнила, скільки порвано паперу на те, що можна було назвати тяжкою працею, муками творчості, адже хотіли про все розповісти народові на одному аркуші паперу. На четвертий день небо, стомившись чекати, бачачи, що там, унизу, речі ані зв'язувалися, ані розв'язувалися, вирішило з'явитися на світанку в плащі з низьких і темних хмар, тих, які обіцяють дощ і виконують свою обіцянку. Протягом першої години ранку з неба стали падати ріденькі краплини, вряди-годи мжичка припинялася, вряди-годи відновлювалася, це було таке собі занудне накрапання дощу, який, попри свої загрози, здавалося, не обіцяв нічого серйозного. Така мрячка, то дощить, то не дощить, тривала до пізнього полудня, і раптом, без попередження, наче небу набридло вдавати те, чого воно не відчувало, воно роз-

крилося, й пішов дощ, безперервний, монотонний, інтенсивний, який ще не був зливою, але належав до тих дощів, які можуть проливатися на землю протягом цілого тижня і які загалом приносять задоволення сільському господарству. Проте не міністерству внутрішніх справ. Навіть якщо припустити, що верховне командування повітряних збройних сил дозволить гелікоптерам злетіти, що вкрай проблематично, викидати папери в повітря за такої погоди буде більш аніж безглуздо, й не тільки тому, що на вулицях буде дуже мало народу, а ті, хто на них вийде, приділятимуть головну увагу тому, щоб намокнути якомога менше, а найгірше буде, коли президентський маніфест упаде в рідку грязюку, буде затягнутий бурхливими потоками в канаву, розмокне та розм'якне в брудних калюжах, які утворять колеса автомобілів, то, запевняю вас, що справді лише фанатик законності й палкий прихильник влади нахилиться й підійме брудний розмоклий аркуш, у якому пояснюватиметься спорідненість між загальною сліпотою, яка виникла чотири роки тому, й тією виборчою, що спіткала наше суспільство тепер. Міністр внутрішніх справ не міг приховати свого роздратування, коли під приводом негайної національної потреби прем'єр-міністр запустив у дію, здобувши силувану згоду президента республіки, машинерію засобів масової комунікації, включаючи пресу, радіо, телебачення, й усі ці

засоби, як дружні, так і конкурентні, заходилися переко-
нувати населення столиці, що воно знову осліпло. А коли
через кілька днів дощ припинився і повітря знову стало
синім, лише вперта, а наприкінці і роздратована напо-
легливість президента республіки, який натиснув на керів-
ника уряду, домоглася, щоб відкладена перша частина
плану була виконана, Мій любий прем'єр-міністр, сказав
президент, зважте на те, що я ніколи не чинив опору й не
маю наміру чинити тому, що було вирішено на раді міні-
стрів, а тому все ще вважаю за свій обов'язок звернути-
ся персонально до нації, Пане президент, я вважаю, що в
цьому нема потреби, дії, спрямовані на пояснення ситу-
ації населенню, вже відбуваються, незабаром ми одержи-
мо перші результати, Навіть якщо вони з'являться уже
післязавтра, я хочу, щоб мій маніфест був донесений до
народу раніше, Не випадає сумніватися, що післязавтра
лише форма висловлювання, Тим ліпше, розпорядіться,
щоб маніфест було розповсюджено, Пане президент, мені
здається, Застерігаю вас, якщо ви цього не зробите, я
зроблю вас відповідальним за втрату моєї особистої і
політичної довіри, яка останнім часом виникла між нами,
Дозвольте вам нагадати, пане президент, що мене підтри-
мує в парламенті абсолютна більшість, і втрата довіри,
якою ви мені погрожуєте, матиме суто персональний
характер, не стосуючись політики, Подивимося, що буде,

коли я оголошу в парламенті, що наказ президента республіки скасований прем'єр-міністром, Пане президент, це ж неправда, Це буде правдою, коли я це повідомлю, чи в парламенті, чи поза ним, То я маю негайно поширити маніфест, Маніфест та інші папери, Поширити тепер маніфест буде надмірністю, Це ви так вважаєте, а не я, Пане президент, Якщо я називаю себе президентом, то лише тому, що мене визнають президентом, а тому виконуйте те, що я вам наказав, Якщо ви ставите питання у таких термінах, Я ставлю його у таких термінах і хочу сказати вам іще дещо, мені настогидли ваші війни з міністром внутрішніх справ, якщо він вам погано служить, звільніть його, але якщо ви не хочете або не можете звільнити його, ви повинні його терпіти, я переконаний, що якби ідея маніфесту, підписаного президентом, виникла у вашій голові, то ви його поширили б без зайвих розмов, Ви несправедливі, пане президент, Може, я й не зовсім справедливий, заперечувати не стану, ми всі знервовані, втрачаємо спокій і часто говоримо те, чого не хотіли й навіть не думали говорити, Тоді вважаймо цей інцидент вичерпаним, Атож, вважаймо його вичерпаним, але я хочу, щоб завтра вранці гелікоптери піднялися в повітря, Гарзд, пане президент.

Якби ця гостра дискусія не відбулася, якби президентський маніфест та інші летючі папери через свою непо-

трібність припинили своє життя у сміттєвому кошику, історія, яку ми тепер розповідаємо, віднині розвивалася б зовсім інакше. Ми точно не уявляємо собі, як саме вона розвивалася б, але знаємо, що зовсім інакше. Не випадає сумніватися, що читач, який уважно стежив за меандрами нашої розповіді, читач, який належить до тих аналітиків, які від усього чекають вичерпного пояснення, не проміне запитати, чи розмова між прем'єр-міністром і президентом республіки була наведена тут в останню годину не для того, щоб повідомити про зміну курсу, чи все це сталося тому, що так призначила йому доля, й невдовзі стануть відомі наслідки, й оповідач не мав іншого виходу, як відкласти вбік історію, яку він приготував заздалегідь, і звернути на нову дорогу, яка несподівано виникла на мапі його мандрів. Годі знайти відповідь, яка цілком задовольнила б такого читача. Хіба що оповідач із неймовірною відвертістю зізнався б, що ніколи не мав певності в тому, як довести до кінця нечувану розповідь про місто, що проголосувало чистими бюлетенями, а тому гострий обмін словами між президентом республіки та прем'єр-міністром, що закінчився без особливих наслідків, був для нього дуже доречним. Інакше ніхто не зрозумів би, чому він покинув важко винайдену ним дорогу своєї оповіді й став розповідати про те, чого не було, але що могло бути, й про те, що було, але чого

могло не бути. Більше не відхиляючись на всілякі пусті балачки, ми тепер розповімо про листа, якого президент республіки одержав через три дні, після того як гелікоптери обсипали вулиці, майдани, парки та проспекти столиці кольоровими папірцями, в яких наводилися висновки літераторів міністерства внутрішніх справ про більш аніж імовірний зв'язок між трагічною, колективною сліпотою, яка спіткала жителів столиці чотири роки тому, й зовсім недавнім електоральним безумством. Підписантові пощастило, бо його лист потрапив у руки скрупульозного секретаря, одного з тих, які читають дрібні листи раніше, ніж починають читати великі, які спроможні знайти між погано підігнаними одне до одного словами крихітне зерно, яке треба добре полити, аби зрозуміти, що саме в ньому вся суть. Ось що говорилося в листі, Шановний президенте республіки. Я прочитав із належною й заслуженою увагою маніфест, яким ваша ексцеленція звернулася до народу й, зокрема, до мешканців столиці, з повним усвідомленням свого обов'язку як громадянина цієї країни, й переконаний, що криза, в яку провалилася наша батьківщина, вимагає від усіх нас безперервно й пильно стежити за всіма дивовижами, що відбуваються або відбувалися в нашому житті, тому я прошу дозволу розповісти вашій ексцеленції про кілька невідомих фактів, які, можливо, допоможуть краще зро-

зуміти природу лиха, яке нас щойно спіткало. Я кажу це тому, що хоч я й звичайний чоловік, проте, як і ваша ексцеленція, вірю, що має існувати якийсь зв'язок між нашою недавньою сліпотю в голосуванні чистими білими бюлетенями та іншою білою сліпотю, яку годі забути і яка на кілька тижнів відокремила нас від усього світу. Я хочу сказати, пане президенте республіки, що, можливо, ця нинішня сліпота може бути пояснена першою сліпотю, а вони обидві пояснюються існуванням, не знаю, чи також і діяльністю, однієї й тієї самої особи. Проте перш ніж продовжити, йдучи за громадянським духом, у якому я нікому не дозволю засумніватися, я хочу ясно заявити, що я не донощик, не шпиг, а лише служу своїй батьківщині в тяжкій ситуації, в якій вона опинилася, не маючи ліхтаря, який освітив би їй шлях до порятунку. Не знаю, і як би я міг знати, чи лист, який я нині пишу, буде достатнім, щоб запалити це світло, але повторюю, обов'язок є обов'язок, і в цю мить я дивлюся на себе як на солдата, який ступає крок уперед й оголошує себе добровольцем для виконання місії, а ця місія, пане президенте республіки, полягає в тому, щоб відкрити, я застосував це слово, бо я вперше повідомляю комусь про цю справу, якій уже чотири роки, я маю на увазі свою дружину, що випадково потрапила до групи сімох осіб і разом з іншими розпачливо боролася за своє виживання.

Вашій ексцеленції видасться, що я не розповідаю нічого такого, чого б ви не пережили на власному досвіді, але ніхто не знає, що одна з осіб, які належали до тієї групи, ніколи не осліпла, то була жінка, одружена з лікарем-офтальмологом, її чоловік осліп, як і всі ми, але вона зберегла зір. Тоді ми врочисто пообіцяли, що нікому не розповімо про ту подію, вона сказала, що не хоче, аби на неї потім дивилися як на рідкісний феномен, обсипали її запитаннями й досліджували її організм, мовляв, тепер, коли до всіх нас повернувся зір, ліпше буде про все забути, прикинутися, ніби нічого не було. Я шанував ту присягу до сьогодні, але далі я не можу мовчати. Пане президенте республіки, я вам повторюю, що почуватимуся ображеним, якщо на цей мій лист подивляться як на донос, хоч, можливо, в цьому щось є, оскільки, й цього ваша ексцеленція теж не знає, позаяк у ті дні саме та особа, про яку я розповідаю, вчинила злочин убивства, але питання стосується системи правосуддя, я задовольнюся тим, що виконаю свій обов'язок патріота, попросивши вашу ексцеленцію звернути пильну увагу на факт, який досі тримали в таємниці й вивчення якого, можливо, пояснить безжальну атаку, метою якої стала нинішня політична система, цю нову білу сліпоту, яка, дозволю тут смиренно повторити власні слова вашої ексцеленції, яка вразила в саме серце основи демократії, як досі не вдава-

лося жодній тоталітарній системі. Зайвим було б стверджувати, пане президенте республіки, що я перебуваю в цілковитому розпорядженні вашої ексцеленції або комісії, якій буде доручено здійснити розслідування, поза всяким сумнівом, необхідне, щоб розширити, розвинути й завершити інформацію, яку я повідомляю у своєму листі. Присягаюся, що мною не керує якась ворожість проти згадуваної особи, бо батьківщина, яка в особі вашої ексцеленції має найбільш гідного представника, для мене понад усе, вона для мене закон, вона єдина, на яку я дивлюся з радістю людини, що виконала свій обов'язок. З глибокою пошаною. Лист завершувався підписом, а внизу ліворуч були написані ім'я та прізвище автора, його адреса, телефон, а також номер посвідчення особи й адреса електронної пошти.

Президент республіки повільно поклав прочитаного листа на свій робочий стіл і після короткої мовчанки покликав до себе начальника своєї канцелярії, Скільки людей ознайомлені зі змістом цього листа, Ніхто, крім секретаря, який його відкрив і зареєстрував, Цьому чоловікові довіряти можна, Гадаю, що можна, пане президенте, він належить до нашої партії, але в усякому випадку буде добре, якби хтось його застеріг, що найменша нестриманість з його боку може обійтися йому дуже дорого, якщо ви, пане президенте, дозволите мені сказати

те, що я думаю, то це застереження треба зробити негайно, Кому зробити, мені, Ні, пане президенте, через поліцію, тут ідеться про ефективність, нехай цього чоловіка викличуть до центрального управління, і найбрутальніший агент заведе його до кабінету допитів і нажене на нього страху, Я не сумніваюся в ефективності результатів, але бачу в цьому велику трудність, Яку, пане президент, Перш ніж ця справа дійде до поліції, мине кілька днів, а тим часом наш суб'єкт може розпустити язик, розповість те, що він знає, дружині, друзям, а може навіть дати інтерв'ю журналісту, одне слово, наварить нам каші, Ви маєте слушність, пане президент, вихід я бачу в тому, щоб прошепотіти слівце начальникові поліції, я займуся цим, якщо ви мені доручите, Ви хочете обминати ієрархічний ланцюг уряду, перестрибнути через прем'єр-міністра, ваша ідея в цьому, Я не дозволив би собі перестрибувати через нього, якби справа не була такою серйозною, пане президент, Мій любий, у цьому світі, а іншого, схоже, і немає, усе рано чи пізно стає відомим, і я вірю вам, коли ви кажете мені, що секретар уселяє вам довіру, але навряд чи ви сказали б те саме про начальника поліції, і ви тільки уявіть собі, що він сконтактується з міністром внутрішніх справ, гіпотеза, до речі, більш ніж імовірна, уявіть собі, який шум тоді може виникнути, міністр внутрішніх справ вимагатиме пояснень від прем'єр-міністра, позаяк не зможе вимагати

їх від мене, прем'єр-міністр захоче довести мені свій авторитет, і через кілька годин стане широко відомим те, що ми хочемо зберегти у таємниці, Ви знову маєте слухність, пане президент, Я не стану стверджувати, що ніколи не помиляюся й рідко сумніваюся, але таке твердження було б близьким до істини, То що будемо робити, пане президент, Приведіть до мене того чоловіка, Секретаря, Так, того, хто прочитав листа, Зараз приведу, Через годину може бути пізно. Начальник канцелярії подзвонив по внутрішньому телефону, щоб викликати потрібного чиновника, Нехай негайно прийде в кабінет пана президента, без найменшої затримки. Для того щоб подолати кілька коридорів і кілька великих зал, знадобилося б хвилин п'ять, але секретар з'явився у дверях через три хвилини. Він засапався, й ноги йому тремтіли. Чоловіче, ви не musiли бігти, сказав президент, усміхнувшись доброю усмішкою, Пан начальник канцелярії сказав, щоб я прийшов негайно, пане президент, заперечив секретар, Дуже добре, я вас викликав через цей лист, Розумію, пане президент, Ви його, звісно, прочитали, Так, пане президент, Ви пам'ятаєте, про що в ньому йдеться, Більш або менш, пане президент, Не застосовуйте такі ухильні фрази, коли розмовляєте зі мною, відповідайте на запитання, Атож, пане президент, я все пам'ятаю, ніби щойно його прочитав, А ви спроможні зробити зусилля й забути все, що в ньо-

му написано, Так, пане президент, Подумайте добре, може бути, що зробити зусилля й забути не одне й те саме, Ні, пане президент, не одне й те саме, Отже, одного зусилля буде не досить, знадобиться щось іще, Я даю вам своє чесне слово, Я знову хотів сказати вам, щоб ви не застосовували таких фраз у розмові зі мною, але ліпше я питаю, щоб ви мені пояснили, яке реальне значення має для вас у даному випадку те, що ви романтично назвали своїм чесним словом, Воно означає, пане президент, урочисту обіцянку, що в жоден спосіб, хоч би що сталося, я нікому не розповім про те, що було в цьому листі, Ви одружений, Атож, пане президент, Я хочу поставити вам одне запитання, Я слухаю вас, Припустімо, ви розповісте про зміст листа своїй дружині й лише їй, то чи вважатимете ви, що у точному значенні цього слова ви розголосили, я маю на увазі листа, звичайно, а не якісь таємниці вашої дружини, Ні, пане президент, розголосити означає поширити, донести до публіки, Добре, мені приємно відзначити, що ви іноді зазираєте у словники, Я нічого не сказав би навіть власній дружині, Ви хочете сказати, що нічого їй не розповіли, Я нікому нічого не розповів, пане президент, Дайте мені своє чесне слово, Пробачте, пане президент, я вам його вже дав, Уявіть собі, я вже забув, що ви його мені дали, але присутній тут начальник моєї канцелярії мені завжди про це нагадає, Атож, пане президент, сказали

водночас двоє голосів. Президент помовчав кілька секунд, потім запитав, Припустімо, я захочу подивитися, що ви написали у графі *короткий зміст*, ви можете визволити мене від необхідності підводитися з крісла й скажете мені, що я там побачу, Ви там побачите лише одне слово, пане президент, Ви, либонь, володієте надзвичайною спроможністю до узагальнень, якщо змогли передати лише одним словом такий інформативний лист, *Петиція*, пане президент, Що ви сказали, Я написав у графі *Короткий зміст* лише одне слово *Петиція*, І більше нічого, І більше нічого, Але ж у такому випадку годі довідатися, що написано в листі, Саме про це я й подумав, пане президент, щоб ніхто не зміг довідатися про зміст цього листа, слово петиція може означати все що завгодно. Президент задоволено нахилився, усміхнувся, показавши всі свої зуби обачному секретареві, й сказав, Ви мусили почати з цього, й тоді я не став би вимагати від вас чогось такого серйозного, як чесне слово, Одна обережність гарантує другу, пане президент, Непогано ви придумали, вельми непогано, але вряди-годи поглядайте на свій заголовок у *Короткому змісті*, аби ніхто не надумав щось додати до слова *Петиція*, Ніхто не має доступу до моїх *Коротких змістів*, пане президент, Можете йти, Слухаюся, пане президент. Коли двері за ним зачинилися, хазяїн кабінету сказав, Мушу признатися, я не сподівався, що він міг виявити таку

ініціативу, Гадаю, він переконливо нам довів, що йому довіряти можна, Він довів це вам, але не мені, Але я думав, Ви добре думали, мій любий, але водночас думали погано, найпереконливіша різниця, яку ми можемо встановити між особами, це не поділити їх на розумних і дурних, а на розумних і занадто розумних, з особами дурними ми робимо все, що нам заманеться, розумних ми прагнемо поставити собі на службу, проте не слід забувати, що коли люди занадто розумні перебувають навіть на нашому боці, вони за своєю суттю небезпечні, не можуть уникнути цієї своєї властивості, а найцікавіше те, що хоч своїми вчинками вони постійно нас застерігають, щоб ми були з ними обережні, ми зазвичай не звертаємо уваги на ці застереження й потім мусимо терпіти наслідки, То що ви хочете цим сказати, пане президент, Хочу сказати, що нашого обачного секретаря, цього канатоходця в Коротких змістах, спроможного перетворити на просту петицію такого складного листа, як цей, незабаром викличуть у поліцію, щоб нагнати на нього той страх, який ми йому обіцяли, адже він сам сказав, не розуміючи всієї значущості своїх слів, що одна обережність гарантує другу, Ви завжди маєте слухність, пане президент, ваші очі бачать дуже далеко, Так, але я припустився найбільшій політичній помилки у своєму житті, коли дозволив посадити себе в це крісло, не помітивши вчасно, що його

підлокітники мають кайдани, Це наслідки того, що в нас не президентський режим, Тому мені дозволяють не набагато більше, аніж перетинати стрічки та цілувати дітлахів, Але тепер ви дістали у свої руки листа, який може принести вам тріумф, У ту мить, коли я передам його прем'єр-міністру, головною особою стане він, а я перейду на роль листоноші, А коли він передасть його міністрові внутрішніх справ, він стане набутком поліції, яка й замкне ланцюг, Ви багато чого навчилися, Я закінчив добру школу, пане президент, А знаєте що, Я весь вуха, пане президент, Залишмо того бідолаху в мирі, адже я сам, коли прийду додому, або вночі між простирадлами, розповім дружині про те, що я прочитав у цьому листі, й ви, мій любий начальнику канцелярії, мабуть, зробите те саме, й ваша жінка подивиться на вас як на героя, на любого чоловіка, який знає таємниці та павутину, яку сплітає держава, який п'є найкращі вина й без маски вдихає гнилий сморід водостічних каналів влади, Пане президент, я вас прошу, Не звертайте уваги на мої слова, думаю, я не такий уже й поганий президент, бувають і гірші, але вряди-годи мене obsідають думки, що цього не досить для управління державою, але на що став би схожий цей світ, якби всі ми відкривали роти й не замовкали, доки, Доки що, пане президент, Нічого, залиште мене самого.

Минуло не більше години, коли прем'єр-міністр, терміново викликаний до палацу, увійшов у кабінет. Президент помахом руки звелів йому сісти і сказав, подавши йому листа, Прочитайте цього листа і скажіть, що ви думаєте про нього. Прем'єр-міністр зручніше вмовстився в кріслі й почав читати. Він, певне, дочитав листа до середини, коли підвів голову із запитливим виразом, яким дивляться на співрозмовника, коли не зовсім розуміють, що він вам каже, потім продовжив читання і закінчив його, більше не відриваючись і не роблячи ніяких рухів. Це патріот із добрими намірами, сказав він, і водночас негідник, А чому негідник, запитав президент, Якщо те, про що тут розповідається, мало місце справді, якщо та жінка не осліпла й допомагала шістьом іншим пережити їхнє нещастя, то не виключено, що автор цього листа завдячує їй своїм життям, може б, і мої батьки залишилися живими, якби мали щастя з нею зустрітись, Тут сказано, що вона вбила когось, Сеньйоре президент, ніхто вам точно не скаже, скільки людей загинуло в ті дні, скільки втратило життя внаслідок нещасливих випадків або природних причин, тож краще придавити всі ті смерті важким каменем, Але навіть важкі камені можна відкинути, Це правда, пане президент, проте, на мою думку, цей камінь слід залишити там, де він лежить, думаю, свідків того злочину не було і якщо ті події відбувалися між

сліпими, буде абсурдом, безглуздям притягти ту жінку до суду за злочин, якого ніхто не бачив і докази якого не існують, Автор листа запевняє, що вона когось убила, Так, але він не стверджує, що був свідком того вбивства, а крім того, пане президент, я повторюю, що чоловік, який написав цього листа, є негідником, Я не бачу моральних виправдань такого вчинку, Хай їх і не видно, але знайти їх можна завжди. Президент згорнув листа, подивився на нього таким поглядом, ніби його не бачив, і запитав, Що ви думаєте з ним робити, Як на мене, то нічого з ним робити не треба, відповів прем'єр-міністр, ця подія не має найменшого стосунку до наших проблем, А ви хіба не звернули увагу на те, що автор листа натякає на можливість існування зв'язку між тим фактом, що ця жінка не осліпла, й масовим голосуванням порожніми бюлетенями, котре спричинило важку ситуацію, в якій ми нині перебуваємо, Пане президент, ми не завжди доходимо з вами згоди, Це природно, Так, це природно, настільки природно, як те, що я не маю найменшого сумніву, що ваш розум і ваш здоровий глузд, які я глибоко шаную, не погодяться з думкою, що жінку, яка не осліпла чотири роки тому, слід сьогодні вважати відповідальною за те, що кількост тисяч осіб, які ніколи про неї не чули, проголосували порожніми бюлетенями, коли їх покликали на вибори, Ви так вважаєте, А хіба я можу вважати інак-

ше, пане президент, я переконаний у тому, що вам треба здати цього листа до архіву, в той відділ, де зберігаються листи від душевнохворих, забути про нього й продовжувати шукати розв'язання наших проблем, розв'язання реального, а не підказаного якимсь психом, Гадаю, ви маєте слухність, я сприйняв надто серйозно цілу низку дурниць і примусив вас згаяти час, викликавши до себе на розмову, Не переймайтеся, пане президент, мій згаяний час, якщо так ви хочете його називати, більш аніж компенсується тим, що ми з вами прийшли до згоди, Я теж вельми цьому радий, дякую вам, Я залишаю вас вашій роботі й повертаюся до своєї. Президент республіки простяг руку, щоб попрощатися зі співрозмовником, коли раптом задзвенів телефон. Він підняв слухавку й почув голос секретарки, Міністр внутрішніх справ хоче поговорити з вами, пане президент, З'єднайте. Розмова тривала довго, президент слухав, і мірою того як минали секунди, вираз його обличчя змінювався, кілька разів він промурмотів, Так, потім сказав, Цю справу треба дослідити, а закінчив розмову словами, Поговоріть із паном прем'єр-міністром. Поклав слухавку, Це був міністр внутрішніх справ, Чого хоче той симпатичний чоловік, Він одержав листа такого самого змісту й хоче розпочати розслідування, Погана звістка, Я сказав йому, щоб він поговорив із вами, Я це чув, але однаково вважаю звіст-

ку поганою, Чому, Я добре знаю міністра внутрішніх справ і думаю, мало хто знає його так добре, як я, переконаний, що він уже поговорив на цю тему з начальником поліції, Зупиніть його, Спробую, але, боюся, нічого з цього не вийде, Використайте свій авторитет, Аби мене звинуватили в тому, що я блокую розслідування фактів, які впливають на безпеку держави саме тоді, коли всі ми знаємо, що держава перебуває у вкрай небезпечному становищі, ви цього хочете, пане президент, сказав прем'єр-міністр і додав, Ви перший відмовите мені у своїй допомозі, згода, до якої ми щойно прийшли, перетвориться на чисту ілюзію, і вона вже стала ілюзією, бо не служить ні для чого. Президент ствердно кивнув головою, потім сказав, До речі, мій начальник канцелярії з приводу цього листа щойно промовив вельми значущу фразу, Що ж він сказав, Що лист стане набутком поліції, вона й замкне ланцюг, Я вітаю вас, пане президент, ви маєте доброго начальника канцелярії, але ви мусили б застерегти його, що існують істини, які не слід промовляти вголос, Ця зала має звуконепроникні стіни, Це не означає, що вам тут не сховали кілька мікрофонів, Я накажу перевірити, У всякому разі, пане президент, прошу вас мені повірити, що коли ви їх знайдете, то не я наказав їх тут розмістити, Добрий жарт, Але жарт сумний, Мені шкода, мій любий, що обставини помістили вас у глухий кут,

Якийсь вихід із нього має бути, але не випадає сумніватися, що в цю мить я його не бачу, а повернутися назад неможливо. Президент провів прем'єра до дверей, Дивно, сказав він, що автор листа не надіслав його також вам. Він, безперечно, його надіслав, але секретаріати президента й міністерства внутрішніх справ працюють краще, аніж секретаріат прем'єр-міністра, Дотепний жарт, Але не менш сумний, аніж той перший, пане президент.

Звичайно ж, лист надійшов і до прем'єр-міністра, він не міг до нього не надійти, але потрапив йому до рук лише через два дні. Він одразу зрозумів, що реєстратор його листів був набагато менш скромним, аніж той, хто їх реєстрував у канцелярії президента республіки, й підтвердив чутки, які поширювалися вже протягом двох днів і які були або результатом ненадійності чиновників середньої ланки, які намагалися довести свою причетність до найсокровенніших таємниць держави, або умисне були поширені міністерством внутрішніх справ, щоб у корені підрубати можливі фантазії опозиції або максимально ускладнити будь-який намір прем'єр-міністра втрутитися в розслідування. Залишалось ще припущення, яке ми назвемо конспіративним і яке полягало в тому, що нібито таємна розмова між прем'єр-міністром і міні-

стром внутрішніх справ увечері того самого дня, коли першого було викликано до президента республіки, була набагато менш таємною, аніж можна чекати в кабінеті зі звуконепроникними стінами, що, як відомо, приховують мікрофони останнього покоління, які можуть винюхати й знайти лише собаки з фантастичною підготовкою. Хай там як, а зло вже не можна було залагодити, державну таємницю було розголошено, й захистити її не було кому. Прем'єр-міністр був настільки переконаний в марноті таємниці, а надто коли вона вже перестала бути таємницею, що жестом людини, яка споглядає світ із високої високості, і ніби кажучи, Я знаю все, не надокучайте мені, повільно згорнув листа й поклав його до однієї з внутрішніх кишеней свого піджака, Воно прийшло від сліпоти, яка панувала чотири роки тому, я збережу його в себе, сказав він. Вираз скандалізованого подиву на обличчі начальника канцелярії примусив його всміхнутися, Не турбуйтеся, мій любий, існують принаймні два листи, достоту такі, як цей, не кажучи вже про безліч фотокопій, розкиданих, безперечно, повсюди. Вираз обличчя начальника канцелярії несподівано став розгубленим, наче він не міг зрозуміти того, що почув, або совість несподівано звинуватила його в давньому, якщо не зовсім недавньому злочині. Ви можете йти, я покличу вас, якщо ви мені будете потрібні, сказав йому прем'єр, підвівшись із кріс-

ла й підійшовши до одного з вікон. Звук розчинюваного вікна злився зі звуком зачинюваних дверей. З вікна прем'єр побачив лише ряд низьких дахів. Він відчув ностальгію за столицею, за тим щасливим часом, коли виборці підкорялися наказам згори, за монотонним перебуванням між невеличкою буржуазною офіційною резиденцією керівників уряду й парламентським палацом, за бурхливими й нерідко веселими політичними кризами, що були, наче спалахи полум'я передбачуваної тривалості й контрольованої інтенсивності, кризами, завдяки яким він навчився не лише не казати правду, а й нерозривно поєднувати її з брехнею, достоту так, як зворотний бік тканини природно поєднується з її зовнішнім боком. Він запитував сам себе, чи розслідування вже почалося, чи поліційні агенти, які братимуть у ньому участь, будуть тими самими, які довго й марно залишалися в столиці, щоб зібрати інформацію й доповісти про результати, чи міністр внутрішніх справ доручив це завдання людям, яким довіряв найбільше і хто перебував у полі його зору та під його рукою, і хто тепер, спокусившись яскравістю кінематографічної пригоди, що полягала в таємному проникненні під лінією блокади, протягуючи кинджал за поясом під загорожею з колючого дроту й нейтралізувавши магнітними блокаторами жахливі електронні сенсори, проникає на протилежний бік, у ворожий табір, пряму-

ючи до своєї мети, наче кріт, обдарований дитячою спритністю, з окулярами нічного бачення на носі. Знаючи міністра внутрішніх справ так добре, як він його знав, трохи менш кривавого, ніж дракула, але набагато більшого любителя театральних ефектів, ніж рембо, прем'єр уявляв собі саме таку картину схваленої ним акції. І він не помилявся. Заховавшись у невеличкому гаю, що майже прилягав до периметра облоги, троє чоловіків чекали, поки ніч перетвориться на світанок. Тим часом у тому, що вільно нафантазував собі прем'єр, стоячи перед вікном у своєму кабінеті, не все відповідає реальності, яка постає перед нашими очима. Наприклад, ті люди вдягнені в цивільний одяг, кинджалів за поясом у них нема, а пістолети в кобурах мають заспокійливу назву табельної зброї. Що ж до страхітливих магнітних блокаторів, то серед усілякої апаратури ніде не видно приладів, наділених такою вирішальною функцією, що, коли поміркувати добре, могло лише означати, що на озброєнні тих людей не було приладів, які можна назвати магнітними блокаторами. Незабаром ми довідаємося, що в призначений час електронні сенсори на цій ділянці огорожі будуть відімкнені на п'ять хвилин, тобто на час, більш ніж достатній для того, щоб троє чоловіків, один за одним, не поспішаючи, пройшли крізь загорожу з колючого дроту, в якій для цієї мети був пророблений отвір такого розмі-

ру, щоб ті, хто в нього сьогодні проходилитиме, не порвали собі штани й не подряпали ноги. Військові сапери полагодять цю дільницю загорожі, перш ніж рожеві пальці досвітньої зорі знову доторкнуться до гострих шпичаків, що протягом короткого часу не становили загрози, а також висвітлять величезні мотки колючого дроту, розмотані й натягнені по обидва боки загорожі. Троє чоловіків на чолі зі своїм начальником, який має найвищий зріст, ідучи один за одним, уже перетинають луг, вологість якого намочила підошви їхніх черевиків і тихо рипить під ними. На глухому путівці, за п'ятсот метрів звідти, чекає автомобіль, який відвезе їх крізь нічну тишу до їхнього місця призначення в столиці, до офісу підставної страхової компанії, яку брак клієнтури, як вітчизняної, так і зарубіжної, досі не довів до краху. Наказ, що його ці чоловіки одержали безпосередньо від міністра внутрішніх справ, був очевидним і рішучим, Доставте мені результати, і я вас не запитуватиму, якими засобами ви їх здобули. Вони не мали також жодної письмової інструкції, жодного паперу, який би їх захистив і який би вони могли показати на виправдання своїх дій, якби справи пішли гірше, ніж вони сподівалися, не можна було також виключати можливість, що міністерство залишить їх на поталу власній долі, якщо їхні дії можуть зашкодити репутації держави й незаплямленій чистоті її цілей та її

діяльності. Таким чином ці троє чоловіків, наче військовий загін, закинутий на ворожу територію, хоч і не мають вагомих підстав думати, що вони ризикуватимуть там своїми життями, але повинні усвідомлювати делікатність своєї місії, яка вимагає таланту в розслідуванні, гнучкості в стратегії, швидкості у виконанні. Усього цього в найвищому ступені, Не думаю, що вам доведеться когось убити, сказав їм міністр внутрішніх справ, але в разі, якщо виникне екстремальна ситуація, і вам здасться, що іншого виходу у вас немає, не вагайтеся, я беру на себе залагодити конфлікт із правосуддям, Обов'язки міністра юстиції нещодавно взяв на себе прем'єр-міністр, наважився нагадати йому керівник групи. Міністр внутрішніх справ прикинувся, ніби не почув його зауваження, й лише вступив погляд у нахабу, якому не залишалось нічого іншого, як відвести очі. Автомобіль уже в'їхав до міста, зупинився на одному з майданів, щоб поміняти водія, й нарешті, зробивши близько тридцятьох поворотів, щоб відірватися від малоймовірного переслідування, висадив їх біля офісної будівлі, де розташувалося страхове товариство. Воротар не вийшов довідатися, хто хоче увійти о такій незвично ранній годині до офісного будинку, який він охороняв, і це давало підстави припустити, що хтось пізно учора ввечері переконав його якомога раніше лягти до ліжка й не розплющувати очей дуже рано-вранці. Троє .

чоловіків піднялися ліфтом до чотирнадцятого поверху, звернули в коридор ліворуч, потім в інший праворуч, у третій ліворуч і нарешті добулися до мети своєї подорожі, страхової компанії, назву якої вони змогли прочитати на дверях, написану великими чорними літерами на прямокутнику з потьмянілої латуні, прибитому цвяхами у формі піраміди з того самого металу. Вони увійшли до приміщення, один із підлеглих увімкнув світло, другий зачинив двері й узяв їх на ланцюжок безпеки. Тим часом командир оглянув обладнання, перевірів сполучення, з'єднав апарати, увійшов на кухню, у кімнати, оглянув ванну, відчинив двері до приміщення, призначеного для архіву, швидко ковзнув очима по різних видах зброї, які там зберігалися, вдихаючи водночас знайомий запах металу та змащення, завтра він усе це перевірить, предмет за предметом, боєприпаси окремо. Він покликав своїх підлеглих, сів і наказав сісти їм. Сьогодні вранці, о сьомій годині, сказав він, ми почнемо стежити за підозрюваним, зверніть увагу на те, що я називаю його підозрюваним не лише для того, щоб спростити спілкування між нами, бо, як нам відомо, він не вчинив ніякого злочину, як і тому, що з причин безпеки поки що нам не слід називати його на ім'я, принаймні в ці перші дні, я хочу також додати, що протягом цієї операції, яка, сподіваюся, не триватиме довше тижня, я насамперед хочу з'ясувати й накреслити

мапу пересувань підозрюваного по місту, де він працює, куди ходить, із ким зустрічається, це буде рутинним первісним розслідуванням, розвідка території, перш ніж ми перейдемо до безпосереднього абордажу, Ми дозволимо йому зрозуміти, що за ним стежать, запитав перший підлеглий, Ні, протягом перших чотирьох днів, але потім дозволимо, я хочу, щоб він був стривожений, щоб утратив спокій, Написавши такого листа, він, либонь, чекає, що хтось з'явиться розшукувати його, Розшукаємо його ми, коли настане слухна година, я хочу, й ви докладіть усіх зусиль, аби сталося саме так, щоб нагнати йому страху, ніби його переслідують ті, кого він виказав, Дружина лікаря, Ні, не дружина лікаря, а його спільники, ті, котрі проголосували порожніми бюлетенями, Чи не надто ми поспішаємо, запитав другий підлеглий, ще й не почали працювати, а вже говоримо про спільників, Поки що ми лише намагаємося накреслити ескіз, простий ескіз і більше нічого, я хочу поставити себе на місце суб'єкта, який написав листа, й побачити звідти те, що бачить він, Хай буде як буде, а присвятити цілий тиждень первісному стеженню здається мені надто довгим часом, сказав перший підлеглий, якщо ми працюватимемо добре, то через три дні ми його знайдемо. Керівник групи насупив брови і твердо заявив, Це триватиме тиждень, я сказав, що це має тривати тиждень, і тиждень воно триватиме, але тут

він пригадав міністра внутрішніх справ, він не пам'ятав, щоб той прямо вимагав швидких результатів, та позаяк цю вимогу можна почути найчастіше від тих, хто керує, і не маючи підстав вважати, що нинішній випадок стане винятком, начальник групи не став більше заперечувати проти періоду в три дні, позаяк добре відомо, що такий інтервал вважається нормальним у стосунках між начальником і підлеглим у тих рідкісних випадках, коли той, хто керує, бачить, що він мусить поступитися резонам, які висуває йому підлеглий, Ми маємо у своєму розпорядженні фотографії всіх дорослих, які живуть у тому будинку, звичайно, я маю на увазі лише чоловіків, сказав начальник і додав тоном вибачення, Одна з цих фотографій відповідає чоловікові, якого ми шукаємо, Поки ми не ідентифікували його, ніяке переслідування не може відбутися, нагадав перший підлеглий, Твоя правда, великодушно погодився начальник, але хай там як, а о сьомій годині ми повинні зайняти свої стратегічні позиції на вулиці, де він живе, й простежити за двома чоловіками, які здадуться нам найбільше схожими на суб'єкта, який написав листа, саме з цього ми почнемо працювати, зрештою, чогось мають бути варті наша поліційна інтуїція, наш поліційний нюх, Можна мені висловити свій погляд, запитав другий підлеглий, Говори, Судячи з фотографії, наш підозрюваний має бути завершеним сучим

сином, Чи це означає, запитав перший підлеглий, що ми переслідуватимемо лише тих чоловіків, які схожі на справдешніх сучих синів, і докинув, Мій досвід мені підказує, що найгірших сучих синів слід шукати серед тих чоловіків, які зовсім на них не схожі, А справді, чи не краще піти нам у службу ідентифікацій попросити фотографію цього суб'єкта чи радше об'єкта, заощадимо час і сили. Начальникові набридло слухати балаканину своїх підлеглих, Гадаю, ви не стали б навчати попа, як читати отченаш, а ігуменью «Аве Марію», якщо нам не було такого наказу, то для того, щоб не збуджувати зайву цікавість, яка могла б зірвати операцію, З вашого дозволу, комісар, дозвольте мені не погодитися з вами, сказав перший підлеглий, усе вказує на те, що наш суб'єкт прагне спорожнити свій мішок, я вірю навіть у те, що якби він знав, де ми перебуваємо, то вже постукав би в наші двері, Гадаю, що так, відповів начальник, насилу стримуючи роздратування, яке він відчував із тієї причини, що були всі резони піддати нищівній критиці план дій, якого йому наказали дотримуватися, але нам треба знати максимум щодо його змісту, перш ніж увійти з ним у відкритий конфлікт, У мене ідея, сказав другий підлеглий, Ще одна ідея, невдоволеним тоном перепитав комісар, Гарантую, що вона добра, один із нас прикинеться продавцем енциклопедій і в такий спосіб побачить, хто йому відчинить

двері, Цей трюк із продавання енциклопедій має вже сиву бороду, сказав перший підлеглий, крім того, як правило, двері відчиняють жінки, ця ідея була би блискучою, якби наш суб'єкт жив сам-один, але якщо я правильно пам'ятаю, то у своєму листі він написав, що одружений, Ну й історія, вигукнув другий підлеглий. Вони посиділи мовчки, дивлячись один на одного, двоє підлеглих, які усвідомлювали, що тепер треба чекати, коли начальник висловить власну думку. Вони були готові аплодувати їй, навіть якщо вона розбризкає воду в усіх напрямках. Начальник зважив усе те, що він сказав раніше, спробував укласти всі свої думки та пропозиції в один ящик, сподіваючись, що з цих частин головоломки може утворитися щось таке розумне, таке холмсівське, таке пуаровське, примусить обох підлеглих виконувати його накази з розкритим від захвату ротом. І несподівано, так наче очі йому раптом відкрилися, він побачив, як їм треба діяти, Люди, сказав він, крім тих, які фізично неспроможні рухатися, не перебувають весь час удома й виходять у своїх справах, щоб купити собі те або те, щоб прогулятися, й моя ідея полягає в тому, щоб увійти в дім, де живе наш суб'єкт, коли в ньому не буде нікого, адреса в нас записана на папері, відмичок нам не бракує, у помешканні завжди висять портрети над меблями, нам не буде важко впізнати нашого типа серед фотографій, і після того ми зможе-

мо стежити за ним без проблем, а щоб довідатися, чи в домі є люди, ми використаємо телефон, завтра ми довідаємося його номер через довідкове бюро або скористаємося списком пожилців, отак-от. Проте закінчивши фразу у свій звичний спосіб, начальник зрозумів, що не всі частини його головоломки склалися добре. Хоч, як ми вже пояснили раніше, обидва підлеглі були налаштовані вельми прихильно до міркувань шефа, перший із них відчув себе зобов'язаним зауважити, намагаючись не образити чутливий норів керівника операції, Якщо я не помиляюся, то найліпше, позаяк нам уже відома адреса нашого суб'єкта, просто постукати в його двері й запитати, кому належить квартира, Чи мешкає тут такий-то й такий, якщо двері відчинить він, то скаже, Так, пане, це я, якщо жінка, то найімовірніше вона скаже, Зараз я покличу свого чоловіка, й у такий спосіб ми зловимо пташку, не вдаючись до стількох трюків. Начальник підняв стиснутий кулак, наче хотів стукнути кулаком по столу, але в останню мить зупинив його в повітрі, повільно опустив руку і сказав голосом, який промовляв кожен склад тихше й тихше, Ми перевіримо цю гіпотезу завтра, а тепер я йду спати, на добраніч. Він попрямував до дверей кімнати, в якій мав жити протягом того часу, поки триватиме розслідування, коли почув голос другого підлеглого, що запитав, Але ж о сьомій годині ми починаємо

операцію. Не обертаючись, начальник відповів, Передбачувані дії ми припиняємо до наступного наказу, інструкції одержимо завтра, коли я перегляну розпорядження, одержані мною в міністерстві внутрішніх справ, і в такому разі, щоб прискорити роботу, я внесу до нашого плану дій усі зміни, які здаються мені доречними. Він іще раз побажав їм доброї ночі, Добраніч, шефе, відповіли йому підлеглі, й він пішов у свою кімнату. Коли двері ще не зачинилися, другий підлеглий розкрив рот, щоб продовжити розмову, але перший притулив пальця до губів і похитав головою, зробивши колезі знак, щоб він не говорив. Він перший відсунув стілець і сказав, Піду ляжу, а ти якщо затримаєшся, то заходь тихенько, щоб мене не розбудити. На відміну від свого начальника, ці двоє чоловіків як підлеглі не мали права на окрему кімнату для кожного й мусили спати у великій кімнаті, де стояли три ліжка, то була така собі спільна спальня, дуже рідко повністю зайнята. На середньому ліжку майже ніхто ніколи не спав. Коли, як у цьому випадку, агентів було двоє, вони незмінно спали на крайніх ліжках, а якщо тут ночував лише один поліціант, то не випадало сумніватися, що він також спатиме на одному з крайніх і ніколи на середньому, бо в нього, мабуть, тоді виникало враження, що він потрапив в оточення або спить у в'язниці. Навіть поліціанти з найтвердішим характером відчували потребу за-

хистити себе близькістю стіни. Другий підлеглий, вислухавши слова товариша, теж підвівся й сказав, Ні, ні, я не затримаюся, я теж іду спати. Спочатку один, потім другий по черзі заходили до ванної кімнати, яка мала все необхідне для догляду за тілом. Згадаймо також про те, позаяк раніше ми ніде про це не писали, що кожен із трьох поліціантів мав при собі невеличку валізку або просту торбинку зі зміною білизни, зубною щіткою та машинкою для гоління. Було б дивно, якби страхова компанія, наділена щасливою назвою провіденційної, не дбала про потреби тих, кому вона надавала тимчасовий притулок, не постачала їх продуктами гігієни, необхідними для зручності тих, котрі виконували важливу місію, що була їм доручена. Через півгодини обидва підлеглі лежали кожен у своєму ліжку, обидва в офіційних піжамах зі знаком поліції на грудях. План, який опрацювали в міністерстві, не має в собі нічого путнього, сказав другий підлеглий керівника рзслідування, Так завжди буває, коли не вдаються до елементарної обережності й не запитують думку людей, наділених досвідом, відповів йому перший підлеглий того самого начальника, Нашому шефові не бракує досвіду, сказав другий його підлеглий, якби він його не мав, його сюди не послали б, Іноді близьке перебування до центрів, де ухвалюються рішення, спричиняє короткозорість, зву-

жує поле зору, глибокодумно відповів перший підлеглий начальника пошукової операції, Ти хочеш сказати, що коли одного дня ми добудемося до вершин влади, то з нами станеться те саме, запитав другий підлеглий, Немає жодних підстав, чому майбутнє має відрізнятись від теперішнього, розважливо відповів перший підлеглий. Через п'ятнадцять хвилин обидва спали. Один хропів, другий ні.

Ще не було й восьмої ранку, коли начальник, уже вмитий, поголений і в костюмі, увійшов до зали, де план дій, опрацьованих міністерством або, висловлюючись точніше, міністром внутрішніх справ, а потім закинутий на терплячі береги управління поліції, був пошматований на клапті двома його підлеглими, хоч при цьому вони дотримувалися похвальної обережності і належної пошани й навіть позначили свої дії легким доторком діалектичної елегантності. Він це зрозумів без найменших зусиль і не виявив найменшого невдоволення, навпаки, не став приховувати полегкості, яку відчув. З тією самою енергійною волею, з якою зумів подолати безсоння, яке примусило його зробити чимало обертів у ліжку, він узяв на себе повне керівництво операцією, великодушно віддавши кесарю те, чого в кесаря не можна було відібрати, але зробивши очевидним, що в кінцевому підсумку, рано чи пізно всі вигоди дістануться богові

або владі, як його називають інакше. Це був чоловік спокійний, упевнений у собі, якого побачили два його заспаних помічники, коли через кілька хвилин у свою чергу увійшли до зали, ліниво човгаючи пантофлями в накинутах на піжаму плащах із поліційними знаками. Начальник усе точно розрахував, знаючи, що він заб'є перший гол, і вже відкрив рахунок на табло, Доброго ранку, хлопці, сердечно привітав він їх, сподіваюся, ви відпочили, Атож, пане, відповів один із них, Атож, пане, підтвердив другий, Тоді поснідаймо, а потім спробуємо захопити його, мабуть, ми візьмемо нашого суб'єкта ще в ліжку, до речі, сьогодні субота, а в суботу ніхто рано не прокидається, ми побачимо, що він з'явиться перед нами у дверях достоту таким, якими ви є тепер, у халаті й піжамі та в капцях, якими прочовгає через коридор, а отже, психологічно ослаблений, не готовий до опору, нам можна й не квапитися, хто з вас добровільно зголоситься приготувати сніданок, Я, сказав другий помічник, чудово знаючи, що третього помічника, який також міг би зголоситися, тут немає. Якби ситуація була іншою, тобто якби план міністерства не порвали на клапті, а прийняли без дискусій, перший помічник залишився б із начальником, щоб обговорити деякі деталі, та позаяк такої потреби не було, то він, хоч також був у пантофлях на босу ногу, вирішив зробити товариський жест і сказав,

Я тобі допоможу. Шеф ствердно кивнув головою, пропозиція йому сподобалася, й сів, щоб переглянути нотатки, які накидав, перед тим як заснути. Не минуло й п'ятнадцяти хвилин, як двоє підлеглих з'явилися з тацями, з кавником, молочницею, грінками, апельсинами, йогуртом, компотом, не було сумніву, що обслуговування в середовищі політичної поліції не втратило своєї репутації, здобутої за багато років старанної праці. Змирившись із тим, що каву їм довелося випити з холодним молоком, бо підігрівати його не було часу, підлеглі сказали, що підуть зібратися й одягтися і зроблять це швидко. Вони вважали неабияким порушенням субординації той факт, що начальник прийшов до них уже вдягненим і в краватці, а вони досі були неохайними й непоголеними, зі злиплими очима, з нічним запахом і непомитими тілами. І не треба було це пояснювати, у таких випадках усе зрозуміло з півслова. Природно, що мирна атмосфера й покірлива поведінка підлеглих не залишали начальникові нічого іншого, як запросити своїх помічників приєднатися до нього за сніданком, Ми з вами колеги по праці, перебуваємо в одному човні, поганий той начальник, який постійно трусить галунами, щоб примусити своїх підлеглих підкорятися йому, вам відомо, що я до таких людей не належу, сідайте, сідайте. Збентежені помічники сіли, розуміючи, що хоч би що там говорилося,

а в цій ситуації є щось неприродне, двоє волоцюг снідають у товаристві з чоловіком, який у порівнянні з ними здавався справжнім денді, це їм слід би підвестися з ліжка раніше, й вони мали б накрити стіл, коли їхній шеф вийшов би зі своєї кімнати в халаті й піжамі, якби йому так захотілося, бо саме ми, одягнені й причесані, як наказав нам бог, є тими тріщинками на великих будівлях, а не грандіозні революції, які повільно, знову й знову повторюючись, руйнують найміцніші соціальні будівлі. Мудрим є старовинне прислів'я, яке навчає, Якщо хочеш, щоб тебе шанували, не довіряй нікому, щоб потім не довелося каятись. Поки що начальник експедиції цілком усвідомлює свою відповідальність, варто лише послухати, що він каже, Наша експедиція має дві мети, одну головну й другу додаткову, метою додаткової, яку я відразу й назву, щоб не гаяти часу, є з'ясувати, наскільки можливо, але спочатку не надто напружуючись, який злочин учинила жінка, що допомагала вижити групі з шістьох осіб, про яку говориться в листі, головна ж наша мета, для досягнення якої ми застосуємо всі свої сили й спроможності й скористуємося всіма доступними нам засобами, це з'ясувати, чи існує якийсь зв'язок між цією жінкою, про яку розповідають, ніби вона зберегла зір, коли всі ми осліпли, й новою епідемією голосування порожніми бюлетенями, Знайти її буде нелегко, сказав

перший помічник, Задля цього ми тут і перебуваємо, усі спроби відкрити коріння бойкоту досі зазнали невдачі, й може бути, що лист від того суб'єкта також не заведе нас далеко, але він принаймні відкриває нову лінію розслідування, Мені важко повірити в те, що ця жінка стоїть за рухом, який об'єднує кількості тисяч людей і який завтра, якщо ми не зможемо підрубати це зло під корінь, може об'єднати мільйони, сказав другий агент, Перше неможливе, як і друге, проте якщо одне сталося, то може статися й друге, відповів начальник і замовк, напустивши на обличчя вираз людини, яка знає набагато більше, аніж їй дозволено розповісти, але не знає, де прихована істина, Неможливе ніколи не відбувається само. З цією щасливою фразою, яка могла б стати першим рядком сонета, закінчився перший сніданок. Помічники прибрали зі столу й віднесли посуд і те, що залишилося від їжі, на кухню, Тепер ми почнемо збиратися, зробимо це якнайшвидше, сказали вони, Чекайте-но, урвав їх шеф, а тоді сказав, звертаючись до першого помічника, Скористайся моєю ванною, а то ми ніколи звідси не вийдемо. Помічник почервонів від утіхи, адже його кар'єра зробила великий крок уперед тепер, коли йому дозволено попісяти в унітаз начальника.

У підземному гаражі їх чекав автомобіль, ключі від якого вчора хтось поклав на столик біля ліжка начальни-

ка з короткою пояснювальною запискою, в якій були вказані марка, колір, номер і номер місця, де автомобіль був залишений. Не проминаючи портьє, вони спустилися на ліфті в гараж і відразу знайшли автомобіль. Була майже десята година. Начальник сказав другому помічникові, щоб він відчинив йому задні дверцята, Машину поведеш ти. Перший помічник сів на передньому місці, поруч із водієм. Ранок був чудовий, яскраво світило сонце, й це наочно свідчило про те, що справедливі кари, на які небо було таким щедрим у минулому, втратили силу протягом наступних століть, чудовими й справедливими були часи, коли за простий і випадковий непослух божественним розпорядженням кілька біблійних міст були спалені й перетворені на попіл разом зі своїми мешканцями. А тут було місто, яке проголосувало порожніми бюлетенями проти господи, й на нього не впав жоден промінь, який би спопелив його, як за набагато менші провини сталося із содомом і гоморрою, а також з адмою та севоїмом, спаленими на попіл, хоч про ці два міста не говорять стільки, як про двоє перших, назви яких, либонь, завдяки їхній неповторній музикальності, назавжди залишилися в пам'яті людей. Сьогодні, переставши сліпо підкорятися наказам господи, сонячні промені падають скрізь, де їм хочеться, і стало очевидним, що вони не допоможуть спрямувати на правильну дорогу грішне місто, яке про-

голосувало порожніми бюлетенями. Тому й послало міністерство внутрішніх справ трьох зі своїх архангелів, тих поліціантів, які нині виїхали до міста, начальника та його підлеглих, яких віднині ми станемо називати їхніми офіційними званнями і які будуть на офіційній драбині, згори вниз, називатися комісаром, інспектором та агентом другого класу. Двоє перших дивилися на людей, які йшли по вулиці, й жодна з них не здавалася їм невинною, кожна в чомусь завинила, й вони запитували себе, чи отой старий із поважним виглядом, наприклад, не має наміру організувати бунт, чи ота дівчина, яка обіймається зі своїм коханим, не втілює в собі люту змію, чи отой чоловік, який плентає з опущеною головою, не прямує до невідомої печери, яка поширює на все місто отруйний запах. Турботи агента, який, будучи підлеглим найнижчого рангу, не зобов'язаний підтримувати високі думки й не підозрювати неладне під поверхнею речей, мають досить буденний характер, як, наприклад, ця, що нею він урвав роздуми осіб, які перебували вище від нього на офіційній драбині, З такою погодою людині краще перебувати на природі, Про яку природу ти говориш, іронічно поцікавився інспектор, Про ту, якою вона має бути, Природа автентична, справжня, панує по той бік кордону, а поцейбіч лінії облоги немає нічого, крім міста. Це була правда. Агент утратив добру нагоду помовчати, зате здобув науку,

що цією дорогою він у люди не виб'ється. Він зосередився на керуванні автомобілем і дав собі слово, що розкриватиме рота лише тоді, коли треба буде відповісти на якесь запитання. Саме тоді озвався комісар, Ми будемо твердими, нещадними, не застосовуватимемо ніяких класичних методів, таких як давній і нікчемний метод, коли поліціанти діляться на тих, які погрожують, і на людей симпатичних, що намагаються переконувати, ми складаємо команду професіоналів, почуття тут не мають ваги, уявімо себе машинами, створеними для досягнення певної мети, і йтимемо прямо до неї, не озираючись назад, Атож, пане, погодився з ним інспектор, Атож, пане, підтримав їх обох агент, порушивши обіцянку, яку собі дав. Автомобіль звернув на вулицю, де жив чоловік, який написав листа, його будинок був перед ними, він мешкав на третьому поверсі. Вони поставили автомобіль трохи далі, агент відчинив дверцята, щоб комісар вийшов, інспектор вийшов із протилежного боку, команда була у повному складі, вона вийшла на позицію й приготувалася до бою.

На сходовому майданчику вони зупинилися. Комісар подав сигнал агентові, той натиснув на кнопку дзвінка. Цілковита мовчанка з протилежного боку. Агент подумав, Тепер вони зрозуміють, чому я хотів провести день на природі, зрозуміють, що я мав рацію. Комісар повторив сигнал, агент знову подзвонив. Через кілька секунд вони

почули, як чоловік, що перебував за дверима, запитав, Хто там. Комісар подивився на свого найближчого підлеглого, і той підвищеним тоном промовив слово, Поліція, Будь ласка, зачекайте хвилинку, сказав чоловік, мені треба вдягтися. Минули чотири хвилини. Комісар зробив той самий сигнал, агент знову натиснув на дзвінок, тепер уже не відриваючи від нього палець. Одну хвилинку, будь ласка, одну хвилинку, зараз я відчиню, я щойно підвівся з ліжка, останні слова були сказані, коли двері відчинив чоловік у штанях і сорочці, з капцями на ногах, Сьогодні день капців, подумав агент. Чоловік не здавався наляканим, на обличчі в нього був вираз людини, що побачила гостей, яких вона давно чекала, якщо якийсь подив на ньому й відбився, то це був подив, що їх надто багато. Інспектор запитав, як його звать, він відповів і додав, Заходьте, я прошу пробачення за безлад у домі, я не думав, що ви прийдете так швидко, власне, я був переконаний, що мене викличуть до поліції, але ви самі прийшли, певно, з причини мого листа, Так, з причини вашого листа, підтвердив інспектор, Проходьте, проходьте. Агент увійшов першим, у деяких випадках ієрархія змінює напрямок, після нього увійшов інспектор, а останнім комісар, у хвості процесії. Хазяїн помешкання прочовгав коридором попереду всіх, Ходить за мною, ось сюди, він відчинив двері до маленької вітальні й сказав, Будь ласка, сідайте,

якщо ви мені дозволите, я взую черевики, адже в такому вигляді гостей не приймають, Власне, нас навряд чи можна називати гостями, поправив його інспектор, Звичайно, це тільки так говориться, Ідіть узуйтеся й не затримуйтеся, ми поспішаємо, Ні, ні, ми зовсім не поспішаємо, поправив свого підлеглого комісар, який досі не сказав жодного слова. Хазяїн помешкання подивився на нього з легким страхом, ніби комісар заговорив тоном, якого він не чекав, і не вигадав нічого кращого, як сказати, Запевняю вас, що ви можете розраховувати на мою цілковиту співпрацю, пане, Комісар, пане комісар, підказав йому агент, Пане комісар, повторив автор листа, а ви пане, Я всього лише агент, не турбуйтеся. Автор листа обернувся до третього члена групи, замінивши запитання піднятими бровами, але відповідь надійшла йому від комісара, Цей пан є інспектором і моїм безпосереднім підлеглим, і він додав, А зараз ходіть узуйте черевики, ми вас почекаємо. Автор листа вийшов, Іншої людини в помешканні не чути, схоже, він живе тут сам-один, прошепотів агент, Певно, його дружина пішла провести день на природі, усміхнувся інспектор. Комісар подав знак, щоб усі замовкли, Перші запитання поставлю йому я, повідомив він, низивши голос. Чоловік увійшов і сказав, Дозвольте сісти, ніби перебував не у власному помешканні, а тоді додав, я в цілковитому вашому розпоря-

дженні. Комісар кивнув головою і почав допит, Ваш лист, або точніше три листи, бо ви надіслали три, Я подумав, що так буде надійніше, якийсь міг загубитися, пояснив автор листа, Не уривайте мене, а відповідайте на запитання, коли я їх ставлю, Гаразд, пане комісар, Ваші листи були з великою цікавістю прочитані тими, кому ви їх надсилали, а надто всі звернули увагу на той факт, що якась не ідентифікована жінка чотири роки тому скоїла вбивство. У цій фразі не було запитання, було радше ствердження, тому автор листа промовчав. На його обличчі був вираз збентеження й розгубленості, він не розумів, чому комісар відразу не перейшов до суті справи, чому він став гаяти час на епізод, який був згаданий лише для того, щоб затьмарити портрет одного з персонажів. Комісар прикинувся, що не зрозумів, чому його співрозмовник такий спантеличений, Розкажіть нам усе, що вам відомо про цей злочин, зажадав він. Автор листа стримав бажання нагадати панові комісару, що найважливішим у листі було не це, що епізод з убивством порівняно із ситуацією в країні був подією незначною, але обачність вимагала від нього, щоб він танцював під ту музику, яку йому пропонували, далі вони, безперечно, поставлять інший диск, Я знаю, що вона вбила чоловіка, Ви це бачили, ви там були, запитав комісар, Ні, пане комісар, але вона сама в цьому призналася, Он як, Мені й іншим лю-

дям, Я думаю, вам відоме технічне значення слова «призналася», Більш або менш, пане комісар, Більш або менш для мене не досить, ви або це знаєте, або ні, У тому розумінні, в якому ви мене запитаєте, мабуть, не знаю, Признання означає декларування власних помилок або власної вини, воно також може означати визнання звинувачення з боку потерпілого перед владою або правосуддям, я сподіваюся, що ці означення підходять до вашої справи, У точному розумінні, ні, пане комісар, Гаразд, розповідайте далі, Моя дружина була там присутня, моя дружина була свідком смерті того чоловіка, Що означає там, Там, у давній психіатричній лікарні, в яку нас помістили для карантину, Гадаю, ваша дружина була також сліпа, Як я вже вам сказав, єдиною зрячою особою була вона, Хто вона, Жінка, яка вбила того чоловіка, А, Ми перебували в палаті, Злочин був скоєний там, Ні, пане комісар, в іншій палаті, Отже, жодна людина з тих, які мешкали у вашій палаті, не була присутня на місці злочину, Окрім жінок, Чому окрім жінок, Це важко пояснити, пане комісар, Не турбуйтеся, ми маємо час, Там було кілька сліпих, які захопили владу й запровадили терор, Терор, Атож, пане комісар, терор, Як це було, Вони захопили їжу, якщо ми хотіли їсти, то мусили їм платити, І вони вимагали жінок як плату, Атож, пане комісар, І тоді та жінка вбила одного з чоловіків, Саме так, пане комісар,

Як вона його вбила, Ножицями, Хто був той чоловік, Він керував іншими сліпими, Це жінка хоробра, немає сумніву, Атож, пане комісар, А тепер поясніть нам, з якої причини ви її виказали, Я її не виказав, а лише згадав про її вчинок у зв'язку з іншим, Не розумію, Я хотів сказати у своєму листі, що той, хто вчинив одне, може вчинити й інше. Комісар не поцікавився, що то за інше, й обмежився тим, що подивився на того, хто на флоті називався б помічником капітана, пропонуючи йому продовжити допит. Інспектор затримався на кілька секунд, Покличте сюди вашу дружину, сказав він, ми хотіли б поговорити з нею, Моєї дружини тут немає, А коли вона повернеться, Вона не повернеться, ми розлучені, І давно розлучені, Три роки, Ви не бачите якоїсь незручності в тому, щоб розповісти нам про причину вашого розлучення, Причини особистого характеру, Очевидно, що вони мають бути особистими, Вони інтимні, Як і в усіх випадках розлучення. Допитуваний подивився на непроникні обличчя людей, що сиділи перед ним, і зрозумів, що вони не залишать його в спокої, поки він не скаже їм те, що вони хочуть знати. Він закашлявся, щоб прочистити горло, схрестив і розсунув ноги, Я людина принципів, почав він, Ми в цьому не сумніваємося, бо мали честь ознайомитися зі змістом вашого листа, втрутився до розмови агент. Комісар та інспектор усміхнулися, удар був заслуженим.

Допитуваний подивився на агента з подивом, ніби не чекав нападу з тієї сторони, й, опустивши погляд, провадив, Я так і не зміг витерпіти, що моя дружина підстелилася під тих бандитів, коли була сліпою, протягом року ще терпів цю ганьбу, але з часом вона стала для мене нестерпною, і я вирішив розлучитися з нею, щоб не бачити її більше, Цікаво, адже я від вас почув, що інші сліпі чоловіки погодилися обміняти своїх дружин на їжу, сказав інспектор, Так і було, Тож, я думаю, ваші принципи не дозволили вам доторкнутися до їжі, яку ваша дружина принесла вам, після того як підстелилася під тих бандитів, дозвольте мені застосувати ваш енергійний вираз. Допитуваний опустив голову й нічого не відповів. Я розумію ваше збентеження, сказав інспектор, це й справді подія надто інтимна, щоб базікати про неї з людьми сторонніми, пробачте мені за те, що я наважився вразити ваші інтимні почуття. Допитуваний подивився на комісара, ніби благав у нього допомоги, принаймні просив замінити тортури щипцями на катування на дибі. Комісар пішов йому назустріч і застосував гароту, У своєму листі ви згадали про групу, яка налічувала сім персон, Так, пане комісар, Хто вони були, крім жінки та її чоловіка, Якої жінки, Тієї, яка не осліпла, тієї, що допомагала вам вижити, Так, пане комісар, Тієї, яка, щоб помститися за своїх зґвалтованих подруг, убила ватажка бандитів

ножицями, Так, пане комісар, Кажіть далі, Її чоловік був офтальмологом, Ми вже знаємо, Ще була там одна повія, Це вона сказала вам, що вона повія, Якщо я правильно пам'ятаю, то вона нам цього не казала, Звідки тоді ви знаєте, що вона була повія, По її манерах, манери не обманюють, А й справді, манери ніколи не обманюють, розповідайте далі, Був ще з нами один старий чоловік, сліпий на одне око, він носив на ньому чорну пов'язку, потім він став жити з нею, Жити з ким, З повією, І вони були щасливі, Не знаю, Щось ви повинні знати, Протягом того року, що ми зустрічалися, вони здавалися щасливими. Комісар порахував на пальцях, Мені бракує ще одного, сказав він, Справді з нами ще був зизокий хлопчик, який загубив свою родину під час того безладу, Ви хочете сказати, що знали всіх, хто був у вашій палаті, Ні, пане комісар, я знав лише тих, із ким ми зустрічалися раніше, Де, У консультації лікаря, куди моя колишня дружина привезла мене, коли я осліп, гадаю, я був першим, хто втратив зір, І заразили інших, усе місто, включаючи тих, котрі сьогодні до вас прийшли, Я не винен, пане комісар, Вам відомі імена тих людей, Так, пане комісар, Усіх, Окрім хлопчика, його імені я не пам'ятаю. Але імена та прізвища інших ви пам'ятаєте, Так, пане комісар, А знаєте, де вони мешкають, Якщо вони не змінили житло протягом останніх трьох років, Звичайно, якщо вони кудись не

переселилися протягом цих трьох років. Комісар окинув поглядом невеличку залу, затримав його на телевізорі, ніби сподівався від нього якоїсь підказки, потім промовив, Агента, віддайте свого записника цьому панові й позичте йому свою кулькову ручку, щоб він записав прізвища та адреси людей, про яких він так люб'язно нам розповів, крім прізвища зизоокого хлопчика, шукати якого нам немає сенсу. Руки у допитуваного тремтіли, коли він узяв кулькову ручку та записник, не перестали тремтіти й тоді, коли він писав, переконуючи себе, що йому немає чого боятися, що поліціанти прийшли сюди тому, що він сам хотів із ними побачитися, він лише не розумів, чому вони не заговорили про голосування чистими бюлетенями, про заколот, про змову проти держави, про ту єдину причину, яка спонукала його написати свого листа. Через тремтіння рук слова, які він написав, прочитати було нелегко, Можна, я використаю ще один аркуш, запитав він, Використовуйте, скільки вам знадобиться, сказав агент. Каліграфія в нього стала поліпшуватися, йому було вже не соромно за свій почерк. Поки агент забирав свою ручку й передавав нотатник комісарові, автор листа запитував себе, який жест, яке слово, навіть сказане в останню мить, могло прихилити до нього поліціантів, щоб вони відчули до нього симпатію, визнали його своїм спільником. Зненацька він пригадав,

Я маю фотографію, вигукнув він, атож, думаю, вона в мене досі є, Яку фотографію, запитав інспектор, Фотографію нашої групи, зняту незабаром після того, як до нас повернувся зір, моя дружина її не забрала, сказала, що зробить копію, а оригінал залишить мені, щоб я не забув, що з нами було, Саме так вона й сказала, запитав інспектор, але допитуваний йому не відповів, він підхопився на ноги й вийшов із зали, і тоді комісар наказав, Агента, піди з цим паном, якщо в нього виникнуть труднощі зі знайденням фотографії, допоможи йому її розшукати, але без неї не повертайся. Їх не було протягом кількох хвилин. Ось вона, сказав допитуваний. Комісар підійшов до вікна, щоб роздивитися її краще. Він побачив шістьох дорослих, які стояли в ряд, одна подружня пара поруч з іншою. Праворуч стояв господар дому, якого не можна було не впізнати, зі своєю колишньою дружиною, ліворуч, поза всяким сумнівом, розташувався старий із чорною пов'язкою та повія, а посередині, за правилом винятку, могли бути лише дружина лікаря та її чоловік. Попереду навколішки, наче футболіст, примостився зизокий хлопчисько. Біля дружини лікаря дивився просто в об'єктив великий пес. Комісар жестом покликав господаря дому, щоб той підійшов, Це вона, запитав він, тицьнувши пальцем у світлину, Атож, пане комісар, це вона, А звідки тут собака, Якщо хочете, пане комісар, я

розповім вам його історію, Не варто, вона мені її розповість. Комісар вийшов у двері, за ним інспектор, а останнім агент. Чоловік, що написав листа, дивився, як вони спускаються сходами. Ліфта в домі не було, не було й надії, що він колись буде.

Троє поліціантів зробили в автомобілі коло по місту, щоб згаяти час до обіду. Вони не стануть обідати разом. Припаркують автомобіль неподалік від зони ресторанів і розійдуться, кожен у свій окремий заклад, щоб зустрітися очно через дев'яносто хвилин на трохи віддаленому майдані, де комісар, який сяде за кермо, підбере своїх підлеглих. Очевидно, ніхто тут не знав, хто вони такі, крім того, ніхто з них не був позначений великою літерою П, але здоровий глузд та обачність підказували їм не ходити групою в центрі міста, яке з багатьох причин вони мали підстави вважати ворожим. Ризикувати було не можна, навіть якби хто-небудь і міг би сказати, Онде йдуть троє чоловіків, а трохи попереду троє інших, але досить одного погляду, аби зрозуміти, що йдеться про людей нормальних, які не є ані представниками закону, ані тими, кого закон переслідує. Поки вони їздили в автомобілі, комісар захотів розпитати своїх підлеглих про те, які враження вони мали від розмови з чоловіком, котрий написав лис-

та, уточнивши, що йому нецікаво вислуховувати моральні оцінки, Що він несосвітений мерзотник, ми вже знаємо, говорить про інше. Інспектор перший узяв слово, сказавши, що йому особливо сподобалася манера, в якій пан комісар провів допит, із надзвичайною вправністю обминувши будь-який натяк на підлу інсинуацію, яка була в листі, згідно з якою дружина лікаря, завдяки своїй персональній мужності, яку вона виявила під час епідемії сліпоти чотири роки тому, могла бути причиною або в якийсь спосіб пов'язаною з конспіративною діяльністю, що спонукала більшість жителів міста голосувати порожніми бюлетенями. Було цікаво дивитися, як розгубився той суб'єкт, він сподівався; що головна, якщо не єдина тема інтересу поліції стосуватиметься цієї проблеми, але його сподівання не виправдалися, Було майже шкода дивитись на нього, закінчив він свої висновки. Агент погодився з думкою інспектора, відзначивши, крім того, як ефектно зруйнувало захист допитуваного чергування запитань, які він одержував то від пана комісара, то від пана інспектора. Він зробив паузу й додав тихим голосом, Пане комісаре, я вважаю своїм обов'язком повідомити, що я застосував зброю, коли ви наказали мені піти з допитуваним, Як ти її застосував, запитав його комісар, Я тицьнув йому пістолетом під ребра, певно, там досі зберігся синець від дула, І навіщо ти це зробив, Я подумав,

що він шукатиме фотографію надто довго й що суб'єкт скористається цією паузою, щоб вигадати трюк, який би затримав розслідування і примусив пана комісара змінити лінію допиту у вигідному для нього напрямку, То ти вважаєш, що я маю за це почепити тобі медаль на груди, запитав комісар іронічним тоном, Я хотів виграти час, пане комісар, і домігся свого, бо фотографія з'явилася вмить, А я тепер переживаю спокусу зробити так, щоб ти від мене зник, Я прошу пробачення, пане комісар, Я подумаю, чи зважити на те, що ти попросив у мене пробачення, Атож, пане комісар, Одне запитання, Я до ваших послуг, пане комісар, У тебе був пістолет без запобіжника, Ні, пане комісар, він був на запобіжнику, Він був на запобіжнику, бо ти забув зняти його із запобіжника, Ні, пане комісар, присягаюся, я хотів лише налякати суб'єкта, І тобі це вдалося, Так, пане комісар, Схоже, я повинен нагородити тебе медаллю, а зараз зроби мені ласку й не нервуй, не наїдь на оту бабусю й не пропусти червоне світло semaфора, коли я в чомусь і не зацікавлений, то це давати пояснення в поліції, У місті немає поліції, пане комісар, їй наказали його покинути, коли оголосили стан облоги, нагадав йому інспектор, А, тепер я розумію, чому на вулицях такий порядок. Вони проминули сад, у якому гралися діти. Комісар дивився поглядом, який здавався неухважним, відсутнім, але зітхання, яке вихопилося йому з

грудей, засвідчило, що він думав про інші часи та інші місця, Після того як ми пообідаємо, ви відвезете мене на базу, наказав він, Гарзд, пане комісар, відповів агент, Ви хочете віддати нам якийсь наказ, запитав інспектор, Ми прогуляємося пішки по місту, позазираємо в кав'ярні та в крамниці, відкриємо очі та вуха й повернемося на вечерю, сьогодні ввечері ми не виходитимемо в місто, сподіваюся, що на кухні є запас консервів, Атож, пане комісар, підтвердив агент, І візьміть до уваги, що завтра ми працюватимемо кожен окремо, хоробрий водій нашого автомобіля, поліціант, озброєний пістолетом, піде поговорити з колишньою дружиною автора листа, той, хто тепер сидить на місці покійника, як то кажуть, відвідає старого з чорною пов'язкою на оці та його повію, я залишаю для себе дружину лікаря, щодо нашої тактики, то дотримуватимемося тієї самої, що й сьогодні, жодної згадки про голосування чистими бюлетенями, не станемо встрявати в політичні дебати, спрямуємо свої запитання на обставини, за яких відбулося вбивство, на особу жінки, що його скоїла, поговоримо про групу, про те, як вона утворилася, про те, чи вони вже були знайомі раніше, чи підтримували вони взаємини після того, як до них повернувся зір, які стосунки між ними існують сьогодні, чи почувають вони себе друзями й чи готові захищати одне одного й дбати одне про одного, але природно, вони робитимуть

помилки, якщо не домовляться між собою, щó вони повинні говорити і про що мають мовчати, наше завдання полягатиме в тому, щоб допомогти їм наробити цих помилок, а що я говорю вже надто довго, то збережіть у пам'яті найважливіше, завтра вранці ми повинні з'явитися в домах цих осіб одночасно, об одинадцятій годині, я не вимагаю, щоб ви звірили час, бо так роблять лише в бойовиках, чого ми повинні уникнути, то це щоб підозрювані не встигли поговорити між собою, застерегти одні одних, а зараз ходімо обідати, ага, коли ми повернемося на базу, то не забудьте, що ми увійдемо в дім через гараж, на понеділок я з'ясую, чи портєе можна довіряти. Через годину сорок п'ять хвилин комісар підібрав своїх помічників, які чекали його на майдані, але відразу ж він і позбувся їх, спочатку агента, потім інспектора, висадивши їх у різних кварталах, де вони мали виконувати наказ, який одержали, тобто прогулюватися, зазирати до кав'ярень і крамниць, відкрити очі та вуха, одне слово, винюхувати злочин. Вони мали повернутися на базу, щоб там повечеряти консервами й лягти спати, а коли комісар запитав їх, які вони принесли новини, вони зізналися, що жодної вартісної новини в них нема, бо хоч жителі цього міста люблять побазікати аж ніяк не менше, аніж жителі інших міст, але вони не почули від них нічогосінько з того, про що їм найбільше хотілося знати. Проте існує надія, пові-

домив їм комісар, що доказ існування конспіративної змови якраз підтверджується тим фактом, що ніхто про неї не говорить, мовчанка в цьому випадку аж ніяк не є запереченням. Ця фраза належала не йому, а міністрові внутрішніх справ, із яким після повернення на базу він відбув коротку розмову по телефону, й хоч лінія зв'язку була якнайнадійнішою, у своїй розмові він виконав усі вимоги офіційної таємничості. Ось резюме того діалогу, Добрий вечір, альбатросе, говорить, морський папуга, Добрий вечір, морський папуго, Перший контакт із місцевою птицею відбувся без ворожості, розмова за участю двох чайок принесла обнадійливі результати, Приємно це чути, морський папуго, Дякую, альбатросе, Послухай-но, морський папуго, Я слухаю, альбатросе, Не дозволяй обманювати себе мовчанками, морський папуго, коли птахи мовчать, це не означає, що вони ховаються в гніздах, у штилі ховаються урагани, а не навпаки, те саме відбувається й серед людей, той факт, що про них не говорять, не означає, що вони не існують, морський папуго, Атож, альбатросе, я чудово вас зрозумів, Що ви збираєтеся робити завтра, морський папуго, Нападу на чайку-рибалку, Що то за птаха, чайка-рибалка, розтлумачте мені, Єдина на всьому узбережжі, альбатросе, інших ми там не знаємо, А, тепер я зрозумів, Які будуть розпорядження, альбатросе, Точно виконуйте ті, які я вам дав перед вашим

від'їздом, морський папуго, Вони будуть точно виконані, альбатросе, Тримайте мене в курсі подій, морський папуго, Так і зроблю, альбатросе. Після того як комісар переконався, що його мікрофон відключено, комісар процідив крізь зуби, Що за клоунада, о боги поліції та шпіонажу, я морський папуга, він альбатрос, не вистачало тільки, щоб ми почали спілкуватися криками й карканням, перегукуватися, як чайки перед бурею, тим більше що вона вже буяє. Коли нарешті повернулися його підлеглі, стомлені від блукання по місту, він запитав у них, чи принесли якісь новини, вони відповіли, що дуже пильно дивилися й слухали, але, на жаль, результати були нульовими, Ці люди розмовляють так, ніби їм немає чого приховувати, сказали помічники комісара. Саме тоді комісар, не процитувавши джерело, промовив фразу міністра внутрішніх справ про конспіраторів та про те, що вони не люблять говорити відверто.

Наступного ранку, поснідавши, вони знайшли на мапі та на путівнику міста, де розташовані вулиці, які їх цікавили. Найближчою до будинку, в якому містилася провіденційна страхова компанія, була вулиця з колишньою дружиною автора листа, що претендував вважатися першим осліпим, трохи далі жила дружина лікаря з чоловіком, а найдалі мешкали старий із чорною пов'язкою на оці та повія. Як пощастить, то всі вони будуть

удома. Як і вчора, вони спустилися у гараж ліфтом, правду кажучи, для людей, які воліли діяти таємно, то був не найкращий спосіб, бо якщо досі їм щастило уникати цікавості портъе, Що це за горобці, яких я тут раніше не бачив, певно, запитував він себе, то від охоронця гаражу їм не пощастило заховатися, і незабаром ми довідаємося, що з цього вийшло. Тепер за кермо автомобіля сів інспектор, бо йому треба було їхати найдалі. Агент запитав у комісара, чи для нього будуть якісь спеціальні інструкції, й дістав відповідь, що інструкції для нього загальні, нічого спеціального, Я лише сподіваюся, що ти не роби-тимеш дурниць і твій пістолет залишатиметься в кобурі, Я не належу до тих, хто може погрожувати жінці пістолетом, пане комісар, Потім мені розповіси, але принай-мні запам'ятай, що я не дозволяю тобі стукати в її двері раніше, ніж о пів на одинадцятку, Гаразд, пане комісар, Пройдися по місту, випий кави, якщо знайдеш де, купи газету, позазирай у вітрини, сподіваюся ти ще не забудь науки, яку одержав у поліційній школі, Ні не забудь, пане комісар, Дуже добре, ось твоя вулиця, вилізай, А де ми зустрінемося, коли закінчимо свою службу, запитав агент, думаю, нам треба призначити час і місце зустрічі, проблема з ключем від провіденційної служби, бо якщо я перший закінчу допит, то я не зможу потрапити на базу, І я теж, приєднався до нього інспектор, Шкода, що

нам не видали мобільних телефонів, сказав агент, переконаний у слухності своїх слів і в тому, що чудовий ранок налаштує начальство прихильно. Комісар погодився з ним, Поки що нам доведеться задовольнитися тим, що в нас є, а якщо розслідування потребуватиме, то запросимо й інші засоби, а щодо ключів, то якщо міністерство дозволить, то завтра кожен із вас матиме свої окремі ключі, А якщо не дозволить, Я все владнаю, Хай там як, а ми досі не домовилися, де зустрінемося сьогодні, сказав інспектор, З того, що ми вже знаємо про цю історію, усе вказує на те, що мій допит триватиме найдовше, тому приходьте до мене, ось вам адреса, подивимося, яке враження на допитуваних осіб справить несподівана поява ще двох поліціантів, Чудова ідея, пане комісар, сказав інспектор. Агент обмежився ствердним кивком голови, оскільки не міг висловити вголос, що ця ідея належала йому, а комісар її запозичив у нього, хай і не в прямому розумінні, а досить обхідним шляхом. Він записав потрібну йому адресу у свій нотатник і вийшов із машини. Інспектор зрушив автомобіль із місця й водночас сказав, Він старається, бідолашний, ми повинні віддати йому справедливість, пригадую, що і я спочатку був таким, як і він, і з такими зусиллями намагався чогось досягти, що знову й знову припускався помилок, і тепер дивуюся, як я зміг дослужитися до інспектора, І я диву-

юся, як мені пощастило стати тим, ким я є сьогодні, І ви дивуєтеся, пане комісар, Атож, дивуюся, мій любий, служба в поліції однакова для всіх, а все інше залежить від того, пощастило тобі чи ні, Від твого щастя і твого знання, Самого по собі знання не завжди досить, та коли тобі щастить і щастить протягом тривалого часу, то ти можеш досягти майже всього, але не запитуй мене, яким воно є, те щастя, бо я не зможу тобі відповісти, лише можу відзначити, що, маючи друзів на певних посадах, ти майже завжди досягнеш того, чого хотів, Не кожен народжується, щоб стати комісаром, Мабуть, що ні, Крім того, поліція, яка складалася б з одних комісарів, була б недієздатною, Як і армія з одних генералів. Вони звернули у вулицю, на якій жили офтальмолог із дружиною, Висади мене тут, попросив комісар, я пройду пішки ті метри, які мені залишаються, Бажаю вам успіху, пане комісар, А я тобі, Хоч би ця справа якнайскоріше знайшла своє розв'язання, признаюся вам, що почувуюся так, ніби я заблукав на мінному полі, Чоловіче, будь спокійний, немає жодних причин турбуватися, поглянь на ці вулиці, подивися, який спокій панує в цьому місті, Саме це мене й турбує, пане комісар, це місто не має влади, не має уряду, не має нагляду, не має поліції, і, схоже, нікого це не турбує, є в цьому щось дуже таємниче, чого я не можу зрозуміти, Щоб зрозуміти це, нас сюди

й послали, ми повинні це з'ясувати, і сподіваюся, що з'ясуємо, Якщо пощастить, Атож, якщо пощастить, Бажаю вам успіху, пане комісар, І я бажаю тобі успіху, інспекторе, і якщо та дівка, яку ми називаємо повією, скине на тебе спокусливим поглядом або відкриє тобі півстегна, вдай, ніби ти нічого не помітив, зосередься на інтересах розслідування, подумай про високу гідність корпорації, якій ми служимо, Там буде, безперечно, старий із чорною пов'язкою на оці, а старі, як я чув від добре поінформованих людей, є жахливими, сказав інспектор. Комісар усміхнувся, Старість уже й мене зачепила краєчком, подивимося, чи дозволить вона мені стати грізним. Потім подивився на годинника, Уже чверть на одинадцятку, сподіваюся, ти вчасно прибудеш на місце свого призначення, Якщо ви, пане, й агент виконаєте свій розпорядок, то не матиме значення, якщо я запізнюся, сказав інспектор. Комісар сказав до побачення, вийшов з автомобіля і щойно доторкнувся ногою до землі, як спізнав відчуття, ніби доторкнуся до власної дурості, зрозумівши, що не було ніякого глузду строго визначати час, коли вони мають постукати у двері своїх допитуваних, адже з поліцією в домі вони ані знайдуть у собі холоднокровності, ані нагоди зателефонувати друзям і попередити їх про близьку небезпеку, і це за тієї умови, що вони розумні й здогадливі, настільки розум-

ні й здогадливі, що їм спаде на думку той факт, що вони стали об'єктом поліційної уваги, означає, що і їхні друзі можуть стати ним, Крім того, роздратовано думав комісар, очевидно, що друзів у кожного з них багато і комусь наважаться подзвонити., Він уже не обмежувався мовчазними думками, шепотів звинувачення, лайку, образливі слова на свою адресу, Кожен скаже, як могло статися, що цей бевзь дослужився до комісара, кожен може сказати мені, як могло статися, що на цього йолопа уряд поклав відповідальність за здійснення розслідування, від якого, можливо, залежить доля країни, кожен може сказати мені, чому цей дурень віддав своїм підлеглим такий ідіотський наказ, і зараз вони, либонь, сміються та глузують із мене, не думаю, що агент, але інспектор чоловік досвідчений і навіть дуже досвідчений, хоч із першого погляду цього й не скажеш, чи, може, він уміє добре прикидатися, що робить його небезпечнішим удвічі, немає сумніву, я повинен бути дуже обережним із ним, ставитися до нього з великою уважністю, я повинен якимось перешкодити, щоб моя дурість стала всім відомою, інші опинялися в подібних ситуаціях, і це закінчувалося катастрофічними результатами, я вже не пам'ятаю, хто сказав, що дурість, яка тривала одну мить, може зруйнувати тобі кар'єру на все життя. Нещадне самобичування принесло комісарові користь. Після того

як він себе розтоптав, утоптав у багнюку, холодний здоровий глузд узяв слово, показавши йому, що його наказ не був ідіотським, радше навпаки, Уяви собі, що ти не дав би цих розпоряджень, що інспектор та агент почали б свої допити, коли їм заманеться, один вранці, другий пополудні, і тоді ти справді був би відвертим йолопом, безнадійним ідіотом, бо не передбачив би того, що неминуче відбулося б, бо люди, допитані вранці, поквапилися б застерегти тих, котрих прийшли б допитувати пополудні, й коли б цей пізній допитувач постукав у двері підозрюваних, вони вже встигли б утворити лінію захисту, яку йому навряд чи пощастило б прорвати, тому ти справжній комісар і комісаром будеш, і не тільки тому, що ти більше знаєш про свою професію, а й тому, що ти володієш мною, вільною рефлексією, щоб розставити всі речі й усіх підлеглих по своїх місцях, починаючи з інспектора, що з ним тобі не треба буде панькатися, хоча спершу саме таким був твій намір, досить-таки боягузливий. Комісар усе зрозумів правильно. Через це ходіння туди-сюди, через думки, які то виникали, то зникали, комісар не виконав свого власного наказу, й була вже без чверті одинадцята година, коли він підняв руку, щоб натиснути на кнопку дзвінка. Ліфт доставив його на четвертий поверх, і це була потрібна йому кнопка.

Комісар чекав, що його запитають ізсередини, Хто це, але двері просто відчинилися, й жінка, яка в них з'явилася, сказала, Чого вам треба, Комісар опустил руку в кишеню й показав їй своє посвідчення, Поліція, сказав він, І що хоче поліція від людей, які живуть у цьому домі, запитала жінка, Я хочу, щоб вони відповіли на кілька запитань, Про що саме ви хочете їх запитати, Я не думаю, що сходовий майданчик є зручним місцем, щоб почати допит, То йдеться саме про допит, запитала жінка, Пані, навіть якби я поставив вам лише два запитання, це був би вже допит, я бачу, ви дбаєте про точність мови, особливо коли йдеться про відповіді, які мені дають, Це добра відповідь, Ви самі принесли її мені на блюдці, Я принесу вам і інші, якщо ви сюди прийшли в пошуках якоїсь істини, Шукати істину фундаментальна мета кожного поліціанта, Мені приємно почути, що ви сказали це зі справжнім почуттям, а зараз проходите, мій чоловік пішов купити газети, він скоро повернеться, Якщо хочете, якщо так для вас буде зручніше, то я зачекаю його тут, Заходьте, заходьте, в яких руках ми відчуваємося безпечніше, ніж у руках поліції, сказала жінка. Комісар увійшов слідом за жінкою, яка відчинила двері до невеличкої вітальні, де панувала вельми затишна атмосфера, Сідайте, пане комісар, сказала жінка й запитала, Можу я запропонувати вам випити філіжанку кави, Дуже дякую, але ми не приймаємо жодних пропозицій, коли

перебуваємо на службі, Правильно робите, бо саме так починається велика корупція, кава сьогодні, кава завтра, а третього дня уже все пропало, Такий наш принцип, пані, Задовольніть мою невеличку цікавість, Яку цікавість, Ви мені сказали, що ви з поліції, показали мені посвідчення, де вас названо комісаром, але до сьогодні я думала, що поліція покинула столицю кілька тижнів тому, залишивши нас у пазурах насильства та злочинів, які швидко в нас розплодилися, тож я маю підстави сподіватися, що наша поліція повернулася до наших домашніх вогнищ, Ні, пані, ми не повернулися до ваших домашніх вогнищ, якщо я скористаюся вашим виразом, ми все ще перебуваємо по той бік лінії поділу, Тож сильними мають бути причини, які примусили вас перетнути кордон, Так, дуже сильними, Запитання, які ви хочете нам поставити, природно, мають бути пов'язані з цими причинами, Природно, Отже, сподіваюся, ви їх поставите, Безперечно, поставлю. Через три хвилини почулося, як хтось відчинив двері. Жінка вийшла з вітальні і сказала людині, яка увійшла, Уяви собі, ми маємо гостя, комісара поліції, ні більше ні менше, А відколи комісари поліції стали цікавитися невинними людьми. Останні слова були сказані вже у вітальні, лікар увійшов попереду своєї дружини і звернувся із цим запитанням до комісара, який відповів, підвівшись зі стільця, на якому сидів, Невинних людей не існує, коли хтось не винний у

злочині, то винний у якійсь ваді або помилці, А нас ви звинувачуєте в якому злочині або помилці, Не кваптеся, пане доктор, нам буде краще поговорити, коли ми взаємо одне одного. Лікар і його дружина сіли на канапу й почали чекати. Комісар мовчав протягом кількох секунд, несподівано він засумнівався в тому, яку тактику краще йому обрати. Щоб передчасно не сполохати зайця, інспектор й агент обмежуватимуться інструкціями, які він їм дав, вони обмежуватимуться розпитуваннями про вбивство сліпого, але він, комісар, мав перед собою набагато амбітнішу мету, з'ясувати, чи жінка, яка сидить перед ним, поруч зі своїм чоловіком спокійна-спокійнісінька, ніби їй немає чого боятися, є не лише вбивцею, а й виконавицею та натхненницею диявольського плану, який принизив правову державу й поставив її навколішки з низько опущеною головою. Ніхто не знає, хто в офіційному закладі нагородив комісара гротескною кличкою морського папути, певно, то був якийсь його особистий недруг, бо він набагато більше заслуговував називатися альохіним, великим гросмейстером, який уже покинув світ живих. Сумнів, який несподівано виник, розвіявся з димом, і на його місці з'явилася тверда впевненість. Варто буде простежити, з яким філігранним комбінаторним мистецтвом він побудує свої ходи, які приведуть його до фінального мату. Тонко усміхнувшись, він сказав, Я тепер згоден випити каву, яку

ви так люб'язно запропонували мені, Я хочу вам нагадати, що поліціанти не приймають нічого, коли перебувають на службі, відповіла дружина лікаря, щоб продовжити гру, Комісари мають владу зламати деякі правила, якщо вважають це за доцільне, Тобто корисне для результатів розслідування, Можна сказати й так, І ви не боїтеся, що кава, яку я вам принесу, стане першим кроком на шляху до корупції, Пригадую, ви сказали, що корупція починається лише з третьої чашки. Ні, я сказала трохи інакше, а саме, що з випитою третьою чашкою процес корупції завершується, перша чашка відчиняє двері, друга притримує їх, щоб претендент на корупцію зміг увійти, не спіткнувшись, а третя остаточно замикає його там, Я вам дякую за застереження, що його приймаю як пораду, й тому вип'ю лише одну чашку, Яку я вам принесу негайно, сказала жінка й вийшла з вітальні, Комісар подивився на годинник, Ви поспішаєте, запитав лікар з умисним підтекстом, Ні, пане доктор, я не поспішаю, я тільки запитав себе, чи не перешкоджаю вам пообідати, Обідати нам ще рано, І я також подумав про те, на поки доведеться мені тут затриматися, щоб одержати ті відповіді, які я хочу одержати, Ви вже знаєте якісь відповіді чи сподівається одержати від нас усі відповіді на ваші запитання, запитав лікар і додав, це не одне й те саме, Маєте слухність, це не одне й те саме, протягом короткої розмови, яку я мав із

вашою дружиною, вона мала нагоду відзначити, що я ціную точність мови, бачу, що цінуєте її й ви, У моїй професії нерідко буває, що помилки в діагнозі є результатом лише неточностей у мові, Я розумію вас, пане доктор, й не дивуюся, що ви мене не запитали, звідки я знаю, що ви лікар, Бо я не хочу втрачати часу, запитуючи поліціанта, звідки він знає те, що він знає, або стверджує, що знає, Ви добре відповіли, атож, пане, у бога також ніхто не запитує, як він став усезнаючим, усеприсутнім і всемогутнім, Не переконуйте мене, що поліція є богом, Ми лише його скромні представники на землі, пане доктор, Я думав, що ними є церкви та священники, Церкви й священники перебувають лише в другому ряді.

Увійшла дружина з кавою, три філіжанки на таці, кілька сухих грінок. Схоже, в цьому світі все повторюється, подумав комісар, поки його піднебіння оживляло смак сніданку в провіденційному страховому товаристві, Я лише вип'ю каву, сказав він, дуже вам дякую. Коли поставив на тацю порожню філіжанку, знову їм подякував і додав із усмішкою знавця, чудова кава, пані, можливо, я перегляну своє рішення й попрошу ще одну філіжанку. Лікар та його дружина вже допили свою каву. Жодне з них не доторкнулося до грінок. Комісар дістав із внутрішньої

кишені піджака свій записник, наготував кулькову ручку й заговорив так, щоб його голос пролунав у нейтральному тоні, так ніби відповідь на своє запитання його мало цікавила, Як ви можете пояснити, пані, той факт, що ви не осліпли чотири роки тому під час епідемії. Лікар та його дружина здивовано перезирнулися, й вона запитала, Звідки ви знаєте, що я не осліпла чотири роки тому, Щойно, сказав комісар, ваш чоловік вельми розумно зауважив, що вважає невиправданою втратою часу запитувати поліціанта, звідки він знає те, що знає, або стверджує, ніби знає, Я не мій чоловік, А я не маю наміру розголошувати, хоч би ким ви були, таємниці своєї професії, я знаю, що ви не осліпли, й цього мені досить. Лікар зробив такий жест, ніби хотів утритися в розмову, але дружина поклала руку йому на лікоть, Гаразд, а тепер скажіть мені, не думаю, що це таємниця, чому поліція зацікавилася, осліпла я чи не осліпла чотири роки тому, Якби ви осліпли тоді, як і всі люди, як я сам осліп, то можете бути певні, мене б зараз тут не було, А що, не осліпнути тоді було злочином, запитала вона, Ні, не осліпнути тоді, звичайно, не було злочином, але ви примушуєте мене сказати, що ви вчинили злочин саме тому, що не були сліпою, Злочин, Убивство. Жінка подивилася на чоловіка, ніби хотіла запитати в нього поради, потім швидко обернулася до комісара й сказала, Атож, це правда, я вбила тоді чоловіка. Вона не

стала продовжувати, тільки дивилася на комісара й чекала. Комісар прикинувся, ніби робить якийсь запис у своєму блокноті, але насправді він хотів лише вигадати час, обміркувати свій наступний хід. Якщо реакція жінки його й спантеличила, то не тому, що вона зізналася в убивстві, а що відразу по тому замовкла, так ніби більше нічого не могла сказати про ту подію. І справді, подумав він, мене цікавить не її злочин, Гадаю, ви маєте виправдання, про яке мені повідомите, Виправдання щодо чого, запитала жінка, Щодо вбивства, То було не вбивство, Що ж це тоді було, Акт правосуддя, Щоб чинити акти правосуддя, існують суди, Я не могла звернутися до поліції, пане комісар, бо вона була тоді сліпа, як і всі люди, Крім вас, пані, Атож, крім мене, Кого ви вбили, Гвалтівника, огидного мерзотника, Ви хочете сказати мені, що вбили того, хто вас гвалтував, Не мене, а мою товаришку, Сліпу, атож, сліпу, і гвалтівник теж був сліпий, Чим ви його вбили, Ножицями, Устромили їх йому в серце, Ні, в горло, З виразу вашого обличчя я не сказав би, що ви вбивця, А я не вбивця, Ви вбили чоловіка, То був не чоловік, пане комісар, то був клоп. Комісар ще щось записав до свого блокнота й обернувся до лікаря, А ви, пане, де ви були, коли ваша дружина розважалася, вбиваючи клопа, У палаті колишньої психіатричної лікарні, де нас оселили, коли думали, що, ізолювавши перших сліпих, зможуть перешкодити поши-

ренню сліпоті, Ви, якщо не помиляюся, офтальмолог, Атож, я мав привілей, якщо це так можна назвати, прийняти у своїй консультації першу особу, яка осліпла, Чоловіка чи жінку, Чоловіка, Він був у тій самій палаті, Атож, як і ще кілька людей, що зустрілися в моїй консультації, Ви схвалили вчинок своєї дружини, яка вбила гвалтівника, Він видався мені необхідним, Чому, Ви не поставили б цього запитання, якби там були, Можливо, але я там не був, а тому знову запитую вас, чому вам здавалося необхідним, щоб ваша дружина вбила клопа, тобто чоловіка, що згвалтував її товаришку, Хтось мусив зробити це, а вона єдина зберегла зір, Вона вбила клопа за те, що він гвалтував жінок, Не тільки він, усі інші, що були в тій палаті, вимагали жінок за їжу, а він був їхнім вожаком, Ваша дружина теж була згвалтована, Так, Раніше чи пізніше, аніж її подруга, Раніше. Комісар зробив ще якусь помітку у своєму блокноті, потім запитав, З вашого погляду як офтальмолога, як можна пояснити той факт, що ваша дружина не осліпла, Я вам відповідаю, що з погляду офтальмолога цей факт не має пояснення, Ви маєте незвичайну дружину, пане доктор, Справді, але не тільки з цієї причини, Що сталося потім із людьми, які були інтерновані в тій колишній психіатричній лікарні, Спалахнула пожежа, і більшість згоріли або були роздушені уламками, А звідки вам відомо, що там були уламки, Дуже просто, ми чули, як будівля

тріщала й розвалювалася, коли були вже зовні, А як сталося, що ви, пане доктор, та ваша дружина змогли врятуватися, Ми вчасно звідти вибралися, Вам пощастило, Атож, це вона допомогла нам вибратися звідти, Кого ви мали на увазі, коли сказали нам, Мене й кількох інших осіб, які перебували в мене на консультації, Хто вони були, Перший сліпий, про якого я вже згадував, його дружина, дівчина, хвора на кон'юнктивіт, літній чоловік із катарактою, зизокий хлопець зі своєю матір'ю, Отже, ваша дружина допомогла всім цим людям вибратися з пожежі, Атож, вона допомогла всім, крім матері хлопчика, цієї жінки не було у психіатричній лікарні, вона загубила сина і знайшла його лише через кілька тижнів по тому, як до всіх повернувся зір, Хто дбав про хлопчика під час його сліпоти, Ми, Ваша дружина й ви, Атож, вона, бо вона не втратила зір, ми допомагали їй, як могли, Отже, ви стверджуєте, що жили громадою, разом, із вашою дружиною на чолі, Вона була також нашою постачальницею, Вам і справді пощастило, повторив комісар, Можна стверджувати, що так, Ви підтримували зв'язки з людьми, що належали до вашої групи, після того як ситуація нормалізувалася, Так, природно, І підтримуєте їх досі, За винятком першого сліпого, А чому за винятком, Він виявився особою несимпатичною, У якому розумінні, У всіх, Це надто туманно, Справді, я з вами згоден, І не хочете уточнити, Поговоріть із ним і зробіть

власні висновки, Ви знаєте, де вони живуть, Хто, Перший сліпий та його дружина, Вони розлучилися, А ви підтримуєте стосунки з нею, З нею підтримуємо, Але з ним не підтримуєте, З ним не підтримуємо, Чому, Я вже вам сказав, він особа несимпатична. Комісар знову зазирнув у свій записник і написав там своє прізвище, щоб не здавалося, ніби він нічого не довідався з такого широкого допиту. Він мав перейти до наступної теми, найпроблематичнішої й найризикованішої в усій грі. Він підвів голову, подивився на дружину лікаря, розкрив рота, щоб заговорити, але вона його випередила, Ви, пане, є комісаром поліції, ви прийшли до нас, відрекомендувалися як такий і поставили нам чимало запитань, але якщо не брати до уваги умисного вбивства, яке я вчинила і в якому призналася і на яке нема свідків, бо одні померли, а всі були тоді сліпими, до того ж ви не можете не розуміти того факту, що сьогодні нікому немає діла до того, що сталося чотири роки тому в ситуації абсолютного хаосу, коли всі закони були мертвою буквою, ми досі чекаємо, коли ви нам скажете, що вас сюди привело, тож я думаю, пора вам уже викласти карти на стіл, перестаньте ходити навкруг та навколо і скажіть нам прямо, що реально цікавить того, хто послав вас у цей дім. До цієї миті комісар бачив у своїй свідомості дуже чітко мету своєї місії, яку доручив йому міністр внутрішніх справ, не більше як з'ясувати, чи існує якийсь зв'язок між

феноменом голосування чистими бюлетенями і жінкою, яка тепер сидить перед ним, але її сухе й пряме втручання обеззброїло його, але найгіршим було те, що він усвідомив, у якому безглуздому становищі він міг би опинитися, якби запитав у неї, опустивши очі, бо не мав би мужності подивитися їй в обличчя, До речі, чи ви, пані, не є організаторкою й відповідальною за підривний рух, який укинув демократичну систему в ситуацію небезпеки, що її не буде перебільшенням назвати смертельною, Про який підривний рух ви говорите, поцікавилася б вона, Про голосування чистими бюлетенями, Ви хочете сказати мені, що голосування чистими бюлетенями є підривним рухом, запитала б вона, Якщо воно відбувається в надмірній кількості, то так, Але де це записано, у конституції, в законі, у десятиох заповідях, у правилах дорожнього руху, на пляшках із ліками, запитала б вона, Воно ніде не записано, але кожна людина повинна зрозуміти, що йдеться про питання ієрархії цінностей і тверезого глузду, спочатку ми голосуємо нормальними бюлетенями, потім зіпсованими, потім зовсім не голосуємо й нарешті відмовляємося приходити на виборчі дільниці, хіба не очевидно, що демократія опиниться в небезпеці, коли одна з таких категорій виборців витіснить головну, коли більшість населення або не прийде голосувати, або голосуватиме чистими бюлетенями, І я винна в такому стані речей, Саме це я й намага-

юся з'ясувати, І як же мені вдалося умовити населення столиці голосувати чистими бюлетенями, може, я підсовувала прокламації їм під двері, може, молилася й проказувала закляття опівночі, підкладала отруту в водогін, обіцяла кожній особі першу премію в лотереї чи підкупувала виборців за ті гроші, які мій чоловік заробляв у своїй консультації, Ви, пані, зберегли зір, коли весь народ осліп, і не змогли пояснити мені, чому так сталося, І це робить мене винною у змові проти світової демократії, Я намагаюся з'ясувати це, Отже, з'ясовуйте, й коли ви доведете своє розслідування до кінця, повідомте мені його результати, бо раніше ви більше не почуєте від мене жодного слова. Саме таку відповідь комісарові й не хотілося б почути. Він уже наготувався сказати, що запитань у нього на цю хвилину більше нема, але наступного дня він продовжить допит, коли задзвенів дзвінок на дверях. Лікар підвівся й пішов поглянути, хто там прийшов. Він повернувся до вітальні в супроводі інспектора, Цей пан назвався інспектором поліції і повідомив, що пан комісар наказав йому прийти сюди, Так, я йому це наказав, але роботу на сьогодні тут закінчено, продовжимо її завтра о цій же таки годині, Я хотів би нагадати панові комісару те, що він сказав мені й агенту, наважився озватися інспектор, але комісар його урвав, Те, що я сказав або чого не сказав, втрапило інтерес, А завтра ми прийдемо сюди втрюх, Ваше

запитання недоречне, інспекторе, бо свої рішення я завжди ухвалюю на місці й залежно від ситуації, у свій час ви про все довідаєтеся, роздратовано заявив комісар. Він обернувся до дружини лікаря і сказав, Завтра, як я пообіцяв, я не гаятиму часу на непрямі запитання, а відразу перейду до суті й те, про що я вас запитуватиму, не має здатися вам більш незвичайним, аніж мені той факт, що ви, пані, не осліпли під час загальної епідемії білої сліпоти чотири роки тому, коли я осліп, інспектор осліп, ваш чоловік осліп, а ви, пані, ні, побачимо, чи в цьому випадку підтверджується давнє прислів'я Хто зробив каструлю, той зробив і накривку для неї, Отже, тепер ітиметься про каструлі, іронічно зауважила дружина лікаря, Про накривки, моя пані, про накривки, відповів комісар, прямуючи до дверей, задоволений тим, що співрозмовниця підказала йому більш або менш дотепну відповідь. Йому дошкуляв легкий головний біль.

Пообідали вони не разом. Вірний своїй тактиці контрольованого розсіяння, комісар нагадав інспектору та агентіві, коли вони розлучалися, щоб вони не йшли в ті ресторани, де обідали вчора, й сам дисципліновано підкорився своєму ж таки наказу. При цьому він пішов на певну жертву, бо ресторан на три зірочки, який він,

зрештою, вибрав, на блюді не був вартий і однієї. Цього разу він призначив не одне місце для зустрічі, а два, одне для агента й друге для інспектора. Підлеглі відразу помітили, що начальник не в душі й не охочий до розмов, мабуть, зустріч з офтальмологом та його дружиною йому не вдалася. А що й вони обоє не домоглися тих результатів, на які сподівалися, то обмін інформаціями у провіденційному страховому агентстві не став плаванням у морі, укритим трояндами. До цієї професійної напруги додалося незвичайне й зухвале запитання, з яким до них звернувся охоронець гаражу, коли вони туди в'їхали, Звідки ви тут узялися, панове. Звичайно, комісар зі своїм великим досвідом не розгубився й, сухо відповівши, Ми тут від провидіння, а потім додав, ми перебуваємо там, де нам треба бути, на території страхового товариства, але твоє запитання свідчить не тільки про твою зухвалість, а й про твою невихованість, Можливо, я виявив зухвалість і невихованість, але я, панове, не пам'ятаю, щоб вас бачив тут раніше, Крім свого поганого виховання, ти ще й маєш погану пам'ять, мої колеги, які в нас недавно працюють, з'явилися тут уперше, але я вже тут був, а зараз відійди вбік, бо водій трохи нервує й може неумисне тебе розчавити. Вони поставили автомобіль і ввійшли до ліфта. Не подумавши про те, що він чинить необачно, агент став поясню-

вати, що він зовсім не нервував, що на іспитах, які він відбув, коли прийшов працювати в поліцію, його визнали чоловіком надзвичайно спокійним, але комісар різким жестом примусив його замовкнути. Та коли вони опинилися під захистом міцних стін та звуконепроникних даху й підлоги провіденційного товариства, він дав повну волю своєму гніву, Тобі не стукнуло в голову, ти, ідіоте, що в ліфті можуть бути встановлені мікрофони, Пане комісар, мені дуже прикро, я й справді про це не подумав, пробелькотів бідолаха, Завтра не виходь звідси, охоронятимеш нашу базу й використовуєш вільний час, щоб написати кількасот разів, Я ідіот, Пане комісар, я вас благаю, Ну гаразд, не переживай, я знаю, що перебільшив, але той суб'єкт у гаражі роздратував мене, ми умисне не увійшли через парадний вхід, щоб ніхто нас не побачив, і от маємо, Можливо, нам слід було послати повідомлення про наше прибуття, мовив інспектор, Ні, так робити було б не варто, ніхто не повинен був знати про нас, Тепер уже пізно щось змінювати, пане комісар, але якщо наша служба має іншу базу в столиці, то, можливо, нам ліпше переселитися туди, Переселитися ми могли б, але, гадаю, не варто цього робити, Чом би не спробувати, У нас нема на це часу, й гадаю, міністерство відкине цю ідею, цю справу треба вирішити якнайшвидше, без ніякої затримки, Дозвольте мені відверто вам

сказати, пане комісар, зголосився інспектор, Кажі, Боюся, ми потрапили в глухий кут і навіть гірше, в осине гніздо, Що тебе наштотує на цю думку, Я не можу пояснити, але, якщо сказати правду, то в мене таке відчуття, ніби я сиджу на діжці з порохом і дивлюся на підпалений шнур, чекаючи, що ось-ось вона вибухне. Комісарові здалося, ніби він чує власні думки, але посада, яку він обіймав, і відповідальність його місії не дозволили йому звернути з прямої дороги обов'язку, Я з тобою не згоден, сказав він, і на цьому їхня розмова закінчилася.

Тепер вони сиділи за столом, де сьогодні вранці поснідали, з розкритими записниками, готуючись до мозкового штурму. Починай ти, сказав комісар, звертаючись до агента, Коли я увійшов у дім, сказав той, то відразу зрозумів, що ніхто не попередив жінку, Звісно, ніхто її не міг попередити, адже ми домовилися, що всі троє увійдемо водночас, о пів на одинадцяті, Я трохи запізнився, було тридцять сім хвилин на одинадцяті, коли я постукав у двері, зізнався агент, Це вже не має ваги, продовжуй, не гаймо часу, Мене запросили увійти, запитали, чи можуть мені запропонувати каву, я відповів ствердно, здавалося, я просто завітав до них у гості, потім сказав, що мені доручено розслідувати те, що відбулося чотири роки тому в психіатричній лікарні, але потім подумав, що краще поки

що не згадувати про вбивство того сліпого, тому вирішив перевести розмову на обставини, за яких виникла пожежа, вона здивувалася, що через чотири роки ми повертаємося до подій, про які всі люди хотіли б забути, і я їй відповів, що тепер вирішили записати якнайбільшу кількість даних, бо тижні, протягом яких це відбувалося, не можна залишити білою плямою в історії країни, але вона, тобто господиня, виявилася зовсім не дурною і привернула мою увагу до несумісності, вона застосувала слово саме несумісність, між ситуацією, в якій ми нині перебуваємо, в ізолюваному місті, на яке накиннули стан облоги через голосування порожніми бюлетенями, й тим, що комусь раптом захотілося з'ясувати, що відбувалося під час епідемії білої сліпоти, я мушу зізнатися, пане комісар, що в першу мить я геть розгубився й не знав, що їй відповісти, потім, зрештою, вигадав пояснення і сказав, що рішення про збір даних було ухвалено ще до голосування чистими бюлетенями, але затрималося через бюрократичні проблеми, й лише тепер стало можливим розпочати його, тоді вона сказала, що причини виникнення пожежі їй невідомі, зрештою, вона могла спалахнути й раніше, тоді я запитав у неї, як їй пощастило врятуватися, й вона стала розповідати мені про дружину лікаря, всіляко її вихваляючи, назвавши її людиною, якої вона більше ніколи не зустрічала у своєму житті, незвичайною в усьому, вона

переконана, що якби не та жінка, вона тепер зі мною не розмовляла б, Вона врятувала всіх нас, і не тільки врятувала, а й опікувалася нами, годувала нас, тоді я запитав у неї, кого стосувалися ці займенники, й вона пригадала, одну за одною, всіх осіб, про яких ми вже знаємо, а наприкінць сказала, що в групі також перебував її тодішній чоловік, але про нього вона не стала розповідати, бо вони розлучилися ще три роки тому, і це все, що я зміг довідатися з того допиту, пане комісар, враження, яке я звідти виніс, було, що дружина лікаря це справжня героїня, велика душа. Комісар прикинувся, що не розчув останні слова. Це дозволило йому не докоряти агентів, що він назвав героїнею і високою душею жінку, яку вони підозрюють у найтяжчому злочині, які за нинішніх обставин могли бути скоєні проти батьківщини. Він почувався стомленим. Голос його прозвучав глухо й притишено, коли він попросив інспектора розповісти, що відбулося в помешканні, в якому жили повія та старий із чорною пов'язкою на оці, Якщо вона й була повією, то мені не здається, що вона залишилася нею досі, Чому, запитав комісар, Манери в неї не ті, не ті жести, не ті слова, не той стиль, Схоже, ти знайомий із багатьма повіями, Не думаю, пане комісар, я знаю про них дуже мало, трохи безпосереднього досвіду й чимало уявлень, Розповідай далі, Прийняли мене чемно, але каву не запропонували, Вони одружені,

Якийсь союз між ними існує, А старий, яким він тобі здався, Він старий, і цим усе сказано, Тут ти помиляєшся, старі можуть багато чого тобі сказати, але їх не розпитують, то вони й мовчать, Ну цей якраз не мовчав, Краще для нього, розповідай далі, Я почав говорити про пожежу, як і мій колега, але незабаром зрозумів, що по цій дорозі я нікуди не прийду, і тоді вирішив перейти до фронтальної атаки, розповів, що в поліцію надійшов лист, у якому говорилося про певні злочини, скоєні в психіатричній лікарні до пожежі, як, наприклад, про вбивство, і я запитав у них, чи їм щось про це відомо, тоді вона сказала мені, що так, що їй відомо й краще, аніж будь-кому, бо те вбивство скоїла вона, І вона тобі сказала, якою була зброя вбивства, запитав комісар, Атож, сказала, що ножиці, Вона встромила їх у серце, Ні, в горло, І що далі, Мушу признатися, я геть розгубився, Уявляю, Несподівано з'ясувалося, що одне вбивство скоїли двоє вбивць, Продовжуй, Далі вона намалювала мені істинно страхітливую картину, Пожежу, Ні, пане комісар, вона стала жорстоко описувати, майже з лютою ненавистю, що відбувалося з жінками, яких гвалтували в палаті сліпих, А старий, що робив він, коли жінка все це розповідала, Він просто дивився на мене своїм одним оком, ніби хотів зазирнути мені всередину, Твоя ілюзія, Ні, пане комісар, відтепер я знаю, що одне око бачить краще, ніж два, бо не має іншого, яке допома-

гало б йому, і мусить усю роботу робити само, Можливо, тому й кажуть, що в країні сліпих одноокий є царем, Можливо, пане комісар, Розповідай далі, Коли вона замовкла, він узяв слово і сказав, що не вірить, що мотивом мого візиту, саме такий вислів він застосував, є з'ясувати причини пожежі, від якої вже нічого не залишилося, або вбивство, що не може бути доведене, і якщо я не маю якихось вартісних причин їх допитувати, то він просить мене їх покинути, І що ж ти йому відповів, Нагадав йому про свій авторитет як працівника поліції, що прибув сюди з певною місією, і сказав, що я виконаю її, хоч би чого це мені коштувало, А він, Відповів, що в такому випадку я єдиний представник влади в столиці, бо поліційні корпорації покинули місто вже кілька тижнів тому, й що він дуже вдячний мені, що я дбаю про безпеку їхнього подружжя і, мабуть, іще когось, бо він не може повірити, що поліціанта послали до столиці лише задля двох осіб, які в ній живуть, І що далі, Ситуація стала для мене важкою, я не міг продовжувати допит, і єдиний спосіб, який я знайшов для прикриття свого відступу, було сказати, щоб вони готувалися до очної ставки, бо згідно з тією інформацією, яку ми маємо, цілком достовірною, не вона вбила ватажка палати злочинних сліпців, а інша жінка, чия особа уже встановлена, І як реагували на це вони, У першу мить мені здалося, я їх налякав, але старий негайно опа-

нував себе і сказав, що сюди, в його дім, чи куди буде потреба, вони покличуть адвоката, який знає закони краще, ніж поліція, Ти справді віриш, що нагнав їм страху, запитав комісар, Мені здалося, що так, але, звичайно, я в цьому не переконаний, Можливо, вони й злякалися, але не за себе, А за кого ж тоді, пане комісар, За справжню вбивцю, за дружину лікаря, А що ж повія, Я не певен, що ми маємо право й далі її так називати, інспекторе, Але дружина старого з пов'язкою на оці стверджує, що це вона вбила вожака сліпих бандитів, тоді як інший суб'єкт у своєму листі називає вбивцею не її, а дружину лікаря, Яка й справді скоїла той злочин, бо сама ж таки призналася в ньому. У цю мить інспектору й агенту було логічно припустити, що начальник, який одного разу вже згадав про своє персональне розслідування, розповість їм більш або менш детально, щó йому пощастило довідатися зі свого допиту, але комісар лише повідомив, що повернеться в дім підозрюваних наступного дня, щоб закінчити допит, а потім вирішить, якими будуть їхні наступні кроки, А ми, що нам робити завтра, запитав інспектор, Операції стеження, більш нічого, як операції стеження, ти займешся колишньою дружиною суб'єкта, який написав листа, ти не матимеш із нею проблем, адже вона тебе не знає, А я автоматично й через виключення частин стежитиму за старим і повією, Якщо ти не доведеш, що вона справді

була повією й продовжує нею бути, це слово слід виключити з наших розмов, Гаразд, пане комісар, І навіть якби вона справді була повією, ти мусив би знайти інший спосіб згадувати про неї, Слухаюся, пане комісар, я називатиму її на ім'я, Імена перейшли до мого записника, у твоєму їх більше нема, Пане комісар, ви скажіть мені, як її звуть, і ми забудемо про повію, Я тобі не скажу, йдеться про інформацію, яку ми поки що вважаємо таємною, Її ім'я чи імена всіх, запитав агент, Усіх, Тоді я не знаю, як меңі її називати, Можеш називати її, наприклад, дівчиною в чорних окулярах, Але вона не носить чорних окулярів, я можу заприсягтися в цьому, Усі люди користувалися чорними окулярами бодай один раз у житті, сказав інспектор, підводячись. Згорбившись, він попрямував до кабінету, який займав, і зачинив за собою двері, Певно, він зателефонує в міністерство, проситиме інструкцій, сказав комісар, Що з ним відбувається, запитав агент, Він почувається, як і ми, розгубленим і спантеличеним, Схоже, він не вірить у те, що робить, А ти віриш, Я виконую накази, а він начальник, він не може віддавати накази, які дезорієнтували б, хоч наслідки його невдалих наказів доводилося б терпіти нам, бо коли хвиля б'є у скелю, то платити за це доводиться мушлям, Я маю великі сумніви щодо того, чи ця фраза відповідає дійсності, Чому, Тому що мушлі здаються дуже задоволеними, коли їх обмиває хвиля, Не

знаю, я ніколи не чув, щоб мушлі сміялися, Та вони не сміються, а регочуть, але гуркіт хвиль заглушує цей регіт і, щоб його почути, доводиться міцно притуляти їх до вуха, Усе це неправда, ти лише хочеш розважитися коштом агента другого класу, Це лише манера бавити час, не ображайся, Гадаю, є краща манера бавити час, Яка, Поспати, я стомлений, хочу лягти, Ти можеш знадобитися комісарові, Щоб я знову пішов битися головою об стіну, не вірю, Либонь, правда твоя, сказав інспектор, я наслідую твій приклад, піду подрімаю трохи, але залишу тут записку, щоб він покликав того з нас, хто йому знадобиться, Непогана думка.

Комісар скинув черевики й ліг на постіль. Він лежав на спині, підклавши руки під голову, й дивився в стелю, ніби сподівався, що згори йому надійде якась порада або принаймні те, що ми називаємо безкомпромісним судженням. Можливо, тому, що стеля була звуконепроникна, а отже, глуха, вона нічого не могла йому сказати, до того ж перебуваючи більшість часу сама-одна, вона практично втратила дар слова. Комісар оживив у пам'яті розмову, яку мав із дружиною лікаря та з її чоловіком, обличчя одної, обличчя другого, собаку, який піднявся загарчавши, коли він увійшов, і знову ліг, почувши голос хазяйки, пригадав свічник із жовтої латуні з трьома носиками, такий самий, який був у домі його батьків, але

який зник невідомо куди, змішав ці спогади з тими відомостями, які почув від інспектора та агента, й запитав самого себе, чого він вляпався у це лайно. Він перетнув кордон не менш хвацько, аніж це зробив би детектив із кінофільму, переконав себе в тому, що йде рятувати батьківщину від смертельної небезпеки, в ім'я цієї переконаності віддав своїм підлеглим кілька безглузвих наказів, що їх вони мали ласку йому пробачити, доклав неймовірних зусиль, щоб утримати на ногах систему підозр, яка розвалювалася з кожною хвилиною, й тепер запитував себе, відчуваючи гострий біль від смутку, який здавлював йому груди, яку інформацію, більш або менш гідну довіри, зможе він, морський папуга, вигадати, щоб передати її альбатросові, який о цій годині, певне, вже нетерпляче запитував себе, чому так запізнюються новини. Що він скаже йому, запитував себе морський папуга, де він візьме ту інформацію, яка підтвердить підозри про діяльність чайки, підтвердить, що її чоловік та інші входять до змови, він тоді запитає, хто ці інші, і я скажу, що є старий із чорною пов'язкою на оці, якого можна назвати кличкою риба-вовк, і дівчина в темних окулярах, яку ми назвемо риба-кіт, і колишня дружина суб'єкта, який написав листа, й цю ми назвемо рибою-голкою, якщо з цими кличками погодиться альбатрос. Комісар уже підвівся й говорив по червоному телефону,

Атож, альбатросе, ті, кого я вам назвав, не є великими рибами, але їм пощастило зустріти чайку-риболовку, яка ними опікувалася, А ця чайка-риболовка, якою вона вам здається, морський папуго, Вона здається жінкою пристойною, нормальною, інтелігентною, і якщо все те, що про неї говорять інші, правда, альбатросе, а я схильний думати, що це так, тоді йдеться про особу, наділену справді незвичайними якостями, Такими незвичайними якостями, що вона змогла вбити чоловіка ножицями, морський папуго, Як стверджують свідки, йшлося про бридкого гвалтівника, про справді гидку тварюку, альбатросе, Не будуйте собі ілюзій, морський папуго, для мене очевидно, що ці люди змовилися, щоб подати одну версію подій на випадок, якщо одного дня їх почнуть допитувати, вони мали чотири роки для того, щоб укласти план, який я бачу з тих відомостей, які ви мені дали, й моїх власних висновків та інтуїції, ви можете собі уявляти що завгодно, але ці п'ятеро вочевидь утворюють організований осередок, так би мовити, голову солітера, про якого ми вже говорили, Ані я, ані мої підлеглі не мають такого враження, альбатросе, У вас немає іншого виходу, морський папуго, як створити собі таке враження, Нам будуть потрібні докази, без доказів ми нічого не зможемо зробити, альбатросе, Знайдіть їх, морський папуго, зробіть пильний трус у помешканнях, Але щоб

зробити трус, ми повинні мати рішення судді, альбатросе, Я мушу вам нагадати, що місто перебуває у стані облоги і що всі права та гарантії його жителів скасовані, морський папуго, А що ми робитимемо, якщо не знайдемо доказів, альбатросе, Я не можу погодитися з тим, що ви їх не знайдете, морський папуго, для комісара поліції така думка здається мені надто наївною, відтоді як я став міністром внутрішніх справ, докази завжди знаходяться, Те, що ви в мене просите, здобути нелегко й не вельми приємно, альбатросе, Я не прошу, а наказую, морський папуго, Я розумію вас, альбатросе, але я прошу дозволу нагадати вам, що ми не маємо перед собою очевидний злочин, немає доказів, що особа, яку ми підозрюємо, справді винна, усі встановлені контакти, усі здійснені допити, навпаки, свідчать про її невинність, Коли фотографують затриманого з огляду не презумпцію невинності, морський папуго, його завжди вважають невинним, але потім стає очевидним, що він злочинець і був ним уже тоді, коли його заарештували, Я можу поставити вам одне запитання, альбатросе, Запитуйте, я вам відповім, я завжди добре відповідаю на запитання, Що буде, якщо ми не знайдемо доказів вини, Те саме, що сталося б, якби не було знайдено доказів невинності, Як мені розуміти вас, альбатросе, Що існують справи, коли вирок ухвалюється ще до злочину, Якщо я правильно

вас зрозумів, то прошу звільнити мене від виконання цієї місії, альбатросе, Я звільню вас від її виконання, морський папуго, обіцяю вам, але не тепер і не на ваше прохання, ви підете у відставку тоді, коли цю справу буде завершено завдяки вашим гідним усілякої похвали зусиллям і зусиллям ваших помічників, слухайте мене добре, я даю вам п'ять днів, завважте, п'ять і на жоден день більше, для того, щоб ви мені доставили весь осередок, зв'язаний по руках і ногах, вашу чайку-риболовку та її чоловіка, якому ми досі не надали імені, бідолашному, й трьох рибок, яких ми щойно назвали, вовка, ката та голку, я хочу, щоб ви доставили їх, розчавленими тятгарем вина, яку неможливо було б ані заперечити, ані обминути, ані спростувати й відкинути, ось чого я від вас хочу, морський папуго, Я зроблю все, що зможу, альбатросе, Ви зробите точно те, що я наказав вам зробити, а тим часом, щоб у вас не з'являлося щодо мене ніяких зайвих думок і позаяк я, як людина розважлива, а я справді такий, розумію, що вам потрібна допомога, щоб ви встигли вчасно виконати свою роботу, Надішліть мені ще одного інспектора, альбатросе, Ні, морський папуго, моя допомога буде зовсім іншої природи, але так само ефективна чи навіть ефективніша, ніж у тому випадку, якби я надіслав вам усю поліцію, що перебуває в моєму розпорядженні, Я не розумію вас, альбатросе, Ви

мене зрозумієте, коли пролунає гонг, Гонг, Гонг останньої атаки, морський папуго. Зв'язок урвався.

Комісар покинув свою кімнату, коли годинник показав двадцять хвилин на сьому. Прочитав записку, яку залишив йому на столі інспектор, і підписав під нею, Я повинен залагодити одну справу, зачекайте мене. Він спустився в гараж, сів в автомобіль, запустив його і спрямував до виходу. Там він зупинився й зробив знак охоронцеві, щоб той наблизився. Ще пам'ятаючи про те, як він обмінювався різкими репліками з новим пожилцем провіденційного страхового товариства, той чоловік обережно наблизився до вікна автомобіля й промовив звичні слова, Я вас слухаю, Якийсь час тому я розмовляв із вами досить брутально, Не має значення, ми тут звичні до всього, Я не хотів вас образити, Гадаю, ви не мали для цього підстав, пане, Комісар, я комісар поліції, ось моє посвідчення, Пробачте, пане комісар, я й подумати не міг, а ті двоє, Молодший агент, а другий інспектор, Будьте моїм клієнтом, пане комісар, і я гарантую, що більше не завдам вам клопоту, але я це зробив із найкращими намірами, Ми тут здійснювали роботу з розслідування, але тепер її закінчили і стали такими самими людьми, як і будь-які інші, й ніби перебуваємо тут на вакаціях, проте для вашого спокою я порадив би вам зберігати максимальну стриманість, пам'ятайте, що поліціант залишається поліціантом навіть

тоді, коли він перебуває на вакаціях, це, так би мовити, у нього в крові, Дуже добре розумію вас, пане комісар, але в такому разі, і якщо ви дозволите мені бути з вами відвертим, було б ліпше, якби ви нічого мені не сказали, очам ліпше нічого не бачити, серцю не відчувати, а хто не знає, той нічого не бачив. Мені треба було відкрити комусь душу, а ви були тією особою, яка перебувала до мене найближче. Автомобіль уже почав від'їздити від будинку, але комісар подумав, що він не сказав головного, Тримайте рот на замку, аби мені не довелося каятися, що я все це вам розповів. Він би розкався, безперечно, якби обернувся назад, бо побачив би, що охоронець із таємничим виглядом розмовляє по телефону, можливо, розповідає своїй дружині, що познайомився з комісаром поліції, а може, повідомляє порт'є, що довідався, хто ці люди в чорних костюмах, які підіймаються прямо з гаража на поверх, де розташоване провіденційне страхове товариство, найімовірніше, що нам ніколи не стане відомим зміст тієї телефонної розмови. Проїхавши трохи далі, комісар зупинив автомобіль біля хідника, дістав із внутрішньої кишені піджака записник і став гортати його, поки добувся до тієї сторінки, на якій він записав прізвища та адреси колишніх колег автора надісланого в поліцію листа, потім подивився на путівник і мапу й побачив, що найближче до нього розташоване помешкання колишньої дружини

донощика. Він також відзначив, куди йому треба їхати, щоб дістатися до будинку, в якому мешкають старий із пов'язкою на оці та дівчина в чорних окулярах. Він усмінувся, згадавши про розгубленість агента, коли він сказав йому, що така назва пасує дружині старого з чорною пов'язкою на оці. Але ж вона не носить чорних окулярів, відповів йому бідолашний агент другого класу, збитий із пантелику. Треба було показати йому фотографію групи, подумав комісар, де дівчина стоїть, опустивши праву руку, й тримає біля ноги чорні окуляри, елементарно, мій друже ватсон, але для цього було потрібне його комісарське око. Він поїхав далі. Імпульс примусив його покинути провіденційну страхову компанію, імпульс спонукав його розповісти охоронцеві гаража, хто він такий, імпульс підштовхує його тепер до будинку розлученої жінки, імпульс поведе його до будинку старого з пов'язкою на оці, і той самий імпульс потім поведе його до дружини лікаря, хіба ж учора він не сказав їй та її чоловікові, що завтра знову приїде о цій самій годині, щоб продовжити допит. Який це буде допит, подумалося йому, він скаже їй, наприклад, ви, пані, підозрюєтеся в тому, що ви організаторка, головна керівниця підривного руху, який приніс велику небезпеку демократичній системі, я маю на увазі голосування незаповненими бюлетенями, не прикидайтеся, ніби ви здивовані, й не гайте часу, запитуючи мене,

чи маю я докази того, що стверджую, це ви, пані, маєте довести свою невинність, докази ж, коли буде треба, з'являться, лише бракує одного або двох доказів неспростованих, але поки ми їх не маємо, ми скористаємося доказами непрямыми, такими як той незабгнений факт, що ви, пані, не осліпли чотири роки тому, коли всі люди в місті спотикалися та натикалися на ліхтарні стовпи, й перш ніж ви мені відповісте, що ці речі між собою не пов'язані, я скажу вам, що той, хто сплів кошика, сплете їх і сотню, принаймні такою є, хоч і виражена іншими словами, опінія мого міністра, яку я повинен шанувати, хоч мені й болить серце, ви можете, пані, сказати, що в комісарів поліції серце не болить, але це тільки вам здається, ви можете багато знати про комісарів, але запевняю вас, що про цього ви не знаєте нічого, це правда, що я з'явився тут не з чесним наміром з'ясувати істину, це правда, про вас можна сказати, що ви вже дістали вирок, хоч вас іще й не судили, але в цього морського папути, як назвав мене мій міністр, болить серце, й він не знає, як йому позбутися цього болю, тому послушайтеся моєї поради, зізнайтеся, зізнайтеся, навіть якщо ви ні в чому не винні, уряд скаже народові, що нація стала жертвою колективного гіпнозу, ніколи не баченого раніше, що ви, пані, є генієм у цьому жанрі, й народові, можливо, це навіть сподобається, й життя повернеться на свої рейки, ви, пані, просидите

кілька років у в'язниці, ваші друзі також підуть туди, якщо ми захочемо, а тим часом виборчий закон буде реформовано, з незаповненими бюлетенями буде покінчено або вони будуть рівномірно розподілені між усіма партіями, як і реальні голоси виборців, тобто процентні співвідношення не зміняться, бо саме процентні співвідношення мають вагу, тоді як щодо виборців, котрі не прийдуть на вибори й не подадуть медичних довідок, буде добра ідея публікувати їхні прізвища в газетах у той самий спосіб, у який в античні часи злочинців виставляли на публічному майдані прив'язаними до ганебного стовпа, і якщо я про це говорю, то лише тому, що ви, пані, дуже мені подобається, і щоб ви зрозуміли, як далеко заходить моя симпатія, я скажу вам, що найбільшим щастям у моєму житті чотири роки тому, не рахуючи того, яке я пережив би, якби вижила бодай частина моєї родини, чого, на превеликий жаль, не сталося, було б приєднатися до групи, якою опікувалися ви, пані, у той час я ще не був комісаром, я був сліпим інспектором, і після того як до мене повернувся зір, я стояв би на фотографії разом із тими, кого ви, пані, врятували від пожежі, й ваш собака не загарчав би на мене, коли побачив, як я сюди прийшов, і якби це й багато чого іншого відбулося, я міг би дати слово честі своєму міністрові внутрішніх справ, що він помиляється, що такий досвід, про який я йому розповів би, й чотири роки друж-

би дозволяють добре пізнати людину, але сталося так, що я увійшов до вашого помешкання як ворог і тепер не знаю, як із нього вийти, чи то самому й зізнатися міністрові, що я провалив свою місію, чи то разом із вами, щоб привести вас до в'язниці. Останні думки лише промайнули в голові комісара, тепер більше стурбованого тим, де знайти місце для паркування автомобіля, аніж яких йому чекати рішень про долю підозрюваного та про свою власну. Він знову переглянув свій блокнот із записами й подзвонив у дзвінок поверху, на якому жила колишня дружина чоловіка, що написав листа. Він подзвонив і вдруге, і втретє, але двері не відчинилися. Він простяг руку, аби подзвонити ще раз, коли побачив у вікні нижнього поверху голову літньої жінки в бігуді, одягненої в домашній халат, Кого ви шукаєте, запитала вона, Мені потрібна пані, яка живе на другому поверсі, відповів комісар, Її немає, я бачила, як вона вийшла з дому, Ви знаєте, коли вона повернеться, Не маю уявлення, якщо ви хочете їй щось переказати, то я перекажу, запропонувала жінка, Дуже вам дякую, але такої потреби нема, я прийду іншого дня. Комісарові не спало на думку, що жінка в бігуді могла дійти висновку, що, схоже, розлучена сусідка з другого поверху стала приймати чоловіків, хоч той, якого вона бачила вранці, годився їй у батьки. Комісар поглянув на мапу, розстелену на сусідньому сидінні, зрушив автомобіль із

місця й поїхав за наступною адресою. Цього разу сусіди у вікні не з'являлися. Двері на сходи були відчинені, ними він одразу міг пройти на третій поверх, де жили старий із пов'язкою на оці й дівчина в чорних окулярах, яка дивна пара, зрозуміло, що сліпота їх зблизила, але відтоді минули чотири роки, і якщо для молодої жінки чотири роки короткий час, для старого чоловіка кожен рік може правити за два роки. А вони досі живуть разом, подумав комісар. Він натиснув на кнопку дзвінка й став чекати. Ніхто не вийшов відчинити йому двері. Він притулився вухом до дверей і став слухати. По той бік дверей панувала тиша. Він подзвонив ще раз, за звичкою, а не сподіваючись, що хтось йому відповість. Спустився сходами, сів в автомобіль і промурмотів, Я знаю, де вони є. Якби він мав в автомобілі міжміський телефон і сконтактувався з міністром, повідомивши йому, куди він їде, то, безперечно, почув би більш або менш таку відповідь, Браво, морський папуго, я бачу, ти працюєш, схопи мені цих суб'єктів на місці злочину, але будь обережний, ліпше зачекай підкріплень, Один чоловік проти п'яťох злочинців, готових на все, таке буває лише в кіно, крім того, ти не знаєш карате, відстав від свого часу, Будьте спокійні, альбатросе, я не знаю карате, але знаю, що я роблю, Увійди до них із пістолетом у руці, добре їх налякай, примусь тремтіти від страху, Гаразд, альбатросе, Я вже готую для

тебе орден, Не кваптеся, альбатросе, поки що ми не знаємо, чи виберуся живий із цієї халепи, Усе буде гаразд, морський папуго, я тобі цілком довіряю, я знав, що роблю, коли доручив тобі цю місію, Гаразд, альбатросе.

Вуличні ліхтарі вже загорілися, сутінки поповзли вгору до неба, незабаром мала початися ніч. Комісар натиснув на кнопку дзвоника, дивуватися тут нема чого, в більшості випадків поліціанти дзвонять у дзвінки, значно рідше виламують двері. До нього вийшла дружина лікаря, Я чекала вас завтра, пане комісар, зараз я не можу прийняти вас, у мене гості, Я знаю, хто ваші гості, хоч і незнайомий із ними особисто, але знаю, хто вони, Не думаю, що є розумні підстави, аби я впустила вас, Будь ласка, Мої друзі не мають ніякого стосунку до тієї справи, яка привела вас до мене, Навіть ви, пані, не знаєте, яка справа привела мене до вас, і пора вам довідатися про це, Заходьте.

Поширена думка, що совість комісара поліції, з огляду на його професію та закони його існування, досить легко пристосовується до різних обставин, не кажучи вже про той незаперечний факт, теоретично й практично доведений, те, що мусить бути, мусить бути, а крім того, він завжди наділений необхідною йому силою.

Проте, сказати правду, буває, хоч, може, й не так часто, що один із цих престижних державних службовців, завдяки випадковостям життя і коли він зовсім цього не чекає, опиняється у вкрай небезпечній ситуації, коли йому доручають зробити те, чого робити йому не хочеться. Для комісара, що отаборився у провіденційному страховому товаристві, такий день настав. Він пробув не більш як півгодини у помешканні дружини лікаря, але цього короткого часу вистачило, щоб відкрити приголомшеній групі, яка там зібралася, усі темні глибини своєї місії. Він пообіцяв зробити все, що в його спроможностях, аби відхилити від цього місця та від цих персон вельми небезпечну увагу своїх зверхників, але він не гарантує, що йому пощастить це зробити, повідомив, що йому дали надзвичайно короткий термін у п'ять днів для того, щоб завершити розслідування, і йому наперед відомо, що від нього приймуть лише вердикт вини, і сказав, більше звертаючись до дружини лікаря, Людиною, яку вони хочуть зробити цапом-відбувайлом, пробачте за очевидну недоречність цього виразу, є ви, пані, а також, можливо, внаслідок близьких стосунків вашого чоловіка з усіма іншими, то я не думаю, що їм загрожує негайна небезпека, а ваш злочин, моя пані, полягає не в тому, що ви вбили того чоловіка, вашим великим злочином був той факт, що ви не осліпли, коли всі ми були

сліпі, незбагненне можуть проминати увагою, але не в тому випадку, коли його можна застосувати як привід.

Була третя година ночі, й комісар крутився в ліжку не в змозі заснути. Він подумки складав плани на наступний день, повторював їх знову й знову й, повертаючись до початку, казав інспекторові й агентові, що, як і було передбачено, він піде до лікаря, щоб продовжити допит його дружини, нагадував про те доручення, яке їм дав, вони мали стежити за іншими членами групи, але він уже про це не думав, він думав про те, що обставини склалися зовсім інакше й тепер треба організувати допит так, щоб його запитання непомітно пожвавлювали й непомітно гальмували плани міністра, він хотів також знати, в чому полягала обіцяна йому допомога. Було майже пів на четверту, коли задзвонив червоний телефон. Комісар одним стрибком підхопився з ліжка, взув капці, позначені символом їхньої корпорації, і, накульгуючи, підбіг до стола, на якому стояв телефон. Ще до того, як сів, він схопив слухавку й запитав, Хто на телефоні, Це альбатрос, була відповідь із протилежного кінця лінії, Добраніч, альбатросе, це морський папуга, Я маю для вас інструкції, морський папуго, будь ласка, запишіть їх, Слухаю вас, альбатросе, Сьогодні о дев'ятій годині, дев'ятій годині ранку, а не вечора, на кордоні, пост північ-шість, вас чекатиме чоловік, військо попереджене, проблем не буде, Я так

розумію, що цей чоловік має мене замінити, альбатросе, Ні, для цього немає жодних підстав, морський папуго, ви добре виконуєте своє завдання, і, сподіваюся, так буде до кінця операції, Дякую, альбатросе, і в чому полягають ваші інструкції, Як я вже вам повідомив, завтра о дев'ятій годині вас чекатиме одна особа на прикордонному посту північ-шість. Атож, альбатросе, я це вже записав, Передайте цій особі фотографію, про яку ви мені розповідали, фотографію групи, де знята й головна підозрювана, передайте також тому чоловікові список прізвищ й адресу, який ви маєте у своєму розпорядженні. Комісар відчув, як його пробрало холодом по спині, Але ця фотографія ще потрібна для мого розслідування, наважився він сказати, Не думаю, що ви справді потребуватимете її, морський папуго, я навіть припускаю, що вона зовсім вам ні до чого, адже ви самі за допомогою своїх підлеглих уже здобули знання про всі елементи банди, Я волів би назвати її групою, альбатросе, Банда і є групою, Це так, альбатросе, але не кожну групу можна назвати бандою, Я не знав, що ви так дбаєте про правильні означення, бачу, що ви часто користуєтеся словником, морський папуго, Пробачте, що я виправляю вас, альбатросе, голова в мене трохи шумить, Ви спали, Ні, альбатросе, я міркував про те, що мені робити завтра, Тепер ви це знаєте, персона, яка чекатиме вас на посту північ-шість, буде чоловіком

більш або менш вашого віку й матиме на шиї синю краватку в білу крапочку, гадаю, на кордоні більше таких не буде, Я знаю його, альбатросе, Ні, ви його не знаєте, ви не належите до їхньої служби, Он як, Він зустріне вас такою фразою-паролем, Часу завжди бракує, А що я повинен йому відповісти, Час завжди знайдеться, Дуже добре, альбатросе, ваш наказ буде виконано, о дев'ятій ранку я буду на кордоні, щоб зустрітися з тим чоловіком, А зараз лягайте до ліжка й проспійте міцним сном до ранку, морський папуго, я зроблю те саме, бо працював до нинішньої хвилини, Можна поставити вам одне запитання, альбатросе, Запитуйте, але коротко, Чи фотографія, яку ви в мене вимагаєте, якось пов'язана з допомогою, що ви мені обіцяли, Хвалю вашу проникливість, морський папуго, бачу, від вас нічого не приховаєш, Отже, вона пов'язана, Пов'язана й дуже пов'язана, проте не сподівайтесь, що я скажу вам, як саме вона пов'язана, не хочу, щоб ця ідея втратила ефект несподіванки, І це при тому, що я залишаюся головним відповідальним за розслідування, Безперечно, Виникає враження, що ви не цілком мені довіряєте, альбатросе, Намалюйте на підлозі квадрат, морський папуго, станьте в нього, між сторонами квадрата я довіряю вам, але поза межами квадрата я не довіряю нікому, крім себе самого й вашого розслідування, задовольніться поки що першим і другим, Гарзд, альбатросе,

Бажаю вам міцного сну, морський папуго, до кінця тижня ви одержите від мене додаткові вісті, Я перебуватиму тут, чекаючи їх, альбатросе, Добраніч, морський папуго, Добраніч, альбатросе. Усупереч побажанням міністра та крихта ночі, яка залишилася, мало принесла користі комісару. Сон до нього так і не прийшов, коридори й двері мозку залишалися зачиненими, а всередині абсолютним володарем панувало безсоння. Навіщо він зажадав від мене фотографію, запитав він себе раз і двічі, щó він хотів сказати мені своєю погрозою, що до кінця тижня надішле мені додаткові вісті, його слова, кожне окремо, не звучали, як погроза, але тон, атож, тон був погрозливим, якщо комісар, чие життя минуло в допитуванні людей різного характеру й виду, навчається знаходити в заплутаному лабіринті складів дорогу, яка може привести до виходу, він також навчиться помічати зони тіней, які утворює кожне слово й тягне за собою щоразу, коли його промовляють. Досить промовити гучним голосом фразу, До кінця тижня ви одержите від мене нові відомості, як легко сприйняти її як погрозу, як ноту поступного залякування, запах огидного страху, погрозливу вібрацію привида батька. Комісар волів плекати такі заспокійливі думки, як ці, Але я не маю жодних підстав боятися, я роблю свою роботу, виконую накази, які отримую, хоч у глибині своєї свідомості знаю, що так не було, що міністр

дає мені ці накази, але й він не вірить у те, що дружина лікаря лише тому, що чотири роки тому вона не осліпла, тепер може бути звинувачена за те, що вісімдесят три відсотки виборчого населення столиці проголосували порожніми бюлетенями, ніби перша незвичайна подія, яка сталася з нею, автоматично зробила її винною за другу. Навіть він у це не вірить, подумав комісар, йому важливо тільки влучити в ціль, а якщо він не влучить у першу, то шукатиме другу і третю і так далі, аж поки не знайде таку, в яку влучить із першої спроби, або люди, яких він намагається переконати у своїх заслугах, повірять йому, байдужі до тих методів, які він застосовує. І в першому випадку, і в другому він виграє партію. Завдяки його блуканню по всіх усюдах, сон усе ж таки примудрився знайти двері, крізь які до нього увійшов, і комісарові наснилося, що міністр внутрішніх справ попросив у нього фотографію для того, щоб виколоти голкою очі в дружини лікаря, він їх виколював і промовляв, Ти не була сліпою, але сліпою будеш, ти була біла, але бачитимеш чорне, цією голкою я тебе проколюю і спереду і ззаду. Змучений, залитий потом, відчуваючи, як серце вискакує йому з грудей, комісар прокинувся, розбуджений криками жінки та реготом міністра. Який жахливий сон, пробелькотів комісар, поки вмикав світло, які жахливі речі спроможний породити мозок. Годинник показував половину на восьму.

Він прикинув, скільки часу йому знадобиться, щоб добутися до військового поста північ-шість, і майже подякував своєму кошмару за те, що він його розбудив. Він піднявся з великими зусиллями, голова здавалася налитою свинцем, ноги здавалися важчими, ніж голова, й, тягнучи ноги, він поплентав до ванної. Вийшов звідти через двадцять хвилин, трохи освіжілий після душі, готовий працювати. Одягнув чисту сорочку, закінчив одягатися. На ньому буде синя сорочка в білу крапочку, подумав він і пішов на кухню, щоб підігріти каву, яку зварив учора. Інспектор і агент, певно, ще спали, принаймні не подавали жодних сигналів про себе. Він неохоче з'їв грінку, потім надкусив другу, після чого повернувся до ванної, щоб почистити зуби. Увійшов до кімнати, поклав у конверт середнього розміру фотографію, а також список прізвищ та адрес, спочатку скопіювавши його на інший аркуш паперу, й коли перетинав вітальню, почув голоси в тій частині будинку, де спали підлеглі. Він не став їх чекати й не постукав у їхні двері. Швидко написав, Мусив вийти раніше, заберу автомобіль, стежте за підозрюваними, як я вам наказав, зосередьте увагу на жінках, на старому з пов'язкою на оці й на суб'єктові, що написав листа, пообідайте, якщо зможете, я повернуся сюди пополудні, сподіваюся на результати. Чіткі накази, точні інформації, якби й усе інше в суворому житті комісара поліції було таким. Він вийшов

із приміщень провіденційного страхового товариства, спустився в гараж. Охоронець уже був там, вони привіталися, й комісар запитав себе, чи цей чоловік тут і спить. Схоже, в цьому гаражі не існує розпорядок дня. Було майже пів на дев'яту, Маю час, подумав він, доберуся туди менш як за півгодини, зрештою, я не повинен з'явитися там перший, альбатрос дуже ясно, дуже чітко дав мені зрозуміти, що той чоловік чекатиме мене там із дев'ятої години, тому я можу прибути туди пізніше на хвилину, дві або три, або на півдня, якщо мені так заманеться. Він знав, що так не може бути, він лише мусив з'явитися там трохи пізніше, аніж чоловік, із яким він мав зустрітися, Можливо, начальство так вирішило тому, що солдати охорони на посту північ-шість почнуть нервувати, побачивши чоловіка, який стовбичив би за лінією поділу, подумав він, прискорюючи автомобіль, щоб піднятися на рампу. Вранці в понеділок рух був обмежений, і комісар не затримався навіть на двадцять хвилин, щоб доїхати до північної лінії кордону. Але де, в біса, має бути пост північ-шість, несподівано запитав він себе вголос. Очевидно, він розташований на півночі, але де має бути номер шостий. Міністр назвав пост північ-шість із найприроднішим виглядом, ніби йшлося про відомий пам'ятник у місті або про станцію метро, яку зруйнувала бомба, тобто про місця відомі, які повинні знати всі жителі міста, а він, по

своїй дурості, не здогадався запитати, А де він розташований, цей пост, альбатросе. В одну мить кількість піску в пісковому годиннику стала значно меншою, ніж була раніше, дрібні піщинки швидко посипалися крізь отвір, кожна з них прагнула прослизнути там раніше від інших, адже час дуже схожий на людей, бувають випадки, коли ти ледве тягнеш ноги, а іншими разами мчиш, наче олень, і стрибаєш, немов дикий цап, що, власне, нічого істотного не означає, бо гепард або плямиста пантера бігає найшвидше серед тварин, але нікому ніколи не спало на думку сказати про когось, Він бігає і стрибає, наче гепард, мабуть, тому, що перше порівняння прийшло до нас із престижних часів раннього середньовіччя, коли лицарі їздили верхи, але ніхто з них ніколи не бачив, як бігає гепард, і навіть не знав про його існування. Мови відзначаються консервативністю, вони не розлучаються з архівами й не терплять осучаснення. Комісар зупинив машину, розгорнув мапу міста на кермі і з тривогою став шукати місце на північній периферії столиці, яке можна було б назвати північ-шість. Його було б досить легко розташувати на мапі столиці, якби вона мала форму ромба й була вписана в паралелограм, який, за словами альбатроса, обмежував би простір його довіри, але обриси міста на його мапі були нерегулярними, й у крайніх точках, з одного боку та з протилежного. Годі збагнути, чи це

північ чи вже схід або захід. Комісар подивився на годинник і відчув себе наляканим, наче агент другого класу, що чекає на догану від свого начальника. Йому вже не пощастить прибути вчасно, це неможливо. Він зробив над собою зусилля, щоб заспокоїтися й поміркувати. Згадав про логіку. Та коли людськими вчинками керує логіка, вона наказує, щоб пости нумерувалися від західного краю північного сектора слідом за рухом стрілок годинника, рух піщинок у піщовому годиннику в цьому випадку не допоможе. Хай там як, а логіка керує людськими вчинками, хоч іноді й нелегко відповісти на якесь запитання, але завжди краще мати одне весло, аніж не мати жодного, крім того, очевидно, що пришвартований корабель не може відпливти від пристані, тому комісар поставив хрестик там, де, як йому здалося, має бути пост північ-шість, і зрушив автомобіль із місця. Позаяк машин на вулицях майже не було, а поліціантів — тим більше, спокуса не звертати уваги на червоні семафори була великою, й комісар від неї не втримався. Він не їхав, а летів, майже не відриваючи ногу від акселератора, машину заносило на поворотах, як у тих акробатів керма, котрі у фільмах утікають від переслідування, примушуючи глядачів нервово соватися у своїх кріслах. Ніколи ще комісар не вів машину в такий спосіб, ніколи більше й не вестиме. Коли вже по дев'ятій годині він нарешті під'їхав до посту північ-

шість, солдат, який вийшов довідатися, чого хоче цей збуджений автомобіліст, сказав йому, що це пост північ-п'ять. Комісар вилаявся, розвернув машину, але вчасно спохопився й запитав, у який бік йому треба їхати, щоб добутися до поста північ-шість. Солдат показав йому рукою на схід і, щоб не залишалося сумнівів, коротко буркнув, Он туди. На щастя, в той бік під самим кордоном тяглася вулиця, йому треба було подолати відстань у три кілометри, дорога була вільна, на ній навіть світлофорів не було, машина рвонула з місця, збільшила швидкість до максимальної, зробила поворот, гідний премії за вправність, і зупинилася, майже доторкаючись до жовтої лінії, яка перетинала вулицю, онде він, онде він, військовий пост північ-шість. За бар'єром, десь на відстані тридцятьох метрів, стояв чоловік середнього віку, Я не встиг на дев'яту, вже набагато пізніше, подумав комісар. Він узяв конверт і вийшов з автомобіля. Він ніде не побачив жодного військового, певно, вони дістали наказ не перебувати на видноті й дивитися в інший бік, поки триватиме церемонія впізнавання й передачі. Комісар рушив уперед. Він ніс конверт у руці й думав, Мені не слід виправдовуватися за спізнення, якби я почав говорити, Добрий день, пробачте, що спізнився, мав проблему з мапою, уявіть собі, що альбатрос забув інформувати мене, де розташований пост північ-шість, не треба було великого розуму,

аби збагнути, що цю розлогу й нечітко побудовану фразу співрозмовник міг витлумачити як хибний пароль, і тоді, одне з двох, він або покликав би військових, щоб вони схопили брехуна-провокатора, або вихопив пістолет і, геть голосування незаповненими бюлетенями, геть заколот, смерть зрадникам, учинив би справедливий суд. Комісар підійшов до бар'єра. Чоловік не зворухнувся, дивлячись на нього. Він тримав великий палець на поясі, ліву руку засунув у кишеню плаща, його поза здавалася надто природною, щоб не викликати підозр. Він прийшов сюди озброєний, із пістолетом, подумав комісар і сказав, Часу вистачає завжди, Чоловік відповів, не моргнувши оком, О ні, часу завжди бракує, й тоді комісар передав йому конверт, можливо, тепер вони привітаються один з одним, можливо, трохи поговорять про чудовий ранок понеділка, але інший обмежився лише тим, що сказав, Дуже добре, тепер ви можете їхати, я сам потурбуюся, щоб ці папери дійшли до адресата. Комісар сів у машину, розвернув її й поїхав назад до міста. Настрій у нього був геть зіпсований, його опанувало почуття цілковитого провалу, й він спробував утішити себе, уявивши, як передав би тому суб'єктові порожній конверт, а потім став чекати результатів. Розлючений і збитий з пантелику, міністр негайно зателефонував би йому й зажадав пояснень, а він заприсягнувся б усіма святими, що проживають на небі, вклю-

чивши й тих, які тут, на землі, ще чекають канонізації, що в конверті була фотографія та список прізвищ, як і було йому наказано, Моя відповідальність, альбатросе, припинилася в ту мить, коли ваш посланець, випустивши з руки пістолет, атож, я помітив, що він тримав пістолет, витяг руку з кишені плаща, щоб узяти в мене конверт, Але конверт був порожній, коли я його відкрив, заволав міністр, Я до цього непричетний, альбатросе, відповів би він зі спокоем людини, що перебуває в мирі зі своєю совістю, Я добре знаю, чого вам хочеться, знову закричав би міністр, вам хочеться, щоб я й пальцем не доторкнувся до волосся жінки, яку ви взяли під свою опіку, Я не брав її під свою опіку, але вона не винна в тому злочині, в якому її звинувачують, альбатросе, Не називайте мене альбатросом, я не ваш батько й не ваша мати, я міністр внутрішніх справ, Якщо міністр внутрішніх справ перестав бути альбатросом, тоді й комісара поліції більше немає глузду називати морським папугою, Точніше буде сказати, що морський папуга перестав бути комісаром поліції, Усе може статися, Атож, передайте мені сьогодні ж таки іншу фотографію, сподіваюся, ви чули, що я вам наказав, Іншої я не маю, Але ж ви можете її добути, й навіть більше, ніж одну, якщо в цьому виникне потреба, Як, Дуже просто, підіть туди, де вони зберігаються, у помешканні вашої протеже та в двох інших помешканнях, ви ж не станете

переконувати мене, що фотографія, яка зникла, була єдиним екземпляром. Комісар похитав головою. Він не дурень, чого він досягне, передавши порожній конверт. Він був уже в центрі міста, де пожвавлення, безперечно, було більшим, хоч і не надто великим, без зайвого шуму. Він побачив, що люди, з якими він розминався на вулицях, мали стурбований вираз, але водночас здавалися досить спокійними. Комісара мало турбувала ця очевидна суперечність, неможливість пояснити словами те, що він бачив, аж ніяк не означала, що він цього не відчуває. Отой чоловік і ота жінка, наприклад, які отам ідуть, вочевидь, подобаються одне одному, а може, навіть люблять одне одного, видно, що вони почуваються щасливими, що вони всміхаються, а проте вони не тільки стурбовані, а й, можна сказати, усвідомлюють свою стурбованість чітко і ясно. Видно, що комісар теж стурбований, можливо, саме тому, ще одна суперечність, він увійшов до кафетерію, щоб поснідати по-справжньому й забути про підігріту каву й сухі грінки, спожиті у провіденційному страховому товаристві, тож тепер він замовив свіжий помаранчевий сік, свіжі грінки й добру каву з молоком. Їх винайшли на небі, промурмотів він, коли офіціант поставив перед ним тарілку з грінками, загорнутими в серветки, щоб не вистигли, згідно з давнім звичаєм. Попросив газету, новини на першій сторінці були всі міжнародними, новин

місцевого походження не було, крім заяви міністра закордонних справ, де говорилося, що уряд готується проконсультуватися з різними міжнародними організаціями про аномальну ситуацію, яка склалася в старій столиці, починаючи від Організації Об'єднаних Націй і закінчуючи Гаазьким трибуналом, проминаючи Європейський Союз, Організацію Економічного Співробітництва й Розвитку, через організацію країн-експортерів нафти, через атлантичний союз, через світовий банк, через міжнародний монетарний фонд, через міжнародну комерційну організацію, через міжнародну організацію атомної енергії, через міжнародну організацію праці, через світову організацію метеорології і ще через кілька організацій, другорядних за своїм значенням або тих, які ще перебували у фазі вивчення, а тому не згаданих. Альбатрос не буде задоволений, схоже, що в нього хочуть висмикнути шоколад із рота, подумав комісар. Він підняв очі від газети, як людина, що раптом захотіла подивитися далі, і сказав сам собі, що, можливо, саме це повідомлення стало причиною несподіваної і раптової вимоги передати йому фотографію, Але ж він не належить до тих, хто дозволяє обминати себе на повороті, тож він, напевне, підготував якусь витівку, одну з найбрудніших, у цьому не доводиться сумніватися, промурмотів комісар. Потім він подумав, що має попереду цілий день у своєму повному розпорядженні, протягом

якого зможе робити все, що йому заманеться. Він дав завдання інспектору й агенту, завдання, сказати правду, безглузді, які в цю мить, безперечно, ховаються у підворотні або за деревом, чекаючи, хто перший вийде з дому, немає сумніву, що інспектор хотів би бачити дівчину в чорних окулярах, тоді як агент муситиме задовольнитися, позаяк іншої особи напихваті немає, колишньою дружиною суб'єкта, що написав листа. Найгірше, що може статися для інспектора, це поява старого з чорною пов'язкою на оці, й зовсім не тому, що стежити за молодою й гарною жінкою вочевидь набагато приємніше, аніж іти за старим, а тому, що люди з одним оком бачать за двох, бо не мають другого ока, яке відвертало б їхню увагу на всілякі дрібниці, а якщо ми про це вже згадували раніше, то незаперечні істини слід повторювати часто, щоб вони ніколи не забувалися. А що робитиму я, запитав себе комісар. Він покликав офіціанта, повернув йому газету, оплатив рахунок і вийшов на вулицю. Коли сідав за кермо, скинув поглядом на годинник, Пів на одинадцятую, подумав він, це добрий час, саме той, який він призначив для другого допиту. Він подумав, що час добрий, але він не знав, що йому казати й навіщо. Він міг, якби захотів, повернутися до провіденційного страхового товариства, відпочити перед обідом, можливо, навіть трохи поспати, компенсувати сон, утрачений протягом клятої ночі, коли йому

довелося витримати неприємну розмову з міністром, кошмар, крики дружини лікаря, коли альбатрос дозволив йому склепити очі, але думка про те, щоб замкнутися між тими похмурими стінами, здалася йому огидною, він не мав там чого робити, а ще менше йому хотілося оглянути склад зброї та боєприпасів, як він планував по своєму прибутті і що входило в його обов'язки комісара. Ранок ще зберіг дещо від осяйного світанку, повітря дихало свіжістю, найкращий час для того, щоб прогулятися пішки. Він вийшов з автомобіля й пішов куди очі дивляться. Дійшов до кінця вулиці, звернув ліворуч й опинився на майдані, перетнув його, звернув в іншу вулицю й вийшов на інший майдан, пригадав, що він був тут чотири роки тому, сліпий посеред сліпих, слухаючи ораторів, які теж були сліпими, відлуння їхніх промов, здавалося, досі сюди долинали, тут також розташувалися дві недавні політичні комісії, комісія правої партії на першому майдані й партії центру на другому, а щодо партії лівого крила, то наче такою була її історична доля, вона не знайшла іншої ради, як отаборитися на пустирищі, майже за межами міста. Комісар ішов і йшов і несподівано, не помітивши, як він туди прибув, опинився на вулиці, де жили лікар та його дружина, хоч він і не мав наміру опинитися там, Це та вулиця, де вона живе. Він стишив хід, перейшов на протилежний бік вулиці й був на відстані десь двадцятьох

метрів від їхнього дому, коли двері будинку відчинилися й дружина лікаря вийшла із собакою. Моментальним рухом комісар обернувся до неї спиною, підійшов до крамниці й зупинився там, позираючи ліворуч, бо якби жінка йшла в його напрямку, вона віддзеркалилася б у вітрині. Проте вона не наблизилася. Комісар обережно звернув свій погляд у протилежний бік. Жінка віддалялася від нього, собака без повідка трюхикав за нею. Тоді комісар подумав, що він повинен піти за нею, що він анітрохи не принизить себе, якщо наслідує свого агента другого класу та інспектора, що якщо вони топчуть вулиці міста, переслідуючи підозрюваних, то він зобов'язаний робити те саме, комісар він чи не комісар, бо одному богові відомо, куди піде тепер ця жінка, схоже, вона просто прогулює собаку, та не виключено, що в нашійнику пса зберігаються нелегальні матеріали, бо давно минули ті часи, коли сенбернари носили на своїх шиях барильця з бренді, завдяки яким рятували життя людей, приречених на смерть в альпійських хуртовинах. Проте переслідування підозрюваної особи тривало недовго. В одному з куточків цього кварталу, схожого на село, забуте всередині міста, був занедбаний сад із великими тінястими деревами, алеї, посипані крупним піском, квіткові клумби, прості лави, пофарбовані в зелений колір, з озером у центрі, де стояла скульптура в образі жінки, що нахилилася на-

брати воду в порожній глек. Дружина лікаря сіла й дістала книжку із сумки, яку несла із собою. Поки вона відкривала сумку й ще не почала читати, собака її не покинув. Вона підняла погляд від сторінки й наказала, Біжи, й він побіг, туди, як колись евфемістично казали, куди ніхто за нього не міг би побігти. Комісар подивився здалеку, згадав своє запитання, яке поставив собі після сніданку, А що робити мені. Протягом п'ятьох хвилин він чекав, заховавшись за зеленими кронами, на його щастя, собака не побіг у цей бік, він міг би його впізнати і цього разу не обмежився б гарчанням. Дружина лікаря не чекала нікого, вона просто вивела свого собаку на вулицю, як і всі інші люди. Комісар рушив прямо до неї, пісок під його ногами зашурхотів, і він зупинився за кілька кроків. Повільно, так ніби їй було важко відірватися від читання, дружина лікаря підвела голову й подивилася на нього. У першу хвилину вона, схоже, не впізнала його, бо не сподівалася побачити його тут, потім сказала, Ми вас чекали, та позаяк ви не прийшли вчасно, а собака нетерпеливився, то я вивела його на вулицю, а мій чоловік залишився вдома, якщо ви не поспішаєте, то можете поговорити з ним, поки я повернуся, Я не поспішаю, Тоді ходіть до нас, я прийду відразу, мені треба лише дати трохи часу собаці, він не винен у тому, що люди голосували чистими бюлетенями, Якщо ви не заперечуєте, то позаяк нагода мені допомогла, то я

хотів би поговорити з вами тут, без свідків, А я, якщо не помиляюся, то думаю, що цей допит, якщо так його називати, вам буде зручніше, як і перший, провести у присутності мого чоловіка, Про допит не йтиметься, я не стану діставати з кишені свій записник, не маю я також схованого магнітофона, крім того, зізнаюся вам, що моя пам'ять уже далеко не та, якою вона була раніше, я легко все забуваю, а надто коли не записую того, що мені розповідають, Я не знала, що пам'ять спроможна чути, Це другий слух, бо слух зовнішній лише переносить звуки всередину, У такому разі, чого ви хочете, Я вже сказав, що хочу поговорити з вами, Про що, Про те, що відбувається в цьому місті, Пане комісар, я дуже вдячна вам за те, що вчора ввечері ви прийшли в мій дім і розповіли мені, а також моїм друзям, що існують в уряді люди, дуже зацікавлені, що чотири роки тому дружина лікаря не осліпла й тепер, схоже, є організаторкою змови проти держави, але тепер, якщо ви більше не маєте чого сказати мені на цю тему, я думаю, що більше нам немає про що розмовляти, Міністр внутрішніх справ зажадав від мене, щоб я передав йому фотографію, на якій ви, пані, зображені разом зі своїм чоловіком та вашими друзями, й сьогодні вранці я був біля кордону, щоб її передати, Тож ви знайшли, що мені сказати, в усякому разі, виправдали свій намір переслідувати мене, прийшли прямо до мого будинку, адже ви вже

знаєте адресу, Я вас не переслідував, не ховався за деревом і не вдавав, ніби читаю газету, чекаючи, коли ви вийдете з дому, щоб потім піти за вами за прикладом моїх підлеглих, інспектора й агента, які разом зі мною беруть участь у розслідуванні, я наказав їм переслідувати підозрюваних лише для того, щоб дати їм роботу, більше ні для чого, Ви хочете сказати, що опинилися тут цілком випадково, Достоту так, я йшов вулицею і побачив, як ви вийшли з дому, Важко повірити, що лише чиста випадковість привела вас на вулицю, де я живу, Думайте про це, як вам хочеться, У всякому разі, йдеться про те, що я маю підстави назвати щасливою випадковістю, бо інакше я не довідалася б, що наша фотографія потрапила до рук вашого міністра, Я сказав би вам про це за іншої нагоди, І навіщо вашому міністру та фотографія, якщо це не надмірна цікавість із мого боку, Я не знаю й не можу вам сказати, але переконаний, що з цього не буде нічого доброго, Тож ви не влаштуєте мені другий допит, запитала дружина лікаря, Ні сьогодні, ні завтра, ніколи, якщо йтиметься лише про моє бажання, я вже знаю все, що хотів знати про цю історію, Поясніть свою позицію краще, сідайте, не нависайте наді мною, як ота дама з порожнім глеком. Несподівано з'явився собака й великими стрибками, гавкаючи, з-поза куців помчав прямо на комісара, який інстинктивно відступив на два кроки, Не бійтеся, сказала дружина

лікаря, схопивши собаку за повідець, він вас не вкусить, А звідки ви знаєте, що я боюся собак, Я не відьма й переконалася в цьому, коли ви сиділи в нашому помешканні, Це так упадає у вічі, Це досить помітно, спокійно, останнє слово було звернене до собаки, який перестав гавкати й тепер створював у горлянці хрипкий безперервний звук, гарчання, ще тривожніше, ніж музика органа з погано настроєними нижніми нотами, Ви ліпше сядьте, аби він бачив, що ви не хочете завдати мені шкоди. Комісар сів із великою обережністю, дотримуючись дистанції, Як його звуть, запитав він, Констан, але я та мої друзі називаємо його Слізний пес, хоч ми й нагородили його ім'ям Констан, бо воно коротше, А чому ви дали йому таку кличку — Слізний пес, Бо коли чотири роки тому я заплакала, він підійшов до мене й обливав мені сльози, Це було під час білої сліпоти, Атож, під час білої сліпоти, собака, якого ви бачите перед собою, є другим чудом, що відбулося в ті нещасні дні, по-перше, була жінка, яка не осліпла, хоч і мусила б, а по-друге, знайшовся співчутливий пес, який обливав їй сльози, Це справді сталося, чи вам наснилося, Те, що ми бачимо уві сні, теж відбувається насправді, пане комісар, На щастя, не з усіма, Ви маєте якісь особливі причини, щоб сказати це, Ні, я сказав це, аби щось сказати. Комісар збрехав, повна фраза, яка мало не злетіла з його губів, була іншою, На твоє щастя, альбатрос не при-

йде сюди виколоти тобі очі, Собака наблизився до комісара й майже доторкнувся писком до його колін. Він подивився на нього, і його очі сказали, Я не завдам тобі шкоди, не бійся, вона теж мене не боялася в той день. Тоді комісар повільно простяг руку й доторкнувся до його голови. Йому захотілося плакати, дозволити, щоб сльози потекли вниз по обличчю, може, чудо повториться. Дружина лікаря поклала книжку до сумки і сказала, Ходімо, Куди, запитав комісар, Ви пообідаєте з нами, якщо у вас немає важливіших справ, А ви переконані, В чому, Що вам не буде неприємно, якщо я сидітиму за вашим столом, Переконана, І ви не боїтеся, що я обману вас, Ні, адже я побачила сльози у ваших очах.

Коли комісар повернувся до провіденційного страхового товариства, уже було по сьомій годині вечора й підлеглі чекали на нього. Було видно, що вони невдоволені, Як минув ваш день, які новини ви мені принесли, запитав їх комісар тоном жвавим, майже веселим, удаючи інтерес, якого не відчував, і нам це відомо краще, ніж будь-кому, Наш день минув препогано, а щодо новин, то похвалитися нема чим, відповів інспектор, Було б ліпше залишитися в ліжку надовше й добре виспатися, сказав агент, Розкажіть детальніше, Не пам'ятаю, щоб коли-небудь у своєму жит-

ті мені довелося б вести таке абсурдне й недоладне розслідування, заявив інспектор. Комісарові було б легко висловити свою згоду словами, Ти й половини не знаєш, але він вирішив промовчати. Інспектор провадив далі, Була десята година, коли я прийшов на вулицю, де живе жінка суб'єкта, який написав листа, Пробач мені, але ти говориш не про жінку, а про колишню жінку того суб'єкта, втрутився до розмови агент, хоч говорити про колишню жінку тут не годиться, Чому, Бо коли ми говоримо про колишню жінку, то це означає, що вона перестала бути жінкою, А хіба сталося не саме це, запитав інспектор, Ні, жінка залишається жінкою, але вона більше не дружина, Ну гаразд, отже, я повинен був сказати, що на десяту годину я прийшов на вулицю, де живе колишня дружина суб'єкта, який написав листа, Саме так, Але ж дружина звучить безглуздо й претензійно, бо коли ти рекомендуєш свою жінку іншій особі, то скажеш це моя жінка, а не це моя дружина, Комісар урвав дискусію, Не базікайте попустому, говоріть про істотне, Якщо говорити про істотне, провадив інспектор, то я перебував там до середини дня, а вона не виходила з дому, що мене не так уже й здивувало, адже організація міста розвалилася, деякі підприємства працюють лише півдня, тож людям не доводиться прокидатися рано, Те саме було й у мене, сказав агент, Але, зрештою, вона вийшла чи не вийшла, запитав комісар,

починаючи втрачати терпець, Вийшла рівно о чверть на першу, З якої причини ти так точно відзначив час, Не було ніякої причини, пане комісар, я просто подивився на годинник, як маю звичай робити, й побачив, що він показує рівно чверть на першу, Розповідай далі, Не відриваючи погляду від таксі, які її проминали, я не хотів проґавити ту мить, коли вона сіла б в одне з них, залишивши мене стовбичити посеред вулиці з роззявленим від несподіванки ротом, я пішов за нею й незабаром помітив, що, незалежно від того, куди вона йде, вона має намір іти туди пішки, І куди ж вона пішла, Зараз ви засмієтесь, пане комісар, Сумніваюся, Вона йшла десь півгодини швидкою ходюю, мені було нелегко встигати за нею, і раптом я несподівано побачив себе на вулиці, де живуть старий із пов'язкою на оці й дівка в чорних окулярах, повія, Вона не повія, інспекторе, А мені однаково, повія вона чи ні, Тобі однаково, а мені ні, а що ти розмовляєш зі мною і я твій начальник, то застосовуй такі слова, які я міг би зрозуміти, Називай її жінка старого з чорною пов'язкою на оці, адже щойно ти говорив про жінку суб'єкта, який написав листа, тому така мова для тебе звична, Гаразд, пане комісар, Ти опинився на тій вулиці, а потім, що сталося потім, Вона увійшла до будинку, де живуть інші, і там застрягла, А ти, що робив ти, запитав комісар агента, Я ховався, а коли вона увійшла туди, то зустрівся з інспек-

тором, щоб об'єднати наші стратегії, А потім, Ми вирішили працювати разом, поки буде змога, сказав інспектор, і домовилися, як нам бути, коли знову доведеться розлучитися, А потім, Позаяк настав час обіду, то ми скористалися паузою, Пішли обідати, Ні, пане комісар, він купив два сандвічі й дав мені один, це й був наш обід. Комісар нарешті всміхнувся, Ти заслуговуєш на медаль, сказав він агентові, а той, розчулений приязним тоном начальника, наважився відповісти, Інші одержують медалі й за менші заслуги, пане комісар, Ти навіть не уявляєш собі, яку правду ти речеш, Тоді включіть мене до списку. Усі троє всміхнулися, але ненадовго, обличчя комісара знову спохмурніло, Що сталося далі, запитав він, О пів на третю всі вони вийшли, мабуть, пообідали в домі, сказав інспектор, ми відразу занепокоїлися, бо не знали, чи старий має машину, в усякому разі, він нею не скористався, можливо, вирішив заощадити бензин, ми пішли за ними, якщо це нелегка робота для одного, то тим паче для двох, І де все це закінчилося, Це закінчилося в кінотеатрі, вони пішли в кіно, Ви з'ясували, чи там не було інших дверей, крізь які вони могли б вийти непомітно для вас, Були там одні, але замкнені, про всяк випадок я наказав білетерові постежити за ними протягом півгодини, Крізь ті двері ніхто не вийшов, підтвердив агент. Комісар відчув, що ця комедія його стомила, Розкажіть, що сталося далі, наказав

він напруженим голосом. Інспектор подивився на нього з подивом, Більше нічого не відбулося, пане комісар, вони вийшли всі разом, коли закінчився фільм, узяли таксі, ми взяли інше й дали водієві класичний наказ, Поліція, їдьте за тією машиною, жінка суб'єкта, що написав листа, вийшла з таксі першою, Де, На тій вулиці, де вона живе, ми вже вам сказали, пане комісар, що в нас немає ніяких новин, потім таксі відвезло додому інших, А ви, що робили ви, Я вийшов на першій вулиці, сказав агент, Я вийшов на другій, сказав інспектор, А потім, А потім нічого, жоден із них більше не вийшов із дому, хоч я залишався на чатах протягом майже години, зрештою, взяв таксі й поїхав на іншу вулицю, щоб підібрати колегу, й ми разом повернулися сюди, Схоже, ваша робота була марною, сказав комісар, Схоже на те, погодився з ним інспектор, але найцікавіше, що це розслідування почалося непогано, наприклад, допит суб'єкта, що написав листа, дав певні результати, навіть розважив нас трохи, бідолаха не знав, що йому казати, і, зрештою, піджав хвоста між ноги, але, зрештою, ми загрузли в болоті, пане комісар, ви, либонь, знаєте більше, адже ви допитали двічі поспіль головних підозрюваних, Хто знає головних підозрюваних, запитав комісар, Насамперед дружина лікаря, а потім її чоловік, для мене цілком ясно, якщо вони мають спільне ліжко, то й провина в них має бути спільною, Яка провина, Пан

комісар знає про це краще, ніж я, Уявімо собі, що я нічого не знаю, ти мені поясни, Провина ситуації, в якій ми опинилися, Якої ситуації, Незаповнені бюлетені, місто у стані облоги, бомба, що вибухнула на станції метро, Ти щиро в усе це віриш, запитав комісар, Ми ж заради цього сюди прийшли, щоб розслідувати справу й полонити винного, Тобто, ти хочеш сказати, дружину лікаря, Так, пане комісар, для мене накази міністра внутрішніх справ у цьому плані були очевидними, Міністр внутрішніх справ не сказав, що дружина лікаря винна, Пане комісар, я всього лиш інспектор поліції й, либонь, ніколи не дослужуся до комісара, але з досвіду своєї професії вивчив, що напівслова існують для того, щоб сказати те, чого не можуть сказати повні. Я підтримаю твоє підвищення в комісари, щойно відкриється перша вакансія, але спочатку я повинен повідомити тобі одну істину, а саме що дружина лікаря, і я це стверджую не півсловом, а повним словом, невинна. Інспектор скинув швидким поглядом на агента, просячи його допомоги, але вираз обличчя в того був такий, який буває в загіпнотизованих людей, і це означало, що на його допомогу не слід сподіватися. Обережно інспектор запитав, Ви натякаєте, пане комісар, що ми підемо звідси з порожніми руками, Ми можемо також піти звідси з руками в кишенях, якщо ти надаєш перевагу цьому виразу, І що з цим результатом ми постанемо перед

міністром, Якщо винного немає, ми не можемо створити його, Цікаво, чи ця фраза належить вам чи міністрові, Не думаю, що вона належить міністрові, принаймні я її від нього ніколи не чув, Я теж її не чув, відколи служу в поліції, пане комісар, а тому я стуляю рота й більше не озвуся. Комісар підвівся, подивився на годинник і сказав, Ходіть повечеряйте в ресторані, адже ви практично не обідали, певно, вас мучить голод, але не забудьте принести із собою рахунок, щоб я його підписав, А ви, пане комісар, запитав агент, Я поїв добре, але якщо в мене раптом розгуляється апетит, то тут завжди знайдеться чай із грінками, щоб погамувати його. Інспектор сказав, Моя пошана до вас, пане комісар, зобов'язує мене сказати вам, що я дуже за вас стурбований, Чому, Ми люди підлеглі, нам можуть хіба тільки оголосити догану, але пан комісар відповідає за успіх усього розслідування і, схоже, він має намір оголосити, що він його провалив, Я тебе запитую, чи заявити, що звинувачений невинний, означає провалити розслідування, Так, якщо розслідування було спрямоване на те, щоб зробити з невинного винного, Ще зовсім недавно ти категорично стверджував, що дружина лікаря винна, а сьогодні ти майже присягаєшся на святій евангелії, що вона невинна, Можливо, я й поклявся б на святій евангелії, але не в присутності міністра внутрішніх справ, Я тебе розумію, у тебе родина, кар'єра, твоє життя, Усе

справді так, пане комісар, але до цього треба ще додати, якщо хочете, відсутність у мене мужності, Я людина, як і ти, тож не дозволю собі зайти надто далеко, я лише порадив би тобі взяти під своє крило нашого агента другого класу, я маю передчуття, що ви ще знадобитесь один одному. Інспектор й агент сказали, Отже, до побачення, й комісар відповів, Смачного вам, не поспішайте. Двері за ними зачинилися.

Комісар пішов на кухню випити води, потім повернувся до кімнати. Ліжко треба було застелити, на підлозі лежали використані шкарпетки, одні там, другі там, брудна сорочка була недбало кинута на стілець, у ванній кімнаті теж був непорядок, а отже, рано чи пізно провіденційному страховому товариству треба буде подумати, чи та скромність і непримітність, які оточують роботу секретних служб, не суперечитимуть тому, щоб у розпорядження агентів, які знаходять тут собі притулок, надати жінку, яка була б водночас економкою, кухаркою і прибиральницею кімнат. Комісар відгорнув однією рукою ковдру й простирадло, двічі вдарив кулаком по подушці, скинув сорочку й шкарпетки й запхав їх до шухляди, непривабливий вигляд кімнати трохи покращився, але жіночої руки в ній вочевидь не відчувалося. Поглянув на годинник, час був цілком придатним, про результат розмови він скоро довідається. Він сів за стіл, засвітив на-

стілну лампу й набрав номер. На четвертий дзвінок він почув відповідь, Говоріть, Це морський папуго, Тут альбатрос, я готовий вас вислухати, Я розповім вам про сьогоднішні операції, альбатросе, Сподіваюся, ви маєте задовільні результати, щоб повідомити їх мені, морський папуго, Це залежить від того, що ви вважаєте задовільними результатами, альбатросе, Я не маю ані часу, ані терпіння вислуховувати всілякі тонкощі, морський папуго, переходьте відразу до головного, Дозвольте мені спочатку запитати, альбатросе, чи ви одержали надіслану мною інформацію, Яку інформацію, Інформацію, яку я передав о дев'ятій ранку на військовому посту північ-шість, А, так, вона дійшла в чудовому стані й буде дуже для мене корисною, у свій час ви довідаєтеся, як я її використаю, морський папуго, а тепер розкажіть мені, що ви сьогодні робили, Тут нема чого розповідати, альбатросе, це були операції стеження й один допит, Розповідайте по частинах, морський папуго, які результати дало вам стеження, Практично ніяких, альбатросе, Чому, Ті, кого ми визначили як підозрюваних другої черги, у всіх випадках стеження показали абсолютно нормальну поведінку, альбатросе, А що дав допит підозрюваних першої черги, який, якщо я правильно пам'ятаю, я доручив вам, морський папуго, Шануючи істину, Що я від вас почув, Шануючи істину, альбатросе, До чого ви це говорите, морський папуго, Це

спосіб почати фразу, альбатросе, не гірший за будь-які інші, Тоді зробіть мені ласку й перестаньте вихваляти істину й просто повідомте мені, чи вже є підстави стверджувати, без зайвих ухилинь та багатослів'я, що дружина лікаря, фотографія якої лежить переді мною, є винною, Вона визнала, що скоїла вбивство, альбатросе, Ви чудово знаєте, що з багатьох причин, і передусім за відсутності складу злочину, нас цікавить не це, Так, альбатросе, Тоді прямо відповідайте на моє запитання, чи можна стверджувати, що дружина лікаря несе відповідальність за організований рух голосування порожніми бюлетенями, чи можна її звинуватити за керівництво цим рухом, Ні, альбатросе, цього не можна стверджувати, Чому, морський папуго, Бо жоден поліціант у світі, а я вважаю себе останнім із них, альбатросе, не знайде жодного доказу, який дозволив би йому висунути звинувачення такої природи, Схоже, ви забули, як ми з вами домовилися, що ви здобудете необхідні докази, морський папуго, І які можуть бути докази в подібній справі, альбатросе, дозвольте мені вас запитати, Про це слід запитувати не мене, я залишив усе на ваш розсуд, морський папуго, коли я ще вірив у вашу спроможність довести свою місію до успішного кінця, Дійти висновку, що підозрюваний невинний у тому злочині, який йому приписують, є найвищим досягненням політичної місії, альбатросе, говорю це з цілковитою до

вас пошаною, Від цієї миті я закінчую комедію із зашифрованими прізвиськами, ви комісар поліції, а я міністр внутрішніх справ, Слухаюся, пане міністр, Щоб ми остаточно порозумілися, я інакше сформулюю запитання, яке вам щойно поставив, Я вас слухаю, пане міністр, Чи ви згодні, попри ваші персональні переконання, підтвердити, що дружина лікаря винна, відповідайте так або ні, Ні, пане міністр, Гаразд, у такому разі вислухайте рішення, яке я щойно ухвалив, Я вас слухаю, пане міністр, Передайте інспекторові й агентові другого класу, що їм наказано завтра вранці, о дев'ятій годині, бути на прикордонному посту північ-шість, де їх чекатиме особа, яка приведе їх сюди, чоловік більш або менш вашого віку, у синій краватці в крапочку, і щоб вони привели автомобіль, який служив вам для переміщень по місту, а тепер він вам непотрібний, Гаразд, пане міністр, Що ж до вас, Що ж до мене, пане міністр, Залишайтеся в столиці, поки не одержите новий наказ, який не забариться, А як щодо розслідування, Ви ж самі сказали, що там немає чого розслідувати, що підозрювана особа невинна, Я справді в цьому переконаний, пане міністр, Отже, ви вважаєте свою справу розв'язаною, і вам нема чого нарікати, А що мені робити, поки я перебуваю тут, Нічого, не робіть нічого, гуляйте, розважайтеся, ходіть у кіно, в театр, відвідуйте музеї, втішайтеся, запрошуйте на вечерю ваших нових

друзів, міністерство оплатить витрати, Не розумію, пане міністр, П'ять днів, які я вам дав на розслідування, ще не закінчилися, можливо, протягом цього часу вам ще сяйне в голову інше світло, Не думаю, пане міністр, Навіть у такому разі п'ять днів це п'ять днів, а я людина слова, Гарзд, пане міністр, Добраніч, нехай вам спиться міцно, комісар, Добраніч, пане міністр.

Комісар поклав слухавку. Піднявся зі стільця й пішов у ванну кімнату. Він хотів побачити обличчя чоловіка, якого щойно відправили у відставку. Цього слова не було сказано, але його можна було відкрити, літера за літерою в усіх інших, навіть у тих, які побажали йому міцно спати. Він не був здивований, він надто добре знав свого міністра внутрішніх справ і знав, що йому доведеться платити за те, що він не виконав одержані від нього інструкції, як сказані прямим текстом, так і ті, що домислювалися, і, зрештою, були не менш очевидними, ніж інші, але його здивував, таки справді здивував, спокійний вираз обличчя, яке він побачив у дзеркалі, обличчя, яке, здавалося, втратило всі свої зморшки, обличчя, на якому очі стали прозорими й осяйними, обличчя чоловіка віком п'ятдесят сім років, комісара поліції за своєю професією, який щойно відбув випробування вогнем і вийшов із нього, наче з ванни, наповненої прозорою водою. Прийняти ванну він визнав непоганою думкою. Роздягся й

став під душ. Він лив воду, скільки йому хотілося, заощаджувати її не було сенсу, міністерство пообіцяло оплатити чек, потім він повільно себе намилив і знову пустив воду, щоб вона змила з його тіла рештки бруду, потім пам'ять перенесла його на чотири роки тому, коли всі були сліпі й блукали брудні та голодні містом, готові на все, аби роздобути шкурунку твердого хліба, покритого пліснявою, роздобути будь-яку речовину, яку можна було зжертити чи принаймні пожувати, аби бодай трохи підтримати своє худе тіло, уявив собі, як дружина лікаря вела вулицями під дощем свою невеличку отару нещасних людей, шестеро загублених овець, шестеро пташенят, що випали з гнізда, шестеро сліпих, щойно народжених кошенят, можливо, в один із тих днів на якійсь вулиці він зіткнувся з ними, можливо, зі страху вони його відштовхнули, можливо, від страху відштовхнув їх він, то був час *рятуйся, якщо можеш, грабуй, поки не пограбували тебе, бий, поки тебе не б'ють*, твій найгірший ворог був той, хто перебував найближче до тебе, так принаймні проголошував закон сліпих. Але не тільки тоді, коли ми не маємо очей, ми не знаємо, куди нам іти, подумав комісар. Гаряча вода дзюркотіла, падаючи йому на плечі й на голову, збігала вниз по його тілу й зникала чистою, булькочучи в трубах. Він вийшов із душу, обтерся банним рушником із гербом поліції, забрав свій одяг, який зали-

шив на вішалці, й повернувся до кімнати. Одягся в чистий спідній одяг, останній, який йому залишався, він не думав, що йому знадобиться більше як на п'ять днів. Подивився на годинник, була дев'ята година вечора. Пішов на кухню, нагрів воду для чаю, вкинув у неї брудний паперовий пакетик і зачекав стільки хвилин, скільки рекомендували інструкції. Грінки здавалися виготовленими з граніту, притрушеного цукром, він подрібнив їх на менші шматочки, які було зручніше жувати, й зайнявся ними. Він пив чай невеличкими ковтками, він віддавав перевагу зеленому, але мусив задовольнитися наявним, чорним, який був надто давнім, аби мати запах, на цьому й закінчувалися ті розкоші, які пропонувало своїм тимчасовим гостям провіденційне страхове товариство. У вухах йому пролунали саркастичні слова міністра, П'ять днів, які я дав вам для розслідування, ще не минули, тож використайте їх, розважайтеся, ходіть у кіно, міністерство заплатить, і він запитав себе, що станеться потім, чи оголосять його непридатним для оперативної поліційної праці й перетворять на секретарку, що впорядковуватиме папери, понизять його ранг від комісара до писаря, чи таким буде його майбутнє, чи взагалі його звільнять зі служби й забудуть про нього до того часу, коли він помре і його викинуть зі списку персоналу. Він закінчив їсти, викинув вологий і холодний пакетик до сміттевого ко-

шика, помив філіжанку і згріб хлібні крихти зі столу в підставлену жменю. Він робив це дуже зосереджено, щоб утримувати думки на відстані й допускати їх до себе одну за одною, запитуючи кожну, що вона йому принесла, бо з думками треба бути дуже пильним, адже часто вони здаються лицемірно-наївними й лише згодом виказують свій підлий норов. Він ще раз подивився на годинник, була за чверть десята, як швидко минає час. Вийшов із кухні, сів у залі на диван і став чекати. Задрімав, і його розбудив скрегіт замка. Увійшли інспектор та агент, було видно, що обидва добре повечеряли й добре випили, проте не перебрали міру. Вони привіталися, потім інспектор від імені обох попросив пробачення за те, що вони повернулися на базу трохи запізно. Комісар подивився на годинник, було вже по одинадцятій, Воно не так і пізно, але завтра вам доведеться прокинутися раніше, ніж ви, либонь, передбачали, Нам доручено нове завдання, запитав інспектор, поклавши на стіл щось загорнуте в папір, Якщо так його можна назвати. Комісар зробив паузу, знову скинув поглядом на годинник і провадив далі, О дев'ятій ранку ви повинні бути на військовому посту північ-шість із усіма своїми пожитками, Чому, запитав агент, Ви звільнені від розслідування, яке привело вас сюди, Це ви так вирішили, пане комісар, запитав інспектор із серйозним виразом обличчя, Це рішення міністра,

Чому, Він мені про це не сказав, але ви не турбуйтеся, я переконаний у тому, що проти вас він нічого не має, він поставить вам чимало запитань, ви знаєте, як вам треба буде йому відповідати, Чи означають ваші слова, пане комісар, що ви не підете з нами, запитав агент, Атож, я залишуся тут, Ви продовжите розслідування сам-один, Розслідування припинено, Без конкретних результатів, Без конкретних і без абстрактних, Тоді я не розумію, чому ви нас не супроводжуватимете, сказав інспектор, Такий наказ міністра, я залишатимуся тут, поки не мине термін у п'ять днів, які він мені дав, тобто я тут залишуся до четверга, А потім, Можливо, він вам це скаже, коли вас допитуватиме, Допитуватиме про що, Про те, як відбувалося розслідування, про те, як я поведився, Але ж ви, пане комісар, щойно сказали нам, що розслідування припиняється, Атож, але можливо, міністр захоче продовжити його іншими способами, в усякому разі, без мене, Я нічого не розумію, сказав агент. Комісар підвівся, увійшов до кабінету й повернувся з мапою, яку розстелив на столі, відсунувши вбік пакет, загорнутий у папір. Військовий пост північ-шість розташований тут, сказав він, тицьнувши в мапу пальцем, вас там чекатиме чоловік, що, як сказав мені міністр, буде приблизно одного віку зі мною, але насправді він набагато молодший, ви впізнаєте його по краватці, синій у білу крапочку, коли вчора ми

з ним зустрічалися, то мусили обмінятися паролем, але цього разу, певно, в ньому немає потреби, принаймні міністр нічого мені не сказав, Я нічого не розумію, сказав інспектор, Тут усе ясно, не погодився з ним агент, ми повинні прибути на пост північ-шість, Це не те, чого я не розумію, я не розумію, чому ми повинні туди з'явитися, а комісар залишається тут, Міністр має свої резони, Міністри завжди їх мають, І ніколи їх не пояснюють. Комісар утрутився, Не стомлюйте себе дискусіями, найкраще буде не просити пояснень, щоб не сумніватися в них у тому малоймовірному випадку, коли ви їх одержите, бо вони майже завжди брехливі. Він склав мапу з надзвичайною обережністю і сказав, ніби це тільки щойно спало йому на думку, Візьмете автомобіль, Ви хочете залишитися тут без автомобіля, запитав інспектор, Хіба в місті немає автобусів, таксі, а крім того, ходити пішки корисно для здоров'я, Щодалі я все гірше вас розумію, Тут нема чого розуміти, мій любий, я одержав наказ і виконую його, й раджу вам робити те саме, будь-які аналізи й міркування не змінять цю реальність бодай на міліметр. Інспектор підсунув до себе паперовий згорток, Ми принесли це із собою, Що там усередині, Те, що ми тут їли, коли снідали, було таким поганим, що ми вирішили купити свіжих пиріжків, трохи сиру, якісного вершкового масла, шинки та доброго хліба, Ви заберете його

із собою чи залишите тут, запитав, усміхаючись, комісар, Завтра ми, якщо захочемо, тут поснідаємо, а те, чого ми не з'їмо, залишиться, сказав інспектор, також усміхаючись. Вони заусміхалися, й агент приєднався до них, а потім посерйознішали й не знали, що сказати. Зрештою, комісар попрощався, Піду ляжу, бо минулої ночі я спав дуже погано, день був клопітний, він для мене почався на тому ж таки посту північ-шість, А що ви там робили, пане комісар, запитав інспектор, ми не знаємо, чому ви були на посту північ-шість, Атож, я вас не поінформував, не мав нагоди, за наказом міністра я передав йому фотографію групи через чоловіка в синій краватці в білу крапочку, тому самому, з яким ви зустрінетеся завтра, А навіщо міністр захотів мати фотографію, Як сказав він сам, у свій час ми про це довідаємося, Як на мене, то це погано пахне. Комісар згідно кивнув головою й провадив далі, Потім випадок захотів, щоб я зустрівся на вулиці з дружиною лікаря, поснідав у їхньому домі, а наприкінці поговорив із міністром, Попри всю нашу повагу до вас, сказав інспектор, є одна річ, якої ми вам ніколи не подаємо, я говорю від нас двох, бо ми вже поговорили на цю тему, Про що йдеться, Ми так і не побували в домі цієї жінки, Ти заходив до неї в дім, Атож, щоб відразу його покинути, Це правда, визнав комісар, Навіщо ви мене відразу звідти вивели, Бо я боявся, Чого ви боялися,

ми ж не звірі які-небудь, Боявся, що прагнення знайти винного за будь-яку ціну перешкодить вам реально побачити, кого ви маєте перед собою, Тож ми так мало довіри вселяємо вам, пане комісар, Тут не йдеться про довіру, маю я її до вас чи не маю, це було так, ніби я знайшов скарб і хотів зберегти його тільки для себе, ні, що я вигадую, тут справа не в почуттях, як ви, певно, подумали, насправді я просто переживав за безпеку цієї жінки, й мені подумалося, що чим менше людей допитуватимуть її, тим упевненіше вона почуватиметься, Простіше кажучи й менше обертаючи язиком, пробачте мені за зухвалість, сказав агент, ви нам не довіряли, Атож, це правда, признаюся, я вам не довіряв, Вам не треба просити в нас пробачення, сказав інспектор, ми вам пробачили наперед, бо зрештою, можливо, ваш страх не був марним, ми могли б усе зіпсувати, як два слони в крамниці посуду. Комісар розгорнув згорток, дістав звідти дві скибки хліба, поклав між ними два кусні шинки й усміхнувся, ніби виправдовуючись, Признаюся, я голодний, лише випив чаю і мало не зламав зуби на цих клятущих грінках. Агент пішов на кухню, приніс звіти, бляшанку пива й склянку, Пийте, пане комісар, щоб хліб легше ковзав вам у горло. Комісар зі щасливою усмішкою жував сендвіч із шинки, пив пиво, ніби хотів обмити собі душу, а коли закінчив, сказав, Тепер і справді я піду ляжу, дякую вам за вечерю. Він рушив до

дверей, що відчинялися у спальню, зупинився в одвірку й обернувся, Мені вас бракуватиме, сказав він. Зробив паузу й додав, Не забувайте про те, що я вам сказав, коли ви пішли вечеряти, Що ви маєте на увазі, пане комісар, запитав інспектор, Я маю передчуття, що ви будете дуже потрібні один одному, не дозволяйте обманювати себе ані солодкими словами, ані обіцянками швидкої кар'єри, відповідальним за результат, до якого прийшло розслідування, є я, й ніхто більше, ви не зрадите мене, коли говоритимете правду, але не погоджуйтеся приймати брехню в ім'я правди, яка не належатиме вам, Гарзд, пане комісар, пообіцяв інспектор, Допмагайте один одному, сказав інспектор, а потім, оце й усе, чого я від вас хочу, усе, чого я у вас прошу.

Комісар не захотів користуватися щедрістю міністерства внутрішніх справ. Він не шукав розваг у театрах та в кіно, не відвідував музеї й виходив із будинку провіденційного страхового товариства лише для того, щоб пообідати й повечеряти, й, сплативши рахунок, завжди залишав його на столі разом із чайовими. Він більше не приходив у дім лікаря й не мав причин повертатися в сад, де він помирився зі Слізним псом, Константом за своєю офіційною назвою, і де, очі в очі, душа з душею,

він розмовляв із його господинею про провину й невинність. Також він анітрохи не цікавився, що поробляють дівчина в темних окулярах та старий із чорною пов'язкою на оці або колишня дружина колишнього першого сліпця. Що ж до самого автора мерзенного наклепу, який і став причиною всіх нещасть, то немає сумніву, комісар перейшов би на протилежний бік вулиці, якби випадково зустрівся з ним. Решту часу, години за годинами, вранці й увечері, він сидів біля телефону, чекаючи дзвінка, й навіть коли дрімав, його слух перебував у напрузі. Він не сумнівався в тому, що міністр внутрішніх справ зателефонує йому, бо інакше навіщо він наказав би йому до останньої хвилини, до самого дна вичерпати п'ять днів, які він дав йому на розслідування справи. Було б природніше, якби він наказав йому повернутися на службу, де він і поквитався б із ним, або дочасно відправивши його на пенсію, або просто звільнивши, але досвід підказував комісарові, що природні дії не були притаманні закрутистому розумові міністра внутрішніх справ. Він пригадав слова інспектора, кинуті ніби мимохідь, але із сильним почуттям, Як на мене, то ця історія погано пахне, сказав він, коли комісар розповів йому про фотографію, яку передав чоловікові в краватці, синій у білу крапочку, на військовому посту північ-шість, і подумав, що суть проблеми пов'язана з фотографією, хоч і не міг

собі уявити, ані як саме, ані навіщо. У цьому повільному чеканні, яке, проте, мало свої межі й не було, як заведено казати, коли хочуть надати ваги повідомленню, нескінченним, і з цими думками, які переважно не були чимось більшим, як безперервною й невтримною сонливістю, з якої напівстривожена свідомість знову й знову вихоплювала його, змушуючи буквально підстрибнути, минули три дні, які йому залишалися, щоб закінчити розслідування, вівторок, середа й четвер, три аркуші з календаря, які тяжко відривалися від ночі й потім приліплялися до пальців, перетворюючись на в'язку й безформну масу часу, на м'яку стіну, яка чинила йому опір, але водночас засмоктувала його в себе. Нарешті в четвер, десь о пів на дванадцяту ночі, міністр зателефонував. Він не привітався, не побажав на добраніч, не запитав у комісара, як той почувається і як жилося йому в самотині, не повідомив, чи він уже допитав інспектора та агента, разом чи окремо, у дружній розмові чи в розмові, переповненій погрозами, лише сказав ніби мимохідь, ніби й не думав про це казати, Сподіваюся, ви прочитаєте завтрашні газети, Я щодня читаю їх, пане міністр, Я вітаю вас, ви людина поінформована, але вважаю за корисне, щоб порадити вам прочитати газети завтрашні, ви знайдете там дуже цікавий матеріал, Я неодмінно прочитаю їх, пане міністр, І не забудьте також подиви-

тися телевізійну передачу, У провіденційному страховому товаристві немає телевізора, пане міністр, Шкода, але, може, так і краще, це допоможе вам очистити мозок, переобтяжений нелегкими проблемами розслідування, яке вам доручено, у всякому разі, ви можете відвідати когось зі своїх нових друзів, запропонувати, щоб вони зібралися всією групою й помилювалися видовищем. Комісар нічого не відповів. Він міг би запитати, якою буде його службова ситуація, починаючи від завтрашнього дня, але вирішив промовчати, бо якщо його доля перебувала в руках міністра, а в цьому сумніватися не випадало, то нехай він сам і проголосить йому вирок, до того ж комісар був переконаний, що одержить у відповідь суху фразу зразка, Не поспішайте, завтра ви про це довідаєтеся. Зненацька до комісара дійшло, що мовчанка триває довше, аніж це можна вважати природним у телефонній розмові, способі контактування, за якого паузи чи перерви між фразами бувають зазвичай дуже короткими. Комісар не відреагував на підступну пропозицію міністра внутрішніх справ, ніби вона його зовсім не зацікавила, і той мовчав, ніби хотів дати співрозмовникові час обміркувати свою відповідь. Комісар обережно промовив, Пане міністр. Електричні імпульси понесли ці два слова по лінії, але з протилежного боку не було ніяких ознак життя. Альбатрос відключився. Комісар

поклав слухавку й вийшов із кімнати. Він пішов на кухню й випив склянку води, він не вперше звернув увагу на те, що під час розмови з міністром внутрішніх справ у нього пересихало в горлі, він почувався так, ніби там усе палахкотіло, і тепер він мусив погасити свою внутрішню пожежу. Він вийшов до зали й сів на канапу, але довго там не залишався, почуття летаргії, в якому він перебував протягом останніх трьох днів, минуло, зникло й розвіялося з першим словом міністра, й тепер речі, та невиразність, визначити чи просто назвати яку забирає надто багато часу та місця, ці так звані речі рвонувалися вперед і вже не збиралися зупинитися до фіналу, незалежно від того, коли і як, і де він буде. До речі, йому не треба було бути мегре, пуаро чи шерлоком холмсом, аби вгадати, що саме надрукують наступного дня газети. Його чекання закінчилося, міністр внутрішніх справ більше не стане телефонувати йому, будь-який наказ, який він захоче дати, надійде йому через посередництво секретаря або безпосередньо від поліційного управління, п'ять днів і п'ять ночей, не більше, знадобилося для того, щоб перетворити комісара, якому було доручено важке розслідування, на маріонетку, від якої відірвали мотузку й викинули її на смітник. Саме тоді йому промайнула думка, що він має виконати ще одне завдання. Він знайшов у телефонному довіднику прізвище, звірив його з

адресою й набрав номер. Йому відповіла дружина лікаря, Слухаю, Добраніч, це я, комісар, пробачте, що телефоную вам так пізно, Не переймайтеся, ми ніколи не лягаємо рано, Пам'ятаєте, як я казав вам, коли ми розмовляли в саду, що міністр внутрішніх справ зажадав від мене фотографію вашої групи, Пам'ятаю, Я маю всі підстави думати, що ця фотографія буде завтра опублікована в газетах і показана на телебаченні, Я не запитую вас чому, але пам'ятаю, як ви мені сказали, що не бачите нічого доброго в тому, що міністр наказав вам її передати, Так, але я не сподівався, що він використає її у такий спосіб, Чого він хоче, Завтра побачимо, що напишуть газети, крім публікації фотографії, але, думаю, він хоче затаврувати вас перед публічною опінією, За те, що я не осліпла чотири роки тому, Знайте, що для міністра вкрай підозріло, чому ви, пані, не втратили зір, тоді як усі осліпли, цей факт став для нього більш ніж вагомюю причиною вважати вас відповідальною цілком чи почасти за те, що відбувається нині, Ви маєте на увазі голосування порожніми бюлетенями, Так, голосування порожніми бюлетенями, Але ж це абсурд, цілковитий абсурд, За довгі роки служби я зрозумів, що наші начальники не лише не зупиняються перед тим, що ми звикли називати абсурдом, а й схильні користуватися ним, щоб затуманити свідомості й знищити здоровий глузд, І що ж нам

робити, як ви вважаєте, Захуйтеся, зникніть, але не в домі ваших друзів, там ви не будете в безпеці, за ними незабаром почнуть стежити, якщо вже не стежать, Ви маєте слухність, але хай там як, а ми не дозволимо собі наразити на небезпеку тих, хто вирішив допомогти нам, мені, наприклад, здається, що ви даремно зателефонували нам, Не турбуйтеся, це надійна лінія, у країні надійнішої немає, Пане комісар, Кажіть, Я хотіла б поставити вам одне запитання, але не знаю, чи наважуся, Запитуйте, не сумнівайтеся, Чому ви робите це для нас, чому нам допомагаєте, Лише через одну маленьку фразу, яку я прочитав у книжці багато років тому і про яку давно забув, але пригадав її цими днями, Яку фразу, Коли ми народжуємося, то наче укладаємо договір на все життя, але може настати день, коли ми себе запитаємо, хто його підписав за нас, Це справді чудові слова, які примушують замислитися, як називалася та книжка, Мені соромно признатися, але її назви я не пригадую, Облиште, не можу повірити вам, що ви більше нічого не пам'ятаєте з такої мудрої книжки, навіть її назву забули, Я забув також ім'я автора, Цим словам, що їх, певно, ніхто ніколи не промовляв у такому порядку, в якому їх промовили ви, цим словам пощастило, що вони не загубилися, що знайшовся чоловік, який їх об'єднав, чи не став би світ трохи кращим, якби ми вміли поєднувати слова, які

блукають світом поодиноці, Я сумніваюся, щоб коли-небудь ці бідолахи зустрілися між собою, Я теж сумніваюся, але мріяти грошей не коштує, Подивимось, що скажуть завтра газети, Подивимось, я готова до найгіршого, Нехай буде, що буде, ми про все скоро довідаємося, думайте, що хочете, але насамперед подумайте про те, що я вам раджу, заховайтеся, зникніть, Я поговорю з чоловіком, Постарайтеся переконати його, На добраніч, і я вдячна вам за все, Мені нема за що дякувати, Бережіться. Поклавши слухавку, комісар запитав себе, чи не вчинив він дурість, стверджуючи, так ніби він знав про це достеменно, що телефонна лінія була безпечною, що в країні не існувало таких безпечних ліній, як ця. Він стенив плечима й промурмотів, Яка, зрештою, різниця, ніщо не є безпечним, ніхто не може почуватися в безпеці.

Він спав погано. Йому наснилася хмара слів, які втікали від нього, розбігалися на всі боки, а він ганявся за ними із сачком і вмовляв їх, Затримайтеся, будь ласка, не штовхайтеся, зачекайте мене. Тоді раптом слова зупинилися і з'єдналися, полізли одні на одних, наче рій бджіл у чеканні, коли їм принесуть вулик, і він із криком радості накинув на них сачок. Але в руках у нього опинилася газета. Це був поганий сон, але він бачив і гірший, коли альбатрос почав видзьобувати очі дружині лікаря.

Він прокинувся рано. Одягся й вийшов на вулицю уже не через гараж, не через двері для вершників, а через парадний під'їзд, привітався з порт'є кивком голови і навіть перекинувся б із ним кількома словами, якби той не сидів у своїй будці. Вуличні ліхтарі ще не погасли, крамниці мали відчинитися лише через дві години. Він роззирнувся навколо й побачив поблизу газетний кіоск, один із найбільших, тих, які одержували всі газети, підійшов до нього й став чекати. На його щастя, дощу не було. Вуличні ліхтарі погасли, й місто на кілька хвилин поринуло в останні й короткі сутінки, які розсіялися, коли очі звикли до зміни освітлення, і досвітній голубий світанок опустився на вулиці. Під'їхала вантажівка з газетами, скинула свої пакети й поїхала далі. Кіоскер почав відкривати пакети і складати газети стосиками згідно з кількістю одержаних примірників, зліва праворуч, від більших газет до менших. Комісар наблизився, привітався і сказав, Дайте мені всі, й поки кіоскер складав їх у пластиковий пакет, подивився на газети й побачив, що, за винятком двох останніх, усі мали на першій сторінці фотографію під величезними літерами заголовків. День починався добре для кіоска, перший покупець виявився цікавим і грошовитим, решта дня, скажемо наперед, також буде успішною, усі газети будуть продані, крім двох, відкладених праворуч, якими цікавляться

лише кілька постійних клієнтів. Комісара вже там не було, він перехопив таксі, що з'явилося з-поза ближнього рогу вулиці, й, назвавши адресу провіденційного страхового товариства та попросивши пробачення за короткий маршрут, нервово дістав газети з пакета й став розгортати їх. Крім фотографії групи зі стрілкою, яка вказувала на дружину лікаря, збоку було подане її збільшене обличчя, обведене білим кружком. Заголовки були в чорному й червоному кольорі, ВІДКРИЛОСЯ НАРЕШТІ ОБЛИЧЧЯ ЗМОВИ, ЦЯ ЖІНКА НЕ ОСЛІПЛА ЧОТИРИ РОКИ ТОМУ, РОЗКРИТО ЗАГАДКУ ГОЛОСУВАННЯ ПОРОЖНІМИ БЮЛЕТЕНЯМИ, ПОЛІЦІЙНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИНЕСЛО ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ. Ще неяскраве світло й підстрибування автомобіля на кругляках бруківки не дозволяло комісарові прочитати маленькі літери. Менш ніж за п'ять хвилин таксі зупинилося біля будинку. Комісар заплатив за проїзд, залишив решту водієві й швидко увійшов у дім. Стрімголов проминув портъє, не сказавши йому ні слова, сів у ліфт, нетерпіння майже примушувало його тупотіти ногами, швидше, швидше підіймайся, машинеріє, яка все своє життя піднімала та опускала людей, підслуховуючи розмови, незакінчені монологи, фрагменти невміло промугиканих пісень, журливі зітханья, стурбований шепіт, але вдавала, ніби все це анітрохи її не стосується, її доля

була ковзати вгору й униз, неквапно, мов доля, якщо хтось надто поспішає, нехай підіймається або спускається сходами. Комісар нарешті встромив ключа у двері провіденційного страхового товариства, увімкнув світло й підбіг до столу, де була розстелена мапа міста й де він востаннє снідав зі своїми нині відсутніми помічниками. Руки йому тремтіли. Примусивши себе читати повільно, не перестрибуючи через рядки, слово за словом, він прочитав повідомлення в усіх чотирьох газетах, які опублікували фотографію. З невеликими змінами стилю, трохи різними словами, всі вони давали одну й ту саму інформацію, за якою вгадувалася творчість писарів міністерства внутрішніх справ. Проза в газетах була приблизно такого змісту, Коли ми думали, що уряд поклався на дію часу, того часу, який усе зношує і все обмежує, й вирішив не вдаватися до хірургічних методів, щоб видалити злякисну пухлину, яка несподівано утворилася на тілі столиці в незрозумілій і ненормальній формі голосування чистими бюлетенями, що, як відомо нашим читачам, значно переважила сумарний результат усіх демократичних політичних партій, до нашої редакції надійшло несподіване й приємне повідомлення. Геній розслідування та наполегливість поліційної інституції, втілені в особах комісара, інспектора та агента другого класу, чії імена, з міркувань безпеки, нам не дозволено

розголошувати, зуміли витягти на світло те, що з високою імовірністю можна вважати головою солітера, чиї кільця паралізували й небезпечно атрофували громадянську свідомість більшості жителів столиці, які досягли виборчого віку. Одна жінка, одружена з лікарем-офтальмологом, і яка, чудо з чудес, була, згідно з показами свідків, що їм цілком можна довіряти, єдиною особою, котра чотири роки тому не стала жертвою страшної епідемії, що перетворила нашу батьківщину на країну сліпих, на щастя, обмежену кордонами колишньої столиці, і внесла в наше політичне життя і в нашу демократичну систему надзвичайно небезпечний мікроб зіпсутості та корупції. Лише диявольський розум, такий, яким у минулому володіли найбільші злочинці в історії людства, міг вигадати те, що, згідно з джерелами, гідними найбільшої довіри, спонукало пана президента республіки порівняти його з експресивним образом торпеди, яка влучила нижче ватерлінії у величний корпус корабля нашої демократії. Так воно й було. Оскільки немає жодних підстав сумніватися, бо все на це вказує, що ця дружина офтальмолога винна, то громадяни, які шанують порядок і право, вимагають, щоб найсуворіша кара впала на її голову. І ви тільки подумайте, що відбувається в нашому світі. Ця жінка, з огляду на винятковість своєї історії, яка сталася з нею чотири роки тому, могла б стати найваж-

ливішим елементом дослідження для нашої наукової спільноти і заслуговувати на почесне місце в клінічній історії офтальмології, буде тепер проклята як ворогиня нашої батьківщини й нашого народу. Для неї, мабуть, було б ліпше, якби вона тоді осліпла.

Остання фраза, вочевидь погрозлива, звучала як вирок, так ніби там було написано, Ліпше вона б не народжувалася на світ. Першим імпульсом комісара було за-телефонувати дружині лікаря, запитати в неї, чи вона вже прочитала газети, втішити її, наскільки було можливо, але його зупинила думка, що ймовірність прослуховування її телефона за ніч значно зросла й тепер дорівнює ста відсоткам зі ста. Що ж до телефонів провіденційного страхового товариства, червоного й попелястого, то про ці можна було й не думати, вони були безпосередньо приєднані до державної мережі. Він погортав дві останні газети, там нічого не говорилося про цю справу. Що мені тепер робити, запитав він себе гучним голосом. Повернувся до повідомлення, перечитав його, йому здалося дивним, що в ньому не названо осіб, які зображені на фотографії, а надто дружину лікаря та її чоловіка. Лише тоді він звернув увагу на підпис під фотографією, який повідомляв, Підозрювана позначена стрілкою. Схоже, досі не було ніякого підтвердження тому факту, що дружина лікаря взяла цю групу людей під свою опіку під час

епідемії сліпоти. Згідно з офіційними джерелами, ідентифікацію цих людей було завершено, й завтра їхні імена будуть повідомлені. Комісар промурмотів, Мабуть, вони намагаються встановити, де живе хлопчик, так ніби це може допомогти їм у чомусь. Потім замислено промовив, Публікація фотографії без іншої інформації, схоже, не має ніякого глузду, крім того, всі вони, як я їх застеріг, зможуть кудись зникнути, але міністр обожнює пошуки, успішне полювання на людей надає йому більшої політичної ваги, більше впливу в уряді та в партії, до того ж, імовірно, будинки цих людей уже перебувають під наглядом протягом двадцяти чотирьох годин, міністерство мало досить часу, щоб закинути в місто агентів й опрацювати схему своїх дій. Та хоч усі ці міркування були слухними, вони не давали відповіді на запитання, Що мені робити тепер. Він міг зателефонувати в міністерство внутрішніх справ і, скориставшись нагодою, запитати, оскільки вже п'ятниця, якою тепер буде його дисциплінарна ситуація, але це було б марно, він знав, що міністр не став би з ним розмовляти, один із його секретарів сказав би йому, щоб він зателефонував до поліційного управління, часи балачок між альбатросом і морським папугою минули, пане комісар. Що ж мені робити, знову запитав він себе, залишатися тут і гнити, поки хтось згадає про мене й накаже, щоб труп підібрали, спробу-

вати покинути місто, хоч немає жодного сумніву, що всім постам дано суворий наказ не випускати мене. Він знову подивився на фотографію, лікар із дружиною були в центрі, дівчина в чорних окулярах і старий із чорною пов'язкою на оці ліворуч, суб'єкт, який написав листа, і його дружина праворуч, зизоокий хлопець стояв навколішках, наче футболіст, собака сидів біля ніг жінки. Він прочитав підпис під фотографією. Повну ідентифікацію обіцяли подати завтра, вона стане публічною, завтра, завтра, завтра. У цю мить його опанувала несподівана рішучість, але вже в наступну мить почуття обережності запротестувало, що це було б несосвітенною дурістю. Будь обачним, сказало воно йому, й не буди дракона, який спить, безглуздо наближатися до нього, коли він прокинеться. Комісар підвівся зі стільця, двічі пройшовся туди-сюди по залі, повернув до себе стіл, на якому лежали газети, ще раз подивився на голову жінки лікаря, обведену білим кружечком, так ніби вона висіла на шибениці, у цей час половина міста читала газети, а друга половина сиділа перед телевізором, прагнучи почути, що скаже диктор про першу публікацію в газетах, або слухала радіо, яке повідомляло, що ім'я жінки буде назване завтра, й не тільки ім'я, а й її адреса, щоб усе населення знало, де вона вимостила своє зловісне гніздо. Тоді комісар знайшов друкарську машинку й поставив її на стіл. Розгорнув

газети, склав їх з одного боку й заходився друкувати. Папір, яким він користувався, був позначений логотипом провіденційного страхового товариства й міг бути використаний якщо не завтра, то, безперечно, післязавтра як державне звинувачення проти нього й указувати на його другу провину, використання державного паперу для своїх особистих цілей за обставин, які збільшували його провину, тобто розголошення офіційної інформації, розголошення, яке має характеристики злочину, спрямованого проти державного ладу. Те, що комісар друкував тепер на машинці, було нічим не більшим і не меншим, як детальним звітом про події останніх п'ятьох діб, від суботнього ранку, коли в супроводі двох своїх підлеглих він потай перетнув кордон, що блокував столицю, до нинішнього моменту, коли він сів за машинку. Не було сумніву, що провіденційне страхове товариство мало копіювальну машину, але комісарові здалося нечемним передати одній особі оригінал, а другій звичайну копію, хоч сьогодні нас запевняють, що навіть очі сокола не помітять різниці між оригінальним текстом і копією, виготовленою на сучасній техніці. Комісар належав до другого, старшого покоління населення планети, а тому зберіг пошану до форм, а це означало, що, надрукувавши першу сторінку з текстом свого послання, він заходився акуратно передруковувати його на інший аркуш паперу.

Звичайно, це була копія, але виготовлена зовсім в інший спосіб. Закінчивши роботу, він згорнув аркуші й уклав кожен в окремий конверт, позначений тим самим логотипом, заклеїв їх і на кожному написав відповідну адресу. Не було сумніву, що конверти передадуть у власні руки адресатам, які, побачивши на них логотип провіденційного страхового товариства, зрозуміють, що йдеться про важливу інформацію, яка заслуговує на негайну увагу.

Комісар почав готуватися знову вийти на вулицю. Поклав обидва запечатані конверти у внутрішні кишені куртки, одягнув плащ, хоча метеорологія давала найсприятливіший прогноз щодо того, чого можна чекати о цій порі року, до того ж, він мав змогу переконатися у правдивості цього прогнозу, визирнувши у вікно й подивившись на ріденькі й повільні білі хмаринки, які ковзали по небу. Можливо, вдягнути плащ примусила його ще одна важлива причина, адже плащ такого крою, з поясом, є своєрідним визначальним знаком детективів класичної доби, принаймні відтоді, як реймонд чандлер створив постать марлоу, тож коли люди бачать суб'єкта в крислатому капелюсі, насунутому на ніс, і в плащі із задертим коміром, вони негайно повідомляють одне одному, що тут блукає гамфрі богарт, гостро позираючи у щілину між задертим коміром плаща й опущеними крисами капелюха, і ця немудра наука доступна кожному читачеві книжок

про поліцаїв і злодіїв. Наш комісар не носив капелюха, він ходив із непокритою головою, такою була сучасна мода, яка зневажала мальовничість і, як то кажуть, спочатку веліла вбивати, а вже потім запитувати в жертви, чи вона жива. Він спустився ліфтом, проминув порт'є, який привітав його кивком голови зі своєї будки, й вийшов на вулицю, щоб виконати три мети сьогodнішнього ранку, а саме спожити свій запізнiлий сніданок, пройти вулицею, де жила дружина лікаря, й рознести листи адресатам. Перше своє завдання він виконав у кафетерії, де випив філіжанку кави з молоком, з'їв кілька грінок із маслом, не таких хрустких і соковитих, як минулого разу, але таким воно є, життя, чогось прибуває, а щось відбуває, а до того ж любителів грінок із маслом стає все менше, як тих, хто їх виготовляє, так і тих, хто їх споживає. Можна простити ці банальні гастрономічні міркування чоловікові, який має в кишені бомбу. Він поїв, розплатився і широкою ходою рушив до своєї другої мети. Згаяв майже двадцять хвилин, перш ніж туди дійшов. Уповільнив ходу, коли звернув у ту вулицю, вдав, ніби просто прогулюється, хоч якщо там стовбичили поліціанти-спостерігачі, то була велика ймовірність, що вони звернули на нього увагу. Але йому було байдуже. Якщо хтось із них помітив його й доповість про нього своєму безпосередньому начальнику, а той директору поліції, а той міністрові внутрішніх справ,

то можна не сумніватися, що альбатрос прокрякає своїм найнеприємнішим голосом, Не розповідайте мені про те, що я без вас знаю, повідомте те, що мені треба знати, а саме, чого там треба цьому паскудному комісарові, чого він туди приблукав. На вулиці зібралося більше людей, ніж зазвичай. Біля будинку, в якому жила дружина лікаря, люди стояли невеличкими групами, вони мешкали в цьому кварталі й, підштовхувані цікавістю, в більшості випадків невинною, але в деякого й злорадною, прийшли сюди з газетою в руках на те місце, де мешкала звинувачувана, яку вони більш або менш знали, нерідко бачили її або входили з нею в якісь сусідські взаємини, чимало з них лікувалися в її чоловіка-офтальмолога. Комісар уже побачив, де розташувалися поліційні спостерігачі, один із них приєднався до досить численного гурту роззяв, другий з удаваною недбалістю прихилився до стіни, читаючи спортивний журнал, ніби у світі друкованої продукції для нього не було нічого важливішого. Те, що він читав журнал, а не газету, було легко пояснити, бо журнал, забезпечуючи надійний захист, займає набагато менше простору у візуальному полі того, хто спостерігає, і його легко сховати в кишеню, якщо раптом виникне потреба когось переслідувати. Поліціанти знають про ці речі, вони вивчають їх ще в дитячих садках. Але ті, які перебували тут, не знали про складні взаємини між комісаром, який

прийшов сюди, та міністерством, від якого вони залежали, тому подумали, що він також належить до операції й прийшов сюди з'ясувати, чи все відбувається згідно з планами. Причин дивуватися не було. Хоча на певних рівнях корпорації пройшла чутка, що міністр невдоволений роботою комісара, і доказом цього було те, що він наказав повернути його помічників, залишивши його самого-одного, ця чутка ще не дійшла до найнижчих прошарків, у яких існували ці агенти. Я хотів би також прояснити, перш ніж про це забуду, що поліціанти, які поширювали ці чутки, не мали жодного чіткого уявлення про те, навіщо комісара послали до столиці, а отже, інспектор та агент там, де вони зустрічалися, тримали язик на припоні. Проте було цікаво спостерігати, хоч у цьому нічого кумедного й не було, як поліціанти підходили зі змовницьким виглядом до комісара й пошепки повідомляли йому, Новин немає. Комісар у відповідь кивав головою, дивився на вікна квартири й пішов геть із думкою, Завтра, коли газети опублікують імена й адреси, тут буде набагато більше народу. Трохи відійшовши від будинку, він побачив вільне таксі й підкликав його. Сів у машину, привітався, дістав із кишені газети, прочитав адреси й запитав водія, Яка з редакцій розташована найближче, Друга, Везіть мене, будь ласка, туди. На сидінні поруч із водієм лежала згорнута газета, він прочитав на першій

сторінці надрукований кривавими літерами заголовок статті НАРЕШТІ ВІДКРИТО ОБЛИЧЧЯ ЗМОВИ. Комісар відчув спокусу запитати у водія, якої він думки про сенсаційну новину, опубліковану в сьогоднішніх газетах, але відмовився від цього, щоб його надто зацікавлений тон не виказав його професію, Мабуть, я надто страждаю, подумав він, через свою професійну деформацію. Але таксист сам заговорив на цю тему, Я не знаю, що ви думаєте, пане, але історія про жінку, що начебто не осліпла чотири роки тому, здається мені вигадкою, яка має допомогти продавати газети, якщо я осліп, якщо всі ми осліпли, то як могло статися, що ця жінка не втратила зір, це чутка, якій ніхто ніколи не повірить, А ще кажуть, ніби вона всіх умовила голосувати чистими бюлетенями, І те й те нісенітниця, жінка є жінкою, вона не втручається в такі справи, якби це був чоловік, ще можна було б повірити, а то жінка, пхе, Подивимося, як усе закінчиться, Якось та закінчиться, одна вигадка варта другої, ви, пане, навіть уявити собі не можете, скільки ми всього чуємо, сидячи за кермом, і я хочу сказати вам іще одну річ, Кажіть, кажіть, Усупереч тому, що думають люди, дзеркальце заднього виду служить не тільки для того, щоб бачити машини, які тебе переслідують, воно також допомагає бачити душі пасажирів, ви коли-небудь думали про таке, Ви мене здивували, я ніколи про таке не думав, А я вам

правду сказав, це кермо багато чого навчає. Після такого відкриття комісар визнав за краще закінчити розмову. Лише коли водій зупинив машину й сказав, Приїхали, він наважився запитати, чи той факт, що у дзеркальці заднього виду можна бачити душу пасажира, стосується всіх машин і всіх водіїв, але його співрозмовник категорично заявив, Ні, пане, таке буває лише в таксі, лише в таксі.

Комісар увійшов у дім, попрямував до приймальної і сказав, Добрий день, я представник провіденційного страхового товариства, хотів би поговорити з паном директором, Якщо ви хочете поговорити про страхівку, то вам, либонь, ліпше поговорити з адміністратором, У принципі так, ви маєте слухність, але те, що я привіз до вашої газети, має не лише технічний характер, тому для мене вкрай важливо поговорити з паном директором, Пана директора немає в редакції, гадаю, він повернеться тільки надвечір, З ким я тоді можу поговорити, яку особу можна тут вважати заступником директора, Поговоріть із головним редактором, Тоді я вас попрошу повідомити йому, що я хочу зустрітися з ним, нагадую вам, що я представник провіденційного страхового товариства, Ви не хочете сказати мені своє ім'я, Назвіть провіденційне страхове товариство, цього буде досить, Ага, розумію, ваша фірма називається вашим прізвищем, Достоту так. Працівник приймальні зателефонував, пояснив ситуацію

і сказав, поклавши слухавку, Зараз до вас прийдуть, пане Провіденціал. За кілька хвилин з'явилася жінка, Я секретарка головного редактора, зробіть ласку, йдіть за мною. Він пішов за нею коридором, ішов стриманий, спокійний, але зненацька, без попередження, усвідомлення свого зухвалого кроку, який він надумав зробити, урвало йому дихання, наче хтось ударив його під дих. У нього ще був час повернути назад, вигадавши першуліпшу нагоду, який жаль, я забув важливий документ, без якого не зможу поговорити з паном головним редактором, але це була б неправда, документ був тут, у внутрішній кишені його куртки, вино подане, комісар, й ти не маєш іншого виходу, як випити його. Секретарка провела його до невеличкої зали, скромно вмебльованої, там були витерті канапи, які прожили довге життя і служба яких починалася не тут, але тут закінчувалася, на столі, в центрі, лежали газети, а вгорі видніла полиця з погано впорядкованими книжками, Будь ласка, сядьте, пан головний редактор просить вас зачекати трохи, у цю хвилину він дуже зайнятий, Гарзд, я зачекаю, сказав комісар. Це була його друга нагода. Якби він пішов звідси, якби вибрався з пастки, в яку сам себе загнав, він би врятувався, як той, хто, побачивши власну душу в дзеркальці заднього виду, зрозумів би, що вона втратила здоровий глузд, що душі не можуть блукати тут і наражати людей

на великі катастрофи, а навпаки, відвертати їх від них і поводитися добре, бо душі, якщо вони виходять із тіла, майже завжди гинуть, вони не знають, куди їм податися, й не лише за кермом таксі можна помітити такі речі. Комісар не пішов звідси, вино вже було подане, і не лишилося нічого іншого, як випити його. Увійшов головний редактор, Прошу вас пробачити, що примусив вас чекати так довго, але я саме розглядав одну справу й не міг покинути її насередині, Вам нема чого просити пробачення, я вам вдячний, що ви мене прийняли, Тоді скажіть мені, пане Провіденціал, у чому я можу бути вам корисний, бо якщо правильно мене повідомили, то ваша справа торкається не мене, а адміністрації. Комісар засунув руку до кишені й дістав першого конверта, Я буду вам вельми вдячний, якщо ви прочитаєте листа, що лежить усередині, Прочитати тепер, запитав головний редактор, Атож, будь ласка, але спершу я мушу інформувати вас, що моє прізвище не Провіденціал, Яке ж воно, ваше прізвище, Коли прочитаєте мій текст, то зрозумієте. Головний редактор розірвав конверт, розгорнув укладений туди аркуш паперу й почав читати. Він підняв погляд від тексту, прочитавши перші рядки, й спантеличено подивився на чоловіка, який сидів перед ним, ніби хотів запитати, чи не розумніше буде зупинитися на цьому. Комісар жестом попросив його читати далі. Більше голов-

ний редактор не відривав погляд від тексту, навпаки, здавалося, він усе глибше поринав у нього з кожним словом і вже не міг випірнути на поверхню з тим самим обличчям головного редактора, після того як побачив страховища, які жили в бездонній глибині. Тепер це був схвильований чоловік, який подивився на комісара й сказав, Пробачте мені за грубе запитання, але хто ви, пане, Моїм ім'ям підписаний текст, Атож, я бачу, тут стоїть ім'я, але ім'я лише слово, воно нічого не розповідає про особу, Я хотів би нічого вам не розповідати про себе, але бачу, що ви цього потребуєте, Тоді розповідайте, Я нічого вам не розповідатиму, якщо ви не дасте мені своє чесне слово, що мого листа буде опубліковано, За відсутності директора я не можу вам його дати, У приймальні мені сказали, що директор повернеться пізно, Справді, він повернеться пізно, не раніше як о четвертій годині, Тоді я прийду сюди на четверту, але хочу застерегти вас, що у мене в кишені ще один такий лист, і я вручу його іншому адресатові, якщо не зможу домовитися з вами, Цей лист ви віднесете до іншої газети, чи не так, Так, але він не адресований жодній із тих, які опублікували фотографію, Я вас розумію, але немає певності, що ця інша газета погодиться наразити себе на ризик, неминучий для того, хто наважиться опублікувати факти, які ви описуєте, Я не маю в цьому жодної певності, але вирішив

поставити на двох коней і ризикую програти на обох, Гадаю, ви набагато більше ризикуєте програти, аніж виграти, як і ті панове, котрі наважаться опублікувати те, що ви їм пропонуєте. Комісар підвівся, Я прийду о четвертій п'ятнадцять, Заберіть свого листа, оскільки між нами ще немає домовленості, я не можу й не повинен тримати його в себе, Дякую, що ви позбавили мене необхідності просити вас віддати його мені. Головний редактор скористався телефоном, щоб викликати секретарку, Проведи цього пана до виходу, сказав він, і знай, що він повернеться о четвертій п'ятнадцять, ти його зустрінеш і проведеш у кабінет дирекції, Гаразд, пане. Комісар сказав, Тоді до скорого побачення, головний редактор йому відповів, До скорого побачення, і вони потиснули один одному руки. Секретарка відчинила двері, щоб випустити комісара, Ходіть за мною, пане Провіденціал, сказала вона, а коли вони вже вийшли в коридор, провадила, якщо дозволите мені зробити зауваження, то я вперше в своєму житті зустрічаю особу з таким дивним прізвищем, я навіть не уявляла, що воно може існувати, Тепер ви знаєте, Людині має бути приємно називатися Провіденціалом, Чому, Саме тому, що вона провіденціал, Такої слушної відповіді я ще не чув. Вони вийшли до приймальні, Я вас тут чекаю в призначений час, сказала секретарка, Дякую, До скорого побачення, пане Провіденціал, До скорого.

Комісар подивився на годинник, ще було не пізно, надто рано, щоб обідати, крім того, він зовсім не відчував апетиту, сухі грінки з маслом та кавою досі нагадували про себе в його шлунку. Він узяв таксі й наказав відвезти себе до саду, де в понеділок зустрівся з дружиною лікаря, бо якщо й прийшла в голову якась думка, то зовсім не обов'язково неухильно дотримуватися її. Він не мав наміру повертатися в сад, але ось ми бачимо його тут. Він хотів пройтися пішки, як комісар поліції, що спокійно робить свій обхід, побачити, скільки народу сюди напливло, й, може, навіть обмінятися кількома професійними зауваженнями з агентами-спостерігачами. Він перетнув сад, на мить зупинився, щоб подивитися на жінку з порожнім глеком, Залишили мене тут, здавалося, говорила вона, і сьогодні я потрібна лише для того, щоб дивитися на ці застояні води, минула ціла епоха, відтоді як камінь, із якого мене витесали, був білим, і з цього глека вдень і вночі струменів безперервний потік води, мені ніколи не казали, звідки витікає вся ця вода, я стояла тут лише для того, щоб нахилити глек, а тепер із нього не витікає жодна крапля води, й мені також ніколи ніхто не скаже, чому припинився цей потік. Комісар промурмотів, Це як життя, моя дочко, воно починається невідомо навіщо й закінчується невідомо чому. Він намочив кінчики пальців правої руки

й підніс їх до рота. Він не думав, що його жест може мати якесь значення, але той, хто подивився б на нього збоку, запрягся б, що він вирішив випити цієї води, яка не була чистою, зеленою від багнюки, з вазою на дні водойми, брудної, як життя. Годинник пересував свої стрілки повільно, він мав час посидіти тут у затінку, але не сів. Повторив шлях, який пройшов тут із дружиною лікаря, звернув у її вулицю, видовище змінилося тут цілком, тепер тут важко було пропхатися, тут тепер стояли не маленькі групи людей, а величезна юрба, яка перегородила шлях автомобілям, здавалося, всі жителі ближніх кварталів покинули свої домівки, щоб побачити чиюсь появу, про яку було заздалегідь оголошено. Комісар покликав двох агентів у під'їзд одного з будинків і запитав, чи відбулося щось нове під час його відсутності. Вони сказали йому, що нічого не відбулося, що ніхто з будинку не вийшов, що віконниці були зачинені, і повідомили, що дві незнайомі особи, чоловік і жінка, піднялися на четвертий поверх і запитали, чи тим, хто в домі, не треба чогось, але з квартири відповіли, що їм нічого не треба, й подякували за турботу, Більше нічого, запитав комісар, Наскільки нам відомо, більш нічого, відповів один з агентів, написати звіт буде легко. Він сказав це вчасно, щоб підрізати крила комісаровій уяві, яка вже погнала його сходами нагору, де

він натиснув би на кнопку дзвінка, назвався, Це я, увійшов і розповів про останні події, про листи, які він написав, про розмову з головним редактором газети, а тоді дружина лікаря сказала б йому, Пообідайте з нами, й він би з ними пообідав, і світ залишився б у мирі. Атож, у мирі, й агенти написали б у своєму звіті, З нами був комісар, який піднявся на четвертий поверх, а через годину спустився звідти, він нічого нам не розповів, що там відбувалося, але в нас склалося враження, що він там обідав. Але комісар пішов поїсти в інше місце, він їв мало й не звернув найменшої уваги на страву, яку поставили перед ним, о третій годині він знову був у саду й дивився на статую жінки, що нахилилася з глеком, схожа на людину, що чекає чуда, коли вода потече знову. О пів на четверту він піднявся з лави, на якій сидів, і пішки пішов у редакцію газети. Він мав досить часу й не мав потреби брати таксі, в якому, зовсім того не бажаючи, не зміг би опертися спокусі подивитися в дзеркальце заднього виду, того, що він знав про свою душу, було йому досить, і він не був певен, що не побачить у дзеркальці чогось такого, що йому буде зовсім не до вподоби. Ще не було чверті на п'яту, коли він увійшов до редакції. Секретарка вже була в приймальні, Пан директор чекає вас, сказала вона. Вона не дала пане Провіденціал, можливо, їй сказали, що прізвище відві-

дувача не таке, й тепер вона почувалася ображеною, що її так одурили, хай і неумисне. Вони пройшли тим самим коридором, але цього разу дійшли до самого його кінця, там повернули праворуч, і на других дверях комісар побачив напис Дирекція. Секретарка делікатно постукала у двері, і зсередини відповіли, Заходьте. Вона увійшла першою і притримала двері, щоб пропустити комісара. Дякую, більше ми вас не потребуємо, сказав головний редактор секретарці, яка відразу вийшла. Дякую, що ви погодилися поговорити зі мною, пане директор, почав комісар, Я відверто признаюся вам, що бачу великі труднощі з ефективним поширенням того матеріалу, про який розповів мені пан головний редактор, проте, думаю, не варт говорити, що я з великою цікавістю готовий ознайомитися з його повним текстом, Ось він, пане директор, сказав комісар, подавши йому конверт, Сядьмо, сказав директор, і дайте мені дві хвилини, будь ласка. Читання не приголомшило його так, як головного редактора, але він був, безперечно, спантеличений і стурбований, коли підвів погляд, Хто ви, пане, запитав він, не знаючи, що головний редактор уже запитував комісара про це, Якщо ваша газета погодиться опублікувати те, що тут є, то ви довідаєтеся, хто я такий, якщо ні, я заберу листа й піду звідси без зайвих слів, лише подякувавши вам за те, що ви погодилися

згаяти для мене частину вашого часу, Я хочу інформувати вас, директоре, що пан має ще одного такого листа, якого хоче передати в іншу газету, сказав головний редактор, Достоту так, сказав комісар, я його маю із собою і передам його ще сьогодні, якщо ми не дійдемо з вами згоди, бо абсолютно необхідно, щоб це було опубліковано завтра, Чому, Бо завтра мій матеріал ще може перешкодити тому, щоб була вчинена несправедливість, Ви говорите про дружину лікаря, Атож, пане директор, бо з неї хочуть зробити цапа-відбувайла за те, що діється в нашій країні, Але це ж безглуздя, Не кажіть про це мені, скажіть це уряду, скажіть міністерству внутрішніх справ, скажіть вашим колегам, які публікують те, що їм наказують публікувати. Директор обмінявся поглядом із головним редактором і сказав, Ви повинні розуміти, ми не зможемо опублікувати вашу декларацію в такому вигляді, в якому ви її написали, з усіма подробицями, Чому, Не забувайте, що ми живемо в місті, яке перебуває у стані облоги, цензура пильно стежить за змістом преси, а надто таких газет, як наша, Опублікувати ваш текст означатиме, що нашу газету закриють того ж таки дня, сказав головний редактор, То ви нічого не зможете вдіяти, запитав комісар, Ми можемо спробувати, але не можемо бути певні в результаті, Як, запитав комісар. Після нового швидкого обміну поглядами з головним

редактором директор газети сказав, Настав час, щоб ви, пане, сказали нам, хто ви такий, ви, звичайно, підписалися під своїм листом, але ми не можемо бути певні, що це прізвище не фальшиве, ви просто можете бути провокатором, якого підіслала сюди поліція, щоб випробувати нас і скомпрометувати, я цього не стверджую, зазначте собі, але хочу, аби ви зрозуміли, що ми не зможемо продовжувати нашу розмову, якщо ви, пане, зараз же не відрекомендуєтеся своїм справжнім прізвищем. Комісар засунув руку до кишені, дістав гаман. Ось дивіться, сказав він і подав директору своє посвідчення комісара поліції. Вираз обличчя директора негайно змінився від стриманого до приголомшеного, То ви, пане, комісар поліції, запитав він, Комісар поліції, ошелешено повторив головний редактор, якому директор передав документ, Атож, спокійно відповів гість редакції, і тепер, я думаю, ми можемо продовжити нашу розмову, Якщо пробачите мене за цікавість, запитав директор, що примусило вас зважитися на такий крок, Це моя справа, Назвіть мені бодай одну причину, аби я не думав, що все це мені сниться, Коли ми народжуємося, коли входимо в цей світ, ми ніби укладаємо договір на все своє життя, але може статися, що одного дня ми себе запитаємо, хто підписався за мене, я це запитав, а відповіддю є цей лист, А ви усвідомлюєте, якими можуть бути для вас наслідки, Атож, я

мав досить часу, аби подумати про це. Запала мовчанка, яку порушив комісар, Ви сказали, що можете спробувати, Ми думали про невеличкий трюк, сказав директор і зробив знак головному редакторові, щоб той продовжив, Наша ідея, сказав головний редактор, полягає в тому, щоб опублікувати у вочевидь інших термінах, без риторики поганого смаку, те, що друкувалося в газетах сьогодні, а в кінці змішати все це з інформацією, яку ви нам принесли, це буде нелегко, а проте не здається мені неможливим, це питання вправності та щастя, Ми покладемо надію на неухважність або навіть на ледачість цензора, додав директор, молитимемо бога, щоб він подумав, Позаяк я це знаю майже напам'ять, то немає потреби дочитувати до кінця, На яку ймовірність успіху можемо ми сподіватися, запитав комісар, Правду кажучи, не таку велику, визнав головний редактор, але нам доведеться покластися саме на цю ймовірність, А якщо міністерство внутрішніх справ захоче знати, з якого джерела інформації ви здобули свої відомості, Спробуємо покластися на професійну таємницю, хоч це мало нам допоможе у стані облоги, А якщо вони наполягатимуть, якщо погрозуватимуть, Тоді хоч як би нам цього не хотілося, ми не матимемо іншої ради, як назвати вас, ми будемо, звісно, покарані, але найтяжчі наслідки впадуть на вашу голову, сказав директор, Дуже добре, відповів комісар, тепер, коли ми всі знаємо,

на що ми можемо розраховувати, рушаймо вперед, і якщо молитися щось означає, тоді я молитимуся, щоб читачі не повелися так само, як, ми сподіваємося, поведеться цензор, тобто щоб вони дочитали ваше повідомлення до кінця, Амінь, хором відповіли йому директор і головний редактор газети.

Комісар пішов десь відразу по п'ятій годині. Він міг би скористатися таксі, яке саме в цю мить висадило когось біля дверей редакції, але волів піти пішки. Дивно, але він почувався легким, невагомим, наче щойно йому викинули з важливого органа чужорідне тіло, яке потроху його руйнувало, шпичку з горла, цвях зі шлунка, отруту з печінки. Завтра всі карти з колоди будуть на столі, гра у схованки закінчиться, бо немає найменшого сумніву, що міністр, якщо його, комісара, текст з'явиться в пресі і навіть якщо він не прочитає його сам, а йому повідомлять, знатиме, на кого спрямувати звинувальний перст. Його уява була схильна піти навіть далі, вона вже зробила перший тривожний крок, але комісар притримав її за комір, Сьогодні є сьогодні, пані уяво, а завтра побачимо, сказав він. Він вирішив повернутися до провіденційного страхового товариства, бо несподівано відчув, що ноги йому стали важкими, нерви були схожі на еластичні мотузки, натягнуті надто довго, і його опанувала нагальна необхідність склепити очі й заснути. Сяду в перше таксі, на яке

натраплю, сказав собі він. Та йому довелося довго йти пішки, таксі проминали його переповненими, жоден із водіїв не почув, що його кличуть, і нарешті, коли він уже ледве волочив ноги, одна з рятувних шлюпок підбрала потопельника, який ішов на дно. Ліфт дбайливо доставив його на чотирнадцятий поверх, двері відчинилися, не вчинивши опору, канапа прийняла його як улюбленого друга, й через кілька хвилин комісар, витягши ноги, спав мертвим сном, сном праведників, як люди мали звичай казати в той час, коли вірили в їхнє існування. Заховавшись у материнському лоні провіденційної страхової фірми, чий спокій заколисував кожного, кого їй довіряли, комісар проспав добру годину, в кінці якої прокинувся, так принаймні йому здавалося, з новими силами. Потягнувшись, він помацав рукою внутрішню кишеню піджака, де лежав конверт, якого він нікому не передав. Мабуть, я вчинив помилку, поставивши все на одного коня, подумав він, але швидко зрозумів, що для нього було б неможливо двічі підтримувати одну й ту саму розмову, перейти з однієї редакції до іншої й розповісти ту саму історію, і внаслідок повторення зруйнувати її правдивість. Що сталося, те сталося, подумав він, не роби зайвих кроків. Він увійшов до кімнати й побачив, як блимає магнітофон. Хтось телефонував йому й залишив послання. Натиснув на кнопку й спочатку почув голос телефоністки, а потім і

голос начальника поліційного управління, Повідомляю вас, що завтра о дев'ятій годині, повторюю, о дев'ятій, а не о двадцять першій, вас чекатимуть на посту північність, інспектор і агент другого класу, які з вами працювали, я повинен нагадати вам, що, позаяк ви провалили свою місію через технічну та наукову непідготовленість і відсутність відповідальності, ваше подальше перебування в столиці визнане непотрібним як міністерством внутрішніх справ, так і мною, я хочу додати, що інспектор й агент офіційно відповідальні за те, щоб доставити вас до мене і взяти вас під арешт, якщо ви вчините опір. Комісар стояв і дивився невідривним поглядом на магнітофон, потім таким рухом, яким прощаються з людиною, що від'їздить кудись далеко, простяг руку й натис на кнопку, щоб вимкнути звук. Потім увійшов на кухню, витяг конверт із кишені, облив його спиртом і, згорнувши у формі перекинутої літери V, поклав на зливальницю й підпалив, після чого пустив струмінь води, щоб змити попіл. Зробивши це, повернувся до зали, увімкнув усі лампочки й присвятив себе уважному читанню газет, приділивши найбільше часу тій, якій, можна сказати, довірив свою долю. Коли настав час повечеряти, він відчинив холодильник і подивився, чи там не знайдеться чогось попоїсти, але побачив, що в холодильнику немає нічого ані свіжого, ані якісного. Доведеться мені пошукати холодильник ін-

ший, цей уже дав мені все, що міг дати. Вийшов, швидко поїв у найближчому ресторані, який трапився йому на шляху, й повернувся до провіденційного товариства. Він мав прокинутися рано наступного дня.

Комісар прокинувся, коли задзвонив телефон. Він не встав, щоб підійти до нього, був переконаний, що хтось телефонує з управління поліції нагадати йому про наказ прийти на військовий пост північ-шість на дев'яту годину, будь уважним на дев'яту, а не на двадцять першу. Найімовірніше, що телефонувати більше не стануть, бо неважко зрозуміти, що в його професійному та, власне, не тільки в професійному, а нерідко й у житті особистому, поліціанти часто вдаються до ментального процесу, який називають дедукцією, також відомого під назвою логічних висновків мислення, Якщо він не відповідає, то він уже в дорозі до свого пункту призначення. Але вони помиляються. Комісар і справді вже підвівся з ліжка, і справді увійшов до ванної, щоб привести в порядок своє тіло, і справді вже одягся і збирався вийти з дому, але не для того, щоб зупинити перше таксі, яке його проминатиме, і сказати водієві, що дивився б на нього через дзеркальце заднього виду, Відвезіть мене до військового посту північ-шість, До посту північ-шість, вибачте, я не

увяляю собі, де він є, певно, на одній із нових вулиць, Я покажу вам його, якщо ви маєте мапу. Ні, цей діалог ніколи не прозвучить, ані тепер, ані будь-коли, комісар лише має намір купити газети, і якщо вчора він рано вклався до ліжка, то не для того, аби відпочити і вчасно прибути наступного ранку на військовий пост північність. Вуличні ліхтарі ще світилися, кіоскер щойно відчинив віконниці й почав розкладати газети за минулий тиждень, і коли він закінчив цю роботу, то, наче за сигналом, всі ліхтарі погасли і з'явився фургон із сьогоднішніми газетами. Комісар наблизився, коли кіоскер ще розкладав газети в тому порядку, про який ми вже писали, але цього разу газетка, яку завжди купували дуже погано, лежала в не меншій кількості примірників, аніж найтиражніші газети. Комісар сприйняв це як добру прикмету, але приємне почуття надії майже відразу змінилося страхливим шоком, бо заголовки крайніх газет у ряду були зловісними, тривожними й усі густого червоного кольору, УБИВЦЯ, ЦЯ ЖІНКА ВБИЛА ЛЮДИНУ, ШЕ ОДИН ЗЛОЧИН ПІДОЗРЮВАНОЇ ЖІНКИ, УБИВСТВО, ЯКЕ СТАЛОСЯ ЧОТИРИ РОКИ ТОМУ. З другого кінця газета, яку комісар учора відвідав, запитувала, ЧОГО МИ ЩЕ НЕ ЗНАЄМО. Цей заголовок був неоднозначним, він міг означати одне і йому протилежне, але комісарові хотілося бачити його як невеличкий ліхтарик, що висів

на виході з долини тіней, щоб указувати йому дорогу. Дайте мені всі газети. Кіоскер усміхнувся, певно, він подумав, що має тепер доброго клієнта на майбутнє, й віддав йому пластикову торбину з газетами. Комісар подивився навколо, шукаючи таксі, марно чекав майже п'ять хвилин і, зрештою, вирішив іти пішки до провіденційного страхового товариства, ми вже знаємо, що воно було недалеко звідти, але вантаж здався комісарові нелегким, хоч це був лише пластиковий пакет зі словами, але він мав таке враження, ніби почепив собі на спину весь світ. Йому здалося великим успіхом, коли, звернувши у вузький провулок із наміром скоротити шлях, він побачив скромну кав'ярню у старовинному стилі, з тих, які відчиняються рано, бо власник там не має чого робити, а клієнти приходять переконатися, що речі залишаються там, де вони завжди були, а смак рисових коржиків приходить із вічності. Комісар сів за стіл, замовив каву з молоком, трунок був хіба що стерпним, а млинці прийшли прямо з рук цього алхіміка, що не відкрив філософський камінь лише тому, що не знав, як подолати стадію гниття. Комісар розгорнув газету, яка найбільше його сьогодні цікавила, й, кинувши на неї швидкий погляд, зрозумів, що хитрощі дали результат, цензор дозволив себе ошукати, стомившись від читання одного й того самого, і йому не спало на думку, що найобережніше треба поводитися з

тим, що ти начебто знаєш, бо за ним ховається нескінченний ланцюжок невідомих речей, остання з яких, мабуть, не має розв'язання. Хай там як, але навряд чи варто було плекати великі ілюзії, газета не залишиться в кіосках на цілий день, він міг навіть уявити собі, як горлає міністр внутрішніх справ у стані лютої, Негайно конфісуйте всю цю мерзоту, з'ясуйте, хто поширив цю інформацію, останню частину фрази він промовив суто автоматично, бо він знав ту єдину особу, що була спроможна на таку зраду. Саме тоді комісар постановив, що він обійде всі кіоски, поки йому стане сил, аби з'ясувати, добре чи погано продається газета, аби подивитися на обличчя людей, які її купували, і чи вони відразу читали це повідомлення, чи дозволяли собі застрягнути в дрібницях. Він також окинув швидким поглядом чотири великі газети. Брутально елементарна, але ефективна робота з інтоксикації публіки тривала, два додати два становить чотири і завжди буде чотири, якщо вчора ти робив те, то сьогодні зробиш це, і хто має нахабство сумніватися в тому, що одне веде за собою інше, є ворогом законності й порядку. Він вдячно оплатив рахунок і виїшов. Пішов до кіоска, де він купив газети, й був задоволений побачити, що стосик, який його цікавив, був уже значно меншим. Бачу, газети продаються у вас непогано, сказав він кіоскеріві, Кажуть, ніби по радіо хвалили

статтю, яку ви бачите, Одна рука другу миє, а обидві миють обличчя, таємничим голосом сказав комісар, Ви маєте слухність, відповів кіоскер, хоч нічого й не зрозумів. Щоб не гаяти час на пошуки кіосків, комісар запитував у кожному, де йому шукати найближчий, і, можливо, з огляду на його респектабельний вигляд, йому завжди надавали інформацію, хоч було ясно видно, що кожен із кіоскерів хотів би його запитати, А що він має такого, чого немає в мене. Минали години, уже інспектор та агент на військовому посту північ-шість стомилися чекати й просили інструкцій в управлінні поліції, уже начальник управління поінформував міністра, уже міністр повідомив про ситуацію керівника уряду, й уже керівник уряду йому відповів, Це проблема не моя, а ваша, тож і розв'яуйте її. Потім сталося те, чого комісар чекав, бо, підійшовши до десятого кіоску, він своєї газети там не знайшов. Попросив продати її йому, але кіоскер сказав, Ви запізналися, усі примірники забрали в мене менш як п'ять хвилин тому, Забрали їх чому, Примірники цієї газети забирають повсюди, тобто їх конфіскують, Але чому, що такого було в газеті, яку конфіскують, Там було щось пов'язане із жінкою, яка організувала змову, подивіться в інших газетах, тепер стверджують, що вона вбила людину, Ви не знайдете мені примірник цієї газети, ви зробите мені велику послугу, Я його не маю, а якби й

мав, то вам не продав би, Чому, А хто мені скаже, що ви не поліцай і не намагаєтеся налаштувати на мене пастку, Ви маєте рацію, у цьому світі якої тільки підлоти не бачено, сказав комісар і пішов геть. Він не хотів повертатися до страхового товариства, щоб не чути вранішній телефонний дзвінок і ще кілька дзвінків, які запитуватимуть, куди він подівся, чому не відповідає по телефону, чому не виконав наказ і не з'явився на дев'яту годину на військовий пост північ-шість, але найгіршим було те, що він не мав куди йти, перед будинком дружини лікаря тепер було море людей, одні кричали на її користь, інші проти неї, найімовірніше, що більшість її підтримують, інші перебувають у меншості, а тому не хочуть ризикувати, щоб їх не побили, а то й гірше. Також він не міг піти в газету, яка опублікувала його повідомлення, якщо поліціантів у цивільному й немає там на вході, вони, безперечно, є поблизу, він не міг навіть зателефонувати, бо телефонні лінії, звичайно ж, прослуховувалися, й, подумавши про це, він зрозумів нарешті, що й страхове товариство перебувало під наглядом, за готелями стежили, що в цьому місті не існує жодної душі, яка могла б його прийняти, навіть якби хотіла. Він зрозумів, що поліція відвідала редакцію, що директора примусили добром чи погрозами назвати особу, яка принесла надруковану газетою підривну інформацію, можливо, директор навіть

виявив слабкість і показав папір із логотипом страхового товариства, списаний літерами втеклого комісара. Він почувався стомленим, ледве волочив ноги, його тіло було вкрите потом, хоч спека й не докучала йому. Він не міг ходити весь день цими вулицями, годину за годиною, не знаючи, навіщо він це робить, зненацька його опанувало величезне бажання піти в сад, де жінка нахилилася над глеком, сісти біля водойми, підхопити зелену воду кінчиками пальців і піднести їх до рота. А потім, що йому робити потім, запитав він себе. Потім він не робитиме нічого, повернеться в лабіринт вулиць, де заблукає, й повернеться назад, ходитиме, ходитиме, поїсть без апетиту лише для того, щоб підбадьорити ноги й тіло, зайде на дві години до кінотеатру, розважить себе, дивлячись на пригоди експедиції на Марс у той час, коли там іще жили зелені чоловічки, й вийде, мружачи очі проти осяйного вечірнього світла, думаючи, чи не увійти йому до іншого кінотеатру й не згаяти ще дві години, подолавши сорок тисяч миль під водою на підводному човні капітана немо, але він відмовився від цієї думки, бо щось дивне сталося в місті, якісь чоловіки та якісь жінки ходять і роздають аркуші паперу, що їх люди читають і ховають до кишені, щойно передали один такий аркушик і комісару, й це виявилася фотокопія газетної статті оштрафованої газети, яка називалася Що Нам Іще Треба Знати,

тієї самої, яка між рядками розповідала про те, що справді відбувалося протягом п'ятьох днів, і тоді комісар не зміг стриматися й тут-таки, наче дитина, конвульсивно заплакав, жінка його віку підійшла запитати, чи він погано почувається й чи не потрібна йому допомога, й він мотнув головою, мовляв, ні, з ним усе гаразд, нехай вона не турбується, й тут, наче хтось захотів зробити йому приємність, з високого поверху будинку полетів донизу жмут паперів і ще один, і ще один, і люди внизу підіймали руки, щоб зловити їх, а папери опускалися, пурхали, наче голуби, й один із них на мить затримався на плечі комісара, а потім ковзнув на землю. Отже, ще нічого не втрачено, місто взяло справу у свої руки, запустило в дію сотні ксероксів, з'явилися веселі групи хлопців і дівчат, які вкидали папери до поштових скриньок або підсовували їх під двері, хтось запитав, чи це реклама, й вони відповіли, що так, це реклама, одна з найкращих реклам. Ці щасливі події дали комісарові нову душу, до нього наче хтось доторкнувся магичною паличкою, білою, а не чорною, втома зникла, розвіялася, й уже інший чоловік блукав цими вулицями, інша голова думала, ясно бачачи те, що раніше було темним, змінюючи висновки, які були твердими, мов залізо, а тепер стали м'якими й приємними, він розминав їх у пальцях і думав, наприклад, що маймовірно, аби провіденційне страхове товариство,

що було наче резервною базою, взяли під нагляд, розташували там поліціантів, породивши сумніви щодо важливості й значення цієї криївки, яка, власне, не була такою важливою, щоб, скажімо, перевести її в інше місце й у такий спосіб усунути труднощі. Цей новий і несподіваний висновок затьмарив душу комісара, але висновок наступний, хоч і не заспокоїв його в усіх аспектах, допоміг йому принаймні розв'язати важку проблему ночівлі або, іншими словами, розвіяв сумніви щодо того, де він спатиме в цю ніч. Його роздуми можна описати в кількох словах. Те, що міністерство внутрішніх справ та управління поліції із законним невдоволенням сприйняли той факт, що їхній працівник урвав із ними будь-які контакти, не означало, що їх перестало цікавити, куди він подівся і де його можна буде знайти в разі крайньої необхідності. Якби комісар вирішив загубитися в місті, якби він переховувався в якійсь темній норі, як ото мали звичай робити втікачі та вбивці, то було б надзвичайно важко його знайти, а надто якби він зумів налагодити мережу тісних зв'язків між заколотниками, хоча, з іншого боку, ця операція є настільки складною, що за ті кілька днів, які він тут прожив, таку справу не організуєш. Тому немає ніякого глузду організовувати стеження за двома входами до провіденційного страхового товариства, навпаки, краще залишити туди вільний вхід, щоб природний потяг,

такий характерний для вовків, примусив вовка повернутися до своєї нори, а морського папуту в своє гніздо на скелі. Отже, знайоме й затишне ліжко могло ще дати притулок комісарові за умови, що посеред ночі не виламають двері до його спальні й не вдеруться туди з трьома наставленими пістолетами. Адже є очевидною правдою, як ми вже нагадували вам кілька разів, що існують обставини такі прикрі, коли, з одного боку, нас поливає дощ, а з другого налітає холодний вітер, і саме в такій ситуації опинився комісар, змушений обирати, де йому провести ніч, під деревом у саду, поблизу від жінки з глеком, як безпритульному волоцюзі, чи під витертими ковдрами й уже несвіжими простирадлами провіденційного страхового товариства. Зрештою, пояснення не буде таким коротким, як ми пообіцяли вище, але, сподіваючись, що нас зрозуміють, ми не можемо без глибоких роздумів знехтувати жодною з можливостей, причетних до нашої справи, безпристрасно розглядаючи розмаїті й суперечні фактори безпеки й ризику, аж поки не прийдемо до висновку, до якого мали б прийти ще на самому початку, не варто бігти в Багдад, щоб уникнути зустрічі, яка тобі призначена в Самарі. Поставивши все на терези й відмовившись гаяти далі час на те, щоб зважити кожную можливість до останнього міліграма, щоб розглянути її до останньої гіпотези, комісар узяв таксі й наказав їхати до страхово-

го товариства, час був уже пізній, коли тіні освіжають дорогу попереду і звук води, яка стікає у чаші фонтанів, несподівано стає чутним на подив того, хто проїздить. На вулицях не виднілося жодного покинутого папірця. Поки що все було видно, й комісара опанувало почуття небезпеки, і резони для цього в нього були. Власний розум і знання, набуті за тривалий час поліційної служби, спонукали його зробити висновок, що жодна небезпека не чигає на нього у страховому товаристві й ніхто не нападе на нього сьогодні вночі, проте це аж ніяк не означало, що самара не перебуває там, де їй слід перебувати. Ця думка примусила комісара покласти руку на пістолет і сказати собі, Так чи інак, а мені варто скористатися перебуванням у ліфті, щоб звести курок. Таксі зупинилося, Приїхали, сказав водій, і саме в цю мить комісар побачив фотокопію своєї статті, приліплену до вітрового скла. Попри його страх, його тривоги і його побоювання були варті докладених ним зусиль. Вестибюль будинку був порожній, порт'є він не побачив, сцена була ідеальною для ідеального вбивства, удар кинджалом у серце, глухий стук тіла, що впало на підлогу, двері, що зачиняються, автомобіль із фальшивими номерами, який від'їжджає геть з убивцею, немає нічого простішого, як убити людину й упасти мертвим. Ліфт перебував унизу, не треба було викликати його. Зараз він підійметься, висадить

свого пасажира на двадцять четвертому поверсі, й пролунає клацання, яке покаже, що пістолет готовий вистрелити. У коридорі не було жодної живої душі, о цій годині установи вже позачинялися. Ключ легко проник у замкову шпарину, двері майже беззвучно відчинилися. Комісар відчинив їх спиною, увімкнув світло, й зараз він огляне всі закутні, відчинить двері шаф, у яких може заховатися людина, загляне під ліжка, відсуне штори. Ніде нікого. Комісар відчув, який він безглуздий, кіногерой із пістолетом у руці, націленим у порожнечу, але ж кажуть, що береженого бог береже і треба пильнувати, а надто якщо ти перебуваєш у товаристві, яке не лише страхує, а й перестраховує. У квартирі горіло світло на магнітофоні, указуючи на два телефонних дзвінки, можливо, один був від інспектора, який просив його остерігатися, інший від секретаря альбатроса або обидва від начальника поліції, який був у розпачі від зради підлеглого, що йому він довіряв, і непокоївся за своє власне майбутнє, хоч вибір належав не йому. Комісар поклав перед собою папірець з іменами та адресами групи, до якого додав номер телефону лікаря, й подзвонив. Ніхто не відповів. Він іще раз набрав номер. Набрал його і втретє, але цього разу почув сигнал, хтось дозволив, щоб пролунали три дзвінки, а тоді відключився. Він набрав номер учетверте і нарешті почув відповідь, Я слухаю, сухо сказала дружина лікаря,

Це я, комісар, А, доброї вам ночі, ми чекали, що ви зателефонуйте, Як ваші справи, Нічого втішного, протягом двадцяти чотирьох годин мене перетворили на ворога народу номер перший, Пробачте мені за те, що і я зіграв певну роль у тому, що сталося, Не ви написали те, що друкують у газетах, Атож, до такого я не дійшов, Можливо, те, що надрукувала сьогодні одна з газет, і тисячі копій, які вже поширили, допоможуть прояснити цей абсурд, Дай боже, Великої надії у мене нема, У мене надія є, але повинен минути певний час, ситуацію не можна розв'язати за годину, Ми не можемо так жити далі, замкнені у своїй квартирі, перебуваємо, наче у в'язниці, Я зробив усе, що міг, більш нічого я не можу вам сказати, Ви до нас уже не прийдете, Місію, яку мені доручили, виконано, я одержав наказ повернутися, Сподіваюся, ми зустрінемося іншого разу за сприятливих обставин, якщо вони коли-небудь для нас настануть, Схоже, ми десь загубили їх на своєму шляху, Що ми загубили, Сприятливі обставини, Ви забрали в мене останню надію, Є люди, які відразу підіймаються, коли їх збивають із ніг, і ви, пані, належите до таких людей, Я хотіла б, щоб ви допомогли мені підвестися, Мені прикро, але таку допомогу я вам надати тепер не зможу, Я здогадуюся, ви зробили для мене набагато більше, ніж розповідаєте, Це лише ваше враження, не забувайте, що ви розмовляєте з поліцей-

ським, Я про це не забула, але правда в тому, що я перестала вважати вас ним, Дякую за ці слова, але тепер мені залишається попрощатися з вами на день, Прощайте на день, Бережіться, Бережіться й ви, Добраніч. Комісар поклав слухавку. Він мав попереду довгу ніч і не знав, як він її перебуде, якщо не зможе заснути, якщо безсоння ляже поруч із ним у ліжку. Завтра, мабуть, його почнуть шукати. Він не з'явився на військовий пост північ-шість, як йому було наказано, а тому його шукатимуть. Можливо, один із телефонних дзвінків, які він не став слухати, був присвячений цьому, можливо, його остерігали, що схопити його прийдуть уже о сьомій ранку, й будь-яка спроба чинити опір багаторазово збільшить те зло, якого він уже натворив. Звичайно, їм не потрібні будуть відмички, вони матимуть ключ. Комісар почав мріяти. Він має напхвату цілий арсенал зброї і зможе відбиватися до останнього патрона або, в гіршому випадку, до першої гранати зі слезозогінним газом, яка влетить у його фортецю. Він мріяв далі. Сів на ліжко й дозволив собі впасти назад, заплющив очі й попросив сон не затримуватися, Я знаю, що ніч ще майже не почалася, думав він, що не все світло погасло в небі, але я хочу спати, як спить камінь, без оманливих сновидінь, наче замкнений у блоці чорного граніту, принаймні я прошу тебе, дай мені проспати до ранку, коли мене прийдуть будити о сьомій годині.

Сон почув його розпачливий поклик, утік і заховався на кілька хвилин, чекаючи, поки він роздягнеться й ляже в ліжку, а тоді повернувся до нього й майже цілу ніч залишався в нього під боком, відганяючи від нього сновидіння далеко-далеко у край фантазій, де, поєднуючи вогонь із водою, вони народжуються й розмножуються.

Була вже дев'ята година, коли комісар прокинувся. Він не плакав, і це означало, що нападники не застосували сльозогінний газ, не мав наручників на зап'ястках і не бачив пістолетів, націлених йому в голову, скільки разів у своєму житті ми переживаємо страх, який псує нам життя, і, зрештою, розуміємо, що ми не мали жодних підстав боятися. Він підвівся, поголився, одягся як зазвичай і пішов із думкою про кав'ярню, де вчора поснідав. Дорогою купив газети, Я думав, що сьогодні ви вже не прийдете, сказав кіоскер приятельським тоном, яким розмовляють із давнім знайомим, Однієї газети тут бракує, зауважив комісар, Сьогодні вона не вийшла, й розповсюджувачка не знає, коли її знову стануть публікувати, можливо, через тиждень, схоже, що на неї наклали великий штраф, А чому, Через статтю, з якої наробили стільки копій, А, он воно що, Ось ваша торбина, сьогодні в ній лише п'ять газет, вам менше буде читати. Комісар подякував кіоскерові й пішов до своєї кав'ярні. Він уже не пам'ятав, на якій вулиці вона стоїть, а їсти йому з кожним кроком хотілося все більше,

на думку про млинці в роті йому збиралася вода, простимо цьому чоловікові жадібний апетит, який на перший погляд здається невинуватим для його віку та його професії, але згадаймо, що вчора він ліг спати, не повечерявши. Він нарешті знайшов потрібну йому вулицю та кав'ярню, сів за стіл і, поки чекав, переглянув газети, ось їхні заголовки, надруковані чорними й червоними літерами, які дадуть нам приблизне уявлення про їхній зміст, **НОВА ПІДРИВНА АКЦІЯ ВОРОГІВ БАТЬКІВЩИНИ, ХТО СПОНУКАВ ПРАЦЮВАТИ КОПІЮВАЛЬНИКІВ, НЕБЕЗПЕКИ ФАЛЬШИВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ЗВІДКИ ВЗЯЛИ ГРОШІ, ЩОБ ЗАПЛАТИТИ ЗА ФОТОКОПІЇ.** Комісар їв повільно, смакуючи все до останньої крихти, кава з молоком сьогодні була кращою, ніж учора, й коли він уже поснідав, наповнивши тіло, то пригадав своє вчорашнє бажання відвідати сад із озером, наповненим зеленою водою, над якою нахилилася жінка з порожнім глеком, Так мені хотілося туди піти, а я так і не пішов, То піду туди зараз, відповів комісар власним думкам. Він заплатив за сніданок, зібрав газети й рушив у дорогу. Він міг узяти таксі, але вирішив іти пішки. Він не мав чого робити, й це був спосіб згаяти час. Коли він прийшов у сад, то сів на лаву, на якій сидів із дружиною лікаря, коли близько познайомився зі слізним собакою. Звідти він бачив озеро й нахилену жінку з глеком. Під деревом ще було трохи про-

холодного затінку. Він обгорнув ноги полами плаща й уместився зручніше, зітхнувши від задоволення. Чоловік у синій краватці в білу крапочку підійшов до нього ззаду й вистрілив йому в потилицю.

Через дві години міністр внутрішніх справ скликав прес-конференцію. Він прийшов туди в білій сорочці й чорній краватці, з виразом глибокого горя на обличчі. Стіл був заставлений мікрофонами й мав єдину прикрасу, склянку води. Позаду, як завжди, замислено теліпався прапор батьківщини. Паніі й панове, доброго вам дня, сказав міністр, я скликав вас сюди, щоб повідомити вам сумну звістку про смерть комісара, якому я доручив розслідувати конспіративну мережу, керівника якої, як вам відомо, уже викрито. На жаль, не йдеться про смерть природну, а про умисне й добре обмірковане вбивство, здійснене, безперечно, професіоналом високої кваліфікації, якщо візьмемо до уваги, що вистачило однієї кулі, аби вчинити успішний замах. Немає сенсу стверджувати, що всі ознаки вказують на те, що йдеться про новий злочин, скоєний підривними елементами, які й далі руйнують у нашій стародавній і нещасливій столиці стабільність функціонування демократичної системи і з холодною зухвалістю прагнуть розколоти політичну, соціальну й моральну єдність нашого народу. Я не вважаю за потрібне підкреслювати, що приклад високої гідності, поданий нам убитим

комісаром, має стати об'єктом не лише нашої глибокої поваги, а й нашого поклоніння, не побоюся цього слова, бо його пожертва, починаючи від нинішнього з усіх поглядів зловісного дня, забезпечить йому почесне місце в пантеоні мучеників за долю нашої батьківщини, які з того далекого місця, де вони тепер перебувають, невідривно дивляться на нас. Уряд нації, який я тут репрезентую, приєднується до смутку й відрази тих, які були знайомі з надзвичайною людиною, яку ми сьогодні втратили, й водночас запевняє всіх громадян і громадянок цієї країни, що не перестане боротися проти підлої діяльності конспіраторів і безвідповідальності тих, хто їх підтримує. Я хочу зробити ще два повідомлення, по-перше, оголосити, що інспектор й агент другого класу, які співпрацювали з убитим комісаром у розслідуванні, за його проханням відсторонені від справи, щоб зберегти їхні життя, а по-друге, інформувати вас, що уряд застосує всі можливі засоби, щоб видатному чоловікові, відданому служителю батьківщини, якого ми, на жаль, втратили, була призначена найвища винагорода, якою батьківщина відзначає своїх полеглих героїв. Сьогодні, мої пані і панове, сумний день для порядних людей, але наша відповідальність вимагає від нас, щоб ми не втрачали духу. Якийсь журналіст підняв руку, бажаючи щось запитати, але міністр внутрішніх справ уже покинув залу, залишивши на столі неторкану

склянку з водою й мікрофони, що записали шанобливу тишу, яку дарують покійникам, а також прапор, що й далі невтомно продовжував свою медитацію. Протягом наступних двох годин міністр зі своїми найдовіренішими помічниками опрацьовував план негайних дій, який полягав головним чином у тому, щоб потай перекинути до міста чималу частину поліційних сил, які спочатку працюватимуть у цивільному одязі без жодного зовнішнього знаку, що викривав би корпорацію, до якої вони належать. Тобто неявно вони визнали, що було великою помилкою залишити стародавню столицю без нагляду. Ще не пізно виправити її, заявив міністр. У цю саму мить увійшов секретар і повідомив, що прем'єр-міністр хоче негайно поговорити з міністром внутрішніх справ і просить його прийти до нього в кабінет. Міністр промурмотів, що керівник уряду міг би скористатися з іншої нагоди, але не мав іншої ради, як підкоритися наказу. Він доручив помічникам опрацювати останні логічні деталі плану й пішов. Автомобіль із машинами охорони попереду й позаду за десять хвилин доставив його до будинку, в якому була розташована резиденція прем'єра, а через п'ятнадцять хвилин міністр уже входив до кабінету керівника уряду, Добридень, пане прем'єр-міністр, Добридень, сідайте, будь ласка, Ви викликали мене саме тоді, коли я працював над планом, як почасти скасувати рішення про виведення

поліції зі столиці, думаю, я принесу вам його завтра, Не приносьте, Чому, пане прем'єр-міністр, Бо у вас не буде на це часу, План практично завершений, там треба зробити лише деякі дрібні уточнення, Боюся, ви мене не зрозуміли, бо коли я сказав, що у вас не буде часу, я хотів сказати, що завтра ви вже не будете міністром внутрішніх справ, Що, цей запитальний займенник пролунав, наче постріл, а тому не зовсім шанобливо, Ви чудово чули, що я сказав, не примушуйте мене повторювати, Але ж, пане прем'єр-міністр, Перестаньмо сперечатися, ваші обов'язки припинилися від цієї хвилини, Це незаслужене насильство, пане прем'єр-міністр, і, дозвольте мені це сказати, дивний і невиправданий спосіб віддячити мені за послуги, які я надав країні, ви повинні мати причину, й, сподіваюся, ви поясните, чому ви так брутально повелися зі мною, авжеж брутально, я не відмовлюся від цього слова, Ваші послуги протягом кризи були безперервним ланцюгом помилок, які я не стану перераховувати, я спроможний зрозуміти, що необхідність створює закон, що мета виправдовує засоби, але тільки в тому випадку, коли мета досягнута, а закон необхідності здійснений, а ви, пане, не досягли й не здійснили нічого, крім смерті комісара, Його вбили наші вороги, Не співайте мені, будь ласка, ці оперні арії, я вже досить глибоко загруз у цій справі, аби повірити вашим небилицям, бо вороги, про яких ви говорите, навпаки,

мали всі причини перетворити комісара на свого героя, а не вбивати його, Пане прем'єр-міністр, у нас не було іншого виходу, цей чоловік перетворився на небезпечний елемент, Про нього ми поговоримо потім, не тепер, ця смерть була дурницею, яка не має виправдання, й тепер, наче в нас і без того немає проблем, ми маємо маніфестації на вулицях, Незначні, пане міністр, згідно з моїми інформаціями, Ваші інформації нічого не варті, половина населення вже на вулицях, а друга половина не забариться приєднатися до першої, Я переконаний, що майбутнє виправдає мене, пане прем'єр міністр, Мало користі вам принесе майбутнє, якщо теперішнє вас осудило, а тепер кінчаймо, наша розмова більше не має сенсу, Я повинен передати справи своєму наступнику, Я комусь доручу цим зайнятися, Але ж я повинен проінструктувати його, Про це не турбуйтеся, вашим заступником стану я, хто вже виконує обов'язки міністра юстиції, може також замінити міністра внутрішніх справ, так що все залишиться в нашій родині, я візьму це на себе.

О десятій годині ранку в цей день, у якому ми перебуваємо, двоє поліціантів у цивільному одязі піднялися на четвертий поверх і подзвонили в двері. Їх відчинила дружина лікаря, яка запитала, Хто ви, панове, й чого

вам треба, Ми агенти поліції, й нам доручено відвести вашого чоловіка на допит, і не намагайтеся переконати нас, що він кудись пішов, ваш дім перебуває під наглядом, тому ми не сумніваємося, що він перебуває вдома, Вам немає ніякого резону допитувати його, бо в усіх злочинах, принаймні досі, звинувачували мене, Це питання нас не стосується, наказ, який ми одержали, є вузьким і конкретним, привести на допит лікаря, а не дружину лікаря, тож якщо ви не хочете, щоб ми увійшли силоміць, то покликайте його й заберіть цього собаку, щоб із ним не сталося лиха. Жінка зачинила двері. Незабаром по тому відчинила їх, чоловік вийшов із нею, Чого вам треба, Відвести вас на допит, ми вже сказали вашій дружині, ми не хочемо повторювати це протягом решти дня, Ви маєте посвідчення, наказ, Наказ непотрібний, адже місто перебуває у стані облоги, а посвідчення ось вони, можете подивитися, Я мушу спочатку перевдягтися, Один із нас піде з вами, Ви боїтеся, що я втечу або накладу на себе руки, Ми лише виконуємо наказ, більш нічого. Один із поліціантів увійшов із господарем до помешкання, вони затрималися недовго, Я піду зі своїм чоловіком, сказала жінка, хоч би куди ви його повели, Я вже сказав, що ви, пані, нікуди не підете, ви залишаєтеся вдома, не примушуйте мене бути брутальним, Ви не можете не бути таким, яким ви є, Авжеж, не можу й

навіть у спілкуванні з лікарем, простягніть руки, ми вдягнемо вам наручники, Не вдягайте мені їх, будь ласка, даю вам своє чесне слово, що не спробую втекти, Ну ж бо, простягніть руки й не морочте нас своїм чесним словом, ось так буде краще й безпечніше. Дружина обняла чоловіка, поцілувала його й заплакала, Мені не дозволяють піти з тобою, Не турбуйся, побачиш, надвечір я вже повернуся додому, Повертайся швидше, Повернуся, моя люба, неодмінно повернуся. Ліфт почав спускатися.

Об одинадцятій годині чоловік у синій краватці в білу крапочку піднявся на терасу будинку, що стояв майже навпроти задньої частини того, в якому жили лікар та його дружина. Він тримав у руках ящик із полакованого дерева видовженої прямокутної форми. У ящику була розібрана автоматична рушниця з телескопічним прицілом, у якому не було потреби, бо на такій короткій відстані добрий стрілець промахнутися не може. Також не було глушителя, але тут ішлося про причини етичного порядку, бо чоловікові в синій краватці в білу крапочку завжди здавалося нетактовним щодо жертви застосування такого пристрою. Рушниця вже змонтована й заряджена, кожна деталь на своєму місці, інструмент був досконалим для тієї мети, для якої він призначався. Чоловік у синій краватці в білу крапочку обрав місце, з якого йому було найзручніше стріляти, і став чекати. Він був чоловіком терп-

лячим, займався цією справою багато років і завжди робив свою роботу добре. Раніше або пізніше дружина лікаря мусила вийти на веранду. Але на той випадок, якщо чекання затягнеться надовго, чоловік у синій краватці в білу крапочку приніс ще одну зброю, звичайну рогатку, якою зручно розбивати вікна. Немає такої людини, що почула б, як їй розбили вікно, й не вибігла подивитись на юного вандала. Минула година, а дружина лікаря все ще не з'явилася, певно, плаче бідолашна, але скоро вона неодмінно вийде, щоб подихати свіжим повітрям, і не стане відчиняти вікно, яке виходить на вулицю, бо там завжди можуть бути люди, схильні витріщатися на відчинені вікна, вона віддасть перевагу задній веранді, де стало набагато спокійніше, відколи з'явилося телебачення. Жінка підійшла до залізних поручнів, поклала на них руку й відчула прохолоду металу. Ми не можемо запитати в неї, чи почула вона два постріли, які лягнули один за одним, бо вона вже лежить мертва на веранді, і її кров скапує з веранди донизу. Собака вибіг із кімнати, обнюхав й облизав обличчя жінки, потім витяг шию, задер морду й розпачливо завив, але наступний постріл урвав це виття. Тоді один сліпий запитав, Ти щось чув, Три постріли, відповів другий, Але й виття собаки, Собака вже затих, певно, його урвав третій постріл, От і добре, терпіти не можу чути, як виють собаки.

Літературно-художнє видання

САРАМАґО Жозе

ПРОЗРІННЯ

Роман

Переклад з португальської

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*

Художній редактор *Л. П. Вировець*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *А. С. Юхно*

Підписано до друку 16.03.15. Формат 70x108 1/32.

Умов. друк. арк. 19,60. Облік.-вид. арк. 17,22.

Тираж 2000 прим. Замовлення № 5-233.

ТОВ «Видавництво Фоліо»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет-магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів

у ТОВ «Видавництво Фоліо»

61057, Харків, вул. Римарська, 21А

Свідоцтво про реєстрацію

ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Сарамаго Ж.

C20 Прозріння: роман / Жозе Сарамаго; пер. з португ. В. Й. Шовкуна; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. — Харків: Фоліо, 2015. — 446 с. — (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу).

ISBN 978-966-03-7161-3.

Роман Ж. Сарамаго «Прозріння» (2004) — це і політична сатира, і філософська притча, в якій письменник вибудовує, по суті, сучасну модель світу, викриваючи при цьому прогниле демократичне суспільство.

Події у «Прозрінні» відбуваються через чотири роки після описаних у романі «Сліпота». Нова епідемія вразила місто. Колір цього лиха, як і тоді, білий: білі, тобто незаповнені, бюлетені на виборах — це для влади безперечні ознаки заколоту. Уряд демонстративно покидає столицю, прихопивши поліцію та комунальні служби. Проте ті самі люди, які чотири роки тому, осліпнувши, уподібнилися до тварин, цього разу підтримують своє місто у повному порядку: як і раніше працюють магазини та інші установи, на вулицях немає сміття, не зростає злочинність. Але це тільки сильніше переконує уряд у наявності заколоту.

Аби виявити заколотників, до міста направили трьох агентів — комісара та двох його помічників. У них є зачіпка — жінка, яка, коли сталася епідемія сліпоти, єдина не осліпла. Познайомившись із нею ближче, комісар зрозумів, що вона ні в чому не винна, проте його висновок аж ніяк не влаштовує можновладців, які знають, що робити з незручними людьми. Кілька пострілів — і проблему вирішено...

ББК 84(4ПОР)

ПОРТУГАЛІЯ

Жозе Сарамаґо (1922—2010) — видатний португальський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1998 року. Його твори — численні есеї, романи, п'єси, вірші — перекладено понад 20 мовами світу. У видавництві «Фоліо» вийшли друком книжки письменника «Євангелія від Ісуса Христа», «Каїн», «Сліпота».

Роман Ж. Сарамаґо «Прозріння» (2004) — це і політична сатира, і філософська притча, в якій письменник вибудовує, по суті, сучасну модель світу, викриваючи при цьому прогниле демократичне суспільство.

Події у «Прозрінні» відбуваються через чотири роки після описаних у романі «Сліпота». Нова епідемія вразила місто. Колір цього лиха, як і тоді, білий: білі, тобто незаповнені, бюлетені на виборах — це для влади безперечні ознаки заколоту. Уряд демонстративно покидає столицю, прихопивши поліцію та комунальні служби. Проте ті самі люди, які чотири роки тому, осліпнувши, уподібнилися до тварин, цього разу підтримують своє місто у повному порядку: як і раніше працюють магазини та інші установи, на вулицях немає сміття, не зростає злочинність. Але це тільки сильніше переконує уряд у наявності заколоту. Аби виявити заколотників, до міста направили трьох агентів — комісара та двох його помічників. У них є зачіпка — жінка, яка, коли сталася епідемія сліпоти, єдина не осліпла. Познайомившись із нею ближче, комісар зрозумів, що вона ні в чому не винна, проте його висновок аж ніяк не влаштовує можновладців, які знають, що робити з незручними людьми. Кілька пострілів — і проблему вирішено...

ISBN 978-966-03-7161-3

9 789660 371613